

**Документальний науковий
краєзнавчо-літературно-генеалогічний
проект «Ідентифікація Петренків»**

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

СЛОВОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

2020

*Видання присвячується 203-й
річниці від народження поета-
романтика першої половини
XIX століття
Михайла Миколайовича Петренка
(1817-1862)*

Документальний науковий
краєзнавчо-літературно-генеалогічний
проект «Ідентифікація Петренків»

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

Житомир
Вид. Євенок О. О.
2020

Видання книги здійснено за фінансової підтримки праправнука поета-романтика першої половини ХІХ століття
Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862) –
Олександра Євграфовича Петренка

Слобожанщина. Погляд у минуле. – Житомир: Вид: Євенок О. О., 2020.
С 48 — 420 с.
ISBN 978-966-995-132-8

У виданні 2020-го року беруть участь як автори статей, розміщених у попередніх збірках, так і автори, які друкуються в Альманасі вперше. Географія й тематика авторських досліджень стає ширшою, тому, не змінюючи назву Альманаху, будемо інколи розміщувати цікаві документальні краєзнавчі статті, тематично пов'язані з іншими регіонами.

Метою проекту «Ідентифікація Петренків» залишається відродження документального краєзнавства Донеччини (передусім Слов'янщини), яке все ще перебуває в занепаді.

Сподіваємося, рівень документальності розміщених в Альманасі матеріалів буде гідним орієнтиром не тільки для краєзнавців-початківців, але й для тих, хто в краєзнавстві вже багато років. Вивчаючи історію рідного краю, люди починають краще розуміти й більше цінувати такі поняття, як історія краю, де ти мешкаєш і мешкав твій рід тощо.

Тільки краєзнавці-документалісти можуть зберегти для майбутніх поколінь цікаві сторінки регіональної історії, ознайомити нащадків із документальною історією життя й творчості деяких людей, зробивших регіон відомим.

Матеріали Альманаху можуть зацікавити науковців, краєзнавців, викладачів навчальних закладів, студентів, працівників музеїв, громадських та політичних діячів і всіх, хто цікавиться історією України, зокрема Слобожанщини.

У збірці статті подано в авторській редакції.

Під час копіювання будь-якої статті або її фрагменту, посилання на Альманах обов'язкове.

УДК 908:94(477.54/.62)(082)

Опубліковано на умовах ліцензії CC BY-SA 3.0 Unported
© Дослідницький проєкт «Ідентифікація Петренків», 2020
© Петренко О. Є., концепція, упорядкування, 2020
© Автори статей, 2020
© Євенок О. О., видання, 2020

ISBN 978-966-995-132-8

ЗМІСТ

Вступне слово	7
<i>Богданов Г. А., Кулишов М. В.</i> История гипсовой промышленности Краматорска	8
<i>Гусак Д. С., Шабанова О. Ф.</i> Легенди й перекази Слов'янщини	22
<i>Иванов В. А.</i> Белянский винокуренный завод	31
<i>Иванов В. О.</i> Сінематограф у маєтку графа Рібоп'єра «Святі гори»	42
<i>Иванов В. О.</i> Слов'янське залізничне училище	50
<i>Каленюк С. П.</i> Соціалістичне місто Северодонецьк: проекти і дійсність	58
<i>Карпиков Я. Г.</i> Жизнь порубежного города Олешни	75
<i>Кисиленко В. Ю.</i> Огляд нововіднайдених джерел щодо уточнення початку літочислення окремих населених пунктів Слобожанщини	107
<i>Коцаренко В. Ф.</i> Краматорск, октябрь 1941 года, или о чем историки молчали много лет	117
<i>Лукьянов С. В., Трубачева Е. И.</i> Александр Беленцов: от славянского реалиста к участнику крупнейшей операции экспроприаторов	142
<i>Мамонтов В. Б.</i> Без борьбы нет победы	158
<i>Масленков І. В., Голубков Р. О.</i> Опис Можевського острогу Івана Маслова та Герасима Жулінова (1646 рік)	175
<i>Меценко М. В.</i> Нереалізований проєкт шлюзування Сіверського Дінця	187
<i>Новосельський А. М.</i> Будівництво, організація і технології скляного заводу в Костянтинівці наприкінці ХІХ-початку ХХ століття	192
<i>Носачов В. Г.</i> Перший досвід демократії. Місцеве самоврядування Ізюмського повіту земської доби	203

<i>Парамонов А. Ф.</i> Кем и когда основана Новая Водолага	231
<i>Петренко О. Є.</i> Про поета й прокурора Михайла Миколайовича Петренка з Формулярних списків	241
<i>Петренко О. Є.</i> Слобожанський козацький рід Петренків. Частина 1 (кримський документ)	258
<i>Петренко А. Е.</i> Слобожанский казацкий род Петренко. Часть 2 (Поручик Николай Евграфович Петренко).	282
<i>Петренко А. Е., Петренко А. А.</i> Слобожанский казацкий род Петренко. Часть 3 (Евграф Александрович Петренко).	315
<i>Погорєлов А. І.</i> Вивчення біографії і творчої спадщини Михайла Петренка в школі	329
<i>Савчук О. А.</i> Походження гідроніма «БАХМУТ»: до питання нових джерел	338
<i>Трубачева Е. И.</i> Славянск пером современника: факты, события, люди	350
<i>Цибка В. І.</i> Генеалогічні сюжети Сумщини	360
<i>Шабанова В. М.</i> Особливості місцевого управління Соляним городком (Слов'янськом) наприкінці 70-х років XVII сторіччя	379
<i>Шабанова В. М.</i> Хорунжий Торської сотні Іван Данилович Петренко	391
<i>Шабанова О. Ф., Шабанова В. М.</i> Хохуля в топонімах Середнього Подінців'я (версія)	401
Відомості про авторів	413

ВСТУПНЕ СЛОВО

Читачам пропонується вже третя тематична збірка заснованого 2018 року Альманаху від дослідницького науково-документально-го краєзнавчо-літературно-генеалогічного проєкту «Ідентифікація Петренків».

Географія й тематика досліджень, які автори надсилають до Альманаху, стає ширшою, тому, починаючи з 2020 року, в збірках інколи буде розміщено статті, в яких документально описано події, що відбувалися не тільки на Слобожанщині, але й на деяких прилеглих територіях.

Краєзнавці-документалісти намагаються ознайомити читачів із цікавою документальною історією регіону, із прізвищами людей, життя яких відображає специфіку епохи.

Метою Проєкту залишається ідея об'єднання регіональних краєзнавців, які здійснюють свої дослідження в документальному полі й переймаються відродженням наукового краєзнавства Донеччини, зокрема Слов'янщини.

На жаль, сторінки документальної історії Слов'янська до цього часу в серйозних краєзнавчих виданнях мало висвітлені.

Будемо вдячні авторам, які надаватимуть для друку в Альманах документальні матеріали (описи тематичних документів тощо) за темою «Історія міста на Торських соляних озерах».

Це сприятиме поповненню інформаційної скарбнички матеріалами, які буде використано цими ж авторами-дослідниками для написання колективної історії міста.

Беручи до уваги актуальність ініціативи, мабуть, було б доцільно створити в соціальних мережах (Facebook тощо) спеціальну сторінку, присвячену обговоренню такої теми. Звичайно, роботу з такими матеріалами треба пропонувати тільки дослідникам, які не причетні до фанатичного пошуку «сенсацій» тощо.

Нагадуємо, що Альманах засновано 2018 року для вшанування пам'яті поета-романтика першої половини XIX століття Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862). Збірка статей видається наприкінці кожного року, але не пізніше 21 листопада – Собору Архистратига Михайла (Михайлів день). Сучасні представники роду Петренків, до якого належить і Поет-романтик, ототожнюють цю дату з днем його народження.

Олександр Петренко

ИСТОРИЯ ГИПСОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КРАМАТОРСКА

Минерал гипс (водный сульфат кальция), в обожженном виде известный как алебастр или строительный гипс, – важный материал строительной промышленности. Донецкий регион по количеству запасов и добыче гипса занимает первое место в Украине.

Залежи гипса в Донецком бассейне были хорошо известны уже в первой половине XVIII века. Можно предположить, что начало их разработки относится к самому основанию городка-крепости Бахмут: *«Алабастр выше упомянутой находится в двух местах от города Бахмута и великом множестве»* [1, с. 307]. Но наиболее активная промышленная разработка залежей гипса приходится на конец XIX – начало XX века.

Одно из самых ранних документальных упоминаний Бахмутского «белого» гипса относится к 1854 году и содержится в труде известного статиста и историка А. А. Скальковского: *«... белый (гипс) Бахмутский. Сей последний, в больших кусках, состоящих из плотно-сжатых кристаллов гипса, и весьма тяжелый, дорого ценится не только для обыкновенных штукатурных работ и потолков, но и для лепной работы. Цена белому гипсу не меньше 15 или 20 копеек за пуд»* [2, с. 136].

В 1884 году первым, кто оценил перспективы развития производства строительного гипса (алебастра) и получения большой прибыли, был Эдгар Георгиевич Адельман. Он же, по мнению краматорского краеведа Коцаренко В. Ф., стал основателем промышленности г. Краматорска. Адельман Э. Г. родился 15 декабря 1841 года в г. Дорпат (Дерпт, Тарту, Эстония). Окончил Дорпатскую гимназию в 1856 году и, получив экономическое образование, уехал на юг России, занявшись земледелием. С 1874 г. владел (или построил ?) пивной завод в Бахмуте [3]. В 1884 г. на аренду-

емой у помещика Г. С. Таранова-Белозерова земле (вблизи здания вокзала станции Краматоровка\Краматорская) начал строительство завода по производству алебастра, кирпича и черепицы. В 1894 г. на заводе было занято 36 рабочих, а его оборот составлял 30 тыс. рублей. Помимо завода Э. Г. Адельман имел 869 десятин (прим. 950 га) земли при с. Красногорка в 2-х верстах от станции Краматоровка. На этих землях примерно до 1885 г. занимались ломкой гипса сначала славянский помещик Михайловский, затем некий Сухомлинов [4, с. 66]. Необходимо отметить, что О. И. Галака, автор труда «Доломіти та гіпси Донбасу», указывает ошибочную дату начала добычи гипса Адельманом в 1900 г. [4, с. 66], так как уже в 1898 г. он жил в Дрездене [3].

В 1887 году Э. Г. Адельман представлял продукцию завода на Всероссийской сельскохозяйственной выставке в Харькове и был награжден бронзовой медалью: *«Гипсовые ломки открыты в его имени на Красногорке, в горе на правом берегу Казенного Торца, в 2-х верстах от станции «Краматоровка», в углу между линиями Курско-Харьково-Азовской и Донецкой железных дорог, Изюмского уезда Харьковской губернии. В настоящее время разведаны два пласта, из них разрабатывался только один. Простиране пластов идет с юго-востока на северо-запад. Толщина пласта 4 сажени (8,5 м), падение 30 град. Цвет одинаковый-темно-серый и светло-серый с желтыми блестками. Качество алебастра одинаково по всей толщине пласта, без прослоек и вкраплений посторонних веществ. Ломка алебастра производится порохом и затем его отвозят на подводах к заводу, устроенному близ станции Краматоровки ... Э. Г. Адельманом на земле, арендуемой у Г. С. Таранова-Белозерова. Завод г. Адельмана имеет две печи для обжигания алебастра и паровую мельницу. Печи снабжены 4 топками, каждая печь вмещает 5,5 куб. сажень алебастра. Обожженный алебастр разбивают на куски и с помощью чугунных ступок со стальным топчем превращают в крупку, которую размальывают бегунами в муку. Все внутреннее устройство завода (ступки, элеваторы и мельницы) изготовлено К. В. Квельмс в Бахмуте; 10-сильная паровая машина Поль в г. Риге. Сбыт алебастра*

в Харькове, Полтаву, Белгород, Курск и по линии Курско-Киевской железной дороги. Провоз вагона от станции Краматоровки на 10 рублей дешевле, чем от Бахмута. На выставку представлены образцы алебаstra в кусках, молотый сырой, в кусках обожженный и обожженный молотый. Господину Адельману Э. Г. Распорядительным Комитетом присуждена бронзовая медаль за выставленный гипс» [5, с. 22]. В 1887 г. годовой объем производства алебаstra на заводе Адельмана составлял 100000 пудов (1600 тонн).

Сведения о разработке залежей гипса имеются в ряде источников. Например, в трудах Геологического Комитета за 1908 г. сообщается: «при устье Бычка, на правом берегу Торца (между устьем Бычка и вышележащей дер. Красногоровкой) имеются еще гипсы, даже разрабатываемые. На Бычке ниже с. Ивановки имеется лишь незначительный выход гипса» [6]. «Ниже» – южнее современного поселка Ивановка, нет эрозионных врезов, кроме Бугового яра. Вероятно, там и был отмечен этот «незначительный выход гипса».

В одном из печатных геологических изданий советского периода сообщается, что «...в 1896 г. у д. Красногорки доломитовая толща была пересечена штольной. На берегу Торца по течению выше устья штольни выходит нижняя часть штольни с 3-мя пластами известняков; эта часть толщи внизу заканчивается выходом гипса мощностью в 5 м» [7, с. 13].

Примерно в 1897-1898 гг. Адельман Э. Г. продал завод бахмутскому жителю Викентию Войтеховичу Штерцеру и уехал в Дрезден (как отмечено выше) [3]. При новом владельце предприятие стало называться «Заводы огнеупорно-кирпичный и алебастровый В. В. Штерцеръ и К^о в окр. г. Бахмута, при ст. Краматорская К.-Х.-С. ж. д.». Именно так оно названо и на почтовой открытке (открытом письме), снимок к которой сделал не позднее 1900 г. бахмутский фотограф Исаак Грилихес (по сведениям Коцаренко В. Ф.) [5].

В 1902 г. в «Иллюстрированном спутнике по Курско-Харьково-Севастопольской железной дороге» было опубликовано рекламное

объявление: «Заводы алебастровый и огнеупорного кирпичного производства Товарищества «В. В. Штерцер и Ко» (Ст. Краматорская К.-Х.-С. ж. д.) принимают заказы на кирпич для вагранок, доменных, коксовальных печей и проч. Алебастр (гипс) для штукатурных и лепных работ самого лучшего качества нашего района. Цены умеренные. Исполнение аккуратное».

Необходимо отметить практические геологические знания В. В. Штерцера и его сына Мирослава. Так, профессор Б. Н. Лихарев в своей работе 1918 г. «Огнеупорные глины Часово-Ярского района» выражает признательность В. В. Штерцеру и М. В. Штерцеру: «благодаря любезности которых была облегчена полевая работа и которым он обязан многими ценными указаниями».

Приводя данные о фирме Штерцер и Ко за 1904 год, еженедельный журнал «Горно-Заводской листок» отмечает наличие в штате фельдшера, что свидетельствует о серьезности и социальной ответственности предпринимателя: «огнеупорный, кирпичный и алебастровый заводы Харьковской губернии, Изюмского уезда, Белянської волости, при пассажирской, грузовой и тарной ст. Краматорская К.-Х.-Сев. ж. д. Управляющий Лавровский Петр Филиппович, фельдшер Пащенко Николай Иванович» [8, с. 279].

В начале XX-го века В. В. Штерцер, по-видимому, желая увеличить капитализацию фирмы, создал Товарищество, где его компаньонами становятся Н. С. Миленков и В. В. Богданович. Право решающего голоса принадлежало В. В. Штерцеру. Основной ка-

питал Товарищества в эти годы составлял около 106 тыс. руб. Были построены новые производственные кирпичные корпуса, сохранившиеся до наших дней, к заводу проложена узкоколейка длиной 30 сажень (64 м), налажено производство цемента. В 1910 году непосредственное руководство заводом осуществлял Г. А. Керк.

Одновременно с успешной деятельностью Товарищества В. В. Штерцера возникает повышенный спрос на строительный гипс. Строятся Киев, Екатеринослав, Одесса, Харьков, в моде стиль «Ампир», для которого характерно наличие большого объема штукатурных и лепных работ. Кроме того, еще усилиями Э. Г. Адельмана был устранен конкурент в Бахмуте и провоз вагона с гипсом от Краматоровки стал на 10 рублей дешевле. Понимая перспективность и прибыльность производства строительного гипса вблизи Краматорска, появляются предприниматели, которые тоже хотели заработать на гипсе-алебастре.

В 1902 г. на землях, арендованных у Ф. Курца в с. Красногоровка мещанином г. Конотопа Черниговской губернии Василием Федоровичем Халаем и цеховым г. Харькова Федором Михайловичем Гребенником (в другом источнике – Гребенниковым) был построен алебастровый завод «Халай и Компания». Алебастровый завод Штерцера решил избавиться от конкурента с помощью крестьян Красногоровки, предложив им написать жалобу на В. Ф. Халаю. В жалобе говорилось о возможном пожаре на заводе, а так как завод расположен близко к сельским строениям, то крестьяне якобы беспокоятся за свои дома. Однако разрешение на строительство было получено [10, с. 87].

Впоследствии В. Ф. Халай либо отошел от дел, либо его долю выкупил компаньон, так как в статистических сведениях владельцем он уже не значился: *«Бахмутское товарищество на вере алебастрового и известкового производств. Контора Т-ва: г. Славянск, Харьковской губернии; телеграммы – «Славянск-Алебастр». Предприятие Харьковской губернии Изюмского уезда, Белянской волости, в селе Красногоровка, в 1 версте пассажирская, грузовая, и тарная*

Станция Краматорская К.-Х.-С. ж. д. Распорядитель Т-ва Гребенников Федор Михайлович; бухгалтер Найденов Семен Иванович; штейгер Юкелевич Д. (Лисичанская школа); врач Гринберг Григорий Моисеевич, доктор медицины; Агент Г. Р. Надененко-г. Сумы Харьковской губернии. Разрабатывается алебастровый камень» [10, с. 264]. Судя по наличию в Товариществе доктора медицины и маркшейдера (штейгера да еще и с указанием учебного заведения), дело здесь было поставлено серьезно.

В алебастровом бизнесе при хуторе Красногоровка в это время работал и «алебастровый завод Э. Я. Курца и К^о». В штате числилось 18 работников, эксплуатировалась паровая машина [11].

Ломку гипса близ станции Краматорская Южных железных дорог производило предприятие наследников П. Д. Реука. Имелась одна разработка, на которой было занято 19 работников. Годовая добыча – 513 пудов (8,2 т) гипсового камня. Сумма готовой продукции составляла 15320 рублей [12, с. 194]. В 1915 г. наследники П. Д. Реука уменьшили количество штатных работников до 7 горняков (добыча гипса не производилась) [13, с. 126]. Вероятно, это было связано с началом первой мировой войны, уменьшением темпов строительства и падением спроса на алебастр. «В 1916 году у наследников Реука работало 10 горняков, при годовом производстве 176 пудов (2816 т) алебастра» [9, с. 82].

Завод В. В. Штерцера уже в 1914-м году, с началом первой мировой войны, в угоду патриотичному обывателю изменил название предприятия – теперь это был завод «Шамот». А вскоре оно было национализировано рабочим советом. С историческими катаклизмами ушли в небытие и остальные частные предприятия по добыче и производству строительного гипса. Карьеры заросли травой, шахты и штольни осыпались и завалились.

Временное оживление пришло с новой экономической политикой (НЭП). В 1924 г. на станции Краматорская начало работать товарищество по добыче охры «Раскин и Залманов». Под именем этих же господ-нэпманов действовал и алебастрово-красочный завод [14].

В объяснительной записке к геологической карте СССР (1959 г.) сказано, что гипс высокого качества, добывался в области неглубокого залегания отложений гипсо-доломитовой свиты «...небольшими шахтами, карьерами и штольнями. Разрабатывались пласты мощностью до 1,5 м (близ села Ивановка на р. Бычок)» [15, с. 82].

Краткие сведения по истории промышленной разработки гипса на территории Краматорска в своей работе в подраздеде «Бахмуто-Славянский залив», приводит О. И. Галака. Он описывает обнаруженные и исследованные им залежи гипса нескольких горизонтов [4]. Авторы данной статьи обследовали упоминаемые О. И. Галакой месторождения с целью локализации давних промышленных разработок гипса и современно го их состояния.

Гипс пермо-карбона II горизонта обнаружен у села Ивановка на правом берегу р. Бычок [4, с. 65]. Здесь, в одном из оврагов есть обнажение выветрелого гипса, его проверено проходкой шурфа. Гипс зернисто-кристаллический с прослоями селенита розового цвета. Мощность 0,9 м. Месторождение относится к непромышленным. Как указывалось выше, залежь могла быть обнаружена в борту Бугового Яра (ныне поселок Ивановка в черте г. Краматорска – авт.). Борты яра выположены, длительное время он был заперт плотиной и образовался небольшой ставок. В настоящее время плотина разрушена, никаких следов обнажения и шурфа не обнаружено.

V горизонт гипса разрабатывался севернее села Ивановка. Свидетелем давнего существования гипсового карьера здесь является яма в начале улицы Самарской, в 100 метрах от автомобильного моста через речку Бычок. Посреди нее находится глыба прекрасного светло-серого гипса (авт.).

Начинала разработку горизонта французская компания 50 лет назад (прим. 1882 г. – авт.). Компания одновременно добывала здесь и доломитизированные известняки, которые поставляла на строительство дружковских заводов. Примерно в 1900 г.

разработку гипса возобновил помещик Дзига, однако из-за значительного водопритока разработка была прекращена.

VI горизонт гипса обнаружен в балке р. Казенный Торец у села Красногорка [4, с. 66]. Обнажение гипса начиналось от самой реки. Верхняя часть залежи отработана карьерами, затем заложена штольня. Суммарная протяженность отработки составила 100 м (почти до самого села). После 1917 г. отбор гипса прекращен и со временем штольня завалилась. Примерно в 1932 г. Донбассжилстрой возобновил разработку, заложив новую шахту почти рядом с селом глубиной до 30 м. В шахте гипс белый, светло-серый, плотный, очень высокого качества. В шахте появился небольшой приток воды. Геологические запасы гипса невозможно подсчитать потому, что далее по простиранию он ограничен территорией села. Однако распространение гипса необходимо искать за селом в юго-восточном направлении.

Гипсы пермской толщи почти не отличаются от гипсов пермо-карбона, кроме отсутствия известняков [4, с. 69]. Залегают вблизи станции Краматорская, на правом берегу речки Казенный Торец, у села Красногорка, выхода на поверхность не обнаружено. Галака О. И. ошибочно указывает разработчиком Адельмана Э. Г. (авт.), который с 1898 г. уже жил в Дрездене и не был владельцем предприятия. Предположительно разработка производилась Бахмутским товариществом на вере алебастрового и известкового производств (авт.).

В 1900 г. от берега р. Казенный Торец проложена штольня. Глубина отработки гипса не превышала 50 м. Впоследствии предприятие по ломке гипса перешло в руки вышеуказанного Гребенникова (Бахмутское товарищество – авт.). Следовательно, В. В. Штерцер купил у Э. Г. Адельмана только завод, без ломки гипса. Вероятно, сырье для своего завода Штерцер покупал у того же Гребенникова. Добыча гипса производилась подземным способом. Глубина шахты Гребенникова – 45 м, разработка производилась по простиранию залежи в юго-восточном направлении.

Новый собственник Ревука (по другим данным Реук), а затем его наследники, в 1910 году построил новую шахту глубиной 50 м. Предположительно Гребенников продал свой бизнес из-за аварийного состояния шахты, не имея возможности построить новую. Месторождение отработано по простиранию на 750-800 м на глубину 50 м. О. И. Галака пишет, что добычные работы остановлены в 1914 году и больше не возобновлялись. Возможно в 1935 г. он не обладал всей информацией о дальнейшей эксплуатации этого месторождения. По имеющимся данным (как указывалось выше) предприятие продолжало работу до 1917 г. [13, с. 126], [9, с. 82]. В 1931 году была попытка проследить гипсовую залежь по простиранию в юго-восточном направлении. Однако она закончилась неудачей. О. И. Галака подчеркивает, что месторождение заслуживает «тщательного промышленного внимания». Наличие алебастрового завода с печью на 6 камер позволило бы организовать добычу гипса и

его переработку для нужд промышленного района незамедлительно [4, с. 69].

О. И. Галака предполагал, что этот же слой гипса, не выходя на поверхность, распространяется и на левый берег р. Казенный Торец за линию железной дороги. В 1910 году предприниматели Удовин и Лукомский заложили здесь шахту и производили добычу гипса до 1914-1915 гг. На месте бывшей шахты теперь осталась только круглая впадина, вокруг которой находится отвал кусков выветрелого гипса и породы. Очевидно, из-за повышенного водопритока и предполагаемой закарстованности углублять шахту было нерентабельно [4, с. 69].

Шахты и штольни на правом берегу р. Казенный Торец, располагались примерно в районе современной улицы Депутатской. Предприниматели Удовин и Лукомский, учитывая горно-геологические условия разработки, заложили свою шахту за полотном железной дороги в створе между шахтами и штольнями Красногорки и ломками гипса севернее Ивановки (современный пос. Октябрьский, ул. Красная Скала). В настоящее время – это промплощадка предприятия, за автозаправкой в районе улицы Железнодорожной, ведущей из пос. Ивановка в Старый город. В официальной статистической документации не было обнаружено сведений о шахте Удовина и Лукомского, как и по ломке гипса помещиком Дзигой на Красной Скале. Можно предположить, что эти выработки были незаконны или данные по ним (из-за незначительности объемов) не были представлены в отчетности.

Выше отмечено, что Донбассжилстрой производил добычу гипса с 1932 г. и, вероятно, до ВМВ. После войны добыча была возобновлена. Об этом есть сведения в работе Крихтенко В. И.: *«...молодежная бригада гипсового завода тов. Уварова работает на производстве гипсовых плит и потолочных балок с 1946 г. За это время (с 1946 по 1950) она выполнила свыше семи годовых заданий. Ежедневно показатели бригады 120-200%»* [6, с. 17].

По воспоминаниям старожила ул. Красная Скала Приходько А. С., в 50-х годах на Красной Скале функционировала упрощенная

подвесная канатная дорога, по которой вагонетками спускали добытый гипсовый камень. Канатная дорога пересекала автодорогу Ивановка – Старый город в районе современной автозаправки по ул. Железнодорожной. Можно предположить, что на этой территории был устроен промежуточный склад, где выгружались вагонетки, а затем гужевым транспортом камень доставлялся на гипсовый завод.

К сожалению, местонахождение завода пока не установлено. В архивном отделе Краматорского горсовета сведений о местонахождении завода нет. В перечне предприятий Краматорска в период 1953-1959 гг., гипсовый завод уже не упоминается [6]. Следовательно, можно утверждать, что история гипсовой промышленности Краматорска закончилась в этот период. Трагическим отголоском разработок гипсового камня на Красной Скале стало событие 90-х годов 20-го века. На собственном огороде погибла местная жительница, провалившись в наполненную водой подземную полость, образовавшуюся вследствие нахождения здесь старинной гипсовой шахты или в результате развития карста.

Возвращаясь к описанной выше деятельности помещика Дзиги, отметим, что указанный предприниматель Дзига – это Зего Михаил Степанович, черногорский сердар (перс. командующий, предводитель – авт.), проживающий в дер. Беленькая 2 Белянской волости. Деревня Беленькая 2 (Вторая или Второбелянская) – та же Ивановка (авт.). Очевидно, для уха украинского крестьянина фамилия Зего была непривычной, и она трансформировалась в знакомую им Дзигу. В «Обзоре Всероссийской сельскохозяйственной выставки 1887 г. в Харькове» указано предприятие Зего: *«Известково-обжигательный завод черногорского сердара Михаила Степановича Зего находится в имени его близ станции Краматоровки (в 2-х верстах), Харьково-Азовской жел. дороги, Изюмского уезда, Харьковской губ., при д. Ивановке. Известь получается обжигом магнезиального известняка (в данном случае – доломитовые породы, к которым приурочены месторождения гипса,*

авт.) добываемого из открытых карьеров. Толщина слоя известняка от 3 до 5 аршин (от 2,0 до 3,5 м). Обжигание известняка производится в печи непрерывного действия с закладкою его мелкими кусками. Топливо – каменный уголь. Размеры производства еще не выяснились, потому что завод существует только второй год. Цена с мешками на станции Краматоровке за пуд 15 коп. На выставке были образцы известняка в естественном виде и гидравлической (негашеной) извести, в виде просеянного порошка, каковым и отпускается в торговлю» [5, с. 24]. Следовательно, добычей гипса Зего М. С. (Дзига) не занимался или пытался заниматься, игнорируя статотчетность.

В конце 1990-х-начале 2000-х годов большую работу по изучению истории полезных ископаемых на территории города (в том числе гипса в Красногорке и Ивановке) выполнили юные геологи геологического отряда «Эврика» клуба «Самоцвет» городского Дома Пионеров (Центр внешкольной работы) под руководством талантливого педагога с высшим геологическим образованием Овсянниковой Натальи Борисовны.

Список информационных источников:

1. Зворыкин А. А. Открытие и начало разработки угольных месторождений в России: исследование и документы. Т. 1. / А. А. Зворыкин – Москва, 1949. – 327 с.
2. Скальковский А. А. Каменоломни, добыча асфальта, нефти и других меньших отраслей общественного хозяйства в Новороссийском крае (Журнал МВД, ч. 4, 1854).
3. Сергей Сирок. URL: <https://www.facebook.com/groups/klubkraeznavez/permalink/598452076994402/>
4. Галака О. І. Доломіти та гіпси Донбасу. Ч. 4: (Дослідження південно-західного крила Бахмут-Слав'янської затоки. Христичанського й Корульського тектонічних піднесень та східного й північно-східного крил Кальміус-Горецької затоки протягом 1931-1932 рр.) \ О. І. Галака (з участю А. Д. Куделі). – 1935.
5. Обзор экспонентов Всероссийской сельскохозяйственной выставки в Харькове в 1887 г.
6. Крихтенко В. И. Центральная публичная библиотека им. М. Горького. Информационно-библиографический отдел. Сектор краеведения. Краматорск в 50-е годы. Краеведческий очерк. Краматорск, 2012.
7. Геология СССР. Том 7. Донецкий бассейн (П. И. Степанов, 1944).

8. Ежедневный журнал «Горно-Заводской Листок». 1904 г.
9. Лисін Б. С. Глини і глиняна промисловість на Україні. Цегла, черепиця, звончак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, скло [копія]. Б. С. Лисін. – Київ: Видавництво «Праця», 1918. – 128 с.: табл.
10. Парамонов А. Ф. Старинные усадьбы Изюмского уезда. 2004 г.
11. Опацкий А. Н. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. Харьков. Типография фирмы «Адольф Дарре», Московская улица, д. №19. 1912.
12. Отчет начальника Горного управления Южной России за 1913 г.
13. Отчет начальника Горного управления Южной России за 1915 г.
14. Геологический комитет. Годовой обзор минеральных ресурсов С. С. С. Р. за 1925-26 гг. Издание Геологического комитета, Ленинград, 1927.
15. М-37-XXVI. Геологическая карта СССР, Серия Донбасская. 1959 г. Объяснительная записка.

ЛЕГЕНДИ Й ПЕРЕКАЗИ СЛОВ'ЯНЩИНИ

Свідками прадавнього освоєння території сучасної Слов'янщини (давньої Торяні) є степові могили, на яких ще до початку ХХ століття подекуди стояли половецькі кам'яні ідоли. До ХІІ Археологічного з'їзду, що проходив у Харкові протягом 15-27 серпня 1902 року, професор Імператорського Харківського університету Д. І. Багалій склав археологічну карту Харківської губернії.

На ній показано багато археологічних пам'яток, зосереджених навколо Слов'янська. У поясненнях до карти Дмитро Іванович описує «кам'яних баб», які стояли в садах та на межах земельних володінь деяких поміщиків. Наприклад, у слободі Щурово, яка на початку ХІХ століття належала М. С. Адамову, зафіксовано їх п'ять. Дві стояли на межі землеволодіння з півночі

Фрагмент Археологічної карти Харківської губернії

та сходу, дві – у парку, а одна – у воді біля старого млина. У слободу вони були перенесені племінником і спадкоємцем Миколи Степановича П. В. Шабельським ще в 30-х роках того ж сторіччя [1, с. 47]. Невідомо, де вони стояли до того, можливо, на могилах в урочищі Гори (зараз Райгородський крейдяний кар'єр) [1, с. 54, 56-57]. У 50-х роках у кар'єрі було зафіксовано розритий курган [2, с. 72].

Одна баба стояла на межі землеволодіння поміщика Максимовича в селі Адамівка, а три – у його садку. Маєток на початку XIX сторіччя теж належав М. Адамову [1, с. 50]. Замість межових знаків баби використовувалися й на землях барона Розена, поміщика Тихоцького, князя Орбеліані та інших. Також немає свідчень, звідки кам'яні баби були перенесені, можливо, теж із ближніх могил-курганів, які стояли майже на всіх степових узвишсях. Особливо багато їх виявлено в долині р. Сухий Торець. Д. І. Багалій зазначає, що до 1861-62 рр. три кам'яні баби стояли на кургані Майдан поблизу с. Прелесного й були перенесені в садову альтанку поміщика Бантиша. Та 1880 року альтанка була зруйнована й залишилася тільки одна баба. Курган, уже частково розритий, досліджувався 1974 року [2, с. 77].

На території міста й досі є кілька курганів (у мкр. Черевківка, селищі Билбасівка, у мкр. Лісний). Деякі з них розкопані археологами ще в XIX ст. Уже тоді небайдужі до історії краю люди збирали предмети старовини, повідомляли про них університети, фінансували археологічні розкопки та передавали свої колекції до музеїв. Наприклад, відомим дослідником і пристрасним збирачем старовини Середнього Подінців'я був священик із Райгородка Василь Спесивцев (1862-1905). На відкритих ним об'єктах і зараз працюють археологи, а знахідки експонуються в музеях [1, с. 56-57].

Передав свої знахідки в музей Харківського університету й І. М. Бич-Лубенський, поміщик із с. Курульки.

На жаль, у XX столітті могили часто руйнували під час будівництва міст, гідромеліоративних та інших робіт. Не завжди

перед тим повідомляли науковцям, іноді вони приїздили, коли досліджувати було вже нічого.

Мабуть, у давнину могили мали свої назви, але нові поселенці називали їх на свій лад та складали легенди, які були далекі від реальності.

Назву отримували найбільш примітні могили, які були степовими орієнтирами: могила Баба – неподалік с. Рай-Олександрівка, Бабина могила – біля с. Хрестище. Могили з вершиною, схожою на шпиль, називали Гострими. Одна така є на узвишші в Черевківському мкр., інша – біля с. Богородичного.

Чимало неймовірних розповідей залишилося в пам'яті людей про знамениту тепер гору Карачун. В одній із легенд ідеться про ватажка розбійників боярина Карачуна, який ще за царя Івана Грозного на самій горі збудував хороми та грабував купців. Свої багатства він загорнув у бичачу шкіру й заховав так глибоко, що знайти їх без застосування особливих чарів неможливо. Про це нібито співав кобзар Іван Богдан у 20-х роках ХХ ст. Курган на горі, який не є примітним, досліджувався 1978 року. Але навіть сліду від «світлиці боярина» та величезних скарбів ватажка розбійників Карачуна знайдено не було [2, с. 80]. Зауважимо, що ніякої згадки про цього боярина ні в історичних документах, ні в позначеннях на картах теж не знайдено. Карачуном гору почали називати тільки в другій половині ХХ ст. До того її називали Мазановою (за прізвищем власників підгороднього землеволодіння й однойменного хутора). Мазанів хутір (Мазанка) позначений на картах від ХVІІІ сторіччя. Ніхто тепер не дізнається, що саме «навіяло» кобзарю легенду про слов'янського боярина Карачуна. Можливо, опера О. М. Верстовського «Аскольдова могила», адже її по праву називали народною. Вона була нечувано популярною, а мелодійні пісні з опери стали народними й співалися в найвіддаленіших куточках Російської імперії. Подейкували, що мотиви з опери награвали катеринщики (шарманщики) Лондона, Парижа, Берліна, Відня. Тож не дивно, що співали їх і слобожанські кобзарі, але можлива й інша версія. У метричній

книзі 1890 року Троїцької церкви міста Слов'янська є запис про смерть «крест'янки хутора Мазановки Пелагії Евфимової Карачунової», яка померла від «слабости» у віці 98 років. Мабуть, кобзар не знав про Карачунову, а то б доповнив легенду цікавими вигадками про нащадків Карачуна. Не виключено, що такі легенди могли розповідати на початку ХХ століття й тим, хто здійснював екскурсії чи паломництво в Святогірську пустинь.

Цікаві легенди записав письменник Володимир Степанович Александров у своїх «Кратких сведениях о слободе Бугаевке». Кургани «Три Брати» нібито насипані в пам'ять про трьох братів із відомої народної думи, що втекли з татарського полону з Азову [3, с. 10-14]. А про «Роблені могили» старий наймит розповів йому, що там у давнину був городок, де рятувалися від нападу татар. Одного разу татари увірвалися в саму слободу, і всі люди збіглися в городок, де була гармата. Але вистрілити не могли, бо «якийсь татарюга пушку заговорив». Коли про це здогадалися, то почали запитувати, чи є в кого срібло, щоб простріляти ним гармату, але ніхто його не «пред'явив». Після обшуку в калитці однієї баби таки знайшли срібну монетку, гармату «простріляли» і татар прогнали. «Ось так-то, прибавить бувало Андрій, воювались» [3, с. 10]. Але все це тільки легенди. Часто слобожани вважали, що могили насипали в давнину запорожці, аби спостерігати звідти за степом і називали їх «Робленими». Та жодної такої могили археологами не виявлено.

В. С. Александров записав і чумацьку приказку-пересторогу: «Теплянский лес, по ту сторону Изюма под Славянском, близ деревни Голая долина, которая когда-то вместе с Теплянским лесом и так называемою Гострою могилою вошла по всему краю в поговорку по причине часто случавшихся там разбоев. Именно говорилось так: «Гола Долина, Гостра могила, Теплянський ліс – там бере чумаків біс» [3, с. 15]. Справді, через Голу Долину проходив старий шлях від Тору на Ізюм, а в Теплинському лісі легко було влаштувати розбійницьку криївку. Гостра могила біля с. Богородичного недалеко від Святогірського монастиря була чудовим спостережним пунктом не тільки для сторджі, а й для розбійників [1, с. 42].

Цікава подія трапилася в Слов'янську 1811 року. Поблизу Степанівської лікарні (імовірно, на північному березі озера Сліпного) було знайдено камінь із загадковим написом. Міська влада надіслала про це повідомлення до Санкт-Петербурга. Згодом Харківський університет відрядив до Слов'янська професора Христофора Роммеля, щоб розібратися, чи має камінь історичну цінність. Роммель не зміг прочитати написане, що відверто визнав у своїх спогадах: *«...учителя встретили меня с почетом; я немедленно приступил к исполнению поручения; но к величайшему моему стыду скоро убедился, что грубые знаки таинственной надписи мне недоступны. Оставалось снять факсимиле и послать в Петербург»* [4, с. 77]. 1817 року, повернувшись у рідний Касель, Роммель писав, що бачив схожі письмена в могилах гунів, а після оприлюднення 1822 року робіт П. С. Палласа та Г. І. Спаського вони здавалися йому дуже схожими на *«руны сибирских или скифских народов»*.

Допитливий, спостережливий професор із почуттям гумору закінчив свої спогади такими словами: *«С полною признательностью вспоминаю то радушное гостеприимство, которым пользовался я в России, и сознаюсь, что несколько лет, проведенных мною там, значительно расширили мой кругозор и еще более укрепили во мне любовь к германскому отечеству»* [4, с. 110-111]. На жаль, свідчень про те, що в подальшому сталося з каменем, не залишилося. Можливо, буде знайдений скопійований професором напис або й сам камінь, тоді ми дізнаємося, чи справді письмена були рукотворними, чи це просто «витівки» природи. А поки що можна тільки почути легенду, що камінь нібито намагалися перевезти до Харкова, але він виявився настільки важким, що віз просто розсипався й довелося відмовитися від такого наміру. Де міститься цей свідок давнини, ніхто сказати не може.

Найбільш важливим науковим заходом Російської імперії другої половини XVIII ст. є так звані «Великі академічні експедиції 1768-1774 рр.». Для проведення польових досліджень було складено єдину інструкцію. Різномічно досліджувалися рельєф,

геологічна будова, корисні копалини, ґрунти, клімат, гідрографія, флора і фауна, стан сільського господарства, промисловості, різних промислів, освіти, життя й побуту населення, його етнографічні особливості, культура, специфічні хвороби й способи їх лікування. Пересвідчитися в ретельності проведених досліджень може кожний, хто ознайомиться з опублікованим щоденником керівника однієї з них Йогана Гюльденштедта, у якому він описує також і Слобожанщину. Саме йому ми завдячуємо детальним описом процесу солеваріння в Торі XVIII сторіччя. 1774 року академік під час своєї наукової подорожі Слобідською Україною три дні перебував у фортеці Тор і досить детально описав процес солеваріння та саму фортецю [5, с. 107-121]. Він також висловлював свої критичні зауваження, які можна вважати рекомендаціями до більш раціонального облаштування фортеці та процесу солеваріння.

Академік указував на тісняву, неприємні випари озер, постійні калюжі на вуличках і висловлював думку, що місто слід перенести якнайдалі від озер, ближче до Торця та якісної питної води.

Детально описуючи солеваріння на Торських озерах, Й. Гюльденштедт жодним словом не згадує найпопулярнішу, мабуть, легенду Слов'янська про виникнення озера Репнутаго (Ріпного, Рапного) унаслідок провалу ґрунту. Нібито за царювання Петра I на північному березі сучасного озера стояли дві солдатські казарми й одна з них раптом провалилася, а інша була так зруйнована, що її довелося розібрати. Загинуло 72 «нижніх чини», а на цьому місці виникло озеро. Такі перекази передавалися в сім'ї генерал-лейтенанта Платона Михайловича Станковича, який жив у Слов'янську в другій половині XIX сторіччя, від його прадіда Івана Івановича Віттіха. Платон Михайлович стверджував, що Віттіх був запрошений Петром I під час подорожі до Європи. Цар нібито доручив йому організувати солеваріння на Торських озерах і подарував Віттіху велику ділянку землі від озера аж до Щурового урочища на лівому березі Сіверського Дін-

ця, де він і жив [6]. І. І. Віттіх справді наглядав за солеварінням на Торських озерах у середині XVIII сторіччя, та документального підтвердження інформації щодо провалу немає.

Але не тільки події та пам'ятки давнини залишили свої легенди. На початку XX століття один із найбагатших місцевих солезагодчиків Л. П. Успенський на колишній вулиці Залізничній звів красивий будинок із парком та водоймою. Його називають «Вілла Марії» на честь дружини Успенського Марії Генріховни.

Нібито підстав для створення легенди й не було. Та розкішна садиба була не зовсім звичною для Слов'янська, а тому після 1917 року в народі поширилася й досі живе легенда про загадкову кохану жінку солезагодчика. Начебто хвора красуня приїхала в місто лікуватися й так закохала в себе Успенського, що він збудував для неї віллу. Після 1917 року будинок був націо-

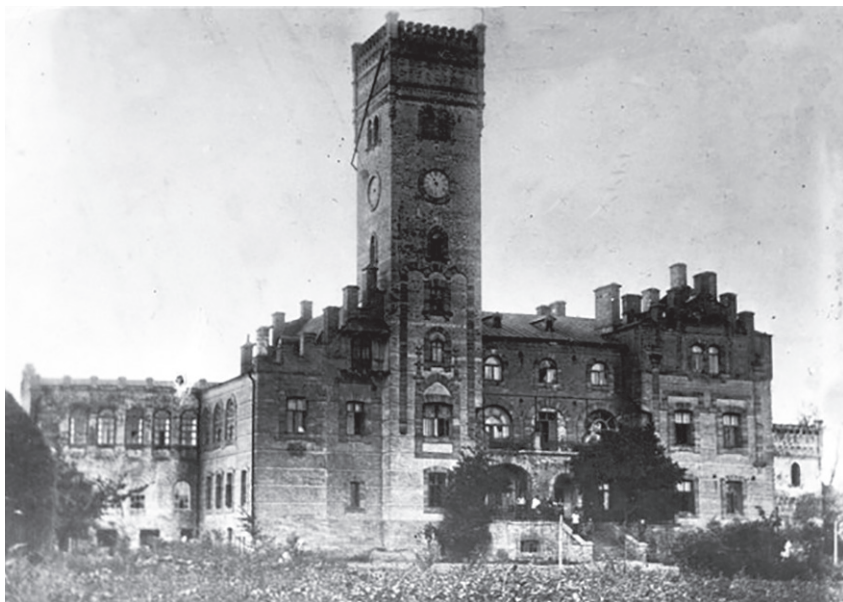
«Вілла Марії». Слов'янськ, вул. Банкова, 33 [7]

налізований. Розширений новими прибудовами, він довго використовувався як дитячий санаторій. У 90-ті роки віллу внесено до реєстру пам'яток місцевого значення.

Однією з дивовижних та загадкових панських будівель Слов'янщини був і палац Шабельських в с. Олександрівка біля сучасного селища Черкаського. Свідчень про нього майже немає, не знайти і якісних зображень.

Він був побудований Помпеєм Катонівичем Шабельським (1828-1896) у другій половині XIX сторіччя, а після його смерті належав сину Миколі Помпейовичу. Палац стояв на правому березі р. Сухий Торець, від якої до парку були проведені канали, зведені декоративні місточки. Для внутрішнього інтер'єру виписувалися речі від кращих закордонних фірм. Схожа на середньовічний замок будівля після 1917 року була націоналізована,

*Замок Шабельських, с. Олександрівка Слов'янського району.
(Фото – перша половина XX ст.)*

згодом у ній містився ветеринарний технікум. Микола Помпейович емігрував у Європу, помер у м. Ніцца 1930 року. Під час Другої світової війни замок був майже зруйнований і поступово розібраний місцевим населенням. Незважаючи на те, що зараз на місці дивовижного палацу пустка, він і надалі розбухує уяву шукачів пригод. Яких тільки легенд не розповідають про його підземелля, розбійників, скарби тощо! Проте понад століття залишаються марними всі спроби знайти скарби Шабельських.

Список інформаційних джерел:

1. Багалея Д. И. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губ. / Д. И. Багалея // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове, 1902: в 3 т. / под ред. Уваровой. – Москва, 1905. – Т. 1. – С. 1 – 92.

2. Усачук А. Н., Полидович Ю. Б., Цимиданов В. В., Литвиненко Р. А. Свод данных об исследованиях курганов на территории Донецкой области в XX веке. Археологический альманах №14. – Донецк: ООО «Лебедь». 2004. – С. 56-109

3. Александров В. С. Предание о храмовой иконѣ въ церквѣ слободы Бугаевки Харьковской губ. Изюмскаго уѣзда. Съ прибавлѣніемъ краткихъ свѣдений о самой Бугаевкѣ. – Харьковъ: Въ Университетской типографіи, 1876

4. Пять лет из истории Харьковского университета. Воспоминания профессора Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете (1785-1815). – Харьков: В унив. Тип, 1868

5. Путешествие академика Гильденштедта, пер. М. Салтыковой, с ее предисловием и примечаниями проф. Д. И. Багалея. / Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1891 г. Вып. 5-й. – Изд. Харьк. Губ. Стат. комитета. – Харьков: Тип. Губ. правления. 1891. – С. 71-158

6. Сезонный листок Славянских минеральных вод. №22, 1890

7. Памятник архитектуры «Вилла Марии» Славянск

URL: <https://uatravel.info/sight/pamyatnik-arhitektury-villa-marii-slavyansk>

БЕЛЯНСКИЙ ВИНОКУРЕННЫЙ ЗАВОД

Современный поселок Беленькая является одним из самых старых населенных пунктов, входящих в состав города Краматорска. В досоветский период Беленькая относилась к Изюмскому уезду Харьковской губернии. На ее территории не было значимых промышленных объектов, как например, при селе Белянском или деревни Красногорке, за исключением винокуренного завода, о существовании которого мало кто из жителей поселка знает.

Винокурни конца XVII - середины XIX века производили питьевую спиртосодержащую жидкость, так называемое «горячее вино» или просто «вино», методом дистилляции продуктов брожения пищевого сырья. Горячее вино, полученное из злаковых культур, называлось «хлебным вином». Бражка перегонялась в простых, как правило, медных перегонных кубах. Перегонка производилась минимум дважды. Вначале без отделения головной и хвостовой частей, то есть без разделения на фракции. Основной задачей было выделить из бражки весь содержащийся в ней спирт. Вместе со спиртом выделялось также большое количество воды (флегмы) и побочных продуктов. В результате этой операции получалась так называемая рака. При следующей перегонке (двоении раки) производилось тщательное отделение «голов». Получалось хлебное вино, именуемое «простым». Простое вино было одновременно и продуктом, готовым к употреблению (после нормализации его по «доброте», то есть по крепости), и сырьём для выработки спирта и «тонких» напитков. Спирт, под которым подразумевался дистиллят с содержанием алкоголя свыше 50%, вырабатывался последующей перегонкой вина в тех же перегонных кубах [22].

Самое раннее упоминание о наличии в Беленькой винокуренного завода находим в «Ведомости о фабриках и заводах в

Харьковской губернии за 1862 год». Среди одиннадцати винокуренных заводов Изюмского уезда, указанных как официально действующих на тот момент, отмечалось, что на Белянском заводе *«товару выделялось на сумму 3300 рублей, продукция завода сбывалась в пределах губернии»* [14]. Точно неизвестно, когда и кем винокурня была устроена изначально. В статистических справочниках при упоминании Белянского завода указывались разные даты основания. Возможно, производство было основано еще кем-то из рода Адамовых, заселивших в свое время саму деревню Беленькую. К тому же Адамовы были известны своими винокуренными заводами в других населенных пунктах, принадлежащих им.

Первое упоминание с указанием фамилии владельца завода датируется 1876 годом. Среди предприятий, действовавших в Харьковской губернии, винокуренный завод при деревне Беленькая указывался в собственности жены губернского секретаря Житецкой Т. М. Численность рабочих, занятых на производстве – 21 человек [17].

Впоследствии завод перешел в собственность следующему собственнику. По данным за 1886-1888 гг., владельцем винокуренного завода при селе Второй Беленькой, с присвоенным ему номером 165, являлся землевладелец князь Стокасимов Павел Николаевич. При этом указывалось, что завод был устроен в 1879 году. Вероятно, князь в том году стал владельцем завода Житецкой. Лично Стокасимову принадлежала часть деревни Беленькой (Николаево-Беленькая) и часть земли деревни Васильевка. Всего в его собственности по данным, указанным в 1890 году, было 1550 десятин и 2057 сажень земли [9]. На заводе Стокасимова все так же числился 21 человек рабочих, помимо которых указывались еще управляющий, конторщик и подвальный. Винокуром был приглашен турецко-подданный Иосиф Ваннбаум. При заводе отмечалось наличие 500 десятин сенокосной земли и 1750 десятин пахотной, на которой выращивалось сырье для производства, при этом действовала 3-х польная си-

стема севооборота. На барде (корм на основе промышленных спиртоводочных отходов) «стояло» 225 голов собственного и 225 голов крестьянского рогатого скота, а также 50 лошадей. Крестьяне за ведро барды платили по 2,5 копейки. Завод в тот отчетный период работал с 7 октября по 17 марта, всего 144 дня. Спирт с Белянского завода сбывался на склады Бахмутского и Изюмского уездов по цене 1,5 копейки. Вино, как правило, шло на местное употребление. Очищенное вино продавалось по 3 копейки за градус. Склада при заводе не было [15]. Помимо своего завода подпоручик князь Павел Николаевич арендовал еще Заборянский винокуренный завод №172, который находился в Лиманской волости с почтовым адресом Кременская-Заборянский. Его владельцем на тот момент был отставной майор Николай Рапилевский [18, с. 61].

Стокасимов уделял внимание не только винокурению, его интересовала, в частности, и разработка гончарных глин, залежи которых были в округе в достаточном количестве. В 1887 году князь даже участвовал в сельскохозяйственной выставке, которая проводилась в Харькове, где экспонировал образцы фаянсовой глины [12]. К сожалению, уже через год Павла Николаевича не стало: 8 июля 1888 года князь умер в возрасте 51 года, как записано священником, «от разлития желчи». Отпелался он в Покровской церкви села Беленького [3]. Его вдова княгиня Варвара Николаевна взяла в свои руки бразды правления. В 1899 году, помимо винокуренного завода, за ней указывалась разработка огнеупорной глины, строительного камня и мела. Вся почтовая корреспонденция приходила в Славянск. Стакосимовы значились владельцами 1831 десятины земли, винокуренного завода, паровой мельницы и молотилки [1].

В октябре 1888 года Харьковским губернским правлением было выдано изюмскому уездному исправнику предписание: составить 4 акта осмотра винокуренных заводов, принадлежащих купцу Жевержееву, дворянину Антонову, майору Рапилевскому и княгине Стокасимовой. Принадлежащий кня-

гине Варваре Николаевне завод, исправник в присутствии члена Земской Управы господина Алешкова и уездного врача Феактистова, осмотрел 9 февраля 1889 года. При осмотре согласно акту отмечено, что «...завод устроен в конце села 2-го Бельенького на берегу р. Бельенькой и снаружи содержится неопрятно, в его окружности наблюдается большое количество различных нечистот, вообще завод представляется значительно старым и во многих местах сгнившим. Внутренняя часть – заторная и квасильная являются грязными, особенно та часть завода, где помещается чан с брашкой. Барда с завода собирается в большой деревянный чан, из которого затем употребляется для кормления рогатого скота. Все нечистоты завода выводятся по дурно устроенной земляной канаве на двор завода, откуда существует сток в находящуюся при заводе речку Бельенькую. Водой из реки местные жители поят скот и пользуются сами. Помещения для заводских рабочих не имеется, т. к. рабочие нанимаются поденно. Больницы для пользования больных рабочих при заводе не имеется, заболевшие рабочие рассылаются по своим домам. При осмотре все заводские рабочие оказались здоровыми. Считая неопрятное содержание завода и заметный сток нечистот его в речку обстоятельством весьма неблагоприятным могущим отразиться на состоянии в санитарно-гигиеническом отношении, было предложено в недельный срок владельцам привести в надлежащий порядок винокуренный завод, уничтожить всю находящуюся в нем нечистоту и устроить правильный отвод нечистой заводской воды».

По всей видимости, собственники завода проигнорировали вынесенные замечания. Несколько позже, 21 апреля того же года, в Харьковское Губернское Правление был подан рапорт от Изюмского уездного исправника, в котором он отмечал, что владелец Белянского винокуренного завода князь Стокасимов (вероятно один из сыновей Павла Николаевича) «...несмотря на неоднократные настояния, не принял мер к приведению завода в опрятный вид и к устройству правильного отвода грязных заводских вод, поэтому мной сделано распоряжение о привлечении

Стокасимова к ответственности по 29 и 53 ст. устава, имею честь просить распоряжения Губернского правления о командировании техника для осмотра завода, т.к. таковой вследствие ветхости близок к разрушению и грозит опасностью близь стен прибывающих на заводе» [5].

1 мая 1889 в строительное отделение Харьковского губернского правления изюмский уездный исправник рапортом от 21 апреля сообщил об отказе владельца Белянского винокуренного завода князя Стокасимова привести завод в надлежащее санитарное состояние и попросил командировать техника для осмотра. А в ноябре от младшего инженера Хрусталева лег рапорт в исполнение предписания строительного отделения от 27 мая: «...имею честь представить акт осмотра винокуренного завода княгини Стокасимовой» [6].

Очевидно, винокуренные заводы контролировались достаточно часто. Так часто, что дочь умершего князя Павла Николаевича, 19 летняя княжна София Павловна Стокасимова, успела познакомиться и выйти замуж за старшего контролера винокуренных заводов губернского секретаря 30 летнего Михаила Мартыновича Варяницына. Венчание молодых происходило 12 апреля 1892 года в Покровской церкви села Беленькое. Братья Софии Михаил и Александр Павловичи присутствовали в качестве поручителей: один со стороны жениха, другой со стороны невесты [4]. Несомненно, такой брак был на руку собственникам винокуренного завода.

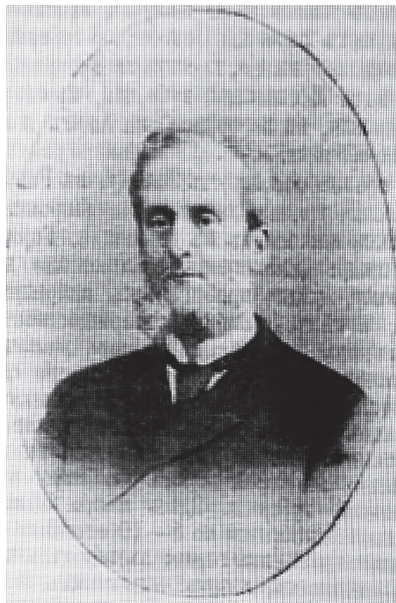
Тем не менее, дела на производстве стали приходиться в упадок. Об этом свидетельствуют данные, указанные в источнике за 1894 год: Белянский завод, принадлежащий княгине Стокасимовой, произвел всего 14 тысяч ведер, на производстве работало всего 18 человек [20]. В конце концов, в 1895 году Стокасимовы избавляются от Белянского завода и принадлежащей им земли. Согласно данным за 1906 г. арендатором и заведующим Заборянского завода по-прежнему был князь Стокасимов (имя не указано), собственником которого уже была госпожа Клевер [19, с. XV].

Следующим владельцем Белянского завода становится действительный тайный советник, сенатор барон Медем Михаил Николаевич.

Кроме винокуренного, за ним в Беленькой указывался и спирто-очистительный винный завод, скорее всего все производство находилось на одной территории и было разделено по технологическим процессам. Земли при деревне Николаевка (Беленькая) за Михаилом Николаевичем числилось 1831 десятина, т. е. вся земля, которая ранее принадлежала Стокасимовым, полностью перешла в его собственность.

При деревне был высажен фруктовый сад. Во владениях Медема производилось шурфование и были открыты слои фосфорита, залегающие, как отмечалось, на значительном пространстве. Предпринималось также на склоне речки Беленькой «бурение на каменную соль» и была обнаружена артезианская вода с подъемом на 2 сажени [2]. По всей видимости, она использовалась в производственном технологическом процессе. Самому барону, помимо имения при Беленькой, принадлежали большие земельные наделы и в других губерниях. Например, в С.-Петербургском уезде в его собственности была усадьба «Щеглово» с 3977 десятинами земли и лесным хозяйством. Там же у него был кирпичный завод. В Донской области при с. Луковкином ему принадлежало 1902 десятины земли, где он занимался скотоводством [2]. Помимо Белянского завода у Медема числился винокуренный завод в Луганске, ос-

*Барон
Михаил Николаевич Медем*

нованный в 1895 году (дата приобретения), производящий продукции на 36 тысяч рублей в год [13]. Михаил Николаевич, по всей видимости, дал новую жизнь заводу, влив дополнительные финансовые средства. По данным за 1896 год Белянский завод отработал порядка 200 дней, функционирование завода обеспечивалось работой паровой машины мощностью 8 л. с. и конной тягой. Для работы парового котла использовался уголь, которого было приобретено на сумму 7,2 тыс. руб. Рабочих числилось 33 человека взрослых и 2 подростка. Спирта было произведено на 42255 руб. [21]. В последующие годы конца XIX - начала XX столетия статистика производства спирта на Белянском заводе показана следующими цифрами: за отчетный период 1897/98 гг. его винокурня произвела 75329,1 ведер, за 1900/01 – 85929,8 и за 1901/02 – 65408,4 ведер. Отчетный год 1900/01, пожалуй, являлся самым продуктивным за весь период действия завода. Заведующим производством в документах указывался потомственный почетный гражданин Никитин Семен Иванович. Он же был и арендатором Даниловского винокуренного завода в селе Даниловка той же волости Изюмского уезда, а заведующим Даниловского завода был его родной брат Никитин Вячеслав Иванович [8].

В собственности Медема винокурня просуществовала относительно недолго по причине его смерти в марте 1902 года. Белянский винокуренный поменял очередного хозяина и перешел в собственность дворянки Бутович Марии Ивановны. Был принят на работу новый заведующий Илья Исаакович Шалит, получивший в свое время домашнее образование. Рабочих на производстве в тот период числилось 33 человека, годовая производительность достигала 60 тысяч рублей. Адрес для писем указывался славянский [16]. Дворянке Бутович по данным за 1905-1906 гг. в деревне Беленькой принадлежало 1836 десятин земли [19]. Сама она производственными делами не занималась, завод был сдан в аренду вдове Никитиной Софии Федоровне, которой однозначно дело было доподлинно ведомо, так как ее

покойный муж при бароне Медеме был заведующим производством. По данным за 1908 год на заводе было произведено продукции на 38800 рублей [10]. София Федоровна взяла в аренду и Заборянский винокуренный завод. Судя по данным за 1909 год, это был завод несколько меньшей производительности, чем Белянский. Владельцем его была все та же дворянка, шведско-подданная Клевер Мария Иосифовна. Заведующим производством являлся мещанин Паращенко Андрей Иванович. Спирта и барды производилось на 31349,99 рублей. Рабочих числилось 34 человека, зарплата составляла 2820 рублей, плюс 300 рублей израсходовано на питание рабочих [11].

Белянская винокурня относилась к 3-й группе производств с годовым объемом от 75 до 100 тысяч ведер 40 градусной водки [7]. Это говорит о том, что завод числился в разряде крупных подобных производств. Для общего понимания производственного процесса, применявшегося на данном заводе в тот период, прибегнем к данным за 1909/10 год. Согласно отчетному периоду с 1 июня 1909 по 1 июня 1910 года винокуренный завод работал 152 дня. Производился спирт ректификованный* в объеме 60 тыс. ведер на сумму 54500 рублей. Кроме того было произведено продуктов ректификации 12 тысяч ведер на сумму 6 тысяч рублей, выбросы (сивушные масла) исчислялись суммой 225 руб., барды объемом 430 пудов было произведено на 6450 рублей. Все в сумме составило 67175 рублей. Для производства вина на заводе использовалась кукуруза и ячмень. За указанный период было потреблено кукурузы порядка 57 тысяч пудов на 51300 рублей, ячменя 9 тысяч пудов на 5400 руб. Производство было механизированное, применялась работа паровой машины мощностью в 14 сил. Для ее работы было истрчено 52 тысячи пудов угля на сумму 7280 рубля. На производстве числилось два запарника «Генус», имелся брагоперегонный аппарат, ректификатор, девять чанов для квашения на 7790 ведер, нашли применение два водяных паровых насоса, помимо которых использовался еще и центробежный. В производстве применялась

зернодробилка, имелось шесть цистерн для спирта на 22500 ведер и запороходный чан. За указанный период была произведена модернизация в виде установки дополнительной емкости на 8 тыс. ведер. На производстве было занято 43 человека рабочих. С 15 октября 1909 по 1 апреля 1910 года состояло на заводе и ректификационном отделении 28 человек и еще 15 человек работало по договору на разных вспомогательных работах. За это время было выдано зарплаты рабочим по производству 2570 рублей и рабочим по договору 630 руб., всего 3200 руб. Арестантов к работам на производстве не привлекали [11].

В последующие годы, по всей видимости, завод не работал. Во всяком случае, в Харьковских календарях, издаваемых на 1911-14 годы, в списках промышленных заведений Белянский винокурный завод нигде не фигурирует. Вновь упоминание о нем появляется в «календарях», изданных на 1915 и 1916 годы. В качестве владельца указывалась непосредственно Никитина. Очевидно, она стала последующим и последним собственником завода. В таком составе винокурня, вероятно, работала вплоть до октябрьского переворота 1917 года. К сожалению, дальнейшая судьба Белянского завода не известна. В статистических источниках, издаваемых СССР в 20-х годах XX столетия, сведения о нем уже не встречаются.

** Ректификация – один из способов разделения жидких смесей, основанный на различном распределении компонентов смеси между жидкой и паровой фазами. Ректификацию широко применяют в промышленности для получения ректифицированного этилового спирта, с отделением сивушных масел и альдегидных фракций.*

Список информационных источников:

1. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи. – С.-Пб.: А. С. Суворин, 1899.

2. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи. – С.-Пб.: А. С. Суворин, 1900.

3. Державний архів Донецької області. Ф. 333, оп. 1, спр. 3, л. 118. Покровская церковь Харьковской духовной консистории села Беленькое Изюмского уезда, Метрическая книга об умерших 1881-1890 гг.

4. Державний архів Донецької області. Ф. 333, оп. 1, спр. 5, л. 62. Покровская церковь Харьковской духовной консистории села Беленькое Изюмского уезда, Метрическая книга для записи бракосочетавшихся в 1891-1898 гг.

5. Державний архів Харківської області. Ф. 4, оп. 110, спр. 273, л. 100-106. Дело «Об осмотре в санитарном отношении всех существующих в Харьковской гб. винокуренных и сахарных заводов».

6. Державний архів Харківської області. Ф. 4, оп. 111, спр. 1284, л. 4. Дело «По отношению Врачебного отделения его Правления относительно ветхого состояния Белянского винокуренного завода князя Стокасимова», 4 мая - 11 ноября 1889 г.

7. Державний архів Харківської області. Ф. 922, оп. 1, спр. 77. Сведения о промышленных заведениях 1909 г.

8. Державний архів Донецької області. Ф. 922, оп. 1, спр. 256. Списки промышленных заведений Харьковского 1-го и 2-го фабричных участков.

9. Державний архів Донецької області. Ф. 67, оп. 1, спр. 23. Список земледельцев. Изюмский уезд, 1890 г.

10. Державний архів Харківської області. Ф. 82, оп. 1, спр. 150. Книга описания Изюмского уезда за 1908 год.

11. Материалы по оценке фабрик и заводов X и XI вып. – Харьков 1910 г.

12. «Описание всероссийской Сельско-хозяйственной выставки в Харькове 1887 года, состоявшейся под августейшим покровительством ее Императорского высочества, государыни, Великой княгини Екатерины Михайловны». – Харьков, 1890 г.

13. Памятная Книжка и Адрес-календарь на 1901 г. Издание Екатеринославского губернского статистического комитета под редакцией секретаря комитета Я. Г. Голубова. – Екатеринослав, 1900 г.

14. Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 г. Университетская типография. – Харьков, 1864 г.

15. Список винокуренных заводов Российской империи с указанием их характера, размеров производства и условий сбыта вина за периоды 1886/7 и 1887/8 года. – С.-Петербург, 1890 г.

16. Справочная книга. Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна 1909г. Издание Е. С. Элькина. – Харьков, 1909 г.

17. Харьковский календарь на 1878 г. Издание Харьковского губернского статистического комитета, год шестой. – Харьков, 1877.

18. Харьковский календарь на 1887 г. Издание Харьковского губернского статистического комитета, год пятнадцатый. Типография губернского правления. – Харьков, 1886.

19. Харьковский календарь на 1906 г. Издание Харьковского губернского статистического комитета, год тридцать четвертый. Типография губернского правления. – Харьков, 1906.

20. Указатель фабрик и заводов европейской России. Материалы фабрично-заводской статистики. Составили по официальным сведениям департамента Торговли и Мануфактур. П. А. Орлов и С. Г. Будагов. Издание третье. – С.-Петербург, 1894

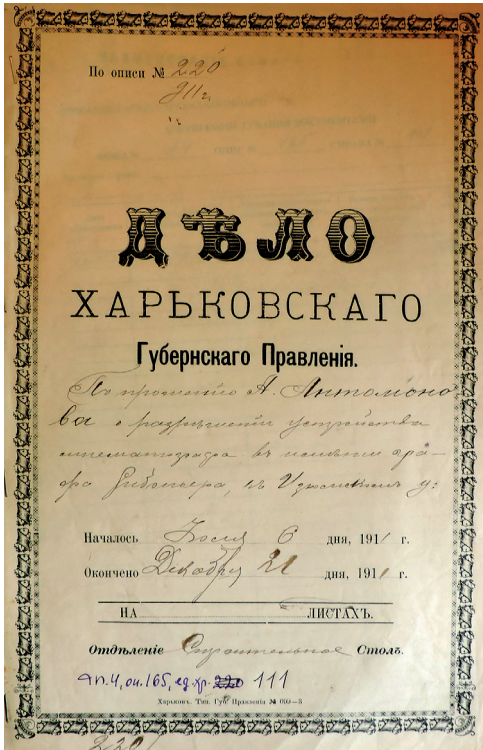
21. Фабрично-заводская промышленность России. Перечень фабрик и заводов. Типография И. А. Ефрона. С.-Петербург, 1897 г.

22. Хлебное вино. // Википедия – вольная энциклопедия. URL:
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BB%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%BE#cite_note-10

СІНЕМАТОГРАФ У МАЄТКУ ГРАФА РІБОП'ЄРА «СВЯТІ ГОРИ»

У матеріалах Харківського губернського правління за 1911 рік, що зберігаються у фондах Харківського обласного Державного архіву, було виявлено справу «По прошенію А. Антомонова о разрешении устройства синематографа в имени графа Рибопьера, в Изюмском у.» [1].

Титульний лист справи, 1911 р.

Матеріали справи охоплюють часовий період із липня по грудень 1911 року та представляють певний інтерес. Це є першою згадкою синематографа, як одного з видів організації дозвілля тих, хто відпочивав у дачному місці «Святі Гори».

Синематограф, або «Проекційний кінескоп» – це апарат для запису та відтворення рухомого зображення, створений братами Люм'єр.

13 лютого 1895 року їм було видано патент на «апарат для отримання та розглядання зображень». Уперше «Синематограф» був представлений глядачам 22 березня 1895 року в Парижі. Пер-

ший платний кіносеанс відбувся 28 грудня того ж року в одному із залів «Гран-кафе» на бульварі Капуцинок у будинку №14. У лютому 1896 року відбулися сеанси «сінематографа» у Лондоні, Бордо та Брюсселі, в квітні – у Берліні. До кінця року фільми вже регулярно демонструвалися на території сучасної України – Києві та Харкові. Завдяки простій конструкції, сінематограф швидко завоював популярність серед перших ентузіастів кіно [2].

Історія Святогірського сінематографа почалася 5 липня 1911 року з написання листа начальником Нахичеванської-на-Дону «вольно-пожарной дружини» козаком Григорієм Олексійовичем Антомоновим, який жив у Нахичевані-на-Дону по вул. Соборна, 6. Лист було адресовано будівельному відділенню Харківського губернського правління, де він був завірений 6 липня 1911 року. До листа додавалися два примірники креслення до проекту прибудови вогнестійкої будки. Антомонов клопотався щодо затвердження проекту будки і надання дозволу відкрити «Електро-Біограф» на дачі Святогірського маєтку графа Г. Рібоп'єра. Наступного ж дня Правління звернулося до Ізюмського повітового справника з проханням: повідомити будівельне відділення про відсутність будь-яких заперечень поліції з приводу відкриття «Електро-Біографа» та узгодити клопотання Антомонова. Крім того, була висловлена пропозиція запросити члена Ізюмської земської управи, місцевого повітового лікаря, електротехніка місцевої поштово-телеграфної контори та оглянути місце, де Антомонов пропонував збудувати кам'яну будку. На це 17 серпня пристав надіслав відповідь, що жодних заперечень у поліції немає.

Наступним, досить цікавим документом, є «Протокол», складений 30 липня. У ньому наводиться детальний опис як місця будівництва, так і самої споруди. У Протоколі пристав 4 стану Ізюмського повіту зафіксував наступне: *«Вследствие предписания Изюмского Уездного Исправника от 10 июля 1911 г., за №4399, согласно поручения Строительного Отделения от 7 июля, за №2055 в составе комиссии из числа приглашенных: члена*

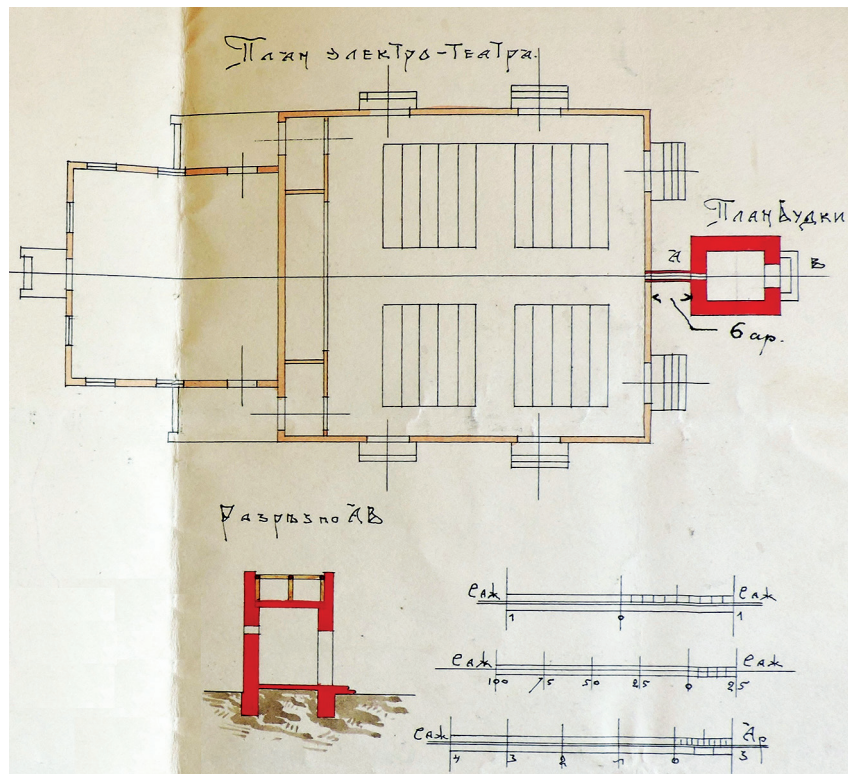

Копія фотографії братів Люм'єр. (Інтернет ресурс, код доступу <https://24smi.org/celebrity/5133-bratia-liumer.html>)

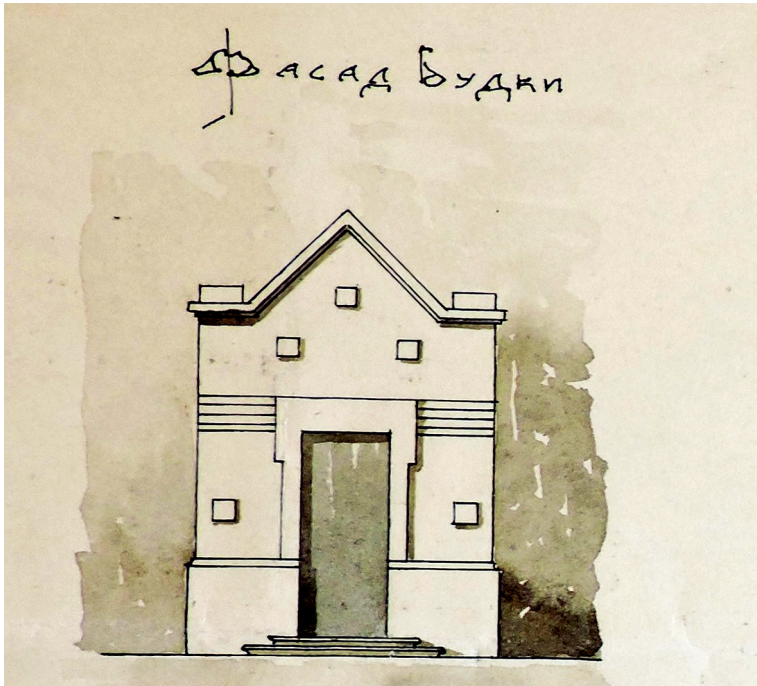
Изюмской уездной Земской Управы, Изюмского уездного врача, за отсутствием электротехника местной почтово-телеграфной конторы почтово-телеграфного чиновника начальника Святогорского почтово-телеграфного Отделения и приглашенного в качестве сведущего лица временно-проживающего в деревне Банной инженера-электротехника Владимира Юрьевича Соколовского, произвел осмотр местности при дачах Святогорского имения графа Г. И. Рибоьера и здания к которому Г. А. Антомоновым пристраивается каменная будка для устройства «Электро-Биографа» и при осмотре в санитарно-гигиеническом отношении оказалось: при входе в дачный парк Святогорских дач, с южной стороны в трех сажнях от деревянной ограды расположен дачный павильон, предназначенный для библиотеки и танцевальных и других вечеров для дачной публики, здание деревянное, выкрашенное как внутри, так и снаружи масляной краской, имеет в длину 37

аршин и в ширину $8 \frac{3}{4}$ ар., с южной стороны здания имеется два выхода с балконами и крылечками, в три деревянных устроенных на три стороны ступеньки, с северной стороны павильона с выходом в парк имеется одного типа с павильоном под одной крышей пристройка длиной 16 аршин и шириной $6 \frac{3}{4}$ аршин, с деревянной дверью открывающейся, как и все остальные двери упомянутые выше внаружу здания, здание павильона одноэтажное имеет двенадцать окон вышиной $2 \frac{1}{2}$ аршин шириной 2 аршина,

План театру з прибудовою до нього кам'яної будки для сінематографа

Ескіз фасаду кам'яної будки

высота здания внутри от пола до крыши $7 \frac{3}{4}$ аршин, потолка не имеется, крыша куполообразная, дощатая, выкрашенная, как в середине, так и снаружи масляной краской, все окна и двери так же окрашены масляной краской, из числа окон пятеро открываются наружу. С юго-западной стороны павильона устроена каменная будка, предназначенная для кинематографического аппарата, будка устроена на расстоянии пяти аршин от стены павильона, из красного кирпича, имеет внутри высоты $3 \frac{1}{2}$ аршин, длины 3 аршина и ширины 3 аршина, с 4 окнами в $1 \frac{3}{4}$ высоты и $\frac{3}{4}$ аршин ширины каждая, входная дверь в будку деревянная окрашенная масляной краской открывается наружу, обитая железом, полы покрыты железом, без потолка, крыша внутри обита железом

и в ней имеется вентилятор в 3 вершка в диаметре. Электрическая энергия для кинематографа в выше означенную аппаратную будку предположена к подаче по проводам из электрической станции, предназначенной для освещения дачного парка и павильона, здание электрической станции кирпичное, сооружено вне парка с южной стороны от будки и павильона до 53 сажень. Из ближайших построек к павильону и будке расположены: с юго-запада дача №4 на расстоянии 28 ½ сажени, с востока дача №5 на расстоянии 32 сажень, с северной стороны здание ресторана на расстоянии 48 сажень и эстрада для музыки на расстоянии 54 сажень, между поименованными зданиями и павильоном имеются растущие сосновые и другие деревья и растения. Из аппаратной каменной будки для проекционного фонаря в стену павильона проведен канал из железа с наружи оббитый железом и окрашен масляной краской, отверстие канала выходящее в сторону павильона в 1 аршин 9 вершков, закрывается с внутренней стороны здания плотной заслонкой из железа. В аппаратной будке помещен реостат в 50 ампер, рубильник в 50 ампер и амперметр в 50 ампер и при проекционном фонаре дуговая электрическая лампа в 50 ампер, из будки проведены в канале выходящий в стену павильона два отверстия в 4 x 4 вершка каждое, с железными заслонками». На підставі зазначеного комісія визнала, що «...к устройству Антомоновым Электро-Биографа в дачном павильоне графа Г.И.Рибоьера с специально устроенной аппаратной каменной будкой, в санитарно-гигиеническом отношении препятствий не встречается». Из представленного документа випливає, що вже до 30 липня в дачному місці в Антомонова було вже все готово для демонстрації фільмів. Проте, офіційного дозволу від влади він не отримав. 1 серпня Григорій Олексійович звернувся безпосередньо до віце-губернатора з проханням, в якому повідомляв, що не працював все літо й витратив великі гроші. «...всепокорнейше прошу Ваше Превосходительство о выдаче мне как можно скорей разрешение на право синематографа на дачах графа Рибоьера, дабы-б я мог в этом году открыть и хотя ярмарку проработать,

которая начинается с 7-го августа и продолжается до 15 сего месяца». Надійшла відповідь: «Согласно приказанию г. и.д. губернатора вице-губернатора, поручается изюмскому уездному исправнику объявить прошение Антомонова, с вручением приложения №204 о предварительном изыскании с него двух гербовых 75 коп. марок, что по прошению его».

У наступному документі від 23 вересня Правління просить молодшого архітектора А. І. Горохова надати свої, законно обґрунтовані в технічному відношенні, зауваження щодо узгодження клопотання Антомонова. Але тільки 8 листопада земство повіту, у відповідь на попередній запит, повідомило Харківське Правління, що не бачить зі своєї сторони ніяких перешкод щодо побудови кам'яної будки.

Далі, 16 грудня 1911 р. було складено «Технічний протокол» №439. У нього внесено висновок щодо проєкту прибудови, який додавався до прохання від 5 липня. Отже, на підставі відомостей Ізюмського повітового справника від 20 серпня №4399 проєкт будівництва при театрі «Електоро-Біограф» у технічному відношенні визнано задовільним та таким, що відповідає поставленій меті.

В останньому документі Правління, звертаючись до Ізюмського повітового поліцейського управління, просить доручити будівельному відділенню вручити Антомонову затверджений проєкт на будівництво будки для апарату при театрі «Електро-Біограф». У кресленні, додатку до справи, зазначено, що проєкт розглянуто та схвалено будівельним відділенням губерньського правління. У протоколі від 19 грудня за №439439 є й умови (застереження) щодо експлуатації обладнання кінематографа: воно повинно у всьому відповідати циркуляру Міністерства Внутрішніх Справ від 12/13 травня 1911 р. за №688. Підписали: за губернатора – віце губернатор І. Стерлігов, губерньський інженер П. Рудавський, губерньський архітектор І. Тулинці та старший діловод Артюх.

Отже, матеріали справи є першою згадкою використання кінематографа в дачному місці «Святі Гори» для організації

Розміщення театру й прибудованої будки на плані місцевості

дозвілля. Крім того, вони можуть бути джерелом дослідження питань, пов'язаних з дозвольною системою губернської влади щодо відкриття подібних закладів.

Зокрема зі вказаної архівної справи стало відомо, що в дачному місці «Святі Гори» того часу вже діяла електрична станція, призначена для освітлення парку.

Справа вміщує описи окремих об'єктів дачного місця та безпосередньо прибудови театру під назвою «Електро-Біограф», розташованій уздовж головної алеї дачного місця.

Список інформаційних джерел:

1. Державний архів Харківської області. – Ф. 4, оп. 165, спр. 111. Дело «По прошению А. Антономова о разрешении устройства синематографа в имени графа Рибопьера, в Изюмском у.», 6 июля-21 декабря 1911 г.

2. Кинематограф (аппарат). Интернет ресурс Вікіпедія. Код доступу <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84>

СЛОВ'ЯНСЬКЕ ЗАЛІЗНИЧНЕ УЧИЛИЩЕ

Курсько-Харково-Азовська (К-Х-А) залізниця, що пролягла 1869 року територією Ізюмського повіту й з'єднала Слов'янськ із губернськими містами Харковом та Курськом з півночі й портами Азовського моря з півдня, 1 лютого 1891 року була передана в державне управління. Згодом, після приєднання до неї частини Донецької кам'яновугільної дороги (1 січня 1894 року) та Лозово-Севастопольської і Джанкой-Феодосійської ліній (1 січня 1895 р.), вона отримала назву Курсько-Харково-Севастопольської (К-Х-С).

Відразу ж керівництво об'єднаної залізниці почало вирішувати одне з найважливіших питань часу – розвиток народної освіти. Залізниця дала потужний поштовх для перетворення краю в промисловий регіон, який потребував освічених працівників усіх рівнів. До цього товариства К-Х-А та Донецьких залізниць не переймалися питанням освіти дітей своїх службовців, вважаючи це особистою справою батьків. Натомість, К-Х-С залізниця розпочала переформування існуючих початкових шкіл, створюючи замість однокласних двокласні. Крім того, споруджувала спеціальні шкільні будівлі та відкривала нові школи. Таким чином, до 1901 року в пристанційних селищах К-Х-С залізниці було реформовано та відкрито вісім шкіл (училищ):

- 1 листопада 1898 р. в Харкові відкрито двокласне училище у відчуженому двоповерховому будинку пана Кузіна;
- 16 серпня 1895 р. відкрито двокласне училище при станції Панютіно;
- 1899 р. однокласне училище на станції Лозова (відкрите 1890) переформовано в двокласне;
- 2 вересня 1899 р. однокласне училище при станції Синельникове (відкрите 10 жовтня 1891) переформовано в двокласне та переведено в спеціальну будівлю;

- 14 серпня 1898 р. училище при станції Александровськ (відкрите 27 жовтня 1888) переведено в нову, спеціально споруджену будівлю;

- 15 листопада 1895 р. відкрито два однокласні училища: при станції Микитівка та станції Севастополь (духовного відомства);

- 1 листопада 1900 р. при станції Слов'янськ відкрито двокласне училище (школа) в спеціально спорудженій будівлі.

Дев'яте, однокласне училище, було відкрито в другій половині 1902 року в спеціально спорудженій будівлі церкви-школи станції Костянтинівка.

Усі училища, за винятком Севастопольського, були у віданні міністерства народної освіти (М.Н.П.) й утримувалися коштом міністерства шляхів сполучення та фондом училищ. Училищні фонди склалися з надходжень за навчання і витрачалися переважно на розважальні заходи, зокрема облаштування різдвяних ялинок, придбання навчальних посібників та інвентаря, поповнення бібліотек, нагородження випускників, які на відмінно закінчили шкільний курс, субсидування приватних шкіл. Такі школи діяли при станціях Мелітополь, Таганаш (з 1945 р. Солоне Озеро), Сімферополь, Феодосія, Курськ, Барвінкове й Софіївка.

До речі, Євграф Михайлович Петренко (1857-1910), син поета-романтика Михайла Петренка, деякий час мешкав у селищі Таганаш та служив на посаді начальника станції Сиваш, яка підпорядковувалася Південній залізниці. Похований на кладовищі селища Таганаш.

Плата за навчання в училищах (школах) бралася на підставі правил, встановлених 1901 року начальником залізниці. Вона коливалася в межах від 7,5 до 2 рублів на півріччя за одного учня відповідно до заробітної плати службовця та кількості школярів у школі. Службовці, які отримували зарплатню менше 20 рублів, за навчання дітей не платили. За другу дитину бралася половина від встановленої плати, навчання ж третьої та четвертої дитини було безкоштовним. За навчання своїх братів, сестер та племінників службовці платили 1,5 рублі на місяць. Наприклад, 1901 року із 204 дітей Слов'янсько-

го училища батьки оплачували навчання 89 хлопчиків і 29 дівчаток, безкоштовно навчалися 54 хлопчика і 33 дівчинки.

Яким же було Слов'янське залізничне двокласне училище (школа)? Як сказано вище, училище при станції Слов'янськ було відкрито в спеціально спорудженій для цього будівлі 1 листопада 1900 року. Будівництво обійшлося у 21 565 рублів. 1901 року, як виняток, фонд училища своїм коштом повністю утримував школу через її запізніле відкриття, оскільки «кредит на ее содержание в 1901 году не мог быть своевременно испрошен».

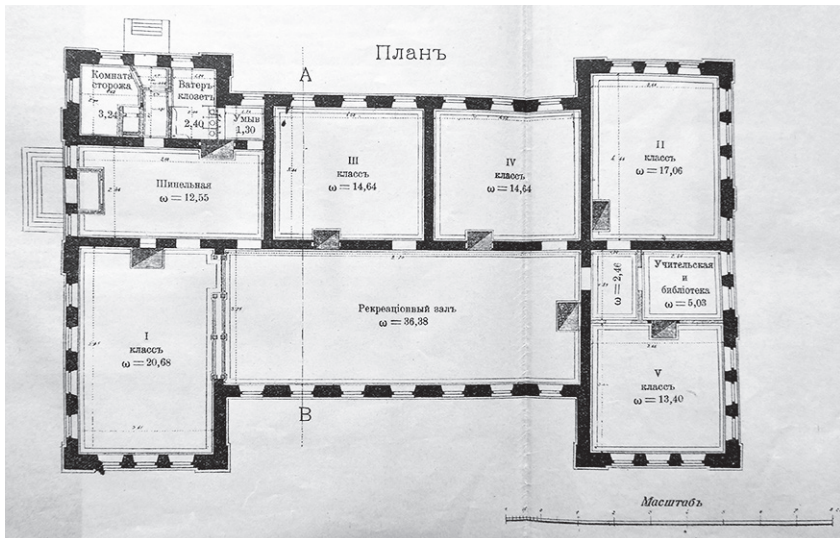

Вид на кресленні лицьового фасаду будівлі школи з парадним входом

Вид на кресленні переднього фасаду школи

План будівлі Слов'янської 2-х класної залізничної школи

Будівля училища стояла в сквері біля вокзалу, зі сторони пасажирського двору. Лицьовий фасад виходив на алею, і був орієнтований на північний захід. Передній фасад був навпроти колишньої будівлі вокзалу.

Училище будувалося в розрахунку на 200 учнів відповідно до всіх вимог шкільної гігієни. Тут було п'ять класних кімнат площею 80,42 кв. сажень та рекреаційна зала (36,38 кв. сажень) висотою майже 7 аршин. Вікна всіх класів були розміщені так, аби світло під час занять падало на учнів з лівого боку. У класних кімнатах (завширшки 3,66 сажень можна було поставити три ряди подвійних парт із проходами між рядами та з боків. Проект розроблявся таким чином, аби максимально використати приміщення: без коридорів та «мертвого» простору. Клозет був ізолюваний від класних кімнат, а його вікно було виведено на задній фасад.

Будівля опалювалася голландськими печами системи інженера Лукашевича. Особливо варто відзначити актовий (рекреаційний)

*Копія зображення внутрішнього виду рекреаційного залу школи
1902 р. [2]*

зал, відокремлений з північної сторони від класної кімнати розбірною стінкою. Кімната могла використовуватися для сцени. У святкові дні в залі збиралися родини службовців, і на тимчасовій сцені ставилися любительські спектаклі, концерти або встановлювався «волшебный фонарь» з туманними картинками. І тоді актовий зал, заставлений стільцями та лавами, перетворювався на великий партер. Будівля училища, окрім свого головного призначення бути місцем навчання дітей, стала й місцем просвіти та проведення культурного дозвілля для дорослих, надаючи можливість влаштувати для них читання, концерти й спектаклі [1].

Діяльність шкіл була під контролем фахових інспекторів. Зокрема під час інспектування шкіл Ізюмського повіту 1904 року було визнано задовільний стан навчальної частини оглянутих шкіл. Окремо за досягнуті значні успіхи була відзначена Слов'янська двокласна школа [3].

1 січня 1907 року відбулося об'єднання К-Х-С і Харьково-Миколаївської (Х-М) залізниць в одне правління, яке отримало назву Південна залізниця. Ці зміни не вплинули на рішучість правління приділяти належну увагу шкільній освіті. Наприклад, у Краматорську, того ж 1907 року, було відкрито однокласне залізничне училище, опікуном якого був Гавриїл Гавриїлович Атласнер.

Витрати залізничного відомства на народну освіту в Ізюмському повіті 1907 року показують наступні цифри: на зарплатню законовчителям та вчителям Слов'янського та Краматорського залізничних училищ було виділено 6 927 рублів 07 копійок, службовцям – 442 рублі 50 копійок, на бібліотеку та навчальні посібники – 975 руб. 22 коп. Найм додаткового приміщення для Слов'янського училища обійшовся в 600 руб., на нагороди, ялинку та відрядження вчителів витрачено 615 руб. 13 коп., на шкільні меблі виділено 310 руб. 35коп., на спорудження будівлі для Краматорського училища – 10 507 руб. У підсумку – 20 377 рублів 27 копійок. Додатково в училищі навчали дівчаток рукоділлю. Згідно з вказаними даними в основних та паралельних класах наприкінці звітнього року в училищі навчалося 546 дітей [4].

Через два роки (1909) при станції Слов'янськ відкрилося ще одно залізничне училище – однокласне. Сюди було переведено 2-е й 3-є паралельні відділення Слов'янського двокласного залізничного училища та утворено нове 1-е відділення. Обидва Слов'янські залізничні училища відносилися до народних [5].

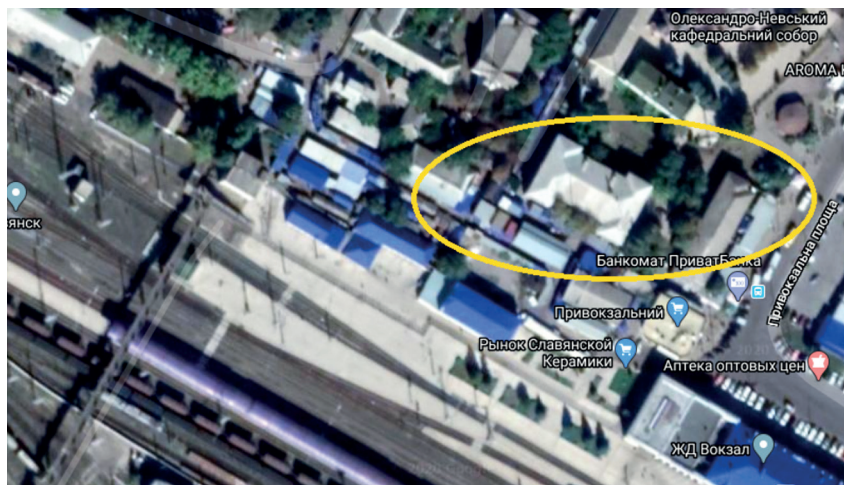
Згідно з даними 1910 року опікуном Слов'янського двокласного училища був інженер Кириченко Іван Іванович [6]. Опікуни брали безпосередню участь у вирішенні господарчих питань школи, під їхнім наглядом, а іноді й за їхні кошти проводився ремонт, до них зверталися вчителі стосовно різних шкільних проблем.

За радянських часів у старій будівлі залізничного училища теж була школа. Зі слів місцевого жителя Геннадія Марапульца в

Сучасний стан колишнього парадного фасаду школи (фото 2020 р.)

*Будівля колишньої школи (вигляд зі супутникової карти).
Колись гарний парадний вхід*

30-і роки, коли в Слов'янську всі школи були україномовні, лише вона залишалася російськомовною.

Споруда школи збереглася дотепер, та впізнати її не так-то й просто: добудовано другий поверх, стіни покриті штукатуркою і тільки там, де вона обвалилася, видно первинну кладку з цегли та пісковіку.

Проте, кількість та місця віконних прорізів повністю збігаються з проектними, як і прямокутні декоративні заглибини (архітектурні ширінки) під вікнами. На супутниковій карті будівлю добре видно, її геометрія повністю збігається з проектним планом будівлі, що виходив на алею, зараз закритий торговельними ларьками. Сама алея перетворилася на торговий ряд із магазинів і ларьків, частину її займає відомий ринок слов'янської кераміки.

Копія зображення лицьового фасаду школи (1902 р.) [2]

Список інформаційних джерел:

1. XX-й совещательный съезд инженеров службы путей русских железных дорог 1902 г. Описание осмотренных съездом устройств Курско-Харьково-Севастопольской железной дороги.
2. Иллюстрированный спутник по Курско-Харьково-Севастопольской железной дороге. Издание управления К-Х-С ж. д. – Харьков, 1902 г.
3. Отчет Изюмской Уездной Земской Управы за 1904 г. – Изюм, 1905 г.
4. Отчет Изюмской Уездной Земской Управы за 1907 г. – Изюм, 1908 г.
5. Отчет Изюмской Уездной Земской Управы за 1909 г. – Изюм, 1910 г.
6. Отчет Изюмской Уездной Земской Управы за 1910 г. – Изюм, 1911 г.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ МІСТО СЕВЕРОДОНЕЦЬК: ПРОЕКТИ І ДІЙСНІСТЬ

У 1920-1930 роках в СРСР популярності набули ідеї міст-комун і соціалістичних міст. Активно впроваджуватися вони почали з початком першої п'ятирічки індустріалізації 1928-1933 рр. у містах, де будувалися промислові гіганти: Магнітка, ТуркСиб, Уралмаш, Комсомольськ-на-Амурі, ДніпроГЕС, ХТЗ та інші підприємства, закуплені за кордоном і змонтовані тут під керівництвом зарубіжних спеціалістів. Новим промисловим гігантам потрібні були нові міста. Проектувати й зводити їх запросили близько півтори сотні зарубіжних архітекторів. Світова економічна криза 1929-1933 рр. сприяла тому, що за зниженими цінами радянській країні вдалося тоді придбати не лише цілі заводи, але й залучити архітекторів, які взялися будувати соціалістичні міста для робітників нових заводів.

У другу п'ятирічку 1933-1937 рр. вже доводилося покладатися на власні сили – заводи та міста проектували й зводили переважно самостійно. Лисичанський хімічний комбінат (нині – ПрАТ «Северодонецьке об'єднання Азот») і соцмісто для його працівників мали стати об'єктами будівництва другої п'ятирічки. Ця праця присвячена дослідженню становлення міста хіміків Северодонецька, яке, замість стати соціалістичним містом, стало характерним прикладом того, що спонукало говорити про той час, як про «епоху утопій» [1].

Постановою РНК УРСР від 13.08.1929 р. була створена урядова «Комісія по вивченню перспектив розвитку міст». Комісія вивчила ситуацію на Донбасі й визначила 13 промислових районів, у кожному з яких передбачалося будівництво нового соціалістичного міста. Для цих населених пунктів містоутворюючим фактором мало стати промислове підприємство: *«Міста проектується одночасно з промисловою базою, яка є їхньою*

основою. Вони покликані обслуговувати певну галузь промисловості...» [2].

1930 року було створено Державний інститут проектування міст УРСР «Діпромисто» («Гипроград») – один із провідних науково-дослідних і проектних інститутів у галузі планування територій та населених пунктів України. У довоєнний період інститут розробив проекти планування в Україні близько 40 міст і 90 промислових селищ із врахуванням концепції соціалістичного міста [3], [10].

Нове соціалістичне місто мало постати у зв'язку з будівництвом біля Лисичанська азотно-тукового комбінату. Підприємство планували побудувати в розрахунку на місцеве вугілля, яке містило у своєму складі багато летких газів, було самозаймистим і не підлягало транспортуванню на далекі відстані, тому мало застосовувалося в промисловості. Проте дослідженнями вчених було встановлено, що в певних умовах вугілля добре коксується, а з коксу можна отримувати синтез-газ, із якого планували виробляти аміак та аміачні добрива.

У резолюції XI з'їзду КП(б)У (1930 р.) було зазначено, що на основі коксування вугілля слід розвернути азотно-тукове виробництво й навіть «газифікацію міст і організацію газового господарства Донбасу». Ставилася конкретна задача: «Наявні заводи – Донсода й Рубіжанка – треба пристосовувати до вироблювання туків, використовуючи покидьки й гази, а також комбіновано використовуючи напівфабрикати від перероблювання смолистого лисичанського вугілля» [4].

1932 р. з 3 до 7 лютого в Харкові відбулася «конференція в справі проробки Лисичанської проблеми». На ній було розглянуто техніко-економічне обґрунтування будівництва Лисичанського Енерго-Хемічного Комбінату (саме так підприємство було назване в техніко-економічному обґрунтуванні). Пропонувалося розташувати підприємство на двох промислових майданчиках на відстані 14 км один від одного. Біля станції Рубіжна, поруч із заводом «Русско-Краска», мала бути ТЕЦ, установка

з коксування вугілля та азотно-тукове виробництво. Вугілля мали поставляти канатною дорогою через Сіверський Донець з нової шахти «Ново-Дружеської». Навпроти «Донсоди», на лівому березі Дінця, передбачалося побудувати содово-нашатирне виробництво. Обидві частини підприємства мали сполучитися продуктопроводами [5]. Населений пункт рекомендовано було розташувати на схід від заводів із розривом у півтора-два кілометри із захисною зоною з насаджених дерев [6].

Конференція пропонувала зарахувати будівництво Лисічкомбінату до першочергових ударних будівництв другої п'ятирічки. Але для виконання всього наміченого ще треба було виконати комплекс науково-дослідних робіт і закінчити розвідку вугілля на Дружеській і Привільнянській ділянках. Конференція рішуче виступила за те, щоб хімкомбінат був розміщений на одному майданчику.

Уже наступного дня, 8 лютого 1932 р., Секретаріат ВУЦВК ухвалює постанову про приєднання до Лисичанського району лівобережних сільрад, на території яких мав постати хімкомбінат. У протоколі Президії ВУЦВК від 20.02.1932 р. зміну адмінпідпорядкування мотивовано так: *«Зважаючи на економічне та адміністративне тяжіння Борівської, Метелкінської та Воеводівської сільрад Рубіжанського району Харківської області до Лисичанського району, постанову Секретаріату затвердити і перечислити ці сільради до складу Лисичанського району (Донбас)»* [7]. Пояснити це «економічне та адміністративне тяжіння» можна тим, що комбінат мали будувати не поруч із Лисичанськом, а навпроти, на лівому березі Дінця, поруч із селами Харківської області, селянам яких довелося б узяти участь у будівництві Лисичанського хімкомбінату.

Звістка про будівництво в Лисичанську хімкомбінату на основі місцевого вугілля була схвалена владою Лисичанського району. На засіданні райвиконкому 26 травня 1932 р. під час розгляду плану перспективного розвитку району на 2-у п'ятирічку було вирішено, крім будівництва ЛХК, опрацювати й пи-

тання виробництва синтетичного каучуку та пластмас на базі газифікації вугілля, будівництва машинобудівного заводу для хімічної галузі. Навіть збиралися будувати алюмінієвий завод. На склозаводі було заплановано виробництво скла спецпризначення (триплекс). Не забули про розвиток будівельної галузі, про електрифікацію і теплофікацію району [8, арк. 197].

Можна зрозуміти радість керівництва Лисичанського району, коли вони дізналися, що в районі, поблизу Лисичанська, будуть будувати ЛХК. Це ж можна розширити Лисичанськ до Верхнього й Пролетарська, пустити трамвай, який об'єднає всі ці поселення в один Великий Лисичанськ, у якому буде жити 150 тисяч населення. А в ньому відкрити театр опери та балету, облаштувати парки, сквери...

Ще точне місце для комбінату не було визначено, а Лисичанський райвиконком 7 червня 1932 року ухвалює таке рішення: *«Будівництво нового міста розпочати частково, шляхом перебудови та реконструкції самого міста Лисичанського, західньої його частини на площі 1000 га та площі від міста Лисичанського до Верхнього та селища Пролетарського в кількості 1200-1500 га». За тиждень уже мали «...скласти умову з Діпромідом про проектування нового міста в Лисичанському районі на площі на правому березі річки Північний Дінець на захід від міста Лисичанська з розрахунком закінчення проектування нового міста до 1/XII-32 р.», а «з початку 1933 року розпочати збудування в Лисичанському районі трамваю для зв'язку нового міста з існуючими заводами та копальнями» [8, арк. 191].*

Пізньої осені 1932 р. в Лисичанську на стіні одноповерхового будинку по вулиці Інтернаціональній (нині Соборна) з'явилася табличка: «Управління будівництва Лисичанського азотно-тукового заводу». Поруч почали зводити два двоповерхових будинки для інженерно-технічних працівників і кілька бараків для робітників. Через труднощі, що виникли під час виконання плану дослідно-конструкторських робіт, запропонованого Наркомважпромом, вирішили розпочати з малого – з азот-

но-тукового заводу. У разі, якщо необхідні дані будуть отримані на Новомосковському і Березняківському азотно-тукових комбінатах, пуск яких планувався 1933 р., можна буде розпочати й будівництво АТК у Лисичанську [9], [11].

Керівники і спеціалісти Лисичанського АТЗ жили в Лисичанську й щодня їздили на будівельний майданчик, який називався «Лисхімбуд» (скорочення від «Лисичанське хімічне будівництво»). На лівий берег перебиралися через хирлявий наплавний міст, який лише трохи вивищувався над водою. Був він десь за кілометр від залізничної станції Лисичанська. Майже щорічно під час паводків його зносило, незважаючи на прив'язування до дерев. На якийсь час зв'язок переривався, потім установлювали пором, а тоді знову відновлювали міст.

Почали з підготовки будівельного майданчика, відкриття кар'єрів каменю, глини, крейди. Наприкінці весни 1933 р. взяли за створення першої виконробської дільниці на лівому березі Дінця. Місце для польового штабу будівництва вибрали на схід від села Ново-Сиротине, недалеко від нинішньої «азотівської» прохідної «Південна».

«Діпромисто» мав розробити проект генерального плану Лисичанська з урахуванням одночасного введення в дію із заводом також шахти «Ново-Дружеська», яка постачатиме вугілля. Проект планування й забудови нового селища Ново-Дружеське було виконано [3], [11]. Але до кінця першої п'ятирічки розробити генплан Лисичанська не вдалося: «...було відкладено проектування нового міста Лисичанського тому, що до цього часу не пощастило остаточно відібрати придатну дільницю для будівництва нового міста» [10]. Ще продовжувалися дискусії щодо конкретного місця, на якому мав постати АТЗ і де житимуть хіміки.

Лише 31 серпня 1933 р. управління будівництвом Лисичанського АТЗ уклало договір із Державним інститутом проектування підприємств азотної промисловості «Діпроазотом» на проектування підприємства. У вересні 1933 р. в управлін-

*Засновник Северодонецька
Забельський
Олександр Дмитрович
(07.03.1889-17.09.1937)*

ня будівництвом із Харкова прибув його керівник Забельський Олександр Дмитрович.

А 29 грудня 1933 р. наказом Наркомважпрому було затверджено майданчик для АТЗ на лівому березі Сіверського Дінця [11].

Перезимувавши і відчувши силу весняної повені, яка вмиль знесла наплавний міст через Донець, Забельський зрозумів, що селище потрібно будувати не в Лисичанську, а на лівому березі, біля комбінату. Часу на поїздки витрачалося багато, а долати крутизну правого берега в сніг і дощ кінними фаєтонами й «лінійками» було майже неможливо. Тільки-но

відшуміла повинь, як головні сили будівельників було кинуте на спорудження нового моста, шосейної дороги з Лисичанська та залізничної гілки від станції Рубіжна. Одночасно на піщаній рівнині почалося спорудження бараків. Перші три каркасні побілені бараки з очерету, обмазаного глиною, були побудовані по вулиці Б. Ліщини сучасного Северодонецька, де сьогодні стоять будинки 9 і 11. Це квартал №2. У ці будинки барачного типу 29 квітня 1934 р. почали заселятися перші будівельники селища, яке російською мовою називали «Лисхимстрой» – скорочення від «Лисичанское химическое строительство». З цього місця почало рости селище, яке отримало офіційну назву згідно з тогочасним українським правописом – Лисхемстрой. Після змін у правописі наприкінці 1940-х назву писали – Лисхімстрой. У січні 1950 р. селище було перейменовано на Северодонецьк.

17 липня 1934 року, коли проєкт заводу був майже готовий, постановою Раднаркому СРСР за №1682-297 було вирішено, що

замість невеликого заводу постане азотно-туковий комбінат, будівництво якого мало завершитися 1936 р. [12, с. 53]. Планувалося розширити номенклатуру продукції та збільшити потужності виробництва аміаку завдяки використанню технологічної схеми з тиском 850 атмосфер замість 300, які передбачав попередній проєкт. На вітер було викинуто 387 тисяч карбованців. У серпні 1935 р. знову було внесено зміни в проєкт, зокрема щодо збільшення виробництва азотної кислоти [13].

Спочатку передбачалося до початку 1933 р. мати вже готовий робочий проєкт і в 1934 увести в експлуатацію першу чергу нового хімічного підприємства, а ще за рік – другу. Проте підприємство будували без генерального проєкту, зі змінами, зупинками й консервацією аж до 1941 року. І коли до пуску перших цехів лишалися лічені місяці, війна прийшла в країну. Фактично готові цехи були евакуйовані в Березняки й Кемерово. Після війни нові цехи хімкомбінату побудували із вивезеного з Німеччини обладнання, розрахованого на тиск 320 атмосфер, а не 850. Технологічний газ для виробництва аміаку отримували газифікацією донецького, а не лисичанського вугілля. А вже 1962 року розпочався перехід на природний газ. Першу продукцію Лисичанського хімкомбінату – аміачну селітру, виготовлену з горлівського плаву селітри, було отримано 1 січня 1951 року. За тиждень видав продукцію цех слабкої азотної кислоти. Наступного року запрацював цех міцної азотної кислоти. І лише 23 лютого 1953 отримано перший аміак. Від початку будівництва комбінату до першої продукції пройшло майже два десятиліття замість двох років.

Не простою була й історія проєктування і будівництва міста хіміків.

«Діпромiсто» під час планування міст заради створення найкращих умов для побуту, праці та відпочинку населення Донбасу відмовилося від апробованої практики будівництва невеликих селищ біля кожної шахти чи заводу, забудованих виключно індивідуальними будиночками. Автори вважали, що

зовсім не обов'язково будувати житло безпосередньо поруч із підприємствами, що більш прогресивний шлях – об'єднати селища кількох підприємств у більший населений пункт з одночасним розвитком доріг і транспорту. У цьому випадку вдалося б уникнути розпорошення коштів на будівництво, розпочати організацію побуту на соціалістичних засадах та долучити населення до джерел культури.

Тож генеральний проєкт, розроблений 1934 р. «Діпромiстом» (А. Станіславський, Л. Дмитрієвська), передбачав соцімістечко хіміків на правому березі Дінця. Його планували

Генеральний проєкт планування Лисичанська, виконаний Діпромiстом, передбачав розташування соціміста хіміків між Пролетарськом і власне Лисичанськом

побудувати між Лисичанськом і Пролетарськом. Старий Лисичанськ і соцістечко хіміків на проєкті були майже однаковими за площею, їх розділяв яр Велика Балка. Проєкт великого Лисичанська передбачав трамвайне сполучення, театр опери та балету, парки і сквери, переважно двоповерхові житлові будинки. Архітектори планували, що від вершини Великої Балки на лівий берег Дінця хіміків доставлятиме підвісна канатна дорога чи фунікулер, а там через зелену паркову зону вони проходять на хімкомбінат. У місті ж до фунікулера їх підвозив би трамвай, маршрут якого мав би пролягати від Пролетарська через Лисичанськ до Верхнього.

Газета «Лисичанський робочий» 25.05.1935 р. повідомляла, що Науково-технічна рада Наркомгоспу УРСР затвердила генеральний план соціалістичної реконструкції Лисичанська, за яким до 1947 р. Пролетарськ і Верхнє мали б увійти до складу Лисичанська, та припускалося, що 1947 р. населення «Великого Лисичанська» становитиме 110-150 тисяч [14].

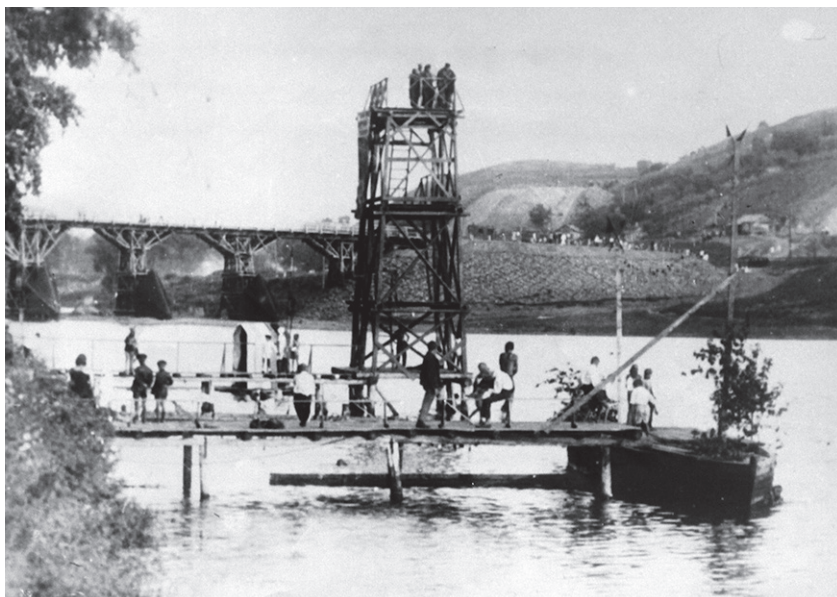
Але цей план зруйнував льодохід, який 28 лютого 1935 р. зніс новий міст через Сіверський Донець. Навпроти Лисичанська завжди були низьководні мости, бо вони мали вміститися між лівим берегом річки та залізничною колією, яка проходила високим правим берегом. Тому їх і зносило майже щовесни. Замість низьководного моста потрібно було будувати високий, довгий і міцний. Фінансування такого моста не передбачалося. Тому новий міст, який було урочисто відкрито лише наприкінці серпня 1934 р. [9, с. 30], теж збудували низьководним, і його теж зніс льодохід. Цей випадок змусив начальника Лисхімбуду О. Забельського прийняти остаточне рішення: будувати селище на лівому березі, біля комбінату.

Тому всупереч архітекторам «Діпроміста», владі Лисичанська, області й рішенню Раднаркому України, заручившись підтримкою Орджонікідзе, Забельський будував селище на лівому березі Дінця. За його керівництва в селищі постали перші дев'ять будинків барачного типу та три двоповерхових, в

одному з яких на першому поверсі був магазин. Побудовано пекарню, їдальню й лазню. Зводився завод силікатної цегли, завершувалося прокладання залізничної гілки довжиною 8 кілометрів, яка з'єднувала Лисімібуд із Рубіжним. А на промисловому майданчику тривали лише підготовчі роботи. Проект ЛХК усе ще не був готовий, бо через розбіжності між Головімпромом і ЦК ВКП(б) постійно змінювалися вихідні дані для проектування.

Після руйнування мосту в Лисімібуд прислали інспектора КСК («Комиссия советского контроля»). Після його висновків бюро Сталінського обкому партії поставило питання перед ЦК ВКП(б) про зняття О. Д. Забельського з посади. Тож у березні 1935 р. його було звільнено за затягування термінів будівниц-

Міст через Сіверський Донець між Лисичанськом і Лисичанським хімічним комбінатом. На передньому плані Водна станція з вишкою для стрибків у воду. 1936 р.

тва. Забельський повернувся до Харкова, де з квітня 1935 й майже до кінця 1936 року працював директором дослідного заводу управління азотної промисловості («Главазот»).

Однак протистояння між Раднаркомом УРСР і Наркомважпромом щодо розташування соціміста хіміків продовжувалося. За рішенням останнього, 25 грудня 1935 р. було укладено генеральний договір із «Ленпроект» на проектування соціміста на лівому березі, біля хімкомбінату [15]. Разом із тим Орджонікідзе домігся фінансування капітального мосту через Сіверський Донець.

1936 року новий високий капітальний дерев'яний міст завдовжки 161 м, завширшки 6 м, вантажопідйомністю до 30 т, було зведено на місці сучасного Павлоградського мосту.

На жаль, простояв він недовго. Відступаючи, радянські війська спалили його 10 липня 1942 року.

Після від'їзду Забельського роботи на будівництві поступово згорталися, і до кінця 1935 р. в Лисичанському будівельному управлінні лишилося менше половини робітників. Річ у тім, що «Діпроазот» мав не пізніше 15 травня 1935 завершити проєкт і генеральний кошторис майбутнього комбінату [9, с. 18]. Однак з'ясувалося, що промислове завдання на проектування Лисичанського заводу було складено ще 1928 р. на основі недостатньо обґрунтованих даних щодо видобування вугілля в Лисичанському районі. Дослідження з коксування проводилися лише на довгополум'яному вугіллі, обсяг видобутку якого не міг забезпечити всіх споживачів. Натомість коксування газового вугілля не вивчалось [12, с. 54]. Через гальмування будівництва комбінату було розірвано договір із «Ленпроект» на проектування соціміста. 15 жовтня 1936 р. «Ленпроект» відновлює проєктні роботи. Проте незабаром знову зупиняє, бо ще в серпні того ж року керівництво Лисхімбуду переконало обком, а той – Раднарком у необхідності будувати місто на лівому березі. Головним аргументом стало те, що селище на той момент уже практично існувало й продовжувало будуватися швидкими темпами [15].

Архітектори, розробники проекту пізніше у своїй книзі написали про це:

Принципиально неправильным с градостроительной точки зрения было создание нового города Северодонецка. Сам по себе город застроен неплохо, но вложенные средства дали бы куда более значительный эффект, если бы при размещении Лисичанского химкомбината в 1934 году было принято решение, предложенное Комиссией по выбору территории, на основании проработок Гипрограда о расселении трудящихся в г. Лисичанске, в здоровой, прекрасной местности.

Причиной, выдвинутой в пользу строительства нового города, было отсутствие средств на сооружение моста через р. С. Донец. Мост этот также давно, как и комбинат построен, он нужен был при всех условиях, однако СНК УССР в то время согласился с позицией союзного ведомства [3, с. 59].

Подібні розбіжності між РНК УРСР і НКВП СРСР не були винятком. За приклад автори книги про Діпромiсто навели історію з будівництвом нового міста для металургійного комбiнату «Азовсталь» у Маріуполі. Начальник будівництва «товарищ Гугель» почав роботи не там, де запроектували архітектори Діпромiста. Його запросили на засідання РНК УРСР, але він не з'явився. Проте надійшла телеграма від наркома Г. Орджонікідзе: «*Не мешайте Гугелю строить*». Питання з порядку денного було знято. Думаю, що схожа історія могла бути й із Лисхімстромем: «*Не мешайте Забельскому строить*» [3, с. 58].

Наприкінці червня 1936 р. пішло фінансування і будівництво ожило. Але на той час вже сформувалися перші квартали селища, були побудовані школа, дитсадок, універмаг, пошта тощо. Із цим доводилося рахуватися, і Сталінський обком погодився з керівництвом Лисхімбуду, що потрібно будувати селище на лівому березі. Було вирішено, що ці перші будинки барачного типу будуть для будівельників, а для майбутніх хіміків побудують «нове сонячне місто». Саме таку назву мала стаття в першому номері газети «За стахановскую стройку» від 10 жовтня 1936 р., яка почала виходити на будівництві. Газета

друкує колаж із фотографій проекту, на якому видно, що в'їзд у місто сформовано з двох напівкруглих п'ятиповерхових будинків, і подає опис «Нового сонячного міста», який був спроектований «Діпромістом»:

Решено строят город, на левом берегу реки Северной Донец в расстоянии 2-3 километров от забора промышленной площадки, На левом берегу Северного Донца мы имеем солидные лесные массивы хвойного и лиственного леса.

Что будет представлять собой наш новый город? Социалистический город рассчитывается на 30 000 человек населения. Первая очередь строительства города рассчитана примерно на 15 000 человек населения. Стоимость сооружений 42 миллиона рублей. Срок готовности – пуск первой очереди промышленных сооружений комбината. Основные жилые дома запроектированы 4-х этажные. Внутри квартала расположены ясли, детские очаги, школы, столовые. Ясли, детские очаги находятся в каждом квартале города. Школы по одной на каждые два квартала. В каждом квартале, в первых этажах жилых домов, будут магазины. Внутри каждого квартала предусмотрены скверы, спортивные площадки для взрослых, площадки для детей. В состав города входят сооружения для городского Совета, гостиница, центральный универмаг, банк, сберегательная касса, центральный дом культуры, детский дом культуры, кино, поликлиника, больница, техникум, профшкола, т. д.

Социалистический город Лисичанского Химического комбината будет ярчайшее подтверждение безграничной заботы нашей партии и ее вождя – любимого Сталина о людях.

Социалистический город – солнечный город – вот, что построят партийные и непартийные большевики.

Насправді стара частина нинішнього Северодонецька не дуже схожа на цей опис. Немає площі на в'їзді з «п'ятиповерхівками», немає чотириповерхових будинків. Про причину того, що реальність відрізняється від запланованого, розробники проекту написали у своїй книзі.

Проект було розроблено, він пройшов усі узгодження, але не був затверджений на найвищому рівні. Захист проекту відбувався в залі засідань Ради народних Комісарів УРСР, де було виставлено 20 планшетів. Після доповіді й відповідей на питання відбулося обговорення, тон був позитивний. Голова РНК П. П. Любченко в останньому слові теж зазначив позитивні якості проекту. Коли ж настав час сказати, що уряд приймає проект, Любченко несподівано висловлює побажання розробити ще й схему перспективного планування розвитку фізкультури й спорту. Розробка такої схеми інструкцією не передбачалася. Ці питання були висвітлені в пояснювальній записці і графічно – у вигляді показаних на генплані стадіоні, фізкультурних майданчиків шкільних територій, парків і житлових кварталів. Однак причину не затверджувати проект було знайдено [3, с. 77].

Незабаром голова РНК П. П. Любченко, передчуваючи близькі репресії щодо нього особисто й членів його сім'ї, застрелив дружину й наклав на себе руки.

Дещо схожа історія трапилася і з проектом планування Ворошиловграда. Наступник Любченка М. І. Бондаренко протримався на цій посаді всього півроку. У нього була причина відмовлятися приймати проект Ворошиловграда: входив у курс справ. Але в лютому 1938 його розстріляли. Того ж року проект мав схвалювати новий Голова РНК Д. С. Коротченко. Автори книги розповідають, що Коротченко планом був задоволений, але причину відмови не вказали, написавши лише таке: «Среди событий, тогда происходящих, утверждение проектов планировки места себе не нашло» [3, с. 78].

Під час проведення Першого з'їзду архітекторів СРСР у липні 1937 р. на зустрічі з Урядом директор Діпроміста В. І. Новіков задав голові РНК СРСР В. М. Молотову запитання про те, чому урядом не розглядаються й не затверджуються проекти планування й забудови міст, які пройшли всі інстанції. Той відповів: *«Делайте качественные проекты»*. Новіков прокоментував це так: *«Відповідь В. М. Молотова мала, як це видно з подальшого,*

значення маяка для уряду Української РСР у тому плані, що не слід поспішати приймати на себе відповідальність за реалізацію проектів планування і забудови міст» [3, с. 76-77].

Які ж події відбувалися протягом 1936-1938 років, що могли вплинути на прийняття проектів?

Очевидно, що «событиями, тогда происходящими», були репресії, про які автори книги писали надто обережно. Вони не розповіли, що директор «Азовсталі» Гугель Яків Семенович був арештований 20 вересня 1937 р. та засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. Така доля того ж року спіткала й начальника «Лисхімбуду» Олександра Дмитровича Забельського, якого через затримки будівництва ЛХК звинуватили у шкідництві, тероризмі та участі в «контрреволюційній організації правих на Україні».

До таких подій відношу й розпочату влітку 1936 року громадянську війну в Іспанії, яка підштовхнула керівництво СРСР взяти курс на підготовку до військового протистояння з капіталістичним світом. Пріоритетом стало озброєння країни й підготовка до війни. Офіційно оголошений курс на будівництво «соцміст» лишався, архітектори працювали над проектами, але вони не затверджувалися, фінансування урізалось, розроблені проекти спрощувалися.

Той факт, що в жовтні 1936 р., коли лисхімстроївська газета «За стахановскую стройку» писала, що *«Социалистический город Лисичанского Химического комбината будет ярчайшее подтверждение безграничной заботы нашей партии и ее вождя – любимого Сталина о людях»*, місто продовжувало будуватися не за проектом, який просто не затвердили без усяких причин, став характерним випадком зміни тогочасної політики урбанізації при збереженні оптимістичної риторики.

Проекти в той час уже просто не затверджувалися через те, що вищі керівники республік боялися брати на себе відповідальність за нераціональне використання ресурсів та визнання авторів проектів «ворогами народу». Адже хороший

проект вимагав грошей, яких не було, вони в той час уже йшли переважно на озброєння. Натомість дешевий проект міг бути оголошений таким, що не відповідав вимогам нормативних документів і виявлявся «закопуванням» грошей. Уряд на словах підтримував казкові проекти реконструкції старих і будівництво нових «соцміст», але проекти не узгоджував. А сталінські репресії, які почали наростати в середині 1930-х років, «допомагали» керівникам нижчого рівня зрозуміти, «що не слід поспішати брати на себе відповідальність за реалізацію проектів». На самому верху вже було взято курс на підготовку до війни, але внизу ще залишалася риторика про «нові сонячні міста». Однак уже ставилося завдання – будувати дешево. У згаданій вище газеті про курс на здешевлення будівництва сказано так: *«Мы обязаны на основе решения ЦК ВКП(б) об улучшении строительного дела и удешевления строительства – организовать стройку так, чтоб быстро, высококачественно и дешево воздвигнуть великан-комбинат»* [16].

На шляху до втілення мрій про «сонячні міста» майбутнього, які були б гармонійно організовані з точки зору санітарно-гігієнічної, екологічної, транспортної, естетичної та впорядковані й озеленені з усіма елементами усупільненого побуту, став імператив форсованої індустріалізації, орієнтованої на підготовку до війни.

Список інформаційних джерел:

1. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная утопия Советской России в 30-е годы: город. – М., 2001. – С. 84
2. Цит. за: Алешин В. Э. Развитие представления о социалистическом поселении в градостроительстве Украины в 1920-х-начале 1930-х годов. Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/diss/al_diss_07.html#don
3. Израилевич А. С., Новиков В. Н., Станиславский А. И. Планировка и застройка населенных мест (опыт работы Гипрограда). У 2-х т. – К., 1990 – Т. 1 Довоенный период. – С. 10
4. XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України (5-15 червня 1930 р.): Стеногр. звіт. – Харків: Держвидав України, 1930. – С. 744

5. Соловьев И. Лисичанский химкомбинат – гигант второй пятилетки / И. Соловьев // Химстрой, 1932, №4. – С. 1518
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО), ф. 34, оп. 17, спр. 62, арк. 63
7. ЦДАВО. ф. 1, оп. 8, спр. 210, арк. 3
8. ЦДАВО. ф. 1, оп. 8, спр. 323
9. Зинов А. А. Город, в котором мы живем. Очерки истории строительства Северодонецка. – Северодонецк, 1994.
10. ЦДАВО. ф. 1, оп. 8, спр. 52, арк. 9
11. Каленюк С. П. Соцмісто Северодонецьк – нереалізований проект // Луганщина: краєзнавчі розвідки: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., 19 квіт. 2019 – 2019. – Старобільськ, 2019. – С. 29
12. Сообщение о строительстве Лисичанского азотно-тукового комбината и обеспечении его углем // Подов В. И. История Лисичанска в документах. 1795-1995. В двух выпусках. Вып. 2. Конец 19 – конец 20 вв. – Луганск, 1998.
13. Титаренко В. От идеи к проекту // Северодонецькі вісті. Северодонецьк. – 2001. – №41. 25 травня. – С. 2
14. Из корреспонденции «Большой Лисичанск – город радости» // Подов В. И. История Лисичанска в документах. 1795–1995. В двух выпусках. Вып. 2. – Луганск, 1998. – С. 48
15. Титаренко В. Так начинался Северодонецк // Северодонецькі вісті. Северодонецьк. – 2001. – 25 травня. – С. 8
16. Хомутов М. С. Великан социалистической индустрии // За стахановскую стройку: орган парт. комитета и стройкома стр-ва Лисичанского Азотно-тукового комбината. – 1936. – 10 октября. – С. 1

ЖИЗНЬ ПОРУБЕЖНОГО ГОРОДА ОЛЕШНИ

**Статью посвящаю памяти моего деда
Соболева Александра Петровича.*

1.1. Новые страницы жизни города до 1647 г.

Из письма царю от воеводы князя Юрия Никитича Борятинского мы знаем, что Олешня стала принадлежать Московскому государству с 25 июля 1647 (1647) года. К этому же периоду относится и первое его описание [1]. Но о более ранней истории города Олешни (до его передачи из Литвы) нам почти ничего неизвестно. Благодаря недавно обнаруженным в Отделе Рукописей РГБ отпискам чугуевского и белгородского воевод удалось «отодвинуть» историю города Олешни еще на пару лет назад.

Новые документы оказались в Отделе Рукописей РГБ в 1920-х годах вместе с архивом антиквара-букиниста П. П. Шибанова, составив целую группу «документы Чугуевской съезжей избы» в Ф. 343 из 127 единиц хранения.

Наиболее «ранним» документом, в котором упоминается Олешня, стала отписка белгородского воеводы Никиты Михайловича Боборыкина чугуевскому воеводе Денису Степановичу Ушакову о приходе татар к г. Олешне, написанная в полночь 25 января 1645 (1645) г. [2]. «Отписками» назывались письма, которыми обменивались воеводы пограничных городов между собой по разным вопросам. При этом каждая отписка начиналась традиционной уважительной фразой: «Господину... челом бьет». Так, в своей отписке белгородский воевода оповещал чугуевского, что «в н[ы]нешнем Г[о]с[по]д[и]не в .РНГ. (153)-м году генваря в .К.(20) день приехал в Белгород с Москвы белгородцкой пушкар Куземко Чорной а в роспросе Г[о]с[по]д[и]не в съезжей избе передомноу сказал едучи де он с Москвы генваря в .ЕІ. (15) де[нь] будет меж Орла и села Тагина в Вытцком лесу стретился с ним хотмышанин

с[ы]н боярской Ермол Вепринцов а сказал де ему речю гонит де он с Хотмышсково от кн[я]зя Ивана Львова с отписками был де он Ермол в Литовской стороне в городке Олешинском де». Далее хотмыжанин Ермол Вепринцов сообщает, что когда он был в городке Олешне, 8 января под город и под соседний Бобрик приходили татары, человек 150, и у литовцев с ними был бой. В бою литовцы взяли двух татар, которые поведали перед державцем Олшанского городка Яном Козловским следующее: «*те де татаровя в роспросе сказывали и с пытки говорили вышли де ис Крыму татаровя большие люди а розделяс де им отти воиною одной половине в Г[о]с[у]д[ар]ство Московское Г[о]с[у]д[ар]ство в Комарицкую волость и под иные Г[о]с[у]д[ар]ствы города а другой половине в Литовскую сторону». Узнав такие новости от белгородского пушкаря Куземки Черного, воевода Белгорода Никита Боборыкин послал в Хотмыжск к воеводе Ивану Львову нарочных: белгородских станичников Гаврилу Вораксина «с товарищем». Станичники уже 21 января привезли ответное письмо от князя Ивана Львова. Хотмыжский воевода уведомлял белгородского, что первоначальные известия, принесенные пушкарем Куземкой, верные. Иван Львов передает те же вести, полученные им от сына боярского Ермола Вепринцова, приехавшего в Хотмыжск 10 января «Литовской стороны из города Олшанского». Однако здесь обращают на себя внимание некоторые детали. Во-первых, в отличие от пересказа, услышанного пушкарем Куземкой, литовцы взяли одного татарина (а не двух, как у Куземки). Во-вторых, перед олшанским державцем Яном Козловским пленник-татарин под пыткой говорит, что татары пришли из Орды «от больших людей». Большая часть татар стоит в Петронковой долине, а пришли они «для языков». У татар прошёл слух, что в Литовской земле есть «сбор служилых людей», и под Олешней они появились с целью узнать, «можно ли пройти Литовскою землею в Государевы города». Если нельзя, тогда они пойдут в Комарицкую волость Муравским шляхом. С такой же целью нынешней зимой под Чугуев приходили татары из той же Орды*

«для проведывания снегу». Пока же они стоят в Петронковой долине и дожидаются к себе мурз и остальных людей. Вести для всех трех воевод (белгородского, хотмыжского и чугуевского) были тревожные. Поэтому из Хотмыжска в порубежный литовский городок Ольшанской Иван Львов послал сына боярского Тимофея Милкова для получения новых вестей. Обо всем этом уведомлял чугуевского воеводу Дениса Ушакова белгородский воевода Никита Боборыкин, заканчивая письмо тем, что с письмом отпускает в Чугуев чугуевских же вестовщиков, детей боярских Максима Черникова с товарищем, а двум другим вестовщикам приказал быть в Белгороде до новых вестей.

В следующей по хронологии отписке (датирована 29 июня 7153 (1645) г.) белгородского воеводы Федора Андреевича Хилкова чугуевскому воеводе Денису Степановичу Ушакову сообщалось о полученных известиях через олешенского мещанина о готовящемся походе князя Еремея Вишневецкого под Путивль [3]. В этой отписке на двух листах новый белгородский воевода Федор Хилков, занявший место Никиты Михайловича Боборыкина, уведомляет чугуевского воеводу, что 28 июня в 9 часов дня он получил отписку от вольновского воеводы Никифора Белосельского, которую привез в Белгород вестовщик сын боярский Парамон Лазарев. В письме вольновского воеводы были следующие известия: *«июня в .Ка.(21) день посылал де он с Волнова в литовскую сторону для проведывоня всяких вестей Волнова города козака Федку Гнилокоза и июня де Г[о]с[по]д[и]не в .Кв. (22) де[нь] прибежал на Волное из Литовские староны козак Федка Гнилокоза а в роспросе перед ним в съезжей избе сказал сказывал де ему в литовском городе на Олешне мещенин Ивашко что де кн[я]з Еремей Вешневецкой хочет итти войною под Путивль болшим собранем а хочет де притит изгоном а с ним де Вешневецким многие люди а в Новгородке де Северском тут у нево в зборе гайдуки». При этом олешенский мещанин Ивашко «убояся литовских людей», своего прозвища (фамилии) не назвал, но сообщил о себе, что он «помнит православную веру» и родом крестьянин, взятый в плен мало-*

летним. Вероятно, Ивашко был слугой у олешанских панов (того же державца Яна Козловского), поскольку сообщил вольновскому казаку, что слышал эти известия «от самих панов». Страшный князь Вишневецкий намеревался взять Путивль «изгоном» и засесть там, однако межевые судьи запретили ему идти под Путивль под угрозой наказания. С такой отпиской из Белгорода в Чугуев были отпущены чугуевские вестовщики, сын боярский Никита Булгаков с товарищем.

Третий документ, сообщающий о жизни Олешни до его отдачи в Московское государство, датирован октябрем 7154 (1646) г. [4]. Это отписка белгородского воеводы Федора Андреевича Хилкова чугуевскому воеводе Денису Степановичу Ушакову о походе князя Вишневецкого с литовскими людьми (около 15 тыс.) под Путивль. В ней Белгородский воевода Федор Хилков уведомляет чугуевского воеводу Дениса Ушакова о письме, полученном им в десятом часу ночи 5 октября 7154 (1646) г. от хотмыжского воеводы князя Михаила Волконского. Хотмыжский воевода сообщал белгородскому, что 3 октября в шестом часу ночи прибежали в Хотмыжск из Лосицкого острога от сотника Захара Кохонова три кромских казака во главе с Оношкой Макаровым. Казаки сообщили, что из Лосицкого острога сотник Захар Кохонов посылал в Ольшанский путивльского стрельца Федку Требесова, который принес следующие вести: *«октября де Г[о]с[по]д[и]не в .В.(2) де[нь] прибежал де в Лосицкой острог из Литовские стороны с Олшанского путивской стрелец Федка Требесов а в роспросе де перед сотником сказал как де он Фетка будет на Олшанском и октября де тово ж числа сказывал де ему Федке на Олшанском урядника Яна Козловского слуга подружке поет де ты Федка с Олшанского в Лосицкой отстрога кн[я]з де Вишневецкой з болшими воинскими литовскими людьми и с пушками подошел де в Путивль сентебря в . Л. (30) день а с ним де пошло литовских воинских людей тысяч с пятнатцат и болши а ис пуд Путивля де ему итти вниз к Лосицкому острогу и Г[о]с[у]д[а]р[е]вых де служилых людей кн[я]з Вишневецкой переграбя всех до нога из Лосицкого острога хочет выслат». В дан-*

ной отписке мы видим, что источник информации в Олешне не назван даже по имени. Вероятно, это и был знакомый нам полоненный крестьянин Ивашка – олешанский мещанин. Данную отписку привез в Чугуев вестовщик сын боярский Федор Олехин с товарищем.

Благодаря этим трем документам прослеживается активная переписка между воеводами, узнаём о постоянной рассылке лазутчиков в Олешню со стороны Московского государства. Посылаемые в Олешню имели своих информаторов среди олешанских жителей, один из которых сообщал сведения, помня о своём происхождении и видя в приезжих русских людях своих единоверцев и единоплеменников. Не простой и опасной была жизнь в Олешне до её перехода под власть государя Московского: набеги татар, ищущих более простой путь вторжения в соседние земли царя: частые военные сборы и походы князя Иеремии Вишневецкого (который впоследствии и опустошит Олешню перед передачей царю).

1.2 Вторая волна заселения Олешни («черкасская»)

В ежегодном Альманaxe «Слобожанщина. Погляд у минуле» в 2019 г. автором был детально рассмотрен процесс централизованного заселения города Олешни русскими служилыми людьми в первые годы принадлежности Российскому государству. Правительство столкнулось с нехваткой служилых людей для достаточного заселения Олешни и Олешенского уезда, с нежеланием и «отбыванием» (побегами) некоторых из них. По этой причине было дано царское разрешение на поселение черкас (подданных Речи Посполитой) в Олешне. Этот процесс проходил в несколько этапов, и условно его можно назвать «второй волной» заселения Олешни, приняв первоначальное заселение русскими служилыми людьми за «первую волну». Поселенцы-черкасы значительно разбавили национальный состав служилых людей Олешни и всего уезда, внесли свой уклад жизни во многие сферы «типичного русского города» XVII в. В конце XVII в.

эти изменения привели к сложному разделению Олешанского уезда по сословиям, административному подчинению, сыграли решающую роль в интеграции части земель Олешанского уезда в земли Ахтырского Слободского полка и впоследствии – современную Украину. Попробуем же восстановить наиболее важные моменты этой колонизации.

Национальный состав выходцев из Литвы в Олешню был довольно пестрый. Кроме непосредственно «черкас», были «белорусцы». Историю такого беглеца из Литвы мы узнаем из документов Севского стола Разрядного приказа. Так, в челобитной царю 18 июля 7159 (1651) г. воевода Олешни Василий Бунаков уведомляет, что 4 апреля из Олешни с государевой мельницы убежал прудник Ивашко Иванов, который жил на Олешне и креста в верности царю не целовал [5]. Как оказалось, убежавший прудник «н[ы]не живет в литовском городе в Куземине и твою Г[о]с[у]д[а]р[е]ву мелницу испортил и во многих местех пруд разорвался и городовыя Г[о]с[у]д[а]р[е] люди ту твою Г[о]с[у]д[а]р[е]ву мелницу прудет во всю лета и укрепит без прудника нилзя и о том мелнике я холоп твой в Литовской город в Куземин к сотникам и отоманом писал чтоб ево прислали на Олешню и сотники Г[о]с[у]д[а]р[е] и отоматы того мелника не прислали и н[ы]не на той мелнице прудника нет прудить без прудника быть немочно». Во второй части письма воевода говорит, что в этом же году пришли в Олешню из Литовской стороны «беларусцы с[ы]н боярской Новагородка Северскова Емелянко Хуцкой с товарищи пят ч[е]л[о]в[е]к з женами и з детми и бьют челом тебе Г[о]с[у]д[а]рю чтоб им быть на Олешне на вечном жите и твою Г[о]с[у]д[а]р[е]ву службу служити». Принять же без царского указа «белорусцов» Василий Бунаков не посмел и просил у царя указа, как с ними поступить. К челобитной воевода приложил перепись пришедших из Литвы: Емелянко Легонов сын Хоцкой («Хуцкой») с женой и пятью сыновьями; Фомков Василев сын Ребров с женой, братом и сыном; Микитка Иванов сын Черноносос с женой и двумя сыновьями. Далее лист челобитной сохранился лишь частично, и можно разобрать только отчества

и фамилии остальных двух «белорусцев»: ...в? Адамов с женой и сыном, Степанов сын Дмитриев с женой и двумя сыновьями. Из пятерых переселенцев в Олешне останутся только три: Хоцкие, Ребровы, Черноносковы – однодворческие фамилии впоследствии. Уже 31 июля 7159 (1651) г. в Разряде принято решение: разрешить поселиться в Олешне белорусцам, пожаловать их по 10 рублей деньгами из Большого приказа на «дворовую селитьбу».

События казацкой войны, начавшейся в 1648 г. в Речи Посполитой под предводительством Богдана Хмельницкого, нашли свое отражение и в Олешне, находящейся в непосредственной близости к Полтавскому и Гадячскому казацким полкам. Убегая от ужасов войны из Речи Посполитой, многие люди приходили именно в порубежные города Московского государства. Свидетельство такого побега сохранено в деле 7161 (1653) г. – «допрос выезжих старцев Межигорского монастыря Вениамина и Гаврилы и белоруса Василя» [6]. В нем яблоновский воевода Григорий Куракин сообщал царю о письме олешанского воеводы Данилы Коптева и присылке им в Яблонов трех «выходцев на Государево имя». Выходцами из Литвы оказались два старца (Вениамин и Гаврилы) Киевского Межигорского монастыря и «белорусец» Василий. В письме от 2 февраля 7161 (1653) г. Данила Коптев уведомлял, что в Олешне выходцы были допрошены и показали: *«а в роспросе Г[о]с[у]д[а]рь нам холопом твоим сказали черкасской де гетман Богдан Хмельницкой збираетца на лехов а татаровя де стоят на поли за Кременчюком а ити де татарам против лехов на три полки одному ити по сю сторону Днепра а другому по Заднепру а третьему по Волоской границы а лехи де стоят в трех местех в паволочи да у Фастава да за Стародубам а черниговского де козачя полковника Пободайла с лехами бой был за Стародубам а в коем месте тово они не упомяат и взяли де козаки дву ч[е]л[о]в[е]к лехов». Взятые в плен поляки сказали казакам, что Речь Посполитая новым «обманным» мирным постановлением хочет распустиить черкасское войско и затем пойти войной на казаков.*

Такие же известия, по словам пришедших в Олешню старцев, писал игумену Киевского Межигорского монастыря некий пан из Чернобыля, чтобы чернецы в монастыре не жили, а уходили в Переяславль, чтобы *«им от ляхов побитым не быть»*, когда поляки возьмут Киев. Ушли старцы из монастыря после Богоявления сначала в Полтаву, где видели приезжавших и покупавших запасы 15 человек татар. Пробыли старцы и «белорусец» Василий в Полтаве до 25 января. Старцы были отправлены в Москву в яблоновцем сыном боярским Андрюшкой Торасовым.

О многочисленных связях порубежного города Олешни с черкасскими городами (Грунь, Куземин) свидетельствуют многие документы [6]. Так, яблоновскому воеводе Григорию Куракину писал из Олешни воевода Данило Коптев 14 июля 7160 (1652) г. и прислал лист от полтавского сотника Тимошки Корсунца. В письме воевода уведомлял о произошедшем в Литве инциденте с возвращавшимися из соляных промыслов с Торских озер обратно в Олешню детьми боярскими. Олешанцы, Корнюшка Кутепов с товарищами (всего 5 человек), были отпущены на Тор для соляного промысла, но, возвращаясь через Литовскую землю с солью, на поле у слободки Черкасской поссорились и пырнули ножом своего товарища Корнея Васильевича в горло, но не убили. Первоначальная ссора между Корнюшкой и Петрушкой Переносовым началась из-за того, что первый назвал общего товарища Ивашку Волжина вором, *«будто де он у литовских людей преж сево крадывал лошади»*. В письме к олешанскому воеводе сотник Груни-черкасской уведомлял о задержании олешанцев и сообщал о письме, которое направил Хотмыжскому воеводе, чтобы тот выдал второго вора, с кем Ивашко воровал лошадей у литовцев ранее. Интересно обращение черкасского сотника к Олешанскому воеводе:

*Великого Богдана Хмельницкого гетмана
войска запорозского Мартына Пушка
р/я Полтавского от мене сотника Тимоша
Корсунца Груни черкасской и Тимоша Ко*

*маря атомана городового и всего товар
ства*

*Б[о]жию м[и]л[о]стию великого Г[о]с[у]д[а]ря ц[а]ря и ве
ликого кн[я]зя Алексея Михайловича
всера русии Самодержца и многих
Г[о]с[у]д[а]рств з[о]суд[а]ря и обладателя его ц[а]рского
величества Данилу Василевичю
воеводе Олешенскому здоровья доброго
тобе зычу а из наймую тебе ж и ваши
москале олешенские [6]*

На письмо из Груни ответа со стороны олешанского воеводы не последовало, поскольку в Олешне не было «образцового листа и писать не по чему». Все письма, полученные от Данилы Коптева, яблоновский воевода передал в Посольский приказ.

О частоте переходов между Литвой и Московским государством свидетельствует следующее дело. 12 октября 7161 (1653) г. в Москву с подьячим Федором Никифоровым от яблоновского воеводы было отослано письмо, отправленное в Яблонов 19 сентября 7161 (1653) г., в котором сообщалось об отписке Олешанского воеводы Данилы Коптева. В этой отписке Данило Коптев сообщал, что 18 августа в приказной избе бил челом алешенец сын боярский Микитко Бутов на алешанца Ивашку Попка [6]. По словам первого, Ивашка держал у себя на пасеке на речке Белке русского человека Матюшку Прокофьева, который «Г[о]с[у]д[а]рю изменил с твоей Г[о]с[у]д[а]р[е]в[о]й службы из Белогорода из драгунов збежал в прошлом во рни(158)-м году в литовской город в Куземин и ис тово де литовского города нанялся у нево Ивашки в пасеку а на Олешне де Г[о]с[у]д[а]рь не обявяс ис тово ж де числа Матюшка Прокофев в роспросе сказал живал де он Матюшка в Комаритцкой волости в д[е]р[е]вни Соломиной а прежде Г[о]с[у]д[а]рь тово он Матюшка был в Литве лет с пятнатцат и вышел ис полону был на твоей Г[о]с[у]д[а]р[е]в[е] службе в Белогороде в драгунах за брата своево и был де из Белогорода щол в литовской город в Куземин и нанялся у литвина в пасеку и ис той де пасеки пришло к нему

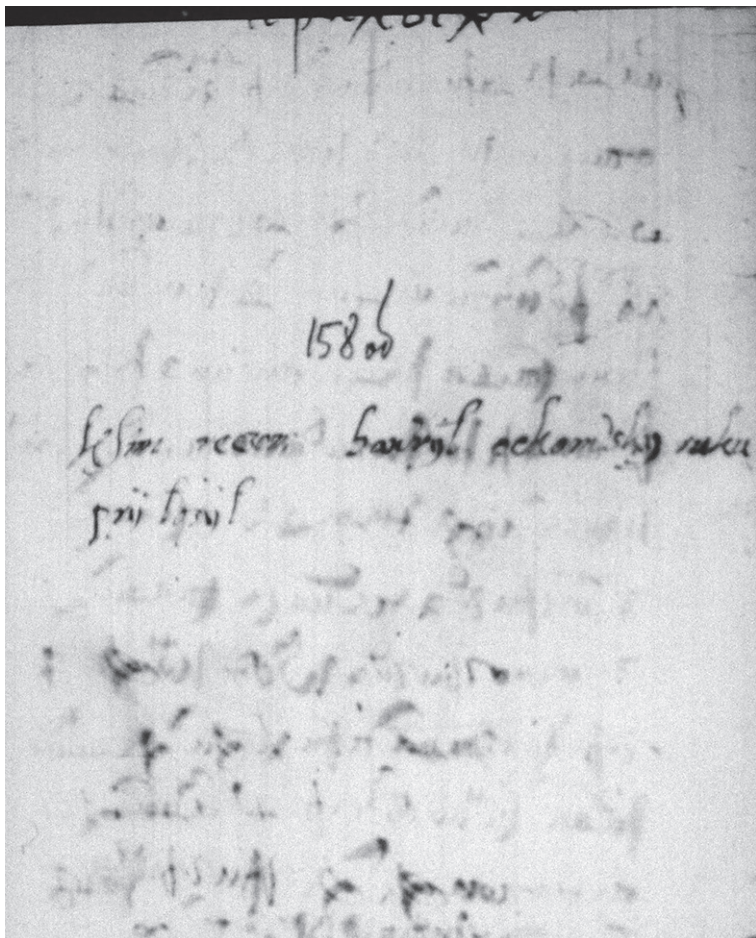

Ивашки Папу для найму». Воевода олешанский Данила Коптев, узнав об этом, поймал и посадил Матюшку Прокофьева в тюрьму. Однако уже 10 сентября Матюшка Прокофьев из-под караула в тюрьме ушел. На Олешне осталась лишь Матюшкина лошадь и десять ульев с пчелами. На письмо яблоновского воеводы последовал ответ царя 31 октября 7161 (1653) г. Олешанскому воеводе было приказано поймать беглеца «мужика Матюшку», если он где объявится. Упустивших его, казацкого десятника Ивашку Пантелеева с товарищами-казаками, бить батогами. Затем приказано отдать их напоруки, дабы впредь «на караулах стояли и в иных оберегали неоплошно». Вся эта история свидетельствует о простоте, с которой желающие с обеих сторон беспрепятственно передвигались между двумя государствами.

В порубежных городах всегда возникали споры между «приезжающими» и коренными жителями. Сохранилось очень интересное дело 7160 (1652) г. о краже 500 овец у черкаса Григория Михайловича Зеньковца с товарищами в Литве и обнаружении этих овец в Олешне с последующим разбирательством со стороны воеводы [7]. История началась с приезда в Олешню 5 октября 7160 (1652) г. из литовского города Зенкова черкашенина Гришки Зинковца с двумя товарищами. В Олешне черкасы, попав к воеводе Даниле Коптеву, сообщили, что у них пропало 500 овец, которых они никак не могут найти. Спустя несколько дней, 7 октября тот же Гришка Зенковец снова приходил к воеводе с тем же известием. Данила Коптев в тот же день послал из Олешни «для сыску» алешенских казаков с десятником Свиридкой Матосовым. 8 октября посланные от воеводы алешенские казаки, будучи вверху по течению реки Ворсклы в пяти верстах от поместья алешенских детей боярских Матвея Байбиринина с товарищами «двесте пятдесят одну овцу у воров отбили и пригнали на Олешню а воры де увидев ево Свиритка и покинув овцы убежали в лес а руские де люди те воры или литва того он Свиритко издали не узнал». Посланные казаки пригнали 251 овцу в Олешню. Олешенский воевода писал в Яблонов тамошнему во-

еводе Борису Александровичу Репнину (сложные порубежные вопросы должен был решать яблоновский воевода), прося указа, как ему поступить. А 27 октября принесли олешенскому воеводе письмо «за руками» (с подписями) и били челом царю Алексею Михайловичу олешанские дети боярские и казаки, прося скорее

Рукоприкладство алешанца Г. Очковского

отдать овец в Литву, поскольку они «те литовския овцы берегут и кормят», а сами же люди бедные и скудные, «построены внов». Послушав «разоренных» овцами олешанцев, воевода отдал всех овец в Литву без отписки и указа царя. Попутно началось следствие о краже овец. Первым подал челобитную в приказной избе г. Олешни сын боярский Матвей Байбирин (в поместье которого и были найдены овцы). В челобитной Байбирин «приносил вину» в том, что за многими детьми боярскими в Олешенском уезде «живет литва из-за рубежа по десяти и по пятнадцати человек» в оброке.

В краже овец он был не виновен и просил царя «сыскать о литве». Воевода начал следствие и расспросы всех олешенских жителей с крестным целованием. Среди допрошенных были все служилые люди г. Олешни, показания некоторых из них особенно любопытны. Так, олешенец Гаврило Очковской рассказал, что до того, как овцы были найдены в Олешенском уезде, был он у Гаврилы Зенковца в Литве и ставил ему избу вместе с олешанцами Константином Ширковым и Федором Торотухиным, помогал им Данило Литвин. Приходил в тот момент к Григорию Очковскому литвин Сенко Безчревной и звал его отогнать овец у литвы за рубеж, поскольку, якобы, те овцы у них краденые и искать их не будут. Григорий Очковский отказался. И уже будучи в Олешне, узнал о краже овец. Нам известно происхождение Г. Очковского: он был литвином из г. Луцка [8]. Этим и объясняется его «рукоприкладство» (подпись) на расспросной речи латиницей: KsimrechemGawrilPckowiskyrukuprilogsil.

20 октября пришел в Олешню в съезжую избу и стал перед воеводой Данилой Коптевым черкашенин Илюшка Панков. Илюшка рассказал, что 4 октября послал он из Литвы в Олешню своих сыновей отвести купленный пивной чан олешенцу Григорию Жегалину. На дороге в Олешню посланные илюшкины сыновья встретили Степана Беляева с товарищем, шедших с пищалью к литовскому рубежу. Пропустив на дороге Степана Беляева с товарищем, Илюшкины сыновья заметили вставших из

травы двух человек, которые поехали за Степаном. Кто были эти люди – они не знали. 5 октября в Литве произошла кража овец.

После известия Илюшки Панкова воевода допросил сына боярского Степана Беляева. Степан Беляев подтвердил все слова сыновей Илюшки, уточнив лишь, что произошла их встреча в «Глубоком бояраке от Олешны в трех верстах»; а вторым товарищем у него был Леон Завялов, но овец они не воровали, а ходили колоть доски. В тот же день воеводой был допрошен и Леон Завялов, который подтвердил слова своего товарища, что они вместе ходили по Зенковской дороге до Крутого буерака в лес за досками, а в Литве не были.

В тот же день, 20 октября пришел в съезжую избу сын боярский Федор Наумов, рассказал, что 7 октября ездил он за реку Олешню в

Дорога в Зеньков и «Крутой вершок» с лесом на карте 1-й половины XVIII в. о котором говорят допрашиваемые

свое поместье (которым владеет с Матвеем Байбириным сообща) «сеч лучины». В лесу, в Крутом верху, видел он Степана

Беляева, который сказал ему *«бутьто идет сена опаливать а косил де он сена в Мотвееве поместье Байбирина»*. Сразу же после этого был повторно допрошен Степан Беляев, который уточнил свои первоначальные показания. Так, по его словам, 7 октября пришел к нему товарищ его Леон Завялов и позвал его «дасматриват» село в поместье Матвея Байбирина. Вместе идти косить сено в чужом поместье Степан Беляев не захотел и отказал Леону Завялову. Но через время Степан все-таки пошел косить сено один. Пошел косить сено и Леон Завялов, но *«нигде на дароге и у сена вместе не сошлис»*. Слова Степана подтвердил и Леон.

Был допрошен и казацкий десятник Свиридко Мотосов с товарищами. Свиридко показал, что когда он был в поместье Матвея Байбирина 8 октября, «наехал» (встретил) он товарища Матвева, Гришку Козачка, возившего лубья вверх по реке, но овец не видел. В тот же день перед воеводой был поставлен Гришка Козачок, который подтвердил, что возил с товарищем Ондрюшкой Остафьевым из своей пасеки пчел («лубья» – это, вероятнее всего, улья). Вызванный для выяснения Ондрюшка Остафьев подтвердил слова Гришки Козачка о перевозке пчел, но сказал, что овец не видел.

Среди всех опрошенных олешанцев воров, которые похитили овец в Литве, не нашли.

Новый поворот делу дали события 10 ноября, о которых царю сообщил Данило Коптев. Объезжая Олешню, караульщики во главе с казацким пятидесятником Офонкой Кривоусовым снова встретили неизвестного литвина, гнавшего стадо овец. Олешанские казаки погнались за неизвестным литвином и отбили у него *«литовских тритцат одну овцу а тот де литвин от нево Офонки покинув те овцы убежал в лес и бегучи обранил литовского дела сумку с запасом»*. Через время, 23 ноября приехали в Олешню черкасы и, явившись к воеводе, рассказали, что овцы были украдены у Якушки Ладенко, а украл их и отогнал «най-

мит их черкашенин Ивашко Данилов». Воевода приказал вернуть 31 овцу Якушке Ладенко с товарищами [7].

Из двух историй о краденых стадах овец становится понятно, что делали это «шатающиеся» между Литвой и Московским государством люди, которые нанимались то в Литве, то в Олешенском уезде, надеясь, что их не найдут при очередном переходе рубежа.

Но особенно массовый характер приобрели переходы черкас (которых часто именовали «литовскими людьми») из-за рубежа в Олешню после смерти Богдана Хмельницкого, в наступившие десятилетия войн, восстаний, смен власти, раздиравших обособившееся от Речи Посполитой казацкое государство. Внутренняя война в государстве казацком, присоединившемся к Московскому государству, коснулась Олешни. Изменник-гетман Иван Выговский с татарами приходил под Олешню 25 сентября 1659 г. [10]. Это была первая крупная осада и испытание крепости. Русские служилые люди, черкасы, верные царю, были вынуждены запирались в крепости несколько раз, суммарно 8 недель держась в осаде. Гетману Выговскому так и не удалось взять Олешню и соседний г. Каменный. Помня их верность, правительство отравило из Москвы вместе с олешанцами Петром Горяистовым и Офонасием Кривоусовым (которых одарили в Москве) 2198 рублей для раздачи жителям по 7 рублей на человека. К денежной раздаче было прибавлено и увеличение помещного оклада (по 50 четей земли человеку) русским служилым людям [12].

Уже 28 июня 1659 г. олешенский воевода Алексей Бовыкин писал царю о желании поселиться и жить в Олешне камышенских черкас: «...как приходил под Олешню изменник Ивашко Выговскай с тотары и с черкасы войною и камышенския Г[о]с[у]д[а]рь черкасы с Комышей сходили и на Олешне в осаде сидели тритцет ч[e]л[о]в[e]к а инья были в черкаской Груни и те тритцет ч[e]л[о]в[e]к на Олешне дворами строетца хотят быт на вечном жити а инья Г[о]с[у]д[а]рь в Олешенском уезде стоят табарами ч[e]л[о]в[e]к со

двести а без твоево Г[о]с[у]д[а]р[е]ва указа на Олешни строитца дворами несмеют» [13]. Вместе с письмом в Москву олешенский воевода послал и черкасского челобитчика Наумку Ламаку. Сохранилась и челобитная, поданная в Москве Наумкой. Из челобитной мы узнаем, что черкасы пришли на Олешню от разорения вместе с атаманом Филкой Михайловым числом 150 человек и хотят служить царю. В тот момент село Камыши входило в Грунскую сотню Гадячского полка. Черкасы просили отвести им под Олешней из пустых земель казацкую землю, которую бы они могли пахать и построить избы. Вместе с просьбой о земле черкасы просили «для нашего иноземства» разрешить им беспошлинно торговать всякими товарами, делать вино и варить пиво. Царь «пожаловал» и разрешил им поселиться, о чем был дан указ в Разрядный приказ окольному Ивану Афанасьевичу Гавреневу [11].

Процент черкасского населения Олешни и уезда начал расти, и правительство было вынуждено начать их переписывать. Причем инициаторами переписей зачастую выступали олешенцы-русские люди. Так, 8 января 7167 (1659) г. к царю обратились дети боярские Олешни с челобитной переписать всех черкас, которые пришли в Олешню и Олешенский уезд из «розных черкасских городов и поселилис на речке на Боровле». Русские служивые люди жаловались царю, что в приход гетмана Ивана Выговского те черкасы в осаде не сидели с ними и разбежались по лесам с женами и детьми, в результате чего многих из них татары и черкасы-изменники «посекли и в полон поймали» [11].

«Вышедшие на имя царя» и переписанные черкасы теперь служили Московскому государству в Олешне. Такой была судьба черкашенина Гаврилки Володарского, написавшего челобитную царю 27 июля 7167 (1659) г. В этой удивительной челобитной рассказана целая история жизни. Гаврилка поселился в Олешне, но во время прихода гетмана-изменника Выговского он и вся его семья были взяты в плен татарами (союзниками Выговского). Через четыре недели ему с женой удалось «выйти»

(бежать) из татарского плена, он вернулся обратно в Олешню. В Олешне воевода Алексей Бавыкин послал его со станицей в поезде в Белгород к окольному князю Григорию Григорьевичу Ромодановскому. Лошадей для подводы собрали в Олешне всем городом. Но, когда Гаврилка с товарищами выехал за Олешню и был на реке Ворсклице, на них напали татары. Олешенцы разбежались в лес (при этом у них были ружья). В результате татары увели лошадей, а посланные вернулись в Олешню. За такую оплошность глава олешанских черкас (атаман Гаврила Рагульченко) собрал со всех черкас по пяти алтын. После этого Володарский купил себе гнедого мерина за семь рублей. Но черкасский атаман Гаврила Рагульченко на Олешне отобрал «насилством» у Гришки его лошадь, а «деньгами закорыстовался». В результате Володарский остался без лошади и без денег (полученных за осадное сиденье), «разоренным доконца». В своей челобитной неудачливый Гаврилка просил царя написать грамоту олешенскому воеводе, чтобы тот нашел управу на атамана Гаврилу Рагульченко. Причем в конце челобитной он вспоминает о сыне, который *«и н[ы]не в полону за тебя великого Г[о]с[у]д[а]ря живот свой мучит»* [13].

Все новые и новые челобитья детей боярских и черкас об их службе и бедности вынудили Разрядный приказ выдать олешенцам новую порцию жалованья. 1 апреля 7168 (1660) года царь снова пожаловал их, была составлена точная смета необходимых для этого денег. Так, из этой «памяти» (приказа) мы узнаем о численности населения города: *«детей боярских .CSI. (216) ч[е]л[ове]к попов .Г.(3) ч[е]л[ове]ка всего СФ(1219) ч[е]л[ове]к по .И.(8) рублев итого /АЩНВ(1752) рублев черкас .РЕ(115) ч[е]л[ове]к пушкарей .И.(8) ч[е]л[ове]к недорослей OS(76) ч[е]л[ове]к просвирниц .В.(2) ч[е]л[ове]ка всего СА(201) ч[е]л[ове]к по .З.(7) рублев итого /АЩЗ(1407) рублев обоого /ГРНФ(3159) рублев». Из этой сметы видно, что в 1659 г. в городе взрослое население (мужское) составляло 418 человек, причем около половины уже черкасы [14].*

Политическая нестабильность и постоянные войны второй половины XVII в. в Малороссии вынуждали покидать свою родину малыми группами не только рядовых жителей. Наблюдаем переходы целых сообществ разных социальных групп со своими предводителями. Так, опустошение Правобережной Малороссии во время русско-турецкой войны 1672-1682 гг. вызвало приток тамошних жителей в Олешню. Переселенцы приносили вместе с собой в Олешню новый быт, свой уклад жизни. Доля черкасского населения Олешни во 2-й половине XVII в. увеличилась настолько, что потребовалось создание своего прихода. Сохранился документ, позволяющий точно датировать постройку Покровской («черкасской») церкви в городе Олешне. 18 мая 7192 (1684) г. в Разряде по челобитью Покровского попа Петра Авдеева была сделана выписка о постройке церкви. В своей челобитной Покровский поп просит пожаловать из царской казны в церковь колокола, ризы, книги, иконы и церковную ругу (денежный или поместный оклад). Челобитчик отмечает, что на Олешне деревянную церковь во имя Покрова Богородицы он построил на свои деньги. Среди прочего стала известна и причина прихода в Олешню попа Петра: *«б[о]гомалец ваш украинного города Олешны поп Петр Авдеев в прошлых Г[осу]д[а]ри годех извелением Б[о]жьим на-ступлением турки как город Уман и иные многие города вы-няли и я б[о]гомалец ваш из города Браилова на сю сторону Днепра приволокся из женишкою и з детишками своими»*. В разрядной выписке было написано, что поп Петр Андреев пришел в Олешню из-за Днепра восемь лет тому назад. С ним вместе пришло и 200 человек черкас, которые были поселены в Олешне по отписке боярина и воеводы князя Григоря Григоревича Ромодановского. В той же выписке указано, что Покровская церковь в Олешне была построена «по конец посаду» в 7190 (1682) г. по благословию Преосвященного Мисаила, митрополита Белгородского и Обоянского. По челобитью Покровского попа в Разряде был составлен список необходимого для церкви:

*По ево Петрове росписи в тое
Ц[е]рков надобно*

Икон месных

в рядех

тому цена

в(2) ру[бли] образ Всем[и]лост[и]вого Сп[а]са

в(2) ру[бли] образ Пресв[я]тые Б[огоро]д[и]цы одегитрея

*з(3) ру[бли] с полтиною образ Покрова Пр[е]св[я]тые Б[огоро]д[и]
цы*

в(2) ру[бли] образ Николая Чюдотворца

с(6) ру[блей] Ц[а]рские двери исень

*аі(11) ру[блей] с полтиною вдейсос аі(11) икон давона десят
няя празники*

м(40) ал[тын] сосуды Ц[е]рковные

а(1) ру[бли] кадило

пол в(2) ру[бли] чаша водосвятная

*пол в(2) ру[бли] кр[е]ст бл[а]гословящей обложен
серебром*

ризы Празничные со всею службою

другие по вседневные

стихар дьяконской с уларем

на сосуды Церковные покровы

Кн[и]г

+в бархоте Евангисты

медные золочены

д(4) ру[бли] Евангелие Напрестолное

+в(2) ру[бли] с четвертью Апостол

л. 65

+в(2) ру[бли] К(20) ал[тын] Псалтырь со вазследованием

КЕ(25) ал[тын] другая малая
+аі(11) ал[тын] д(4) де[нги] часослов
+г(3) ру[бли] с полтиною минея обшея с празники
е(5) ру[блей] две треоди
+а(1) ру[бли] служебник
+в(2) ру[бли] требник большой
д(4) ру[бли] охтаи +а(1) ру[бль] і(1) ал[тын] шестоднев
в(2) ру[бли] с четвертью обет духовной
в(2) ру[бли] с полтиною вечера душевная

Калокола каковы великие
Г[осу]д[а]ри пожалуют

а ризам цена
Приказные тафтяные оплечье
отласное цветное подризник дорогилной
епитрахил и поручи камчатые пояс
шолковой аі(11) ру[блей]

Повседневные ризы и стихарь
киндячные оплечье бархатная
патрахил и поручи бархатные ж
пояс нитной д(4) ру[бли]

Дьякону стихар тафтяной оплечье
отласное цветное уларь камчатой
д(4) ру[блей]

Буде киндячной оплече бархател

л. 66
ная уларь бархателной ж пояс ру[бль]

На сосуды ц[е]рковные

*Воздух и пелены отласные
опушка комчатая пол в(2) ру[бли]*

*Повседневные киндячные
П(13) алтын в(2) де[нги]*

*Буде колокола взят в ряду на при
сылную медь а за дело по уговору
дат по Л(30) алтын за пуд*

*За дело
Г(3) ру[бля] К(20) ал[тын] а(1) в д(4) пуда
а(1) ру[бль] КS(26) ал[тын] д(4) де[нги] в(2) в в(2) пуда
л(30) ал[тын] з(3) в а(1) пуд
еi(15) ал[тын] д(4) в полпуда*

В Разряде было решено дать Покровскому попу в Олешню 91 рубль 18 алтын и 2 деньга. 20 июля 7192 (1684) г. Петр Андреев был в Разряде и в допросе сказал, что Преосвященный Авраамий митрополит Белгородский и Обоянский поставил его протопопом в Лебедине в Соборную церковь. В Олешне в Покровской церкви стал служить его, Петров, двоюродный брат, поп Симеон Петров. Теперь уже Лебединский протопоп сообщил, что Преосвященный митрополит хочет благословить на служение в Олешне в Покровскую церковь его сына, дьячка Василия. На обороте допросной речи сохранилась подпись («рукоприкладство») протопопа Петра Андреева малороссийским письмом (отличным от великороссийской скорописи). Уже 2 августа 7192 (1684) г. великие государи Иван и Петр Алексеевичи и княжна Софья Алексеевна пожаловали и велели дать Лебединскому протопопу Петру Андрееву для Олешенской церкви Покрова церковные книги: Евангелие на престольное в бархате, Евангелисты медные, Апостол, Часослов, Минею, Служебник, Требник, Шестоднев – и денег 15 рублей 25 алтын из доходов Разряда [15].

Но кроме прихода служивых людей из Малороссии, которые продолжают казацкую службу (но уже в Ахтырском полку) в Олешне, были и переходы крестьян. Крестьяне переходили в Олешанский уезд и селились на поместной земле русских служилых людей с позволения владельцев. Но при этом «новоприхожие» оставались вольными людьми, не закреплялись помещиками-олешанцами на земельных дачах. Однако здесь в отношении между помещиками и вольными черкасами вмешивалось государство, желавшее взимать налоги и подати со всех людей, обрабатывавших землю. В 7199/1691 г. в Разряд была подана челобитная от алешанцев Кирьяна Горяйстова, Самсона Захарова «со товарищи», представлявших всех алешанских помещиков, на землях которых поселились черкасы [16]. В своей челобитной они просили за их службу пожаловать тем, чтобы с черкас, живших на их поместной земле, не взимать податей. Вместе с тем челобитчики уведомляли царя, что черкасы живут на их землях по своей воле (*«живут за нами холопи в[a]шими во крестьянстве по волности»*), и они их не закрепляют. Среди прочего алешанцы (русские служилые люди) просили царя прислать грамоту в Олешню о том, чтобы воевода «ведаль» черкасами только по двум вопросам: при разбоях и убийствах. В качестве примера челобитчики приводят Путивльский уезд, в котором на землях помещиков живут пришлые из-за Днепра вольные черкасы, и подати с них не взимаются.

В ответ на челобитье Горяйстова и Захарова в Разряде была сделана выписка об их поместной земле, службе, составе семьи, по которой за Горяйстовым оказалось 60 четей (около 32,7 га) с мельницей на Камышном Колодези и рыбной ловлей на р. Алешне; а за Захаровым – 40 четей (около 21,8 га) земли. Была сделана и большая выписка о вольных заднепровских черкасах Путивльского уезда. Оказалось, что подати с них собираются по переписным книгам 7186/1678 г. переписчика Афонася Шишкина (большой переписи всего Московского государства) с каждого двора, однако не собираются с тех дворов, жители которых при-

шли после данной переписи. В результате в Путивльском уезде обложенные налогом черкасы (пришедшие до 1678 г. в Московское государство) стали разбегаться и дворы пустеют.

В августе (в оригинале день не указан) 7199/1691 г. последовал указ от двух царей Ивана Алексеевича и Петра Алексеевича с грамотой в Олешню к воеводе, в котором говорилось о том, чтобы взимать подати с черкас, которые пришли и были переписаны в 7186/1678 г. в Олешанском уезде. С заднепровских черкас, которые пришли после переписи 7186/1678 г., никаких податей не собирать. При этом воеводе было приказано точно разузнавать, откуда пришли черкасы. Если же черкасы окажутся выходцами из городов Сумского, Ахтырского, Харьковского или Острогжского полков, таких «с приставы и с провожаты» отправлять на прежнее место жительства, чтобы в тех полках не было малолюдства.

Таким образом, царское правительство создало благоприятные условия для переселения жителей Малороссии (измученной чередой войн XVII в.) на окраины Московского государства. Следствием значительного притока переселенцев стали изменения в социально-культурной жизни Алешанского уезда. Принесенные переселенцами из Малороссии обычаи, нравы, культура быта положили начало интеграции Алешанского (изначально великороссийского) уезда в Ахтырский Слободской казачий полк.

2. Воеводы Олешни

2.1. Хронологические периоды

Жизнь любого города Московского государства в XVII в. зависела от личности его главы-руководителя. Таким «руководителем» в Дюпетровской России был воевода. Воевода назначался Разрядом сроком на 2 года, затем срок его воеводства мог быть продлен по челобитью самих жителей города (которым воевода был «годен» и «люб») или за неимением более достойных кандидатов. На воеводство каждый «соискатель» (служивый чело-

век) подавал челобитную в Разряд, перечисляя свои заслуги, жалуясь на бедность и прося назначить его «на кормление» в тот или иной город.

Благодаря хорошей сохранности архива Разрядного приказа (особенно Белгородских столбцов и расписных списков Книг Белгородского стола) нами составлен хронологический порядок воеводского правления в Олешне, сложилось представление о личности «претендентов».

Тем не менее, стоит помнить, что не за все годы сохранились расписные списки, представлявшие собой «сдаточно-приемную смету» старого воеводы новому с датой передачи ключей от города. Не все челобитные на воеводство обработаны автором по состоянию на 2020 год. Работа по уточнению сведений, дополнительной датировке продолжается. Приведенный ниже список воевод первичный: со временем он будет уточняться и пополняться. Но на сегодняшний день составленный список является первым и единственным, хронологически систематизирующим порядок пребывания воевод у власти в г. Олешне. Все даты указаны согласно летоисчислению от Сотворения мира.

Начало воеводства	Конец воеводства	Имя Отчество Фамилия воеводы
25 июля 7155 г.	?	Юрий Никитич сын Барятинский
21 марта 7156 г.	11 февраля 7158 г.	Роман Никитич сын Барятинский
11 февраля 7158 г.	15 июля 7159 г.	Василий Сидоров сын Бунаков
15 июля 7159 г.	21 февраля 7161 г.	Данило Васильевич сын Коптев
21 февраля 7161 г.	?	Андрей Васильевич сын Поливанов
?	28 мая 7164 г.	Федор (отчество – ?) сын Беззобцов
28 мая 7164 г.	?	Полухт (отчество – ?) сын Шамордин
до 7167 г.	июнь 7168 г.	Алексей (отчество – ?) сын Бовыкин

Начало воеводства	Конец воеводства	Имя Отчество Фамилия воеводы
июнь 7168 г.	21 сентября 7171 г.	Федор (отчество – ?) сын Неболсин
21 сентября 7171 г.	6 ноября 7173 г.	Филипп Силич сын Пересветов
6 ноября 7173 г.	23 января 7173 г.	Матвей Васильевич сын Офросимов
23 января 7173 г.	23 августа 7173 г.	Иван (отчество – ?) сын Чортов
23 августа 7173 г.	?	Пантелей (отчество – ?) сын Лукин
около 7177 г.	?	Афонасий Григорьевич сын Бочечкаров
31 июля 7180 г.	?	Андрей Игнатъев сын Толмачов
5 марта 7183 г.	?	Михаил Иванович сын Кабанов
?	3 февраля 7185 г.	Иван (отчество – ?) сын Жердев
3 февраля 7185 г.	21 января 7187 г.	Ананий Степанович сын Уколов
21 января 7187 г.	?	Афанасий (отчество – ?) сын Чубаров
?	25 июня 7190 г.	Андрей (отчество – ?) сын Цекин
25 июня 7190 г.	до 30 августа 7190 г.	Давид Петрович сын Борковский
до 30 августа 7190 г.	?	Алексей (отчество – ?) сын Белов
?	22 августа 7195 г.	Гаврила Афанасьев сын Новосильцов
22 августа 7195 г.	19 декабря 7198 г.	Павел Федорович сын Шакловитый
19 декабря 7198 г.	?	Василий Филиппович сын Пересветов
?	до 8 марта 7202 г.	Иван (отчество – ?) сын Барсуков
2 мая 7202 г.	?	Илья Прохорович сын Языков
16 июня 7204 г.	?	Иван Григорьевич сын Лагвенев
16 апреля 7206 г.	?	Игнатий Иванович сын Горбачев
16 апреля 1700 г.	28 мая 1702 г.	Андрей Антипович сын Авдеев
28 мая 1702 г.	?	Парфен Иванович сын Шеховцов

2.2. Воеводы и их правление в г. Олешне

Поскольку жизнь допетровского русского города напрямую зависела от характера и личности конкретного воеводы, автор решил посвятить отдельную главу данному вопросу. В ней будут рассмотрены наиболее интересные события, факты (с точки зрения автора), связанные с личностями олешанских воевод.

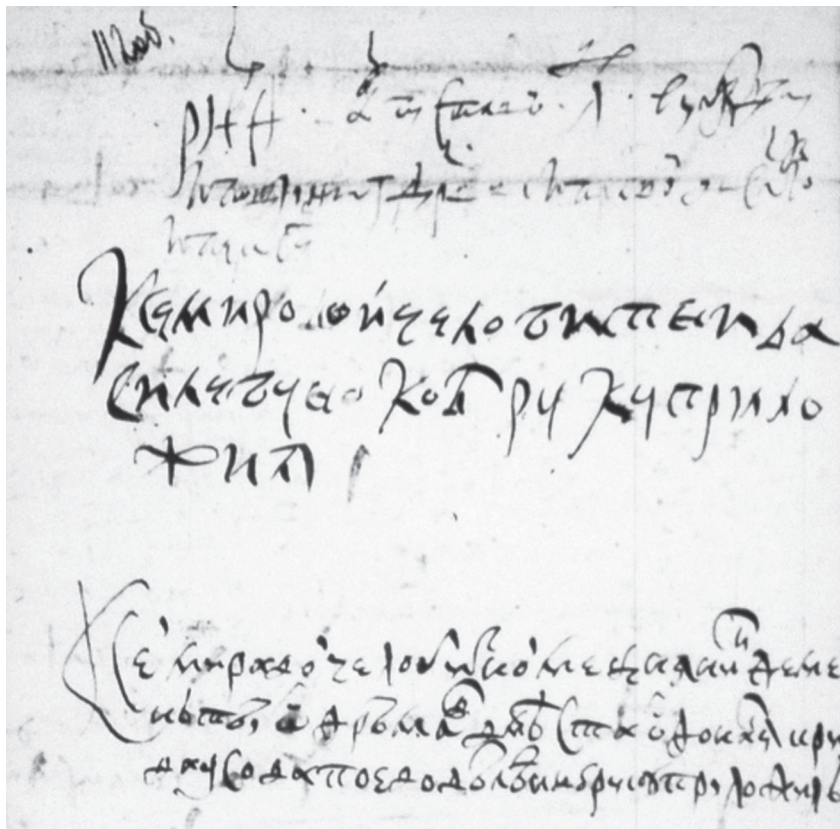
Воевода Василий Сидорович Бунаков

Воевода Василий Бунаков не отбыл на Олешне полный срок воеводства (2 года). Он был отозван в Яблонов к вышестоящему над ним воеводе – князю Борису Александровичу Репнину. 15 июля 7159 (1651 г.) он сдал ключи от города Олешни своему преемнику Даниле Коптеву. Истинной причины отставки Бунакова мы не знаем, но поводом послужило челобитье олешанца, сына боярского Федора Спесивцева. 24 июля 7159 (1651 г.) бывший воевода написал челобитную князю Репнину в Яблонове о своём оскорблении главой олешанских казаков (сведенцов из Карачева) Афанасием Кривоусовым. По челобитной получалось так. Василий Бунаков собирался из Олешни в Яблонов, но перед тем пошел к заутренней в церковь и встретил на своем пути пятидесятника Афанасия Кривоусова. Кривоусов был пьян и *«учал меня холопа твоего бранит всякою неподобною бранью и называл меня изменником»*. На момент написания челобитной и Василий Бунаков, и Афанасий Кривоусов находились в Яблонове. Бывший воевода просит князя Репнина поставить их вместе на очной ставке и допросить, о какой измене говорил казацкий пятидесятник.

Уже 27 июля начались расспросы обеих сторон. До принятия решения Афанасия Кривоусова задержали в Яблонове. На первом расспросе пятидесятник ответил, что воеводе Василия Бунакова изменником не называл, на том он и крест поцеловал. На это Бунаков ответил, что этой брани были свидетели: Евдоким Абакумов, Савелий Жариков и Денис Распопин. Дело грозило перерасти в большое разбирательство, и можно предположить,

что Афанасий Кривоусов решил пойти на мировую с Василием Бунаковым. Потому 30 августа (через месяц после начала суда) на имя царя была направлена челобитная от Василия Бунакова и Афанасия Кривоусова о том, что они «не дожидаяс того судного дела вершеня поговоря меж соб помирилис». Оплату пошлин за всю судебную волокиту Афанасий Кривоусов взял на себя. К челобитной на оборотной стороне оба участника разбирательства приложили свои руки. Василий Бунаков был грамотным,

Рукоприкладство аleshанца Г. Очковского

умел писать, однако мы можем заметить неуверенный, крупный почерк «прыгающими» буквами: «*К сей мировой челобитной Василей Бунаков руку приложил*». Афанасий Кривоусов был безграмотным, и вместо него рукоприкладство совершил другой человек: «*К сей мировой челобитной мецнянин Дементей Офремов вместо Офонася Криваусова по ево велению руку приложил*» [17].

Дальнейшая судьба отставленного воеводы нам неизвестна.

Воевода Андрей Игнатьевич сын Толмачов

Воевода Андрей Иванович Толмачов был на Олешне три года (вместо положенных двух). Такое продолжительное «сидение» объясняется тем, что воевода Толмачов «был люб» олешанским жителям, и они просили царя оставить его еще на год: «...*Андрей урочныя годы выседел а налоги и тесноты нам холопом твоим всему городу никому не учинил... и всякие росправныя дела ему за обычай... и к нашим словесным челобитям и речам и к всяким статям навычен и к осадному времени от воинских людей остерегателен...*». Так говорили о своем полюбившемся воеводе олешанские жители в челобитной царю [18]. Теперь посмотрим, как стал воеводой Андрей Толмачов.

1 июля 7180 (1672) г. рылянин (уроженец г. Рыльска) Андрей Игнатьев сын Толмачов подал в Разряд челобитную, чтобы царь пожаловал его и велел быть на службе в Олешне воеводой на место Федора Неболсина, срок воеводства которого подходил к концу. При перечислении своих заслуг (обычный прием, к которому прибегали просящие) Андрей Толмачов упоминает об участии в литовском, черкасском, немецком походах, в осаде под Ригой с 7162 (1654) г. А в 7176 (в рукописи, вероятно, ошибка – 7166 г.) (1658 г.), будучи в литовском походе, он сражался под Витнею (село Верки) под началом боярина и воеводы князя Юрия Алексеевича Долгорукова. И в том сражении Андрей Толмачов сам пленил гетмана Гонсевского и привел его в Москву. Далее претендент на воеводство в Олешню просит царя пожаловать его этой должностью ради рождения царевича и великого князя Петра Алексеевича [19].

К челобитной приложена справка из Разряда, где говорится о награде Андрею Толмачову за пленение литовского гетмана Винцента Гонсевского. Так, в награду ему было дано: 50 четей земли, 10 рублей, два сорока соболей ценой в 70 рублей и 400 ефимков! К тому же ещё Толмачов был назначен стрелецким головой в Рыльск. Истории известен польный коронный гетман Винцент Гонсевский – видный военачальник и политический деятель Речи Посполитой. Теперь установлена и личность героя, взявшего его в плен под Верками (предместье современного Вильнюса).

Уже 31 июля 7180 (1672) г. Андрей Игнатьевич Толмачов был отпущен на воеводство в Олешню.

Воевода Иван сын Борсуков

Точная дата начала деятельности Ивана Борсукова в качестве воеводы Олешни нам пока неизвестна. Однако в архивах есть очень любопытное дело, связанное с деятельностью этого человека в Олешне [20].

Дело начинается челобитьем царям Ивану и Петру Алексеичам от митрополита Белгородского и Обоянского Аврамия, которое подал в Москве 27 сентября 7202 г. домовый митрополичий сын боярский Алексей Елченинов. Митрополит Авраамий начинает свое длинное письмо к царям со случая, произошедшим с попом (Анфимом) его митрополии в Олешне. Так, 8 мая 7201 г. «...на вечере того ж дни присылал к нему попу Анфиму в дом олешенской воевода Иван Самойлов сын Борсуков кораульщика чтоб он пошел к нему воеводе в дом вечерни служить...». Поп Анфим отказался, поскольку уже служил вечерню в Троицкой церкви на Олешне. И воевода «...осердясь...присылал за ним попом Анфимов в дом олешенские приказные избы подьячего Трафима Столбова да с ним кораульщиков ч[е]л[о]в[е]к з дватцать...». Эти посыльные воеводские люди взяли попа, его сына и попадью и силой отвели в город. По пути «...до грацких ворот били их смертным боем и с него попа и сына ево шапки и с попадьи ево кресты и персни оборвали...». А как их при-

вели в город, воевода посадил попа с сыном в тюрьму на трое суток. В ту же ночь воевода послал тех же посыльных воинских людей «...Левку Есаулова с товарищи...» для разорения поповской пасеки. Посланные воеводой люди пасеку разорили, трех поповских бобылей били обухами и пасечника «...с пасеки взяв неведомо где дели...». В письме митрополит Белгородский и Обоянский Авраамий, жалуясь на Олешенского воеводу Ивана Борсукова, сообщает о множественных челобитьях олешенских жителей, «...всего трицать один ч[e]л[о]в[e]к...», на воеводу. За притеснение олешенского попа Анфима митрополит «...велел ево отлучить до указу в ходу церковного...».

Но «неуёмный» олешенский воевода Иван Борсуков написал три отписки митрополиту Аврамию. В них приводится не менее интересное оправдание своих поступков. Так, в отписке митрополиту воевода Борсуков пишет, что был пойман на Олешне и приведен к нему «...вор гостя Логина Добрынина прикащика ево Ивана Степанова черкашенин Власка...». При расспросе вор Власка рассказал, что бежал из двора приказчика Ивана Степанова и «...покрал домашнюю ево рухлед...» и после этого «...бегаючи прибывал в лесу в пасеке Алешенского Троицкого попа Анфима...». А живя на пасеке, вор Власка по ночам ходил в город Олешню «для воровства» и «...выжег двор хозяина своего прикащика Ивана Степанова и олешенца Харитона Буняева с ведома ж де ево попа...». Следом за этим воевода Иван Борсуков рассказывает о том, что Троицкий поп «...неведомо для чего в ночи и по вечерам и во дни выходя на колокольную с пищали и по тому ево звону алешанцы всяких чинов люди з женами и з детьми из домов своих прибегают и от ево напрасного всполоху тревожатца и дел своих отбивают...». Далее в отписке воевода описывает еще более «удивительные» случаи, действительно больше похожие на «скрытые заговоры и измены». Так, 29 июля 7201 года олешенский воевода Иван Борсуков ездил в Олешенский уезд к речке Груни «...для осмотру санных покосов и наехал подле той речки Груни по лугу и по иным логам и по ямом человек со ста и болши запав лежат с пищали с копы и сайдаки...». С этими воин-

скими людьми был олешенский церковный староста, покровский поп Василий, и олешенский черкашенин «гулящий человек» Яцко Гузенко *«...и гоняли де за ним воеводою воинским обычаем и бранили всячески непристойными словами и говорили будет де вам також всем что было прежде сего во время Ивашки Бруховецкого...»*. Не догнав воеводу, *«...где они пошли того ему неведомо...»*.

После этих событий покровский поп Василий и «гулящий черкашенин» Яцко Гузенко объявились на Олешне. По отписке воеводы, попы Василий и Анфим *«...с Олешни иманы и в Белгороде приказе митрополида были допрашиваны...»*. В Белгороде попы обвинили олешенского воеводу во всяческих налогах, притеснениях, а все нападки на них объяснили: *«...а в отписках де он воевода пишет отбывая и закрываясь...затейками своими напрасно очищая избывая вины своей...»*. А черкашенин Яцко Гузенко живет при покровской церкви, служа дьячком. Попутно митрополит Авраамий написал о челобитной от 11 августа 7201 г., которая была подана ему олешенскими дворянами и детьми боярскими в Белгороде в Разрядной избе. В ней вскрылись воеводские притеснения. Так, воевода *«...у ково ведая пожитки сажает в тюрьму и всякие мучения чинит бьет своими руками дубьем...»*. Он же отнимал серебряную и оловянную посуду. Увидев украшения на них и их женах, посылает узнать, где они испомещены, и затем разоряет их пасеки и поместья. Сажает в тюрьму *«...приклепав вины напрасно...»*. У приезжающих на Олешню из других городов деньги и лошадей отнимает. Челобитчики характеризуют воеводство Ивана Борускова так: *«...напрасные смущенные непристойные дела чево у них как бывали в приход воинских людей никогда ничево от них и от дедов и от отцов их не бывало...»*. Орудовал воевода с подручными: ссыльным полатовцем Артюшкой Дедовым и «ведомым олешенским вором» Никитой Збитневым. 26 ноября 7202 года из Москвы от царей Ивана и Петра Алексеевичей было направлено указание в Белгород боярину и воеводе Борису Петровичу Шереметьеву, чтобы он отправил на Олешню *«...из дворян кого пригож...человека доброга...»* для розыска.

Нам неизвестно, чем закончилось все это дело, но Иван Борсуков после 7202 года на Олешне воеводой не был. По расписному списку 2 мая 7202 года новый воевода Илья Прохорович сын Языков принял городовые ключи у рейтарского полковника Юрьи Вилимовича Шарфа. Возможно, что именно он и был тем самым «добрым человеком», посланным на Олешню из Белгорода от боярина Бориса Петровича Шереметьева.

Данная ситуация показывает, насколько жизнь целого города или уезда зависела от воеводы. Хороший и добрый воевода – при нем всем хорошо. Склочный, мелочный воевода – увеличение налогов, несправедливости для населения.

Список информационных источников:

- 1) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 264, л.л. 94-96 об
- 2) РГБ, ОР, Ф. 343, К. 3, ед. хр. 30, л.л. 1-3 об
- 3) РГБ, ОР, Ф. 343, К. 3, ед. хр. 43, л.л. 1-2 об
- 4) РГБ, ОР, Ф. 343, К. 3, ед. хр. 45, л.л. 1-2 об
- 5) РГАДА, Ф. 210, Оп. 14, д. 129, л.л. 721-723
- 6) РГАДА, Ф. 210, Оп. 13, д. 203, л.л. 13-15, 72-73, 118-122
- 7) РГАДА, Ф. 210, Оп. 13, д. 186, л.л. 124-172
- 8) РГАДА, Ф. 210, Оп. 4, д. 308, л.л. 88-108
- 9) РГИА, Ф. 1399, Оп. 1, д. 196
- 10) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 605, л.л. 168-175
- 11) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 481, л.л. 219-220, 252, 600, 542
- 12) РГАДА, Ф. 210, Оп. 4, д. 179, л.л. 1-194
- 13) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 480, л.л. 195, 280-285
- 14) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 920, л.л. 257-262
- 15) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 1690, л.л. 60-72
- 16) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 1338, л.л. 926-945
- 17) РГАДА, Ф. 210, Оп. 13, д. 192, л. 106-114
- 18) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 205, л.л. 215-222
- 19) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 783, л.л. 567-582
- 20) РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 1395, л.л. 63-73, 365-366

ОГЛЯД НОВОВІДНАЙДЕНИХ ДЖЕРЕЛ ЩОДО УТОЧНЕННЯ ПОЧАТКУ ЛІТОЧИСЛЕННЯ ОКРЕМИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ СЛОБОЖАНЩИНИ

Питання визначення дати заснування окремого населеного пункту є одним із найсуперечливіших в історії. Іноді дебати з цього приводу тривають впродовж багатьох років. Це стосується і Слобожанщини. З позиції історичної науки певна територія вважається населеним пунктом від моменту появи на ній перших поселенців і до закінчення безперервного проживання. А літочислення починається від найдавнішої його згадки в історичному письмовому джерелі. Наприклад, історія Харкова розпочинається від першої його згадки в скарзі на розорення белгородських церковних угідь харківськими черкасами 1654 року. На жаль, часто заснування давніх сіл Слобожанщини датується ХХ-м сторіччям. Зокрема таке можна побачити на сайті Верховної Ради та Вікіпедії. Тому цією статтею спробую виправити неточності в літочисленні окремих населених пунктів.

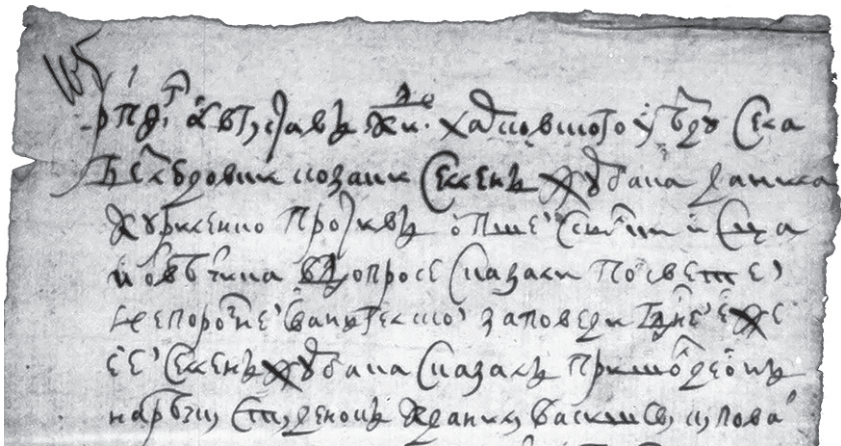
Смт Безлюдівка Харківського району, яке з півдня впритул прилягає до Харкова, святкує свої ювілеї від 1681 року. Дата заснування селища прийнята на підставі даних із книги «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» архієпископа Філарета (Гумілевського): *«Безлюдовка съ именемъ села упоминается уже въ дѣлахъ 1681-1690 г... Потому нѣтъ сомнѣнія, что первый Безлюдовскій храмъ во имя Покрова Пр. Богородицы построенъ не позже 1660 года»* [1, с. 96]. На жаль, архієпископ Філарет не уточнює в яких саме джерелах згадується Безлюдівка. Тобто, прийнята дата заснування селища була умовною.

Нещодавно московський дослідник-документаліст Карпиков Я. Г. в одному з російських архівів знайшов важливий документ, який підтверджує названу архієпископом дату заснування Безлюдівки.

Це «судное дѣло» з матеріалами слідства стосовно сварки між «боярськими синами» Опанасом Васищевим та Федотом Сибекініним. Документ має багато сторінок й датується липнем-серпнем 1681 року [2, с. 157, 160-164]. Слідство розглядало обопільні звинувачення «боярських синів»: Опанас звинувачував Федота в крадіжці «подосок», а Федот скаржився на те, що Опанас на річці Студенок побив його та відібрав шаблю. Свідками сварки в справі вказані безлюдівські козаки Данило Попов, Юрко Бородаєнко, Давид Тесленко, Семен Журбака, Данило Куриленко та Марко Мірочник.

Отже, на даний час ця справа є найдавнішим письмовим джерелом, на підставі якого можна вважати, що Безлюдівка була заснована не пізніше 1681 року. Можливо, в подальшому знайдуться джерела, згідно з якими дата заснування селища буде встановлена більш точно та посунеться вглиб на кілька років. Але припущення Філарета про більш старший вік слободи, що церква в Безлюдівці була збудована не пізніше 1660 року, не є вірними, бо у численних документах про 1650-і - поч. 1670-х років, у яких детально описана історія навколишніх поселень, Безлюдівка не згадується [3], [4]. Приклади:

Найдавніший документ про Безлюдівку («судное дѣло» 1681 року)

1) 1660 року московська влада провела перепис населення Слобожанщини, до якого записали чоловіків наявних на той час поселень. У його матеріалах є і «боярские дѣти» Жихора, і «пашенные мужики» Хорошева, але даних про Безлюдівку немає [16].

2) Збереглася «Челобитная обь основаніи Хорошевскаго монастыря 1664 года», в якій описані землі поблизу Хорошівського городища, що повинні перейти у власність нового монастиря: *«а къ тому монастырю пахотной земли и сѣнныхъ покосовъ въ Харьковскомъ уѣздѣ въ Хорошевскомъ городищѣ внизъ по рѣчкѣ Удѣ позади села Гусина поляна и около монастыря вверхъ по той же рѣчкѣ льсъ хоромной и дровяной и со всѣми угоды...»* [5, с. 439-442]. Село Гусина Поляна згадане, як орієнтир, а Безлюдівка, яка нині близько до Хорошева розташована – ні.

3) У документі «Челобитныя харьковскихъ великорусскихъ служилыхъ людей о земляхъ 1688 года» повідомляється, що 1672 року харківський полковник Григорій Донець захопив *«сѣнные покосы за рѣкой Удами на другой сторонѣ под Жихоремъ внизъ по рѣкѣ Удамъ съ львой стороны...»*, що раніше належали російським служилим людям. Написані точні координати сінокосів: *«по другую сторону рѣки Удѣ от Жихоря колодезя внизъ по Удамъ по Кривую луку по Ольховой рогѣ»* [5, с. 488-507]. І тут Безлюдівка не згадана, як важливий орієнтир меж сінокісної луки. Бо Крива Лука – це долина річки Уда між Безлюдівкою та Хорошевим. І нині в Безлюдівці є провулок Криволузький.

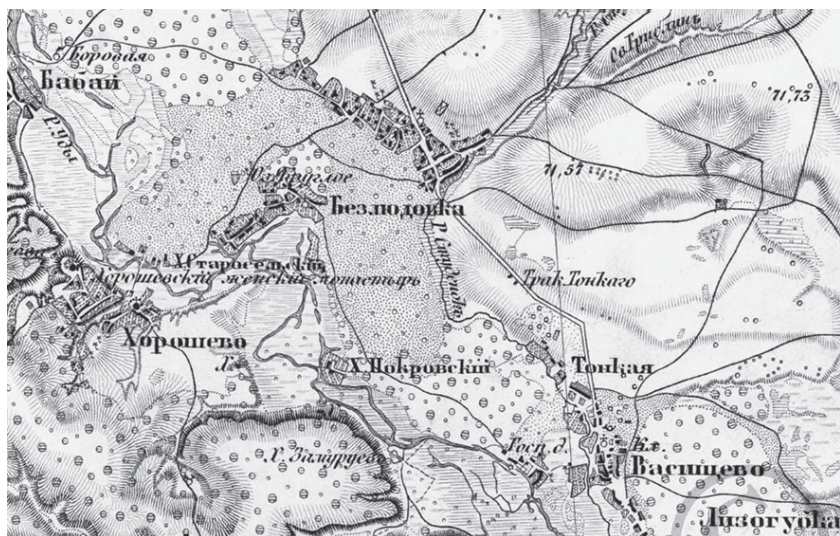
4) 1716 року, під час відновлення межі Харківського повіту, на його периферії було опитано мешканців всіх сіл, котрі були свідками встановлення кордону 1673 року. Про це згадано у документі «Выпись изъ межевыхъ книгъ 22 ноября 1716 года комиссара Сербина на земли Харьковскаго полка»: *«...181 (1673) году по межѣ Харьковскихъ земель отъ Чугуевскихъ грани утратились и ямы заровнялись, чтоб ту межу подновить, и по указательству старожилловъ: Харьковцевъ Черкасъ Петра Сергеенкова, Савина Курилова, Исака Лукьянова, Григорія Мистиренкова; села Хорошева,*

Федора Помазана, Федора Подкопая, Корнґя Тиренкова, Дмитрія Екименкова, ґомы Скрипнина, Федора Корноушенкова, Акима Лаврова, зятя Гаврила Альферова, Антона Дґхтерева, Трофима Вота, Ивана Попова, Ивана Дґвенка, Григория Полупана, Семена Москаля; да Чуґуевскаго уґзду села Васищґ жители: Леонтія Ешленинова, Герасима Зґенка, Афанасия Гнетищева, Якова Воропнина, Сифона Реброва, Акинфія Смеґкова съ товарищи, учинена межа меж городовъ Харькова и Чуґуева, Харьковскаго уґзду села Безлюдовки, а Чуґуевскаго уґзда межъ села Васищева...» [17, с. 560]. До старожилив Безлюдівки не зверталися. Отже, наведені документи переконливо свідчать, що 1673 року слобода ще не існувала.

Безлюдівка заснована значно пізніше сусідніх поселень. Це пояснюється малопродатним для хліборобства піщаним ґрунтом.

Мало кого така земля могла привабити. Але до моменту, коли тут виникло козацьке поселення Безлюдівка, ця місцевість лівобережжя річки Уди не була «безлюдною». Упродовж 1646-1648

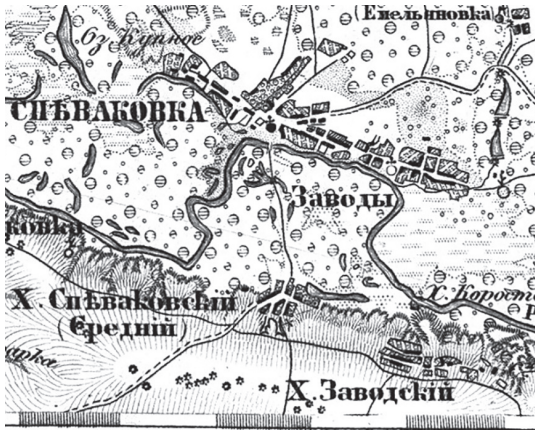
Фрагмент карти Шуберта (лист 23-14)

років за указом царя Олексія Михайловича на чорноземах, що на північ від села Васищева, чугуївські «боярські сини» отримали у своє володіння помісну землю. Це були невеликі дачі площею 20 четвертин (10,92 га), видані в розрахунку для забезпечення прожиття однієї людини. Одне з таких помість було в районі сучасної Морозівки (мікрорайон Безлюдівки) й 17 травня 1655 року було передано у власність росіянину Степану Мишньову. На території дачі стояла хата, в якій упродовж 1680-х років мешкали сини того Степана: Іван Степанович Мишньов разом із трьома братами. Згодом новопоселені козаки Безлюдівки, власники малопридатних для хліборобства угідь, стали захоплювати родючу помісну землю «боярських синів». Про це останні відправили 1688 року скаргу до царя: «...съ той нашей помѣстной земли безъ вашего вел. государей указу самовольствомъ своимъ Харьковскаго полку и уѣзду села Безлюдовки жители черкасы сотникъ Онисимъ Макаровъ да Демьянъ Хорошевъ съ товарищи насъ холопей вашихъ изгоняють» [5, с. 488-507]. Надалі права власників на свою землю царська влада відновила. Пізніше родина Мишньових покинула дачу й переселилася в Безлюдівку, а їхнє помістя викупив поміщик Буцький. На мапах кінця XVIII ст. ще лишалося те земельне володіння, але без житлових будівель й під назвою «пустошь Мишневская» [6], [7, с. 59].

Датою першої згадки села Співаківки Ізюмського району в книзі архієпископа Філарета (Гумілевського) «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» вказано 1673 рік [14, с. 81, 96]. Але в тій же статті про слободу було наведено текст грамоти царя Федора Олексійовича від 17 лютого 1682 року на ім'я харківського полковника Григорія Донця: «По указу Великаго Государя и по твоёму челобитью велѣно тебѣ, Полковнику, жить въ новопостроенномъ городѣ Изюмъ – и въ тотъ городъ и урочища, которыя къ тому городу смежны, въ Спѣваковку и на Пришибѣ, призывать на вѣчное житье неслужилыхъ Черкасъ; и въ Спѣваковкѣ и на Пришибѣ тѣмъ Черкасамъ города строить и селиться въ техъ городахъ собою и пашенныя земли пахать и всякими угоды владеть»

Фрагмент карти Шуберта (лист 24-15)

чертежу», термін «урочище» означав не населений пункт, а особливу природну ділянку. Тому роком заснування Співаківки є 1682.

Також цю дату виникнення слободи зазначало й джерело «Екстрактъ о Слободскихъ полкахъ 1734 г.» [18, с. 148].

Через деякий час біля Співаківки виникла нова слобода Заводи (маються на увазі солеварні заводи), перша згадка про яку в книзі Філарета датується 1721 роком. За переписом 1724 року тут переважали росіяни (одnodворці). Пізніше національний склад населення села змінився на користь українців. Одnodворці переселилися в Тор, Маяк та нову однойменну слободу на річці Айдар [9, с. 56-59, 605-620], [14, с. 101-106]. Упродовж 1920-1930-х років слободи Співаківка та Заводи об'єднуються в один населений пункт – село Червоний Шахтар. 2016 року йому було повернуто історичну назву – Співаківка.

Нинішнє село Заводи неподалік Співаківки не має прямого відношення ні до вищезгаданої слободи Заводи, ні до соляної промисловості. Це різні населені пункти на протилежних бере-

[14, с. 96]. Певно, першоджерело про 1673 рік «Чугуевская переписка», на яке посилався архієпископ Філарет, містило помилку в даті, або мова йшла про іншу слободу з подібною назвою. Бо до 1682 року на місці Співаківки було тільки однойменне урочище без поселення. У XVII столітті, як свідчить «Книга большому

гах річки Сіверський Донець (див. іл. вище). Порівняно з сусідньою Співаківкою село набагато молодше. Спочатку, наприкінці XVIII століття, тут виник хутір Співаківський (пізніша назва – хутір Середній). Уперше його згадано в документі “Экономическое примѣчаніе на Изюмській уѣздъ” за 1785 рік: “...да внутри оной дачи построены войсковыми обывателями для скотоводства безымянной хуторъ которой лежитъ на правой стороне рѣки Севѣрско-го Донца и противъ слободы Спѣваковки” [10, с. 32-34]. Упродовж 1785-1804 років виник хутір Заводський. У новій версії книги “Экономическое примѣчаніе на Изюмській уѣздъ” 1804 року згадувалося, що на правому березі існував не просто один скотарський хутір, а хутори: «съ правой стороны рѣки Донца слободѣ Спѣваковки и Заводѣ казенныхъ обывателей хутора заведенные ими для скотоводства въ нихъ живущіе люди по ревизіи числятся при упомянутыхъ слободахъ» [11, с. 28-30]. Можливо, крім вказаних, були й безіменні хутори з кошарами. Харківська губернія тоді славилася виробництвом вовни високої якості, заводами тонкорунних овець, породистих коней. Обидва хутори Заводський та Середній існували до XX століття. При радянські владі вони отримали статус сіл, а в період 1967-1976 рр. були об'єднані під однією назвою – село Заводи [8], [12]. Отже, датою заснування сучасного поселення Заводи можна вважати рік першої згадки в джерелах однойменного хутора – 1804 рік.

Датою заснування села Лизогубівка Харківського району в книзі «Історія міст і сіл Української РСР» вказано 1783 рік [8]. Цей населений пункт уперше згадується як хутір в “Экономическомъ примѣчаніи на Харьковской уѣздъ” за 1785 рік: «...из оной деревни [Кирсановой] выселен хутор безымянной для мельницы, который состоит на правой стороне речки Рудки. На оной состоит мучная мельница показанной деревни однодворцев о одном поставе, кою содержат для собственного помолу» [7, с. 63]. У документі нема даних про чисельність населення хутора за ревізією 1782 року, як це наведено про сусідні поселення. Тому в даному випадку укладачі вищезгаданої енциклопедії не помилилися з роком за-

снування села. На Плані генерального межування Харківського повіту 1785 року той хутір розташовувався у районі сучасного автомобільного мосту через річку Рудка на лизогубівській вулиці Центральній.

До наших днів зберігся перепис залежного населення деяких поселень Слобожанщини 1715 року. Він цікавий тим, що містить відомості не тільки про родини мешканців, місця, звідки вони переселилися, а й дати заснування населених пунктів. Наприклад, село Пришиб Балаклійського району *«поселено в прошломъ 207 (1698/1699) году»* (мається на увазі повторне заселення Пришиба), село Дудківка Зміївського району виникло 1700 року, село Нижній Бурлук Шевченківського району – 1705, село Кицівка Печенізького району – 1708, село Стара Гнилиця Чугуївського району – 1701, село Новомлинськ та село Колодязне Дворічанського району – 1712, село Кирилівка Вовчанського району – 1710 року [13]. Порівнюючи вагому інформацію цього документа з даними книги історика-богослова Філарета (Гумілевського), яка вийшла у світ майже через 1,5 століття, можна точніше визначити та виправити дати заснування населених пунктів Харківщини.

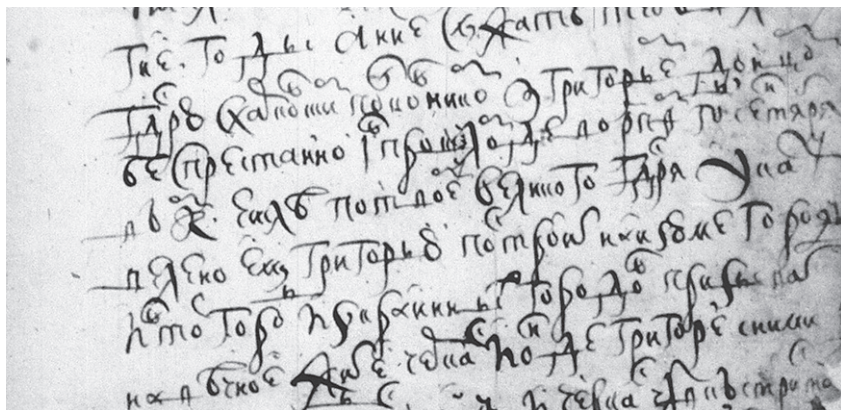
Селище міського типу Березівка Харківського району вперше згадується у документі «Челобитныя харьковскихъ великорусскихъ служилыхъ людей о земляхъ 1688 года» як населений пункт, заснований полковником Григорієм Донцем [5, с. 488-507]. Точний рік появи цього поселення там не зазначений, написано лише скаргу росіян, що 1672 року полковник забрав у них землю, а далі: *«построилъ себѣ мельницы и пасѣки и хуторы и рыбныя ловли и всякіе заводы большіе и населилъ крестьянѣ село Березовое многихъ людей на истинной нашей роспашной и мятой земль»*. Тому літочислення Березівки слід вести від 1688 року, як від дати першої згадки, доки не знайдеться давніший документ про заснування того села. Назва поселення, як свідчить чолобитна, походить від однойменної річки «Березовий колодязь».

Тривалий час точиться дискусія стосовно дати заснування

міста Ізюма. У статті про це місто архієпископ Філарет цитує лист полковника Григорія Донця генералу Григорію Косагову від 20 лютого 1681 року, який писав що за указом Государя велено йому: «...строить на Изюмъ городъ большой и въ тотъ городъ призывать на вѣчное житье всякихъ чиновъ Черкасъ, и дворами и всякими усадьбы строить» [14, с. 9]. Нещодавно Ярославом Карпиковим знайдено важливий документ – справа про управління і стан міст за 1680-1683 роки, у якій наведена дата царського указу полковнику Григорію Донцю збудувати місто Ізюм та заселити його черкасами: 20 вересня 7189 (1680) року. І полковник все виконав: «на Изюме городъ построилъ и черкасъ человекъ съ триста малыхъ и большихъ на вечное житие призвалъ» [15, с. 23].

Не буду заглиблюватися в історію щодо виникнення Ізюма. Але вважаю, що прихильникам версії 1681 року доречно офіційно запровадити вказану дату (за новим стилем, звісно) як «День міста Ізюма».

Фрагмент документу про дату заснування Ізюма (зі справи про управління і стан міст за 1680-1683 роки)

Список інформаційних джерел:

1. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отдѣление II. Уѣзды Харьковскій и Валковскій. – М.: типографія В. Готье, 1857.
2. РГАДА, ф. 210, оп. 1, д. 1158.
3. Знову про Безлюдівку / Кисиленко В. Ю. // Газета «Трибуна Трудящих». – 2016. – №91.
4. Такий знайомий «Брідок» / Кисиленко В. Ю. // Газета «Трибуна Трудящих». – 2017. – №20.
5. Багал'їй Д. И. Матеріали для історії г. Харькова в XVII веке // Сборникъ Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1905. – Т. 16.
6. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 12, арк. 327-328.
7. Экономические примечания на Харьковский уезд 1782 г. [Текст] / ред., подгот., предисл. А. А. Парамей, А. Ф. Пармонов. – Х.: САГА, 2006. – 152 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966. – 1086 с.
9. РГАДА, ф. 350, оп. 2, д. 245.
10. ДАХО, ф. 25, оп. 3, спр. 5.
11. ДАХО, ф. 24, оп. 3, спр. 17.
12. История городов и сел Украинской ССР: в 26-ти т.: Харьковская область / Ин-т истории АН УССР; редкол.: П. Т. Тронько (пред.). – К.: УРЕ, 1976. – 722 с.
13. РГАДА, ф. 350, оп. 1, д. 10.
14. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отдѣление V. – Харьковъ, В Университетской Типографіи, – 1858.
15. РГАДА, ф. 210, оп. 12, д. 1017.
16. Харківський перепис р. 1660. // Записки Історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук, кн. 20. – К., 1928.
17. Гуров В. В. Сборникъ судебныхъ рѣшеній, состязательныхъ бумагъ, грамотъ, указовъ и другихъ документовъ, относящихся къ вопросу о старозаимочномъ землевладѣніи въ мѣстности бывшей Слободской Украйны. – Харьков, 1884. – 705 с.
18. Багал'їй Д. И. Матеріали для історії колонізації и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний въ XVI-XVIII вв. Т. 2. – Х., 1890.

КРАМАТОРСК, ОКТЯБРЬ 1941 ГОДА, ИЛИ О ЧЕМ ИСТОРИКИ МОЛЧАЛИ МНОГО ЛЕТ

6-7 сентября 1943 года воины Красной Армии освободили город Краматорск и его пригородные поселки от немецких оккупантов.

События тех дней описаны в воспоминаниях ветеранов – участников боев, в многочисленных газетных публикациях, книгах историков и местных краеведов. Героизм и радость освобождения...

Но все эти годы в сумерках прошлого терялось и оставалось за кадром истории иное событие – отступая, советские войска оставили Краматорск без боя. Правда о драме октября 1941 года стала известна сравнительно недавно и впервые – на основании архивных документов.

Погрузиться в атмосферу, царившую в самом городе в тревожные октябрьские дни 1941 года, помогут свидетельства очевидцев-краматорчан, оставивших нам свои воспоминания, изложенные в письмах и личных дневниках.

ПИСЬМА МЕДИКОВ НИКИФОРОВЫХ

Медики Елена и Федор Никифоровы работали в больнице №1 на «Доменных» и жили в доме по ул. Свободы. В самом начале войны их дочь была мобилизована для службы в военном госпитале. Сохранились письма родителей к дочери, в которых они сообщают о ситуации в Краматорске накануне оккупации города войсками Вермахта.

8 октября 1941 года: «... Ой, как страшно, страшно! Не дают покоя, черти, летают ежедневно. Ближайший взрыв – это деревянный мостик около цемзавода, а дома наши тряслись, как в землетрясении. ...Пока все ждут вагонов. ...Медработников никого не отпуска-

ют, кроме госпитальных. Да нас немного-то и осталось – стариков да инвалидов. ... Вот и мы очутились у фронта. Мостик через Маячку снесло, как пушинку. ...Сегодня еще добавил – уже бросил, прохвост, на заводы».

14 октября 1941 года – свидетельство невероятного чувства долга и высокой гражданской ответственности медиков старой школы (Елена и Федор Никифоровы получили медицинское образование до 1917 года в Харькове). Скоропись на пожелтевших от времени листах, вырванных из ученической тетради, проникнута отчаянием и безысходностью: «... Не знаю, родная, дойдет ли это письмо до тебя. Пошляем его не по почте прямо, а с оказией, т. е. с эвакуирующимися, которые и должны его бросить за зоной ненормального движения. Наш город объявлен эвакуирующимся. Тетя Нюся и Лидочка с дочкой позавчера выехали в Орск. ...Через час после их отъезда бомбили нашу станцию, но не повредили. Бомба упала за мостиком к Почтовому поселку. Вчера тоже были сброшены бомбы. ...Когда были взрывы, наш дом шатался, но молодецом выдержал, но ведь это было на станции. У нас есть эвакуационные документы, но нет пока вагонов для погрузки, и будут ли, не знаем. Обещают ... открытые. ... Мы уже получили расчет, но своих постов не покидаем. Таково распоряжение. ...Вырвемся ли отсюда! Уже выехали сталинцы, орджоникидзевцы, завтра куйбышевцы (работники НКМЗ, СКМЗ и КМЗ. – В. К.); ...Живем сейчас в больнице на казарменном положении, поликлиника тоже. ...С завистью смотрим на тех, что выезжают в шелонах. Как-то нам, медработникам, придется выезжать!»

19 октября последовали два последних письма. Их содержание не вызывает сомнений: авторы стойчески восприняли свою обреченность и уже приняли окончательное решение относительно своей дальнейшей судьбы: «...Хочу это письмо передать с д. Колей, он выедет с дирекцией завода (семья уехали раньше) и за зоной фронта опустит это письмо. ...У нас почта и телеграф не работают. Мы продолжаем работать, но я только в больнице, а папа только в поликлинике. Дома не живем, так как боимся на 4-м этаже сидеть. ...Обещают увезти нас в последнюю очередь. ...У нас сейчас

тихо-тихо. ...Вероятней всего, мы не выедем, так как нас оставляют работать до последнего момента, а уже почти все выехали. Вряд ли успеем. А очень хотелось бы. Кругом немцы близко – 50-60 км. ...Ничто не работает, телеграф тоже. ...Здоровье неважное, на пешеходное путешествие не способны» [1].

Никифоровы остались в оккупированном Краматорске. Чтобы как-то жить и не умереть от голода, Елена Владимировна вынуждена была снова устроиться в больницу, работа которой возобновилась по решению городской управы. Она честно исполняла свой профессиональный долг. Понимая, чем это ей грозит, врач Никифорова спасла жизнь раненному советскому летчику и помогла ему покинуть город. В 1942 году умер ее муж – сердце не выдержало испытаний, выпавших на их долю. Все это будет потом.

А пока два краматорских доктора делали ежедневный обход больных, помогали им, чем могли и молили Бога, чтобы он дал им здоровье, мужество, терпение и уберег от несчастий их детей.

ДНЕВНИК ДИРЕКТОРА КЗТС

Сын бывшего директора КЗТС Сергея Корнеевича Власенко обнародовал в Интернете дневник отца с записями воспоминаний об эвакуации завода, построенного в Краматорске и выпустившего первую продукцию буквально накануне войны.

39-летний руководитель самого молодого на то время предприятия города изложение хода событий начал 19 октября 1941 года, находясь в своем рабочем кабинете: *«...Сегодня боевой день – есть девять пульманов, поданных со станции на экспедицию, но с коксом и углем. Нужно их разгрузить и погрузить остатки электрооборудования, инструмент и незавершенное производство по станкам. Ночь была тревожная, противник у Александровки, за 30 километров. Явно слышны выстрелы (почти не прекращающиеся), и видны большие зарева. Кто-то ночью бросал ракеты, видимо, шпионы.*

За день загрузили три пульмана и оборудовали один вагон-«теплушку». ... Оперативная группа НКВД, призванная произвести взрывы и разрушения в последний момент перед отступлением, жи-

вет вместе с нами в кабинете спецотдела. Их 4 человека вместе с руководителем Братцевым.

Оставленный на заводе состав для завершения эвакуации следующий: Поляков, Красноженов, Курочкин, Райз, Власенко, Баловицкий, Типикин, Фоменко, Якубицкий, Шмулич, Сорочкин. Все они уже больше 10 дней как переведены на казарменный режим. Спим на диванах и креслах по-походному, не раздеваясь и даже не снимая сапог. ... Дорожные сумки, рюкзаки приведены в транспортабельное состояние. Пользуемся электропечками, т. к. паровое отопление не действует. Питаемся в кабинетах хлебом, салом и копченым мясом, чаем... Обедаем в столовой.

Всем отъезжающим раздали эвакусправки. Внешние события нам мало известны, т. к. мы все время сидим на заводе и мало общаемся с миром, газеты получаем случайно, из рук. На нашем овощном складе группа местного населения, решившая остаться на месте, разобрала абсолютно все овощи, охранник ничего не смог сделать. В поселке милиционер застрелил рабочего в очереди за хлебом, а случайно проезжающий военный, которому рассказали об этом, пришел на место происшествия, приказал милиционеру идти с ним, и когда тот начал сопротивляться, застрелил его на шоссе против поселка. О нем никто не сожалел, наоборот, были удовлетворены, т. к. он не избежал бы самосуда.

20 октября 1941 года. Ночь прошла сравнительно спокойно. ... Осталось погрузить еще 6 пульманов. Погрузку закончили после 12 ночи. Рабочих днем вышло достаточное количество благодаря призыву в армию, согласно приказу военкомата. Отдельные работники требовали выдать им эвакусправки, хотя они уезжать не собирались.

Закончили формирование последнего эшелона в час ночи. Устали ужасно – 19 часов на ногах, не приседая. Один пульман загрузили оборудованием ремстройцеха и частично приспособили его под людей. Планировалось отправить всех работников, потребность в которых уже отпала, с тем, чтобы как можно меньше народа было под угрозой. На заводе осталось 7 человек для завершения остальных дел: Поляков, Красноженов, Курочкин, я, Райз, Беловицкий и Фоменко.

Ночь была очень тревожная, кругом зарево пожаров и непрерывная стрельба. Сегодня жгли частично горючее (мазут) на складе – громадные клубы черного дыма целый день вились за заборами завода. Картина довольно мрачная.

21 октября 1941

года. В 7 утра ездили с Поляковым прово-

дить эшелон и добиваться дальше вагонов. (Мы еще не знали, что этот эшелон будет последним). В 12 часов дня позвонили и сказали, что в час будет дан сигнал отхода, и что за это время нужно произвести съём моторов и механическое разрушение всех кранов в главном корпусе. Стали готовить транспорт (автомашины и лошадей), объекты к уничтожению, выносить оставшееся имущество. Наступил самый ответственный момент. Совместно с сотрудниками НКВД начали подготовку взрывов, каждый на своем участке по установленному заранее порядку. Машины подготовлены к выезду. На пожарной едут 8 человек и шофер, на автобусе – группа истребительного батальона. Кроме того, наряжены 4 пароконные подводы.

В 13.15 выехали колонной за ворота, на площадке завода работала оперативная группа. Первой была взорвана фидерная подстанция, за ней – кузница, вагранка литейного цеха (колпак от взрыва подбросило на высоту более 100 метров), подожжен модельный цех и склад горючего. ... С каждым взрывом сердце сжималось все больше от боли за гибель миллионного хозяйства... Некоторые работники плакали как дети... Это не сентиментальное, а действительно большое чувство горя от утраты такого красавца-завода, нашего детища, созданного тружениками-кряматорцами.

В 13.30 все было окончено. Над заводом стояло облако пыли от взрывов. Работники опергруппы подошли к машинам, и наша колонна двинулась в тяжелый путь по направлению к Славянску. Одновременно со взрывами на нашем заводе начались взрывы на НКМЗ и других предприятиях в отдельных случаях колоссальной силы. Противник в это время был на подступах к Краматорску. В поселок Малая Тарановка (3 км от города) и Пчелкино (полтора км) прорвались танки противника – 17 штук. До Славянска отходили по шоссе. Машины двигались сплошным потоком вместе с тракторами, тягачами, верховыми и пешими. Все стремились поскорее уйти. Позади слышны взрывы, город окутан дымом» [2].

«БРЫЗГИ ИСТОРИИ»

Свидетельства медиков и директора завода дополняют записи Петра Горевьюгина – краматорчанина, покинувшего город накануне освобождения в сентябре 1943 года. Участник Первой мировой войны, отмеченный наградами за ратные подвиги, Петр Васильевич был патриотом старой России и ненавидел советский строй. После войны он эмигрировал в США, где и умер в 1953 году. Потомкам оставил три тетради, увенчанные названием «Брызги истории». В своих воспоминаниях эмигрант отразил остроту и напряженность, царившие в Краматорске в первые месяцы войны. Горевьюгин – псевдоним автора, который он выбрал себе сам. Очевидно, первые записи появились еще в Краматорске. Комментировал их бывший главный бухгалтер одного из учреждений города в 1946 году, находясь уже в Германии. Он уехал из Краматорска с сыном. Дома остались дочь, внук, жена, брат... Война развела их навсегда.

Снова и снова мысленно возвращаясь к первым неделям войны, он, в частности, писал: *«В понедельник, на второй день объявления войны, в учреждении, где я работаю, разговоры только о войне. Строятся гипотезы, предположения. Суждения происходят в том советском духе, который только и возможен в стране «самой широкой демократии». Все они неизменно оканчиваются тем, что*

Германия будет очень скоро разбита и вступление Красной Армии в Берлин – вопрос двух-трех недель. Место этих разговоров – у стены, где висит географическая карта Европы, по которой мы следили за победными маршами гитлеровской армии по просторам Польши, Франции и Балкан. Как всегда и во всем направляющую роль в таких беседах ведут наши коммунисты, беспартийные же, делая вид, что соглашаются, поддакивают им.

...Объявлена мобилизация несколько годов запасных, которые, вызываемые повестками, уезжают к своим частям тихо, без шума, в одиночку... Каждый в себе переживал происходящие события, переживал молча, замкнуто. Говорить даже о своих переживаниях боялись. Характерно то, что когда события на фронте развернулись, и поражение Красной Армии стало очевидным, даже от некоторых партийных, более честных, можно было услышать смелую и довольно правдивую критику, беспартийная же масса продолжала молчать.

...По городу расклеили приказы советской власти о немедленной сдаче населением, под страхом сурового наказания, радиоприемников и всей радиоаппаратуры, фотоаппаратов и охотничьего и спортивного оружия.

...Стены и крыши домов, с целью маскировки, было приказано перекрасить черной краской, в результате чего белые домики с их красными, зелеными, голубыми и стального цвета крышами были облеплены черной сажей или просто грязью... Ночью город погружался в полный мрак. ...Сберкассы прекратили выдачу денег вкладчикам и перестали принимать в залог облигации займов за их 30% стоимость. Всем жителям города немецкой национальности, без различия их социального прошлого и занимаемого положения при советской власти, приказали явиться на вокзал для отправки их на восток.

...Красная Армия продолжала отходить на восток, чего не могло скрыть даже советское Информбюро. Люди большими массами толпились у микрофонов (репродукторов – В. К.) в часы передач последних известий. Стояли молча, понуро опустив голову. Всем казалось ясным, что наши войска терпят поражение. ...Ползут слухи про измену.

...Объявлена всеобщая трудовая повинность. В Громкогорске (так автор называет родной город. – В. К.) появились первые отряды Красной Армии. Но, Боже, что это за войска?! Я много видел на своем веку войск разных родов оружия, разных государств, пленных, войск на блестящих парадах, на фронте в окопах, в штурмовых боях, на отдыхе, в запасных частях, в дисциплинарных батальонах, в выздоравливающих командах, но ничего похожего, что я увидел первый раз в этой войне, я не встречал.

Идя с работы и проходя через центральную площадь города (площадь у Клуба им. Ленина в Старом городе. – В. К.), я увидел расположившихся на площади красноармейцев. Одни из них лежали прямо на земле, другие ходили, но из расположения отряда не отдалялись. Палаток у них не было, вещевых мешков также. Изредка кое у кого были винтовки, причем были винтовки и нерусские. Одежда на них была самая разнообразная: у кого – гимнастерка, у кого – простая рубашка, у кого пиджак или какая-нибудь куртка. Шинелей было очень мало. Шаровары были самой различной формы, два или три человека были в одних кальсонах. Обувь – пестрая, преобладали ботинки, военные и гражданские, босых не было. Кто – в пилотке, кто – в военной фуражке, были кепки, шляпы и шапки. У многих были котелки для пищи. ...На вопросы отвечали неохотно. При разговоре оглядывались по сторонам и, завидев начальника, расходились. Были между начальниками лейтенанты, которые своим обмундированием не особенно отличались от всей остальной массы.

...Впечатление у всех, кто видел этот отряд, было гнетущее. Ужас охватывал каждого: что будет с нашей страной, если вся наша армия имеет такой вид. Люди расходились по домам, каждый со своими думами, так и не узнав правду о прибывшем в Громкогорск отряде. Пробыв одни сутки, отряд ушел в неизвестном направлении.

...Начинают привозить в наш город раненых. Все школы оборудованы под лазареты. Доступ к раненым ограничен, но, несмотря на ограничения, слухи распространились и слухи очень жуткие.

...Появились немецкие листовки.

...Начались первые «визиты» немецких самолетов на наш город, возвещааемые жуткими, душераздирающими сиренами тревог. Город к таким визитам совершенно не подготовился. Убежищ не было не только в самом городе для жителей, но даже и на крупных предприятиях – для рабочих. Многие их стали строить возле своих жилищ без всяких технических правил. Кое-кто надеялся укрыться в погребах...

Первое появление немецких самолетов над городом не перепугало жителей, т. к. бомб сброшено не было. Но не то было через несколько дней, когда самолеты сбросили несколько бомб над одним крупным заводом, произведя сравнительно небольшие разрушения и вызвав жертвы среди людей. Налеты стали учащаться, разрушения и жертвы увеличиваться, и увеличилась нервозность людей. Власти города к спасению людей мер никаких не принимали. Что-то рекомендовали по радио населению... После нескольких налетов на крупные заводы и разрушения силовых цехов заводы стали. Наконец налеты стали непрерывными. Самолеты летали так низко, что были видны пилоты и слышны их голоса, но бомбы сбрасывались редко. Очевидно, их целью было нервировать людей, тормозить всякую работу, и благодаря безнаказанности налетов (советских самолетов и зенитных орудий совершенно не было) немцы стали достигать своей цели.

... Сомнений не было: город будет эвакуирован. Многих жителей города мобилизовали на рытье окопов. В городе изредка появляются войска.

... Эвакуация началась с вывоза машин и ценных материалов из фабрик и заводов. Работа по погрузке идет круглые сутки, но подвигается медленно.

...Многие рабочие перестали выходить на работу. Мер воздействия к ним никаких не применялось. ...Готовят к отправке первую партию гражданского населения, главным образом, семейства администратии».

Согласно записям Петра Горевьюгина, 15 октября свернул работу военкомат, и его сотрудники покинули город. В этот же

день специальные команды подрывников начали уничтожение заводских цехов. Все окрестные дороги были забиты огромными стадами скота, угоняемого в тыл. Местные жители ловили отбившихся от гурта животных, пригоняли к себе домой, где забивали на мясо. К тому времени сотрудников милиции в городе оставалось уже очень мало. В городе начались погромы. Из магазинов, учреждений, больниц, детсадов, школ, предприятий и складов жители, преимущественно женщины, тащили домой все, что могло пригодиться в хозяйстве и помочь выжить. Примерно 22-23 октября в городе установилось безвластие.

26 октября в дом Петра Горевьюгина явились два красноармейца. Они попросили дать им поесть. *«Это была конная разведка, – вспоминал автор дневника, – остановившаяся на краю города (семья Петра Васильевича жила на Горе, то есть на западной окраине Краматорска. – В. К.). ...На второй день они ушли со своей стоянки. Это были первые и последние защитники нашего города, которых нам пришлось видеть.*

...Первыми войсками, вступившими 28 октября в город, была немецкая конная разведка, а за нею колонны пехоты. Вечером двигалась механизированная артиллерия. Войска, особенно пехота, казались уставшими, но причина усталости – поход, а не участие в продолжительных боях. Войска двигались целый день и проходили, не останавливаясь в городе, кроме тех, которых в походе застигала ночь. Шли и на второй, и на третий ... открыто, не маскируясь. Советская авиация не проявляла никаких признаков жизни. Вокруг города не слышно было ни одного выстрела...» [3].

СТАЛИН ДАЛ ПРИКАЗ

Жители Краматорска, конечно же, не знали, что 15 октября 1941 года, около трех часов пополудни, главнокомандующие Юго-Западным и Южным фронтами получили директиву Ставки Верховного Главнокомандования №003010 [4, лл. 1, 2], согласно которой в течение 17-30 октября они должны были обеспечить отход части подчиненных им войск на линию, проходящую на-

много восточнее Краматорска. Отход означал лишь одно – отступление. В данном случае, значительное отступление. После отхода правому флангу Южного фронта, который на стыке граничил с левым флангом Юго-Западного фронта, приказано было занять оборону по линии: Красный Лиман, Артемовск, Горловка, Матвеев-Курган, р. Миус и далее. При этом Ставка потребовала от командующего Южным фронтом вывести в резерв не менее 3-х стрелковых дивизий. Документ подписали Верховный Главнокомандующий Вооружёнными Силами СССР И. Сталин и начальник Генерального штаба Рабоче-Крестьянской Красной Армии Б. Шапошников. Ставка мотивировала директиву одной-единственной причиной: *«в целях планомерного отхода на восток для сохранения армии»*. Ясно, что это была вынужденная мера. Дела на фронтах складывались из рук вон плохо. Вероятно, во избежание прорыва фронта Сталин готов был пожертвовать Краматорском и значительной территорией Донбасса. В противном случае, переход к обороне мог обернуться военной катастрофой – прорывом и беспрепятственным устремлением армий противника дальше на Восток и Юг.

На пути к Донбассу противнику противостояли войска Южного фронта. Командовал фронтом генерал-полковник Яков Черевиченко. Позднее все, что в 1941 году происходило при его непосредственном участии в этом регионе, назовут Донбасской оборонительной операцией. Штабу Южного фронта было известно, что по состоянию на 16 октября противник силами до 3-х танковых и 2-3-х мотострелковых дивизий уже вышел в район Волновахи, Носово и Буденовки, направляя главный удар в направлении Таганрога, а вспомогательный в сторону Сталино. На макеевском направлении ожидалось до 7-8 пехотных дивизий, из которых до 3-х – итальянские. Главные усилия здесь противник ориентировал в район стыка двух фронтов – Южного и Юго-Западного. На подходе со стороны Мелитополя были также до 2-х пехотных и 3-х кавалерийских дивизий румын [5, с. 96].

Южный фронт представлял собой боевые позиции войск трех армий, вытянувшихся с севера на юг. На правом фланге фронта (то есть, на севере, у стыка с Юго-Западным фронтом) находились позиции 12-й армии. Далее к югу следовали боевые порядки 18-й и 9-й армий. Так уж случилось, что, отступая, именно воинам 12-й армии суждено было пройти территории и окрестности городов Краматорск, Дружковка и Константиновка.

Выполняя директиву Ставки №003010, командующий Южфронтом Я. Черевиченко приказал 12-й армии начать отход войск в ночь на 17 октября и уже к 30 октября закрепиться на следующем рубеже: река Бахмутка, Никифоровка, Большая Ильиновка, Красное, Ново-Артемовка, Магдалиновка, Михайловка. Для организованного отвода дивизий на указанный рубеж штаб фронта потребовал обеспечить их прикрытие сильными арьергардами. Откатываясь на восток, войска 12-й армии должны были занимать и удерживать промежуточные рубежи. На один из них – Краматорская (на армейских картах наш город имел тогда еще такое название. – В. К.), Константиновка, Николаевка – им следовало выйти и находиться на позициях до 25 октября. Следующий рубеж – Славянск, Часов Яр, Дзержинск, Скотоватая – удерживать до исхода 28 октября.

В состав 12-й армии входили семь войсковых соединений: 230, 15, 74 и 296 стрелковые дивизии (пехота!), 30 кавалерийская дивизия с 269 корпусным артиллерийским полком, а также одно подразделение 374 корпусного пушечного артиллерийского полка. Оперативная сводка штаба Южного фронта от 21 октября свидетельствует, кроме того, что к этому времени у 12-й армии были еще 130 и 131 мотострелковая дивизия (в районе Горловки) и бронепоезд №2 на ст. Магдалиновка (в 6 км восточнее Дзержинска).

18 октября штаб Южного фронта направил командарму 12-й армии генерал-майору Константину Коротееву боевое распоряжение, которое устанавливало линию разграничения между Юго-Западным фронтом и боевыми порядками 12-й армии. Со-

гласно этому распоряжению в нашем регионе территория города Славянска оказалась в зоне действий Юго-Западного фронта. Все, что на карте было нанесено южнее Славянска, стало зоной ответственности 12-й армии Южного фронта, а если быть точным, в первую очередь, воинских частей 230 стрелковой и 30 кавалерийской дивизий [6, с. 96-97, 108-109].

15-21 октября. Выполняя приказ, семь суток 30 кавалерийская дивизия (30 кд. – В. К.) отступала. Теоретически, ее задача заключалась в обеспечении правого фланга Южного фронта и стыка с войсками соседей – 6-й армии Юго-Западного фронта. В течение 13-14 октября дивизия соприкосновений с противником не имела [7, л. 37].

15 октября, в 15.00, в районе Елизаветовки кавалерийский разъезд 30 кд был обстрелян немцами, наступавшими из района Зеленого. При этом его потери составили до 15 чел. раненых и разъезд вынужден был отойти в Ново-Александровку (в 25 км от Краматорской). Весь день дивизия прикрывала отход правого крыла армии, пока 230 стрелковая дивизия (230 сд. – В. К.) выходила на новый рубеж [8].

С утра 16 октября 988 полк 230 стрелковой дивизии вел бой с наступавшим противником силой до полка пехоты около Знаменовки (около 60 км от Краматорска). К исходу дня Знаменовку отстоять не удалось, и она была занята противником. В этот же день основные силы дивизии отступили на новый рубеж. 18 октября, в 15.00, пехота противника совершила прорыв и овладела Шостаковкой (около 45 км от Краматорска), распространяясь на Иверское и Богдановку. Для ликвидации прорвавшегося противника 230 сд ввела свой второй эшелон (2 батальона 988 стрелкового полка) в направлении стратегической высоты 151,1 и Иверского. К исходу дня прибыл 370 гаубичный артиллерийский полк. В 18.00 первый дивизион этого полка занял позицию и открыл огонь по Шестаковке. В ночь на 19 октября две роты 990 стрелкового полка пошли в контрнаступление, атаковав противника с северной окраины Шостаковки. В результате

боя потери противника составили убитыми до 100 солдат, 2 офицера и много лошадей [9, л. 151].

В ночь на 19 октября войска дивизии, в соответствии с приказом штаба армии, отходили на рубеж Очеретино, Громова балка, Чумацкая могила. Противник продолжал преследовать отступавших, продвигаясь в северо-восточном и юго-восточном направлениях. Поэтому дальнейший отход дивизия совершала, двигаясь только ночью. Так было и в ночь на 20-е, и в ночь на 21 октября [10].

В боях 20-21 октября у хутора Лидин 370 гаубичный артиллерийский полк потерял 13 орудий. Частично орудия были взорваны из-за отсутствия горючего и невозможности их транспортировки. В горячем ощущалась острая потребность в течение нескольких дней [11, л. 151].

К утру 21 октября 30 кавалерийская дивизия сосредоточилась в районе Ясной Горки и Шабельковки [12, с. 108], а войска 230 стрелковой дивизии вышли на рубеж Славянск, Соцгород, Новый Свет, Дружковка, Кондратьевка лишь к исходу этого же дня [13, л. 151]. Оперативная сводка штаба Южного фронта сухо сообщала: «Погода пасмурная, временами дождь. Дороги труднопроходимы для пехоты и колесного транспорта». На вооружении дивизии числились два 82 мм и двенадцать 50 мм минометов; три 45 мм и пять 76 мм пушек; десять гаубиц [14, л. 79].

22 октября. В полночь 21 октября в штаб армии поступило боевое распоряжение командующего фронтом: *«12 А обороняться на рубеже (иск.) Славянск, Краматорская, Константиновка, Дзержинск, Михайловка»* [15]. Тем самым, нашим войскам был дан приказ *«о прекращении дальнейшего отхода и прочном закреплении»* на указанном участке фронта южнее Славянска, включая город Краматорск. Рассылая соответствующий приказ штабам дивизий, штаб 12-й армии объяснил его главную задачу – *«не допустить прорыва противника в направлении Горловки»* [16, лл. 196, 197].

Утром 22-го начался вывод 30 кавалерийской дивизии с занимаемых позиций, так что к 16.00 ее главные силы уже прохо-

дили Краматорскую. На следующий день ее командование получило приказ выйти в район Артемовска и находиться там в резерве армии [17, л. 271].

Войска 230 стрелковой дивизии утром 22 октября еще находились на рубеже к югу от Славянска – Соцгород, Новый Свет, Дружковка, Кондратьевка [18, л. 38]. Однако случилось непредвиденное. Из-за отсутствия связи дивизия не получила приказ прекратить отход и закрепиться на указанном рубеже. 230 продолжила отступление! В результате к исходу дня ее подразделения вышли и заняли рубеж Высоко-Ивановка, Васютинский, Горбаконовка, высота 202,9, оставив в Краматорской и других местах лишь отряды прикрытия. Штаб дивизии расположился в Малиновке [19] (по другим данным – в Первомайевке) [20, л. 151].

Тем временем противник наступал. Его передовые части вышли непосредственно к реке Кривой Торец, и вступили в бой с отрядом прикрытия 990 стрелкового полка, который был оставлен в Гавриловке (юго-западная окраина Дружковки. – В.К.) по распоряжению штаба 230 сд. Бой длился с 13.00 до 18.00. Силы были неравными. Противник силою до батальона пехоты выбил из Гавриловки отряд прикрытия, и его бойцы вынуждены были отойти на западную окраину Семеновки [21, л. 151].

Связь наладилась. 230 стрелковой дивизии стал известен, наконец, приказ, не полученный накануне по причине ее отсутствия. Приказ надо было оперативно выполнять.

23 октября. Итак, перед войсками 230 сд стояла задача занять оборону на рубеже Славянск, Краматорская, Кондратьевка. Утром 23 октября главные силы дивизии выдвинулись в обратном направлении. Следовало торопиться: разведка донесла, что к исходу 22 октября противник силою до батальона пехоты занял Александровку, и около двух его рот вошли в Новорайское.

События того дня омрачила серьезная неприятность. Накануне, при отходе из Краматорской, в районе Степановки дивизией была оставлена матчасть 2-й батареи 370 гаубичного артиллерийского полка. Очевидно, отступая в условиях непро-

ходимых дорог, обессилившие артиллеристы бросили среди поля несколько орудий и ушли, оставив их противнику. Ситуация с погодой была действительно удручающей. Сводка штаба 12-й армии подтверждает это: «*Дождь в течение целого дня. Автотранспорт по грунтовым дорогам двигаться не может, конный транспорт – с трудом*». Но, по делу о воинском преступлении началось следствие [22, л. 271]. Виновные должны были понести наказание...

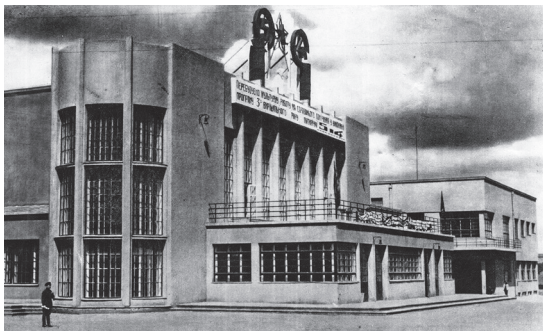
Направляясь в сторону Краматорска, оставленного, по сути, так же, как и гаубицы 2-й батареи, в подарок врагу, ни командиры, ни бойцы 230 дивизии даже не подозревали, что все их действия – совершенно напрасны. Чуть позже они узнают, что за несколько часов до того, как они начали движение, обстановка на фронте кардинально изменилась...

В 4 часа 35 мин. главному Юго-Западного направления маршалу Тимошенко и начальнику Генерального штаба Красной Армии маршалу Шапошникову было отправлено боевое донесение Военного совета Южного фронта. Военсовет сообщал, что основная группировка противника (до 2-х танковых дивизий и 1-2 мотострелковые дивизии), выйдя в район Таганрога, начала движение в сторону Новочеркаска, а частью сил – на северо-восток. Одновременно с ними одна мотострелковая дивизия Вермахта в сопровождении танков начала наступать, метя в стык между 18-й и 9-й армиями. При этом Военсовет фронта располагал данными о том, что на сталинско-макеевском направлении противник имел до 4-5 пехотных дивизий, из которых до 3-х пехотных дивизий были итальянские. Хотя и отмечалось, что в названном районе действия вражеских войск носят «сковывающий характер», фактически, в донесении речь шла о прорыве сил противника и возникшей угрозе окружения армий Южного фронта [23, с. 113].

А пока 230 стрелковая дивизия еще только готовилась начать движение в сторону Краматорска, Военсовет уверенно докладывал маршалу Тимошенко о том, что *«армии фронта занимают рубеж*

Славянск, Краматорская, Константиновка, Михайловка, Корсунь, Амвросиевка, Степановка, Куйбышево, река Тузлов». Члены Военного совета Южного фронта вынуждены были признать, что в результате прорыва автоматомеханизированных

Клуб им. В. Ленина

частей противника положение левого крыла фронта и его центра оказалось неустойчивым. При этом для ликвидации вражеского прорыва на сталинско-макеевском и таганрогском направлениях резервов в распоряжении командования фронта не было.

Очевидно, в штабе фронта четко усвоили генеральную установку, изложенную в упомянутой выше директиве Ставки Верховного Главнокомандования №003010 от 15 октября, о планомерном отходе на восток для сохранения армии. Поэтому в боевом донесении был сделан однозначный вывод: *«Военный совет считает положение правого крыла и центра, в связи с создавшейся обстановкой на левом крыле, крайне невыгодным и ставящим под удар основные силы фронта»*. Смысл этих слов сводился лишь к одному – дальнейшее отступление и неизбежная сдача ряда крупных городов Донбасса на милость наступавшему врагу. Действительно, обращаясь к главкому, Военсовет просил: *«В целях сохранения армии и вывода из-под назревающего удара... разрешить продолжать отвод правого крыла (то есть, войск 12-й армии, находившихся на линии Славянск, Краматорская, Константиновка. – В. К.) и центра на рубеж Лисичанск, Красный Луч, Синявка»* [24].

Таким образом, остававшиеся в городе краматорчане лишились шансов избежать оккупации еще ранним утром 23 октября. 230 стрелковая дивизия должна была занять позиции на линии

Славянск, Краматорская, Дружковка к 16.00. Соседняя 15 стрелковая дивизия занимала линию обороны от Дружковки до Щербиновки. Шли нескончаемые дожди. Дороги были ужасными, оставаясь труднопроходимыми для авто- и гужевого транспорта. Телеграфная связь со штабами армий работала с большими перебоями, поэтому выручала радиосвязь [25, с. 114-115].

Командиру 230 сд было дано распоряжение о быстрейшем движении и выходе частей на оборонительный рубеж, а также восстановлении положения на участке фронта в районе Гавриловки [26, л. 109].

И вот наступил момент, когда боевые части 230 стрелковой дивизии заняли, наконец, оборону. Воины 986 и 988 стрелковых полков расположились вдоль восточного берега реки Казенный Торец. Боевые порядки 990 стрелкового полка вытянулись между Красноторкой, Новоселовкой, разъездом Ашурково и юго-западнее высоты 164,1. Командный пункт командира дивизии находился вначале в Приволье, а к исходу 24 октября переместился в Малиновку. 370 гаубичный артиллерийский полк сосредоточился в Семеновке и Приволье, ощущая острую потребность в горючем и снарядах [27, л. 151].

24 октября 990 стрелковый полк вел бой с противником в районе высоты 154,2 и Бригадного двора. Перед ним стояла задача выбить противника из Дружковки. Приданная полку батарея 370 гаубичного артполка находилась в движении и огневые позиции еще не заняла. Тем временем противник подтянул 6 орудий в район Гавриловки, Кондратьевки и открыл огонь по разъезду Ашурково [28].

В ночь на 25 октября 3-й батальон 990 стрелкового полка пошел в наступление на юго-восточную окраину Дружковки. Сосед слева (676 стрелковый полк 15 стрелковой дивизии) наступление не поддерживал. К исходу дня на подмогу подошла, наконец, 2-я батарея 370 гаубичного артполка и открыла огонь по Дружковке. Три батальона 990 сп занимали оборону на правобережье Казенного Торца, юго-восточнее Красноторки, по высоткам против Сурово, на юго-восточной окраине Дружковки [29, л. 152].

В целом обстановка на фронте в этот день по-прежнему оставалась напряженной.

В пределах Южного фронта противник действовал сразу в четырех направлениях: Артемовском, Макеевском, Куйбышевском и Шахтинско-Ростовском. По данным разведки, собранным по состоянию на 25 октября, в стык между Южным и Юго-Западным фронтами (Артемовское направление. – В. К.) устремлялись 97 и, предположительно, 76 пехотные дивизии. Они вели наступление вдоль железной дороги Лозовая-Славянск. В 8 км южнее Краматорской в направлении Дружковки действовала 94 пехотная дивизия немцев (что подтверждали и пленные), передовые части которой к 25 октября подошли вплотную к Ясной Горке и Дружковке [30, с. 115-116].

По всей линии фронта противник особой активности не проявлял, ограничиваясь лишь действиями передовых и разведывательных частей. 12-я армия продолжала удерживать занятые рубежи и в нашем районе вела бой с передовыми частями противника около Дружковки.

По состоянию на 25 октября, правый фланг 230 стрелковой дивизии находился в Беляевке (восточнее Славянска. – В. К.), левый – на юго-восточной окраине Дружковки [31, с. 116-117]. Линию обороны, проходившую через Краматорскую по правому берегу Казенного Торца, части дивизии занимали в следующем порядке: от совхоза «Красный молочар» до правого берега р. Беленькой тянулись позиции 2 батальона 986 стрелкового полка. К югу от р. Беленькой, в районе КЗТС, НКМЗ, через Петровку, парк им. Ленина и вплоть до Красногорки, находились позиции 988 стрелкового полка. От Красногорки и далее на юго-восток – позиции 2 батальона 990 стрелкового полка. В районе Новоселовки, Веселого и Беленькое располагались соответственно: 2-я, 1-я и 3-я батареи 370 гаубичного артиллерийского полка. Командный пункт 986 сп находился на западной окраине Беленькой, 988 сп – на Новом Свете, 990 сп – в Семеновке [32].

Судя по оперативным сводкам, в Краматорской боевые действия не происходили.

26 октября противник продолжал наступление на Артемовском направлении. В сторону Барвенково, Славянска и Краматорской двигались 295, 97 и 94 пехотные дивизии, имея предположительно в резерве 76 пехотную дивизию. Их передовые части вышли на западные окраины Славянска, Ясной Горки и Дружковки [33, с. 119].

В течение первой половины дня противник бросил в бой до двух батальонов пехоты, пытаясь форсировать наступление вблизи Дружковки в восточном направлении. Контратакой наших бойцов наступление было приостановлено [34]. Бригадный двор был занят 1-м батальоном 990 стрелкового полка, 3-й батальон вел наступление на юго-восточную окраину Дружковки, 2-й наступал со стороны Сурово. 5-я стрелковая рота достигла вокзала Дружковки. В ответ противник открыл мощный автоматнo-пулеметно-минометный огонь. Превосходящими силами противника 5-я рота была отброшена на северную окраину Сурово. 3-й батальон вынужден был залечь. По неполным данным в результате боя убито было 2 чел, ранено – 12. Ближе к вечеру противнику удалось окопаться на северо-восточной и восточной окраине Дружковки [35, лл. 131, 151-152]. В этот день войсковой и авиаразведкой установлено скопление сил противника – до роты пехоты в Ясной Горке, до батальона пехоты на Пчелкино.

В 16 час. 30 мин. командующий Южным фронтом подписал боевое распоряжение, в котором приказал 12-й армии начать отвод войск и к утру 29 октября выйти на новый оборонительный рубеж – Драновка, Анновка, западная окраина Артемовска, западная окраина Горловки, Пятихатка. Согласно приказу к утру 28-го войска должны были занять промежуточный рубеж – Пискуновка, Часов Яр, Дзержинск [36, с. 118-119].

Документ свидетельствует, что судьба города Краматорска и оставшихся в нем жителей, похоже, военных не интересовала.

ла: они четко выполняли приказ – отступить. При организации отхода штаб фронта обращал особое внимание на *«заблаговременный вывод материальной части артиллерии под прикрытием стрелковых частей»*. Саперы получили указание *«широко применить разрушение дорог, мостов и минирование отдельных участков»*. Развязка приближалась...

27 октября. Овладев Дружковкой, 27 октября противник решил закрепить успех. В бой был брошен пехотный полк, который повел активное наступление в направлении Новоселовки, Бригадного двора, разъезда Ашурково и Накуртовки (так в документе – В. К.). Сильный минометный и пулеметный огонь позволил противнику вклиниться в разрыв между батальонами 990 стрелкового полка. В результате две приданные роты 988 сп вынуждены были отступить в сторону Краматорской. Одновременно противник открыл ураганный огонь по 1-му батальону 990 сп, который оборонял Бригадный двор, заставив его отступить на разъезд Ашурково. Вклинившись между 1-м и 3-м бата-

Механический цех НКМЗ

льонами, наступавшие начали обход 3 батальона. В результате боя, длившегося до 16.00, 990 стрелковый полк, неся большие потери, продолжал упорно сдерживать натиск противника у командного пункта (разъезд Ашурково), а при его приближении до 200-300 м пошел в контратаку, в которой был ранен командир 990 сп полковник Бажутин [37, л. 152].

В ночь на 28 октября во исполнение приказа штаба 12-й армии 230 стрелковая дивизия начала отход на промежуточный рубеж – Пискуновка, Приволье, Криворотовка (исключая последнюю). В ночь на 29-е дивизия получила указание продолжить отступление и отойти на тыловой оборонительный рубеж – Драновка, Радионовка, Анновка, Еленовка (исключая последнюю). Штаб Южного фронта мотивировал это отступление емкой, хотя и расплывчатой формулировкой: *«в целях создания наилучших условий обороны»* [38, с. 118-119].

В результате боев за период 15-29 октября потери личного состава 230-й стрелковой дивизии составили: убитыми – 25 чел., ранеными – 105 чел., пропавшими без вести – до 2100 чел. В плен попали 68 чел. Из пропавших без вести люди подходили в расположение своих частей в одиночку и мелкими группами [39, л. 152]. Почему было столь велико количество пропавших без вести, остается только гадать.

Краматорск вместе с его жителями и частично взорванными заводами были сданы противнику без боя... Город заполонили войска группы генерала Виктора фон Шведлера [40].

Deutsche Truppen drangen gestern in Kramatorskaja ein*

28 октября немецкая служба новостей со ссылкой на Верховное главнокомандование вооружённых сил в ставке фюрера обнародовала краткое сообщение, которое, вероятно, мало чем удивило рядовых граждан, уже привыкших к громким победам Вермахта на восточном театре военных действий. В изложении газеты *«Altenburger Zeitung»*, например, текст этого сообщения

гласил: «В Донецком угольном бассейне продолжается преследование отступающего противника. Вчера немецкие войска вторглись в Краматорскую. Таким образом, СССР потерял один из своих крупнейших танковых заводов. Другие важные промышленные пункты были захвачены венгерскими частями» [41].

Реальность суровых будней, составивших бесконечно долгие год и девять месяцев оккупации, выразили жуткие слова в дневнике Петра Горевьюгина:

«По городу расклеены первые приказы немецкого командования о немедленной сдаче населением радиоприемников, фотоаппаратов, оружия. Запрещается хождение после 7 часов вечера и по полотну железных дорог. Предлагалось выдать всех партизан. За неисполнение всех этих правил и приказаний мера наказания одна – расстрел. За организацию выступлений против немцев – расстрел. За оказание сопротивления войсковым частям и отдельным военным – расстрел».

Но что могло произойти, если бы росчерком пера Верховного Главнокомандующего 15 октября 1941 года армия не получила приказ отступить? Кто знает, сколько оказалось бы жертв среди мирного населения города, если бы советское командование приказало войскам занять оборону и стоять в Краматорске на смерть?!

Вершители истории распорядились иначе: в октябре 41-го Краматорск был без выстрела сдан противнику и не стал братской могилой для воюющих сторон. Время героев настанет позднее – вначале в феврале, а затем и в сентябре 1943 года. Тогда на смену горечи отступления явятся слезы радости и ликования по случаю освобождения. Настанет час, когда хорошее будут помнить и славословить. Плохое постараются забыть. Только история не в силах изменить самой себе и правде, какой бы она не была печальной.

* Немецкие войска вторглись вчера в Краматорскую

Список информационных источников:

1. Письма Е. и Ф. Никифоровых. – Архив автора.
2. Газета «Еженедельник 2000» от 6 мая 2005 г. – Интернет <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/17788>.
3. Воспоминания П. В. Горевьюгина «Брызги истории». – Архив автора.
4. ЦАМО РФ, ф. 229, оп. 646, д. 485. Машинописная копия.
5. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.
6. Там же.
7. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 56.
8. Там же.
9. Там же. – л. 38; ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.
10. Там же.
11. ЦАМО РФ ф. 467, оп. 6005, д. 5.
12. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.
13. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.
14. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 56.
15. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960. – С.110; ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 13, л. 271.
16. ЦАМО РФ, оп. 359, оп. 3016 сс, д. 8. Подлинник.
17. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 13.
18. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 56.
19. Там же.
20. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.
21. ЦАМО РФ, ф. 334, оп. 5175, д. 15, л. 109.; ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.
22. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 13.
23. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.
24. Там же.
25. Там же.
26. ЦАМО РФ, ф. 334, оп. 5175, д. 15.
27. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.
28. Там же.
29. Там же.
30. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.
31. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.
32. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5, л. 132 (фрагмент карты) Приложение к

опер. обстановке 230 от 26.10.1941 (II).

33. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.

34. Там же.

35. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.

36. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.

37. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.

38. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 42. – М., Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960.

39. ЦАМО РФ, ф. 467, оп. 6005, д. 5.

40. ЦАМО РФ ф. 467, оп. 6005, д. 69, Фрагмент карты боевой обстановки в полосе Южного фронта по сост. На 31.10.1941 г.

41. Газета «Altenburger Zeitung». – Архив автора.

АЛЕКСАНДР БЕЛЕНЦОВ: ОТ СЛАВЯНСКОГО РЕАЛИСТА К УЧАСТНИКУ КРУПНЕЙШЕЙ ОПЕРАЦИИ ЭКСПРОПРИАТОРОВ

12 августа 1886 г. в Славянске в семье мещанина Павла Семеновича Беленцова и его жены Ульяны Тимофеевны родился сын Александр [1]. По окончании реального училища он переехал в Москву, где поступил работать телеграфистом в почтово-телеграфное ведомство. Александр стал неплохим спортсменом, состоял членом московского конькобежного общества, неоднократно участвовал в соревнованиях по скоростному бегу на коньках и часто получал призы [2].

К 1905 г. он успел дослужиться до чиновника 6-го разряда почтово-телеграфного ведомства. По свидетельству его коллег по службе, Беленцов *«...всегда производил впечатление тщедушного, худого, как будто забитого молодого человека и, несмотря на это, скрывал в себе известную всем его товарищам смелость и готовность на самые отчаянные проделки»*. Отмечали, что он обладал большим хладнокровием и даже каким-то равнодушием к опасности [3].

В 1905 г., под влиянием революционной агитации, вступил в партию социалистов-революционеров, где стал членом боевой дружины, взяв себе псевдоним «Казак» [2].

Будучи членом почтово-телеграфного союза, Беленцов проявил там себя в полной мере. Репутация его была такова, что его именем пугали недостаточно стойких или сомневающихся членов союза. Однажды в кассе союза обнаружилась недостача, и Беленцов едва не застрелил одного из виновников. Большого труда стоило убедить его не делать этого [3].

Беленцов принимал активное участие во всероссийской стачке почтовиков, начавшейся 15 ноября 1905 г., потом – в Декабрьском восстании 1905 г. В итоге, со службы он был уволен, но сумел избежать ареста, отделавшись подпиской о невыезде [4], [5], [6].

В 1906 г. от партии социалистов-революционеров откололась радикальная фракция «эсеров-максималистов», выступавшая за всемерное развертывание террористической борьбы. В скором времени они станут одной из самых опасных террористических групп, их основной целью будут высшие чиновники. Это они 12 августа 1906 г. совершили знаменитое покушение на премьер-министра Столыпина, в результате которого пострадало более 100 человек, из которых 27 погибло на месте. Но, ведение активной террористической деятельности требовало больших затрат, и для пополнения партийной кассы максималисты проводили экспроприации.

В их планы входило ограбление Московского купеческого общества взаимного кредита, созданного в 1869 г. и являющегося одним из старейших частных кредитных учреждений в Российской империи. Здание банка Общества находилось в самом центре Москвы по адресу Ново-Рыбный переулок, дом 3 [7], [8].

7 марта 1906 г. в 16:45, перед самым закрытием операций, в здание банка с черного входа вошли трое молодых людей интеллигентного вида, в числе которых был и Беленцов [7], [8], [11], [12].

Разойдясь по разным залам, они выхватили револьверы и закричали: «Руки вверх!». В то же время через главный вход в банк ворвались 17 их товарищей [2], [13]. Кроме револьверов, налетчики пригрозили служащим банка бомбами, которые они вынули из карманов и прикрепили к пуговицам своих пальто [7], [8].

Здание Общества взаимного кредита на Ильинке в Москве. Фрагмент открытки, 1910-е гг.

Я очень ловкій операторъ
 И съ честью званіе ношу,
 Я, господа, „экспропріаторъ“
 И уважать меня прошу.
 Васъ не спасетъ стѣна и крыша
 Могу я всюду васъ сыскать.
 Крикъ, „руки вверхъ“, едва услыша
 Мнѣ деньги всѣ должны отдать
 Вѣдь я невредный агитаторъ,
 Не воръ я и не хулиганъ,
 Я, господа, „экспропріаторъ“,
 Судьбой мнѣ жребій высшій данъ.

И. Ж.

„Экспропріаторъ“
 рисунокъ И. В. Горблова.

Почтовая открытка, 1900-е гг. [9]

Страхъ навѣдя на злосчастныхъ писцовъ
 Кассу ограбилъ злодѣй Бьленцовъ.

Почтовая открытка, прибл. 1907 г. [10]

Разоружив четверых дежурных жандармов (в других источниках это были двое городских в зале 2-го этажа – Чепелев и Левицкий), грабители обрезали телефонные провода и согнали всех служащих, посетителей и охранников (всего около 60 человек) в одно из помещений. Часть нападавших, включая Беленцова, осталась их охранять, а шесть человек пошли к кассовой комнате. Под угрозой быть застреленным управляющий банка Лебедев открыл денежную кладовую. Кроме денег, там хранилось ценных бумаг на 23 млн. рублей, но они налетчиков не заинтересовали [2], [14], [15].

Нападавшие забрали 5 200 рублей золотом и 875 000 рублей 100- и 500-рублевыми кредитными билетами. Из похищенных денег до 400 000 рублей они сложили в принесенный с собой мешок, около 150 000 рублей завернули в бумагу, а остальное разложили по карманам [7], [8], [14].

Выбирая из корзин деньги, экспроприаторы поставили в кассовой комнате на стол жестяную коробку, сказав, что это бомба. Уходя, они забрали ее с собой, при этом потребовали, чтобы все служащие вошли в кассовую комнату и не выходили из нее в течение 15 минут, угрожая, что если они раньше этого срока покажутся на улице, то в них будут брошены бомбы. После ухода налетчиков в швейцарской были найдены три жестяные коробки, оказавшиеся бомбами, приготовленными из «гремучего студня» [16].

После того, как грабители скрылись, один из жандармов с криками «Караул!» выбежал на улицу. С ближайшего поста позвонили в сыскную полицию, но налетчики с добычей бесследно растворились в мартовских сумерках [2].

Известие об ограблении моментально облетело город. Ущерб побил все рекорды, составив невероятную для того времени сумму. На следующий день Общество сделало официальное заявление: *«Вчера... вооруженная шайка злоумышленников, именовавшая себя революционерами, ворвавшись в помещение общества, похитила из еще не запертой кассы наличными деньгами в размере*

875.339 рублей. Все остальные ценности, как-то: процентные и дивидендные бумаги, векселя, переводы, купоны и проч. находятся в целости. Свидетельствуя, что означенная покража не может оказать влияния на прочность учреждения и что, текущие операции будут производиться безостановочно, Совет и Правление сим заявляют, что ими приняты самые энергичные меры к розыску похищенного» [17].

Версию о причастности к налету уголовников полиция отвергла сразу: по показаниям свидетелей – это были молодые люди, одетые и разговаривающие как фабричные рабочие. Их командиры были не старше и явно интеллигенты, скорее всего, студенты. Большинство налетчиков отчаянно нервничали: руки у них *ходили ходуном*, и они едва не роняли оружие. 12 марта от агентуры поступили сведения, что экспроприацию провели максималисты под руководством 20-летнего Владимира Мазурина, которого сразу объявили в розыск. Личность Беленцова тоже вскоре была установлена – по фото его опознал швейцар [15], [18].

Дело было взято под личный контроль директора Департамента полиции. Во все европейские страны были разсланы описания налетчиков и номера украденных купюр. Через некоторое время принятые меры дали результат [14].

22 марта в вагоне-ресторане поезда Вена – Цюрих произошел скандал. Ехавший в купе 1-го класса молодой человек, «выкушав» за ужином в вагоне-ресторане 2 бутылки коньяка, «...пришёл в горячее состояние и начал буйствовать, ломая мебель и посуду». После выдворения из вагон-ресторана, он принялся буйнить в своем купе: «...разбив сначала зеркало, потом окно вагона, он стал раздеваться и выбрасывать свою одежду в окно» [5], [19].

Это был Беленцов, но история его задержания в ряде мест крайне противоречива. Почти по всем показаниям Беленцов ехал один, но кондуктор вагона утверждал: «Беленцов совершал путешествие не в одиночестве. С ним был молодой человек, так

же как и Беленцов, отвратительно говоривший по-немецки, и потому заставивший кондуктора предположить, что молодые люди – русские» [20].

По прибытии в Цюрих, Беленцов был передан в руки полиции. Вместе с ним задержали и его спутника, который хотя и не буйнил, но также был мертвецки пьян [19].

Полиция отправила Беленцова в психиатрическую лечебницу «...для выяснения состояния его душевного здоровья». Там врачам бросился в глаза туго набитый кожаный саквояж задержанного, в котором оказалось около 37 тыс. рублей. Столь крупная сумма денег, естественно, возбудила подозрение [5], [13]. Врачи констатировали сильное опьянение пациента, и он был отправлен в полицейский комиссариат. О дальнейшей судьбе загадочного попутчика более нигде не упоминалось.

Полиции сложно было общаться с задержанным – он не знал ни одного из европейских языков, что послужило причиной для начальника Эбле обратиться за помощью к известному цюрихскому адвокату – доктору Тальбергу, отлично говорившему по-русски [5].

Доктор Тальберг без труда нашёл общий язык с арестованным. Вначале заключённый «...пытался объяснить с начальником полиции, говоря: «мосье, за что меня заперли?», но, после того, как адвокат обратился к нему по-русски, тот был очень обрадован и рассказал о своей принадлежности к социал-революционной партии и подробностях совершенного им преступления. Беленцов не знал, где он в настоящее время находится, объяснил, что ехал в Ниццу с целью закупки оружия. После общения с адвокатом и понимания своего глупого провала, впал в страшное отчаяние. Пьянство в поезде он объяснил радостью от того, что оказался в полной безопасности и был близок к своей цели [5].

Здесь появляется главная интрига в истории Беленцова: кроме основной версии о том, что он был откомандирован руководством партии для закупки оружия, широко известна и другая. По этой версии в банке Беленцов захватил то ли самый большой

пакет с 230 000 руб., то ли пачку в 40 000-45 000 руб., после чего скрылся и в скором времени бежал за границу [11], [14].

23 марта в газетах появляется информация, что в Швейцарии арестован «...*главарь шайки, обокравшей купеческое Общество взаимного кредита – московский почтовый чиновник Беленцов, принадлежащий к революционной партии*» [4], [6]. 26 марта было получено официальное подтверждение об аресте Беленцова [18].

Начались переговоры о его выдаче по обвинению в уголовном преступлении [2].

Единственным шансом на спасение у Беленцова было получение традиционного в Швейцарии убежища для лиц, преследуемых по политическим мотивам. Он настаивал на своей принадлежности к партии эсеров, и на этом основании требовал признания совершенного им преступления политическим [21]. Беленцов пытался передать из тюрьмы письмо, в котором просил своего знакомого организовать в России кампанию в его поддержку: «*Пусть мои товарищи издадут циркуляр, изобразив происшествие в Московском банке как чисто политическое, то есть пусть они мне пришлют свидетельство с приложением печати в том, что я революционер и что московское дело чисто политического характера. Засим пусть они выразят протест против выдачи меня русским властям...*» [16].

Требовал ли он помощи от подельников, угрожая выдать их, как о том написано в полицейских документах [22], или нет, но максималисты отреагировали. 12-13 апреля русские полицейские органы докладывали, что в Цюрих прибыл «...*неизвестный русский в сопровождении двух молодых евреев-анархистов*». Ими были разработаны следующие планы: «1) освобождение Беленцова насильственным путем; 2) отравление его и 3) убийство его посредством бомбы, в случае его выдачи, при возвращении из Швейцарии в Империю». Для осуществления первого варианта уже было подобрано 8 человек исполнителей. Но что-то помешало намеченным планам, вынудив их уже 14 апреля покинуть Швейцарию [16], [22].

Переговоры об экстрадиции затянулись на несколько месяцев.

В судьбе Беленцова принял участие известный московский адвокат М. Л. Мандельштам. Но все швейцарские юристы, с которыми он консультировался, в один голос заявляли, что «... швейцарское правительство не захочет портить отношений с Россией из-за грабителей, каковыми оно считает Беленцова и его товарищей» [23].

6 июля 1906 г. из Лозанны пришло известие, что швейцарский суд постановил выдать Беленцова русским властям с условием не возбуждать против него судебного преследования по обвинению в каком-либо политическом преступлении.

26 июля 1906 г. на австрийско-швейцарском пограничном пункте Фельдкирх Беленцов был передан австрийским властям. Те доставили его на границу Австрийской и Российской империй, и на пограничном переходе Щакова-Граница передали российским властям [14], [16].

2-го августа в Варшаве Беленцов был принят конвоем под командой адъютанта варшавского жандармского полицейского управления железных дорог штабс-ротмистра Макарова для доставки поездом в Петербург. Конвойная команда состояла из 4-х жандармских унтер-офицеров и 5 нижних чинов Омского пехотного полка [24], [25].

Вероятно, именно многочисленность караула побудила Макарова пренебречь правилами перевозки арестантов и использовать не арестантский, а обычный вагон 2-го класса. Либо же, как потом установит расследование, это было вызвано желанием сопровождать арестованного в обществе своей супруги [25], [26].

Снаружи вагона на площадках стояли часовые из пехотинцев, двери вагона были заперты на замок ключом, находившимся у жандармского унтер-офицера. В 1-м отделении вагона находились 3 караульных нижних чина; в среднем отделении помещались Беленцов и 4 жандармских унтер-офицера, а в 3-м

отделении находился сам штабс-ротмистр Макаров [25]. На всех остановках вагон Беленцова оцеплялся солдатами, публика близко к вагону не подпускалась. На станции Вильно (с 1939 г. – Вильнюс, Литва) собравшуюся поглазеть на Беленцова публику вообще удалили с платформы. Пассажиров из поезда тоже не выпускали [24].

3 августа поезд следовал по Петербурго-Варшавской железной дороге. Во время поездки Беленцов сидел тихо и никаких поводов для беспокойства не давал. Ему хотелось сидеть у окна, но конвой не разрешал. После настойчивых жалоб штаб-ротмистр Макаров все-таки позволил ему сесть у окна [25], [27].

На крутом подъеме между станциями Торошино и Новоселье (сейчас – Псковская область, Россия) поезд сбавил скорость до 6-7 вёрст в час [24], [27]. Беленцов внезапно вскочил с дивана, поставил ногу на находившийся под окном футляр трубы парового отопления, и, разбив головой стекло, вывалился наружу [2], [25].

Беленцов скатился с насыпи и бросился со всех ног бежать к лесу. Работавшие на насыпи рабочие кричали со смехом: «Удирай, удирай скорее!», будучи в полной уверенности, что это безбилетный пассажир. Никому и в голову не могло прийти, что в обычном пассажирском вагоне перевозят важного преступника [28].

Унтер-офицер Мирошниченко в этот момент находился в другом отделении. Услышав звон стекла, он бросился к Беленцову. Увидев растерянность коллег, он выпрыгнул в окно и пытался преследовать беглеца, находившегося от него на расстоянии полутора шагов. Но, через несколько секунд тот скрылся в лесу [27].

Поезд остановили, но выяснилось, что ключ от двери вагона был у Мирошниченко. Только с приходом проводника, открывшего двери своим ключом, остальные конвойные смогли покинуть вагон [25].

4 жандарма, 5 солдат и 6 ремонтных рабочих бросились в лес на поиски. Ротмистр обещал 100 рублей тому, кто поймает беглеца. Искали до вечера, но безрезультатно [27], [28].

Вскоре прибыл местный урядник с толпой крестьян. Устроили настоящую облаву, и опять без всяких результатов. Только около 8-ми часов вечера удалось напасть на первые следы беглеца. На расстоянии 3-х вёрст от места побега на полотне железной дороги был найден свежий отпечаток сапог Беленцова, но больше никаких следов обнаружить не удалось. Вагон был отцеплен на ближайшей станции, а поезд пошел дальше [27].

По иной версии событий, в пути Беленцов всё время жаловался на расстройство желудка и часто выходил в уборную в сопровождении часового с ружьём. Утром 3 августа, когда поезд на крутом подъеме двигался со скоростью пешехода, Беленцов в очередной раз вышел в уборную, заперев за собой дверь. Там он вынул оконную раму и вылез наружу. Минут через 10 охрана спохватилась, стала стучать в дверь, но оттуда никто не ответил. Когда дверь взломали – выяснилось, что Беленцов бежал. Унтер-офицер Мирошниченко, желая снять с себя часть ответственности, попытался скрыть настоящие следы бегства Беленцова, для чего бросился к окну в вагоне и разбил в нем стекло. Затем соскочил с площадки вагона и побегал по пути назад, но, конечно, никого уже не нашёл [27].

Тем временем, поиски продолжались. На ноги были поставлены все губернские и уездные власти Псковской губернии. Для поисков Беленцова в Лужский уезд и в Новгородскую губернию были командированы 60 агентов. Всего в облавах участвовало до 700 человек: местная полиция, пешие и конные стражники, чины одного из кавалерийских полков и крестьяне. Все ближайшие деревни поставлены в известность о побеге важного преступника, и за поимку его обещана награда. Была проверена не только прилегающая местность, но и несколько соседних уездов. На Варшавской и других железных дорогах установлено строжайшее наблюдение за пассажирами, тщательно осматривались не только пассажирские, но и товарные поезда [27], [29].

Это событие породило массу слухов, которые старательно разносились прессой. 10 августа столичные «Биржевые ведомо-

сти» писали: «...по городу ходят слухи, что Беленцов благополучно добрался до границы и оттуда прислал письмо с просьбой прекратить бесцельные розыски. В том, что Беленцов уже за границей, не приходится сомневаться, в этом почти убеждены все причастные к розыскам лица» [29].

Распространялись различные слухи: Беленцов бежал в Прибалтийский край, уплыл пароходом из Риги за границу, спокойно сел в Пскове на поезд и теперь скрывается в Петербурге [24], [27].

В погоне за вниманием читателей тогдашние издатели не стеснялись сгустить краски: «Беленцов, находящийся теперь в Лондоне, бежал при следующих обстоятельствах: в поезде, в котором он следовал, ехало 15 его сообщников. В уборной, куда он вышел, было приготовлено другое платье. Вышедший из уборной переодетым и загримированным, Беленцов в том же поезде доехал до Петербурга, а оттуда через Финляндию прибыл в Лондон» [30].

Тем временем, уйдя от погони, Беленцов отправился в Москву – в основном, пешком. Только иногда он рисковал проехать несколько станций под лавкой или ночью на крыше вагона проходящего поезда [12].

Его как героя встретили в своем подмосковном имении знакомые, сочувствовавшие революционерам. Отъевшись и отоспавшись, Беленцов попросил хозяев информировать московскую организацию эсеров-максималистов о своем местонахождении – нужно было достать новые документы [2], [31].

К этому времени большинство участников налета на банк уже обживали тюремные камеры. В июле полиция провела масштабную операцию, в ходе которой было арестовано более 80 человек, захвачены деньги, оружие, документы, автомобили и недвижимость. Революционная организация была разгромлена, но сам руководитель дерзкой операции избежал ареста [2].

Из Москвы к Беленцову приехал страшно разозленный провалами Владимир Мазурин. Не зная точных причин, он обвинял побывавшего в руках полиции Беленцова в предательстве, а его побег рассматривал как ловкую мистификацию охранного отде-

ления. При встрече «Володя» предъявил Беленцову обвинение и вынес ему смертный приговор. Первыми его словами были: *«Я приехал воздать тебе должное за выдачу некоторых наших товарищей и покончить с тобой»*. Беленцов, по партийным обычаям тех лет, имел право на оправдание и предложил встретиться вечером на опушке леса недалеко от поместья, где обещал дать все пояснения [2], [31].

Вечером Мазурин отправился в условленное место. После казни Беленцова он не собирался возвращаться в поместье, а, успев на вечерний поезд, надеялся утром быть в Москве. Но все его планы спутала женщина. В то время в поместье гостила племянница хозяев, близкая к социал-демократам питерская курсистка. Девушка увидела подавленное состояние Беленцова, и ей удалось не только узнать причины его настроения, но и уговорить не ходить на встречу к Мазурину. Она убедила Беленцова не терять жизнь понапрасну, обещала свою помощь и посоветовала *«...искупить свою вину гибелью в новом революционном деле»*, совершив террористический акт, который впишет его имя в историю – убить Столыпина или даже царя! Беленцов, поразмыслив, согласился [2], [31].

Не дождавшись Беленцова в лесу, Мазурин, вернулся в имение, но и там Беленцова не застал. Переночевав в поместье, Мазурин утренним поездом уехал в Москву. Несколько часов спустя в имение вернулась курсистка, спрятавшая Беленцова в сторожке лесника. Узнав, что Мазурин уехал, она отправилась в Петербург, чтобы сообщить своим товарищам об обнаружении его человека, готового *на все* [2], [31].

Пока социал-демократы думали, как его использовать, Беленцов пересмотрел свои взгляды на ситуацию. Живя в сторожке, он активно читал приносимые ему газеты и вникал в обстановку в стране. После побега от Мазурина, к максималистам вернуться он уже не мог, а сотрудничество с новыми товарищами и незавидная участь смертника прельщали мало [2]. Не имея денег и документов, Беленцов не мог долго скрываться

от властей или покинуть страну. Единственным вариантом легализации была добровольная сдача московской полиции под вымышленным именем и дальнейшая высылка в провинцию – обычное наказание за отсутствие паспорта.

Тем временем, 29 августа 1906 г. Мазурин был опознан в Москве и арестован, но при задержании оказал вооруженное сопротивление. Военно-полевой суд приговорил его к смертной казни, и уже 1 сентября он был повешен. 2 сентября Беленцов узнал об этом из газет, и в ту же ночь покинул лесную избушку, отправляясь пешком в Москву [2].

Беленцов почти дошел до цели, но у станции Лобня Савеловской железной дороги, почувствовав крайнюю усталость, решил остаток пути проехать «зайцем» под лавкой вагона 3-го класса [2].

Он не знал, что накануне в Дмитровском уезде была ограблена церковь, и один из воров арестован станционным жандармом как раз на этой станции. На следующий день после ограбления станционные служащие обратили внимание и завели разговор с появившимся на станции молодым человеком, одетым в очень бедную рабочую одежду, хотя наружностью – явно не из рабочих. Невнятные ответы и нервозное поведение показали очень подозрительными, и жандармы арестовали Беленцова по обвинению в ограблении церкви, к которому он не имел никакого отношения [12].

При оформлении в губернской тюрьме на Таганке Беленцов назвался крестьянином Вятской губернии Иваном Перфильевым, потерявшим паспорт. Через некоторое время он зачем-то стал утверждать, что он не Перфильев, а Шаков [32], [33].

После первого же допроса и очной ставки с задержанным на станции вором, выяснилось, что Беленцов никакого отношения к ограблению церкви не имел. Его стали готовить к скорой высылке на «родину», чего Беленцов и добивался [2].

Последняя интрига связана с раскрытием инкогнито Беленцова. По сообщениям в прессе, злую шутку сыграла его известность как спортсмена-конькобежца. Когда 9 октября 1906 г. его вели по тюремному двору, один из заключенных узнал бывшего чем-

пиона и воскликнул: «Господа! Да это ж Беленцов!». Беленцов сначала попытался отрицать своё настоящее имя, но понимая, что его все равно выдадут фотографии, сделанные швейцарской полицией, сознался [2], [12], [32].

Однако, в мемуарах революционеров написано совсем иное. Там раскрытие Беленцова приписывается внедренному к эсерам провокатору – Зинаиде Федоровне Гернгрос-Жученко, завербованной главой департамента политического сыска Г. К. Семякиным еще в 1893 г. Именно для того, чтобы скрыть источник информации, охранное отделение запустило в газеты «утку», что Беленцов сам себя выдал, проболтавшись о своем секрете уголовному арестанту [34].

Беленцова отправили в охранное отделение. Все служащие банка опознали подозреваемого и даже припомнили, как он захватил пачку с 40 000 рублей и раскладывал деньги по карманам, а затем ушёл из банка, отделившись от своих товарищей [3].

Уже в октябре предварительное следствие по делу было почти закончено и назначено к слушанию в окружном суде с участием присяжных заседателей в последние дни декабря 1906 г. [35].

Беленцов начал менять показания: «...вначале бойкие, прямые и смелые ответы теперь сменяются такими неясными недомолвками и прямо противоречиями, что колеблют его рассказы как об его участии в ограблении Общества взаимного кредита, так и об его эффектной побеге». Понимая, что ему будут «шить» политические преступления, Беленцов решительно отрицал свое участие в какой-либо политической партии [21].

В декабре 1906 г. здоровье Беленцова резко ухудшилось: «...у него появились несомненные симптомы горловой чахотки. Кроме того, он страдает психическим расстройством, выражающимся в мании преследования. Он боится всего, а в особенности – той краски, которой окрашены стены его камеры. Он воображает, что краска ядовитая, и ею окрашены стены с целью отравить его». [35].

Слушание дела Беленцова с участием присяжных заседателей было назначено на 31-е мая 1907 г. [36], [37].

В начале апреля 1907 г. появляется информация, что «...Беленцов тяжело и безнадежно болен туберкулезом в последнем периоде его развития; кроме того, он страдает манией преследования; лекарство он категорически отказывается принимать, утверждая, что его задалась целью отравить. Без посторонней помощи Беленцов уже не поднимается с постели. По заключению врачей, он не в состоянии будет присутствовать на суде» [37].

13 апреля «...туберкулезный процесс наблюдается уже в крайних стадиях; Беленцов уже лишился голоса и может только шептать; без посторонней помощи ни двигаться, ни переворачиваться не может» [38].

До суда обвиняемый не дожил. 18 апреля (1 мая) 1907 г. Беленцов умер в тюремной больнице [36].

Список информационных источников:

1. Метрическая книга Всесвятской церкви заштатного г. Славянска за 1886 г. – Государственный архив Донецкой области, фонд 193, опись 1, дело 18, лист 29.
2. Валерий Ярхо. Дело на 875 тысяч. – Совершенно секретно. – 1 июля 2005 г.
3. Киевлянин. – №286. – 16 октября 1906 г. – С. 4.
4. Южный Край. – №8740. – 25 марта (7 апреля) 1906 г. – С. 2.
5. Киевлянин. – №90. – 31 марта 1906 г. – С. 5.
6. Южный край. – №8740. – 25 марта (7 апреля) 1906 г. – С. 2.
7. Новое Время. – 21 (08) марта 1906 г.
8. Вооруженный грабеж в Московском купеческом обществе. // Новое время. – 21 (08) марта 1906 г.
9. Почтовая открытка «Экспроприатор» / худ. И. В. Горелов. – СПб.: Литография Р. Бахмана.
10. Почтовая открытка «Страх наведя на злосчастных писцов, Кассу ограбил злодей Беленцов». – СПб.: Литография Р. Бахмана. // Государственный музей А. М. Горького (Москва). – № в Госкаталоге: 18004276.
11. Киевлянин. – №284. – 14 октября 1906 г. – С. 5.
12. Киевлянин. – №282. – 12 октября 1906 г. – С. 5.
13. Виновник ограбления банка. // Русское слово. – 07 апреля (25 марта) 1906 г.
14. Кустов Максим. «Бескорыстные» борцы за народное счастье». – Военно-промышленный курьер. – 16 декабря 2017 г.

15. Василий Аксенов. Любовь к электричеству: Повесть о Леониде Красине. – М.: Эксмо. – 2008.
16. Московский архив: историко-краеведческий альманах. – М: Мосгорархив, 1996. – С. 454-456.
17. Московский листок. – 21 (08) марта 1906 г.
18. Киевлянин. – №88. – 29 марта 1906 г. – С. 4.
19. Южный край. – №8747. – 1 (14) апреля 1906 г. – С. 4.
20. Южный край. – №8762. – 18 (31) апреля 1906 г. – С. 5.
21. Южный край. – №8914. – 14 (27) октября 1906 г. – С. 4.
22. Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894-1917. – Princeton University Press. 1993. – P. 320.
23. М. Л. Мандельштам. 1905 год в политических процесса. Записки защитника. – М.: Издательство Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1931. – С. 314-316.
24. Южный Край. – №8858. – 6 (19) августа 1906 г.
25. Кавказ. – №186. – 18 августа 1906 г. – С. 2-3.
26. Южный край. – №8873. – 25 августа (7 сентября) 1906 г. – С. 4.
27. Южный край. – №8859. – 8 (21) августа 1906 г. – С. 6.
28. Киевлянин. – №231. – 22 августа 1906 г. – С. 6.
29. Южный Край. – №8862. – 11 (24) августа 1906 г. – С. 3.
30. Южный Край. – №8869. – 20 августа (2 сентября) 1906 г. – С. 3.
31. О побеге Беленцова // Русский Север. – №211. – 19 июня 1908 г. – С. 3.
32. А. Н. Брянчанинов. Междоумье. Вып.1. Сборник материалов для характеристики политического положения перед созывом второй Думы. – С.-Петербург: Т-во Художественной Печати, 1907. – С. 262-263.
33. Южный край. – №8919. – 21 октября (8 ноября) 1906 г. – С. 3.
34. Л. Меньшиков. Охрана и революция. К истории тайных политических организаций, существовавших во время самодержавия. Часть I. Годы реакции. 1885-1898 гг. – М.: Всесоюзное общество политкаторжан и ссыльно-поселенцев. – С. 274-276.
35. Южный край. – №8967. – 17 (30) декабря 1906 г. – С. 4.
36. Южный край. – №9075. – 5 мая (18 июня) 1907 г. – С. 4.
37. Утро. – №115. – 8 апреля 1907 г. – С. 3.
38. Утро. – №129. – 26 апреля 1907 г. – С. 1.

БЕЗ БОРЬБЫ НЕТ ПОБЕДЫ

Ранним утром (около 5 часов) 9 мая 1945 года нас разбудили ухающие взрывы и частая стрельба. Испуганные канонадой, доносившейся со стороны оборонного завода и расположения подразделения саперов, мы выбежали во двор. Но вот от дома к дому понеслись крики: «победа, победа...». Пьянящая радость, ликование. Взрослые плакали, смеялись, обнимались. Прыгали и что-то кричали дети. В тот миг забылся весь военный ужас, был лишь восторг: «Победа! Конец войны!».

А выстрелы все гремели и гремели – кому теперь нужны были патроны, ведь война закончилась! Счастливая долгожданная весть объединила людей. Хотелось быть вместе, делиться радостью. Счастливые улыбки, дружеские приветствия, шутки. Без всякой команды все шли в центр города. В городском сквере уже готовили трибуну из двух расположенных рядом ЗИС'ов с опущенными бортами. Начался митинг. После каждого выступления в ближней рощице гулко ухала гаубица, звонко и резко выстреливала пушка, а с горы Кремянец «салютовали» саперы, взрывая ящики с толом. Запомнилось огромное количество людей, в основном женщин и детей. Это был самый яркий, эмоциональный и светлый день в моей жизни. Поэтому память сохранила так много подробностей.

Весной 1941 года я окончил 1-й класс СШ №5 г. Изюма. Мы с друзьями беззаботно играли на ближнем бугре и, как все мальчишки, любили играть в войну. Мы не чувствовали тревоги: видимых приготовлений к войне не было. Но о ней говорили, писали, пели песни и все искренне верили в победу над врагом, если он посмеет воевать с самой лучшей армией в мире, с «непобедимой и легендарной, оваянной славой побед» Красной Армией. Когда нас в бой пошлет товарищ Сталин, а поведет первый маршал – мы, конечно же, этот бой выиграем. Не было особой тре-

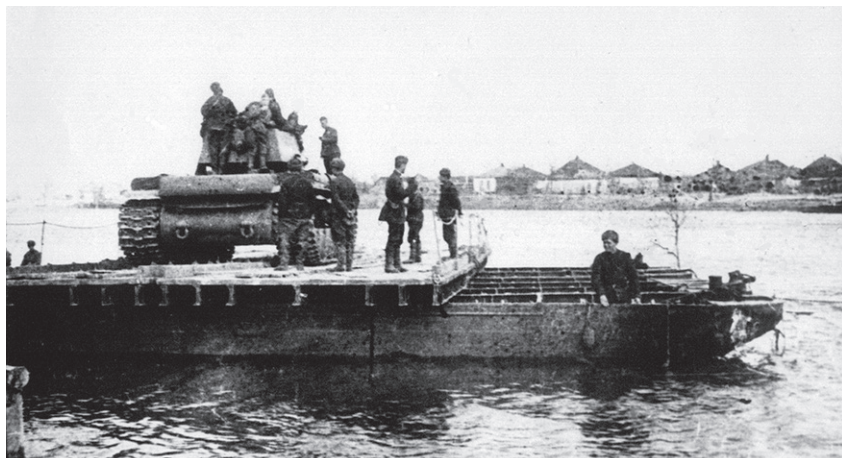
воги и после выступления наркома иностранных дел Молотова 22 июня. Взрослые были спокойны, ведь эта война должна быть кратковременной. Люди ждали вестей, что враг разбит и уничтожен. Но сводки Информбюро не радовали. Фронт неумолимо приближался. Еще работало радио. Городская газета печатала указания городского штаба обороны о мерах защиты от бомбежек. Следуя им, люди наклеивали крест-накрест бумажные полоски на окна, рыли траншеи и убежища-щели. Для нашей семьи убежищем стал большой соседский подвал. Впоследствии мы все вместе провели в нем долгие дни и месяцы, спасаясь от бомбежек и артобстрелов.

А пока нас, оставленных без присмотра родителей мальчишек, полностью захватили интересные события. 1 сентября мы пошли в школу, но учиться нам было некогда. Началась эвакуация оборонного завода оптического стекла (ИЗОС). Когда все нужное было вывезено, и завод не охранялся, мы ринулись туда в поисках биноклей. Но биноклей не нашли, а все остальное нас не интересовало. Тем временем дальновидные и смелые горожане выносили и вывозили с завода все, что могло пригодиться в хозяйстве.

По грунтовой дороге, спускающейся с горы Кременец к пойме Донца, потянулись стада скота и колонны сельхозтехники. Осень была пыльной, жаркой, животные страдали от жажды и бежали к воде, за ними едва поспевали пешие погонщики черные от пыли и загара. Стада коров, отары овец, козы, свиньи – вся эта огромная масса непрерывным потоком двигалась на восток. Выполнялся приказ Сталина – ничего нельзя оставлять врагу на покидаемой территории. Тогда я не мог понять: где же размещалось такое огромное количество скота. Но вскоре этот поток стал уменьшаться, а затем и совсем иссяк.

В городе стало тише и еще тревожнее. Занятия в школе прекратились. Приступили к эвакуации учреждений, а специальный истребительный батальон начал разрушительные работы. Первой была взорвана, расположенная не далеко от нашего дома, булочная, затем

Переправа на Северском Донце [1, с. 20]

банк, здание исполкома и другие, уничтожена парашютная вышка, на городском кладбище взорваны церкви. «Красиво» сгорел летний кинотеатр в городском сквере. Его подожгла ребятня, подражая бойцам батальона. На станции Закомельской было взорвано зернохранилище. Тонны горелого зерна люди уносили домой, удивляясь, почему нельзя его было ранее раздать жителям.

В один из таких тревожных дней в верхней части города на семейный совет собралась вся наша родня. Домой мы возвращались поздним вечером. На улице было темно, жители соблюдали требования о светомаскировке. Взрослые почему-то разговаривали вполголоса и ускоряли шаг, а на юго-западе виднелось непонятное яркое зарево. Выйдя на пересечение улиц, мы поняли его причину: на возвышенности на далеком колхозном поле виднелось множество костров, расположенных правильными рядами. Горели хлебные копны. На этом перекрестке я впервые почувствовал, что приближается что-то страшное. Это было мое первое осознанное предчувствие надвигающейся войны.

Сначала мы слышали далекое, еле различимое глухое громыхание. Но с каждым днем оно становилось все более от-

четливым. Наша соседка, по прозвищу Сапка, стояла посреди переулка и голосила: *«Люди добрые! И что же это делается? И там гремит, и там гремит, и там гремит!»* Повторяя эти слова, она наклонялась и протягивала руки в ту сторону, где гремит. Но никто не знал, что делается.

Вскоре замолчало радио. В этот период над городом часто пролетали немецкие самолёты. Их всегда было много. Летели, соблюдая ровный строй, низко, безбоязненно.

Видя летящие «бомбовозы» (так тогда говорили), мы ждали бомбежек. Из дома в подвал перетащили матрацы, одеяла, другой скарб. И вот однажды от большой группы отделилось несколько самолетов, которые полетели в сторону ж/д станции. Подлетая к цели, каждый наклонялся с крыла на крыло, сбрасывая бомбы. Начался сильный пожар – так была уничтожена нефтебаза (склад ГСМ) города. Другие самолеты бомбили мосты. Все это было хорошо видно. Страшно не было, страшно стало через несколько дней.

Ожидая бомбардировок, услышав приближающийся гул, я выскакивал из дома и наблюдал, куда они летят. В то солнечное утро мы с мальчиком, жившим у нас временно со своей матерью, выскочили во двор. В небе были видны два быстро приближающиеся самолета. Вдруг оба они пошли в пике. Кажалось, самолеты падают прямо на нас. От них отделились точки, которые стремительно увеличивались. Зрелище захватило меня, я смотрел на самолеты и бомбы, как завороченный. Из ступора меня вывел дикий крик квартиранта: *«Ой, мамочка, мы пропали!»* Одним прыжком я вскочил в сени, распластался на полу. Дом подпрыгнул. Потом раздался оглушительный взрыв. В проем открытой двери, как в немом кино, я видел пролетающие и медленно переворачивающиеся бревна, комья земли. Где-то вдали грохнул второй взрыв. Выбежав во двор, я увидел метрах в ста рассеивающийся дым, а под ногами огромный сизый осколок. Пятисоткилограммовая бомба попала в пустой погреб, отвесные стены которого сформировали взрывную волну. Она

«ушла» вверх, практически не разрушив стоявший рядом дом. Воронка от второй бомбы долгие годы была маленьким озером.

В конце 1941 года немецкие войска подошли к Изюму, оккупировав лишь часть поселков в западной части города, на левом берегу Северского Донца.

В развалины центра города немцы не стремились, зазимовав в окрестных селах, не переставая бомбить и обстреливать его из орудий и минометов.

В эти дни мы пережили потрясение: на соседней улице в подвал большого бывшего помещичьего дома, где пряталось около пятидесяти человек, попала бомба. Все погибли. По городу стало опасно ходить даже тогда, когда не было бомбежек. Короткий свист, взрыв и веер мелких осколков от разорвавшейся мины мог настигнуть любого, кто оказался поблизости.

Город в этот период практически никем не управлялся: власти находились где-то далеко в тылу. Поиск пропитания стал для горожан первостепенной, жизненно важной задачей. Каждую ночь наша мама отправлялась с соседками на загородные колхозные плантации, не выкопанной сахарной свеклы. Проходили они мимо заминированного нашими саперами картофельного поля. Не зная о минах, осенью там погибло и покалечилось много горожан. Свеклу вырубали топорами, ползая по замерзшей земле: совсем близко были позиции фашистов. Однажды они заметили «свеклокопов» или слышали шум на поле, подняли стрельбу, ранив одну из соседок (к счастью, легко). Пришлось отказаться от этих походов. Кончилась «сладкая» жизнь, началась «соленая»: на базаре мама выменяла засоленную свиную шкуру. Небольшой кусок ее бабушка обжигала (смалила), вычищала, резала на маленькие кусочки и варила. Кроме этого бульона (по сути воды), каждому доставался еще и кусочек вареной кожи. Этого, конечно, не хватало. Утолить постоянный голод было невозможно, все время хотелось есть. Настоящим праздником для нашей семьи стал обмен дедушкиных новых фетровых валенок на муку. В один из декабрьских дней мама

погрузила на большие деревянные санки швейную машинку, торбу с швейным материалом и вещами, впряглась в санки и отправилась в село, чтобы заработать или выменять на вещи продукты. Судьба привела ее в дом к добрым, радушным и отзывчивым людям. Они помогли ей найти заказчиков, дали приют. Основным ее изделием стали ватные бурки. Расплачивались заказчики продуктами. Собрав их, мама вернулась домой очень уставшая, но счастливая. Походы в то село она повторяла еще несколько раз, останавливаясь у тех же людей.

Никто не знал, что принесет завтрашний день. В начале 1942 года город охраняло 86 пол-летнему одетых бойцов, вооруженных лишь винтовками. Неизвестность угнетала, усиливала страхи. Совсем стало страшно, когда жители западного района города (условной линии фронта) принесли тревожную новость: красноармейцы покинули наблюдательные посты. Исчезли, растворились в снежной мгле. В ночь на 16 января в восточную часть города из-за Донца из леса вошел отряд лыжников в маскхалатах. Утром мы увидели молодых ребят, одетых в короткие белые полушубки, вооруженных автоматами ППП. Их появление было лишь началом больших изменений в нашей жизни.

Буквально через пару дней со стороны леса в город въехала колонна танков, совсем не похожих на те, которые мы видели в книгах, газетах и кинофильмах. Потом мы узнали, что это были КВ и Т-34. Пробивая дорогу в глубоком снегу, они приближались к нашему Колодезному переулку. Ведущий танк развернулся и начал двигаться к подъему на возвышенность. И тут случилось непредвиденное: соскочила гусеница, лопнул один из пальцев, ее соединяющий. Колонна остановилась. Осмотрев местность, командир отдал распоряжение и на наших глазах одна из «тридцатьчетверок» прямо с луга въехала во двор дома напротив, объехала его и поползла вверх через дворы трех домов, в том числе и нашего, подминая под себя заборы и деревья. Взбравшись наверх, танк завернул за дом, намереваясь выехать в переулок, но ему наперерез бросился хозяин дома, размахивая ру-

ками и крича: «*Стой! Стой!*». Танк резко остановился, выглянул механик-водитель и тревожно спросил:

- *Что случилось, батя?*
- *Подожди, я ворота открою.*
- *А зачем? – заулыбавшись, спросил танкист.*
- *Ну а как же ты выедешь? – удивился сосед.*
- *Выеду, батя, выеду, отходи в сторонку!*

Танк тронулся, раздался треск и от добротных, больших ворот остались одни обломки. Развернувшись в переулке, он фыркнул, набирая скорость и обдав черным дымом «батю», с жалостью смотрящего на груды щепок. По проложенному пути прошла вся танковая колонна. Вскоре прифронтовая дорога заработала на полную мощность. Днем и ночью ехали машины, шли солдаты. Было холодно, мы с сестрой замерзали, но часами простаивали возле дороги, проходящей примерно в десяти метрах от дома. Смотреть было на что. К нам часто приходили солдаты погреться, попить кипяточка, передохнуть. От них мы узнали, что под Москвой было наступление наших войск, немцев сильно поколотили. Стало веселее и спокойнее. Тогда мы не знали, что и на этом участке фронта готовилось наступление, поэтому город наполнялся войсками.

Мы тоже были на фронте – продовольственном. Борьба за жизнь была трудной и опасной. Продукты было легче купить (выменять) в селах. А в городе выменивали горелую пшеницу у тех, кто успел запастись ею с уничтоженного нашими истребителями зернохранилища. Выменивали и вымолоченное зерно из прелых снопов, которые остались с осени 1941 года на колхозных полях (они были расположены в прифронтовой зоне и добывались с риском для жизни). Мы были рады всякому зерну. Горелое было горьковатым, прелое – сладковатым, но это был хлеб!

Начались оттепели. Постепенно фронтовая дорога пустела, лишь большие санитарные автобусы с трудом «плыли» в крошеве снега и воды. Но вскоре и они исчезли. Дорога перестала существовать. Все со страхом ждали «большую» воду с верховьев

реки. Половодье было бурным, вода подошла к домам, которые ранее никогда не затапливались. Большие катера, баржи перевозили с берега на берег войска, раненых, боеприпасы, продовольствие и многое другое.

Люди с облегчением выдохнули: суровую, голодную первую военную зиму выдержали, выжили. И когда появились ростки крапивы, лебеды, дикого лука и другой съедобной зелени, окончательно уверовали в спасение от голода.

Весной возобновились частые бомбежки. Немцам удалось подойти к городу на рубежи 1941 года. Опять мы часто «ныряли» в подвал, спасаясь от артобстрелов и налетов авиации.

Весной пришли и огородные заботы. Но возле дома земли было мало, а довоенные огороды находились в пойме Донца. На них смотрели с надеждой и сожалением: они были в прямой видимости немцев, которые обстреливали их при обнаружении малейшего движения на лугу. Но однажды немецкий самолет вместо бомб сбросил на город листовки. Содержание вызвало оживленные обсуждения, споры. И было чему удивляться: враги, захватчики, грабители и мучители предлагали населению выйти в определенный день на луг и начать возделывать огороды. Безопасность гарантировалась. Но было выставлено условие: работать должны только женщины в белых косынках. Горожане спорили, сомневались, можно ли верить врагу, не провокация это, уйдут ли они живыми с поля? А как жить, чем кормиться, если не вырастить на огородах урожай? В конце концов, страх перед голодом, от которого еще не оправились, переборол страх перед возможными бедами. В установленный день луг густо белел косынками. Женщины принялись за работу. Трудилась с ними и наша мама, взвалившая на себя этот тяжелый и рискованный труд. В последующие дни даже самые осторожные вышли на луг. За всю весну и начало лета, вплоть до прихода в город, немцы сдерживали свое обещание. Лишь один раз на безопасном расстоянии взорвалось несколько мин. Видимо, для напоминания о том, что работающие находятся под контролем.

После контрнаступления немцев линия фронта находилась под городом, и в нем стало значительно больше войск, техники. Недалеко от нашего дома расположилась гаубичная батарея. Однажды офицеры этой батареи пришли к нам и попросили бабушку испечь блины. Муку и топленое масло они принесли с собой. Блины получились великолепные, нас щедро угостили ими. Кроме блинов я помню кусок грязноватого сахара и вид пачки пшеничного концентрата, найденных мною на прифронтовой дороге. Два огромных брезентовых фургона, появившихся тогда в нашем переулке, я ассоциирую сейчас с походной автопекарней (ПАП). Хлеб, которым нас угощали бойцы, до сих пор считаю самым вкусным.

В середине мая с неба опять посыпались листовки. Защитникам города предлагалось прекратить сопротивление и сдаться. Они сообщали, что 17 и 18 мая будут весь день бомбить город, 19-го преподнесут сюрприз, а 20-го будут пить чай в Изюме, празднуя победу. Не приходилось сомневаться, что обещание будет выполнено, но никто не мог предположить, что дни эти войдут в историю города как самые трагические.

В семь часов утра 17 мая 1942 года над городом высоко в небе закружились немецкие самолеты-разведчики. А потом мы услышали мощный, рокочущий гул и вскоре показалась армада бомбардировщиков. Такое огромное количество самолетов мы видели впервые. Летели они, как на параде: ровным строем, по звеньям из трех машин, расположенных клином. И было этих троек не счесть. Ни один наш истребитель не вылетел им навстречу, ни одна зенитка не открыла по ним огонь. Мы были беззащитны. Не успели самолеты подлететь к городу, как на горизонте появилась следующая эскадрилья. Потом еще одна и еще. Этого мы уже не видели, а слышали, сидя в подвале. Земля содрогнулась от первых разрывов. Через какое-то время взрывы стали приближаться, посыпалась глина со сводов нашего убежища. Все чувства притупились. Обострился лишь слух, он ловил звуки, которые проникали через закрытые двойные двери. Вой

сирен, свист падающих бомб, грохот от их разрывов, выстрелы пушек и пулеметов пикирующих бомбардировщиков то приближались, то удалялись. Время остановилось.

Не знаю, сколько часов прошло, но, наконец, шум стал утихать, удаляться – бомбежка переместилась в другие районы города. В середине дня, осмелев и выйдя из подвала, мы увидели, что город окутан дымом и пылью. Вокруг солнца появились красные круги, как после бури. С луга доносились крики. Мы увидели, что кричали раненые, бегущие к Донцу, за которым был лес. Это было ужасное зрелище: охваченные паникой и страхом, оставшиеся в живых после бомбежки, полураздетые, забинтованные, они стремились как можно быстрее преодолеть примерно 600 метров открытого пространства до того, как самолеты сделают очередной заход на их госпиталь. Одни ковыляли на костылях или прыгали на одной ноге, другие поддерживали слабых, легко раненые тащили носилки с тяжелоранеными или волокли их под руки. Бросались в глаза окровавленные, волочащиеся по земле бинты. Эта беспорядочная, кричащая, ругающаяся, стонущая масса, гонимая страхом, торопилась к спасительному лесу. Я не успел увидеть, добрались ли они благополучно до леса – очередной налет опять загнал нас в подвал. Позже очевидцы рассказывали, что из одиннадцати других расположенных в городе госпиталей тоже бежали раненые, ища спасения и убежища. Не всем это удалось, ибо бомбы сыпались и сыпались на улицы, дома, переправы.

Бомбежка продолжалась и вечером. Переместилась она в нижнюю часть города, где скопилось много прибывших из-под Барвенково наших войск, ожидавших переправы через Донец. Многие жители, захватив нехитрые пожитки, покидали свои погреба, подвалы и уходили на восток. Те, кто видел город издалека, вспоминали, что похож он был на огромный костер.

На следующий день все повторилось. Интенсивность налетов не уменьшилась, но бомбили не весь город сразу, а по отдельным районам, последовательно, а иногда и беспорядочно. Накануне ночью наши знакомые сообщили, что немедленно по-

кидают город и предложили нам забрать оставшиеся продукты. За ними дедушка с мамой, взяв тачку, отправились рано утром. На обратном пути началась бомбежка, и дедушка был ранен осколком разорвавшегося рядом снаряда. Рана была глубокой и обширной, медицинской помощи никто не мог оказать, искать лекарств негде. Мама и бабушка делали все, что могли, оставив нас с сестрой в подвале.

Вясное и тихое утро 19 мая с немецкой пунктуальностью в одно и то же время третий день подряд над городом появилась очередная армада бомбардировщиков. Грохот разрывов в какое-то время затих, и мы услышали резкие хлопки, похожие на выстрелы. Позже выяснилось, что за них мы приняли взрывы небольших осколочных бомб, мгновенно разрывающихся при малейшем соприкосновении с землей и веером рассеивающих множество мелких осколков. Это был обещанный сюрприз – кассетные бомбы. Три дня массовых бомбежек нанесли огромный ущерб городу, войскам. Было убито, ранено и покалечено очень много военных и гражданских. Ничего не изменилось и 20 мая, чай немцы если и пили, то не в Изюме, а на своих прежних позициях.

В последующие дни обстрелы не прекращались, но были не массированными, а «обычными». Из подвала выходить приходилось очень редко. Дедушке становилось все хуже и хуже, началась газовая гангрена. 22 мая 1942 года в день Святого Николая (летнего) он умер. Я не видел его на смертном одре, не был на похоронах – заболел и лежал в беспомощности в подвале. В моей памяти дедушка остался живым. Похоронили его возле дома, поскольку до кладбища добраться возможности не было из-за артобстрелов и бомбежек. Из жизни ушел последний священник Покровской церкви – добрый и образованный человек с сильным характером и твердой волей, всю свою интересную, но трудную жизнь посвятивший служению Богу, добру, людям.

Все население нашего района получило приказ покинуть город и эвакуироваться на восток. Сборы были недолгими. Путь в поселок, расположенный в 6-7 км от города, одолели без про-

исшествий, без бомбежки. Приютили нас добрые люди. Войну было очень хорошо слышно, ее звуки отчетливо доносились до нас. В двадцатых числах июня они начали стихать. На улице появились сначала небольшие отряды красноармейцев, затем отдельные бойцы. Они не шли, а бежали, некоторые бросали винтовки. Я видел, как один из воинов на бегу сдергивал с себя гимнастерку. Это была не армия, а толпа безумцев, гонимая страхом и желанием спастись, избежать смерти или плена, что, по сути, было равнозначным. В одном из донесений в Ставку И. Сталина есть слова: *«Части 9-й армии отходят с боями организовано на новые рубежи»*. В этом документе речь идет и о тех, кто полураздетыми, без оружия бежали мимо нас, не зная, что не панически бегут, а организовано отходят на новые рубежи.

Вскоре все замерло. Наступила зловещая тишина, за которой скрывалось что-то неизвестное, непонятное, тревожное. Мы остались беззащитными перед неотвратимо приближающимся врагом. Вскоре на дороге затарахтели мотоциклы, а затем по ней проехала колонна автомашин с завоевателями – сильными, веселыми, уверенными. В этот день, 24 июня 1942 года, мы оказались на оккупированной территории, на долгие годы «запятнав» свои биографии одним этим фактом. В анкетах, заполняемых при поступлении на работу или учебу, появился новый вопрос: *«Был ли ты на оккупированной территории?»*. Утвердительный ответ на него свидетельствовал о неполной благонадежности человека без различия возраста.

«Гостить» у чужих людей, да еще без средств к существованию, мы больше не могли и отправились домой. Добравшись домой, обнаружили во дворе три цинковых коробки. Одна из них была вскрыта – в ней ровными рядами лежали патроны от винтовки. В углу сеней стоял карабин. Весь этот арсенал мама быстро собрала, а вечером, чтобы никто не видел, отнесла в расположенную недалеко землянку, оставленную артиллеристами.

Немцы обосновались в центре города, в особнячке, из подвалов которого, по рассказам очевидцев, нередко слышали глухие

крики и стоны. Все новости, как правило, тревожные, в то время передавались из уст в уста шепотом. Люди боялись предательства, никуда без надобности не выходили. Но надо было добывать продукты. Мы с мамой отправились в одно из сел, где жили знакомые. Проходя через центр села Каменка (7 км от города), увидели, что площадь огорожена колючей проволокой, за которой сидели и лежали пленные красноармейцы. Много было раненых, полураздетых. Измученные, изможденные тела, скорбные и опустошенные лица производили гнетущее впечатление, вызывали ненависть к врагам, жалость к страдающим. Эти чувства усиливали лай сторожевых овчарок, крики и злая ругань на чужом языке охранников, отгоняющих женщин, пытающихся через ограду передать пленным крынки с молоком и водой, продукты. На обратном пути Каменку мы обошли стороной...

Настороженную тишину нашего бытия однажды нарушила беспорядочная стрельба на берегу Донца. Все со страхом прислушивались к ней. Через время в переулке появилась группа солдат – стройных, красивых парней, одетых в форму приятного голубоватого оттенка, совсем не похожую на немецкую. Позже мы узнали, что это итальянцы, что шли они с «охоты»: на берегу реки отстреливали больших лягушек, мясистые задние ноги которых тут же поджаривали на костре. Они, по сути, были нашими врагами, но почему-то не вызывали боязни, чему способствовали их дружелюбие, открытость, общительность.

Совсем другие впечатления остались от прошедшего через город подразделения румынских солдат. Грязная, помятая, местами порванная, неопределенного цвета форма, худые, злые и небритые лица с горящими голодным огнем глазами, шныряющими по сторонам – такими они запечатлелись в памяти. В огородах они съедали все мало-мальски съедобное: незрелые початки кукурузы, тыквы, огурцы, даже зеленые дыни, горькие, как полынь. К счастью, до нашего огорода они не добрались.

А вскоре из нашего переулкa под плач и причитания родителей, крики, ругань полицейских забирали здоровую молодежь

для отправки в Германию на принудительные работы. Люди еще больше притихли. Без боязни, свободно ходил по городу лишь «Божий человек», тронутый умом Гриша. Он мог зайти в любой дом, в котором его обязательно кормили. То ли в благодарность за радушие и внимание, то ли по воле Божьей он всех успокаивал, говоря, что наши обязательно вернуться, придут, прогонят немцев. Эти пророчества были весомей всякой другой информации, люди искренне верили в дар его предвидения. Самое удивительное, что свою «пропагандистскую деятельность» он вел открыто и постоянно, но ни немцы, ни стражи местной гражданской власти в полицейской форме его не трогали, не обижали.

Поздно вечером 25 декабря 1942 года нас разбудил мамин крик. Она одна не спала, шила сестре платье и вдруг услышала стон своей мамы, нашей горячо любимой бабушки. Бросилась к кровати и увидела, что та мертва. Так мы узнали, как умирают люди от сердечной недостаточности, вызванной усталостью, недоеданием, истощением...

В последних числах января 1943 года к нам в очередной раз зашел чех-«штрафник» (солдат из немецкого штрафного батальона) набрать воды из колодца. Сбивчиво, подбирая слова, он рассказал, что Красная Армия разбила немцев под Сталинградом, бьет и гонит их на запад. Они поспешно бегут, а наши войска находятся примерно в 25 км от Изюма.

Через пару дней мы слышали на востоке глухие звуки взрывов. Если в 1941 году они вызывали чувства страха и тревоги, то сейчас – радости и надежды. Приближалось наше освобождение!

4 февраля мы с соседом-товарищем, осмелев, побежали к дому, где размещалось подразделение итальянцев. Не помню мотива этого поступка, видимо, мы соскучились по острым ощущениям. И мы их получили. Оккупанты лихорадочно грузили свои вещи в машины. Потом, чтобы лучше видеть, мы залезли во двор, но, видимо, перестарались: один из солдат что-то нам про-

кричал, сдернул с плеча автомат и направил его на нас. Выстрелить не успел (может, и не хотел), – другой солдат резко схватил его за руку, подняв автомат вверх дулом. После короткого замешательства мы пулей понеслись домой.

Вечером над городом засветилось зарево: убегая, немцы подожгли оставшиеся еще целыми многоэтажные здания. Под утро 5 февраля 1943 года мы услышали автоматные очереди, отдельные взрывы, но вскоре все стихло. В город вошли части Красной Армии. Окончилась оккупация, продолжавшаяся 236 дней (7 месяцев и 14 дней).

Город немцы оставили без боя, боясь попасть в окружение: фронт был прорван на западе и на юге. Но в близлежащих селах были жестокие и кровопролитные бои. Наша родственница, жившая там, рассказывала: *«Когда начался бой, мы с соседями спрятались в погребе. В него доносились звуки боя. Когда они начали*

Советские танки на улицах Изюма, февраль 1943 г. [1, с. 40]

стихать, мы попросили сидящую у лаза соседку посмотреть, что делается наверху. Подняв ляду, она радостно закричала: «Наши, наши пришли! Уже матюкаются!»

Изюм опять стал прифронтовым. Бомбежки и артобстрелы были интенсивными, а мы опять прятались в подвалах. Жесточкой была бомбежка 5 апреля. Сопровождалась она обстрелом из крупнокалиберных пулеметов и авиационных пушек.

Сидя в подвале, мы слышали их выстрелы, вой моторов низко летящих самолетов. Не успели стихнуть эти шумы, как в резко открывшихся дверях подвала появилась соседка и истошно закричала нашей маме: «*Шура, твой дом горит!*» Выскочив из подвала, мы увидели, что горит соломенная крыша сарая. Огонь быстро разгорался. На крики сбежались соседи, они пытались потушить пожар. Но поблизости воды не было, несколько ведер, принесенных из далеко расположенного озера, не смогли за-

Артиллерийская позиция, располагавшаяся между переулками Колодезный и Ногайский [1, с. 45]

тушить гигантский костер. Постепенно все стали отступать от огня, поняв, что потушить его не удастся. На пожар прибежали артиллеристы, но они ничем уже не могли помочь. Вдруг кто-то закричал: *«Лейте воду на крышу дома!»* Опять началась беготня за водой, но было поздно: мы со страхом увидели, что ближайший к сараю угол соломенной крыши дома начал дымиться. Стало ясно, что огонь на крыше не погасить и дому грозит участь сарая. И тогда офицер-артиллерист дал команду солдатам: *«Все на крышу! Разобрать ее!»* Более десятка солдат мгновенно оказались на противоположном конце крыши, руша ее и сбрасывая на землю. Откуда-то взялись топоры, вилы, лопаты. Работа делалась с такой быстротой, что огонь не успел разгореться, зажечь сам дом. Он был спасен. Не было крыши, но это был дом. Так благодаря помощи людей, в первую очередь военных, благодаря их находчивости, решимости и силе, мы не лишились жилища, хоть и остались без крова...

Этот очерк не литературное произведение, а правдивое свидетельство. Я описал только несколько событий, очевидцем которых был, и пережитый в годы военного лихолетья страх, голод, холод, изнурительный труд, ежедневную борьбу за жизнь. Мы победили трудности, испытания и лишения. Главным нашим оружием были вера, надежда, любовь и человечность. Уходят годы, а с ними и внутренний мир, память людей, испытавших ужасы и лишения тяжелейшей и кровопролитнейшей войны в истории человечества. Часть своей памяти я оставляю вам, читатели. Хочу, чтобы вы поняли, что с любыми трудностями, со злом, с врагом, с бедами надо бороться, ведь без борьбы нет побед!

Список информационных источников:

1. Мамонтов В. Б. Шаги войны. Г. Изюм, 1941-1947 гг. – Изюм, Донецк: Государственное издательство «Донбасс», 2011. – 132 с.

ОПИС МОЖЕВСЬКОГО ОСТРОГУ ІВАНА МАСЛОВА ТА ГЕРАСИМА ЖУЛІНОВА (1646 рік)

Уперше в науковий обіг вводиться у повному обсязі «Описание Можевского острога», яке раніше публікувалося лише частково. Розглядається політична ситуація, що склалася на півдні Росії до середини XVII ст., та мета будівництва Можевського острогу. Приділено увагу питанню авторства «Опису ...» й місця І. Маслова в соціальній ієрархії белгородської служилої корпорації.

Ключові слова: *татарські набіги, Белгород, Мжа, Можевській острог, піддачий, дворянин, син боярський.*

Політична ситуація на півдні Росії упродовж 40-х рр. XVII ст. залишалася вкрай складною і напруженою. Поразка Москви в Смоленській війні, а також посуха в Криму, викликані нею голод і дорожнеча протягом 1641-46 рр. сприяли активізації татарських набігів. Достатньо згадати зимовий похід 1642 р., розорення Козловського, Лебединського та Воронежського повітів 1643 р., Путивльського, Рильського, Севського повітів і Комарицької волості 1644 р., розгром південно-західних повітів, зокрема Курського 1645 р. [1, с. 351-352]. Про нальоти дрібних загонів у кілька десятків або сотень людей і зовсім говорити не доводиться – вони ледь піддаються обчисленню. Крім того, занепокоєння визивали й напади «воровских черкас» [2, с. 178].

Насильство та розбої змушували царський уряд посилювати заходи щодо охорони південних рубежів. У першу чергу будувалися нові фортеці, які перекривали можливі шляхи вторгнення татарських орд. Упродовж 40-х рр. XVII ст. в рамках цієї політики були зведені такі міста-фортеці, як Вольний (1640), Хотмижськ (1640), Карпов (1646), Болховець (1646), Новий Оскол (1647) та ін.

Одним із головних напрямків, яким йшли татарські загани, був давній Муравський шлях, який виник ще в античну епоху.

Петляючи вододілами річок, він оминав заболочені заплави й густі ліси, непрохідні для татарської кінноти. Між витоками річок Коломак та Мжа шлях проходив через вузьку, кілька кілометрів завширшки, горловину, перекриту валом скіфської доби. Необхідність взяти під контроль таке вразливе місце напрошувалася сама собою. Подібні ідеї у столичної влади виникали ще впродовж 30-х років XVII ст., але через ряд серйозних причин задуми не були втілені в життя. Лише 1646 року тут заклали Можевській (Валківський) острог.

Річка Мжа була відома московському уряду як мінімум із середини XVI ст. [3, с. 9]. 1571 року тут стояла одна з донецьких сторож, і патрулювання прикордонних територій здійснювалося на регулярній основі [3, с. 9]. Багато цікавих деталей ми знаходимо в «Книге Большому чертежу» 1627 року. Хоча опис і носить загальний характер, він дає певне уявлення про місцевість: перераховані не тільки невеличкі річечки, а й колодязі. Зокрема згадується урочище Валки [4, с. 63-64, 73-74].

Не викликає сумніву той факт, що московська та білгородська адміністрації мали певне уявлення про місце будівництва майбутнього острогу. Ідея полягала не тільки в будівництві острогу, але й заснуванні поблизу нього міста. Для складання детального опису, вимірювання угідь і пошуку відповідного місця в Можевській острог улітку 1646 р. із Белгорода відправили Івана Маслова й піддячого Герасима Жулінова. Вони швидко й успішно впоралися з поставленим завданням і залишили нам перший детальний опис річок Мжа й Коломак.

На жаль, до цього часу опис І. Маслова та Г. Жулінова повністю не опубліковано. Частково, у вигляді окремих уривків, він приводиться в праці А. Альбовського, присвяченій історії м. Валки [5]. Вважаємо, що повний текст опису Можевського острогу буде цікавим не тільки любителям, краєзнавцям, а й професійним історикам, які вивчають історію Слобожанщини.

Окремо наводимо короткі відомості щодо авторів опису. Піддячий белгородської «приказной избы» упродовж 1641-1653 рр.

Герасим Жулінов [6, с. 199] був досвідченим адміністратором, оскільки брав участь у складанні «отказных книг», якими фіксувалися факти передачі маєтності в користування служилим людям 153 (1645) р. [7, л. 3], 155 (1647) р. і 157 (1649) р. [8, л. 2 зв.]. Стосовно особистості Івана Маслова можуть виникнути різні думки, оскільки впродовж 1640-х рр. у Белгороді згадується декілька Іванів Маслових. Один із них – піддячий «Іван Філіппов син Маслов» міг би ідеально підійти на роль автора опису Можевського острогу. Але він не був белгородцем. 1639 року царю бив *«...челом безпомошной холоп твой подьячей Ивашка Маслов, отец мой Филип Маслов служит тебе по Бежецкому Верху...»* [9, л. 370]. До того ж у верстальній десятні Бежецького Верху 1646 р. Іван Філіппов згаданий серед окладників [10, с. 140]. Десятня 7157 (1649) року повідомляє, що Івану Філіппову *«...оклад и денег з городом, и то писано в московском подлинном списку; а поместье и вотчина за ним есть, а что четвертные пашни, и мы тово не ведаем; три двора крестьянских; а во 154-м и во 155-м и во 156-м годех на государеве службе в Белгороде, и на Ливнах, и в Курску, и в Карпове не был за бедностью, а не за воровством и не за ленью»* [10, с. 160]. Отже, піддячий Іван Філіппов Маслов не белгородець, та й 1646 р. у Белгороді його не було.

Малолітні Іван Нікіфоров [11, л. 1355 зв.] та Іван Осипов [9, л. 1356] Маслови, згідно з хрестоприводною книгою Белгорода 1645 р. до служби «не поспели». Найбільш вірогідною кандидатурою є Іван Мелентьев Маслов (? -1670). 633 року дворянин Білгородського повіту Іван Мелентьев Маслов за службу та бій на річці Розумній був посланий з «отпискою» і «сеунчем» до Москви, «бив чолом государю». *«И за ту службу и за сеунч дано государева жалованья Ивану Маслову: денег 10 рублей, тафта да сукно английское доброе»* [12, с. 495-496].

Відзначився Іван Мелентьев і під час облоги Белгорода загоном Я. Острянина влітку 1633 року: *«Иван Мелентьев сын Маслов государю служил, бился явственно, убил мужика»* [13, с. 126]. У червні 1634, коли черкаси знову підступили до Белгорода, під

час вилазки полковий син боярський *«Іван Маслов государю служил, бился явственно, убил двух мужиков»* [14, с. 114]. У хрестопривідній книзі Белгорода 1645 р. Іван Мелентьев записаний сином боярським [11, л. 1334 зв.]. Служив він за вибором *«...на коне с карабином с саблею, за ним человек на коне с пищалью с простым конем»*, покладено йому помісний оклад 650 четей та 20 рублів [15, с. 54]. 1651 р. Іван Мелентьев представляв на Земському соборі белгородських дворян і дітей боярських, а за військові заслуги 1661 р. був нагороджений угорським золотим.

Із цих документів випливає, що Іван Мелентьев належав до верхівки белгородської служилої корпорації, ймовірно відповідав за військово-адміністративне забезпечення виконання царського наказу щодо складання опису як Можевського острогу, так і його околиць. Безпосереднім автором поданого опису був, скоріше за все, Герасим Жулінов. Принаймні він, як людина письменна, сумлінно виконував роль писаря, бо тоді багато служилих людей, навіть високого звання, не вміли ні читати, ні писати. Зокрема слід відзначити цікавий нюанс, пов'язаний з будівництвом Можевського острогу. Белгородський воєвода князь Ф. А. Хілков через декілька днів після закладки фортеці повернувся до Белгорода. Завершенням робіт керував Зосім Мелентьев Маслов. Він не тільки став першим Валківським головою, а й доводився рідним братом Іванові Мелентьеву Маслову.

Опис Можевського острогу зберігається в РГАДА. Справа в задовільному стані, всі листи цілі (за винятком кількох розривів), чорнило без згасання. Мікрофільмовано Головним архівним управлінням РМ СРСР на чорно-білій плівці 35 мм з боковою перфорацією. Із цієї причини складно сказати, маємо ми справу з оригіналом чи з пізньою копією. Текст написаний однією рукою на лицьовій стороні аркуша. Особливості почерку свідчать на користь датування документа серединою XVII ст.

Документ публікується відповідно до правил видання рукописних текстів XVI-XVII ст. Титла та скорочення розкриваються, виносні літери вносяться в рядок без виділення, «і» пом'якшу-

29
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

ється відповідно до сучасної вимови. «Ъ» наприкінці слів опускається, а «ь» використовується за правилами сучасної орфографії. Буквена цифра передається арабськими цифрами. Пропущені слова і букви взяті у квадратні дужки.

л. 65

Лета 7154 году июня в [число не вказано] день по Государеву Цареву и Великого Князя Алексея Михайловича всея Руси указу и по грамоте за приписью дьяка Григорья Ларионова и по показанной памяти стольника и воеводы князя Федора Андреевича Хилкова белгородец Ивашка Маслов, да съезжие избы подьячей Герасим Жулинов приехал Муравским шляхом в Можевской острог описали каков тот Можевской острог учинен, какие в нем крепости и далеко ль от тово острогу пашенные земли и вода и леса и всякия угодья. И далеко ль от тово острогу речки и колодези Болгир и Турушка и Андрынка и иные реки и колодези и Болгиревская городище и иные угоджие места и урочища, где бы мочно быть впредь жилому городу в угодьях и по Мжу и по Коломку в коих местех татарские и многие перелазы, чтоб те все та от воинских людей Государево украину засту. И сколько в том жилом городе жилецких людей мочно пашнями всякими угодьями устроить. И какой на Валках старой вал меж Мжа и Коломка. И на кольких верстах и на саженех. И то все написали и все росписи подлинно

л. 66

роспись Можевскому острогу и всяким крепостям, и угодьям. Острог Можевской, башня роскат. Рублена в четыре стены. Мерову стены трех сажень. Слоитем взрублено тритцать два венца. В вышену пять сажень. От роскатной башни до наугольной башни от Муравского шляху осминатцать сажень. Нижних и верхних тритцать шесть бойниц. Башня угольная от Муравского шляху рублена в четыре стены. Мерову стена полутрети сажени. Башни рублено до обламов деветнатцать венцов, обламов пять венцов, шетра пять венцов, без клетки. Нижних и верхних пятнатцать бойниц, караульных два окна. От наугольной башни, что от Муравского шляху до на-

угольной башни, что от валу по мере стены [обірваний лист] цать. Нижних и верхних тритцать четыре бойницы. Башня наугольная, что против валу. Башня рублена в четыре стены, мерою по полутрети сажени. Башни рублено до обламов деветнатцать венцов, обламов пять венцов, шетра пять венцов. Нижних и верхних шестнатцать бойниц. Да караульных три окна.

л. 67

От наугольной башни до роскатной башни по мере стены осминатцать сажень. Нижних и верхних тритцать четыре бойницы. А на тех четырех стенах столбы поставлены и кровати покладены. Обламов на остроге срублено по два венца. На обламы положено по три катка, колья и каменя на тех стенах устроены. В остроге для зеленой казны выкопан погреб трех сажень. Струб вставлен лес дубовой. Ров около острогу копан. Поперег дву сажень, в глубину полторы сажени, в подошве полусажени. Честик около того острогу поставлен в три колоды дубовые. Вода под тем острогом в вершине реки Мож. В тритцети сажнях озеро. Длина тому озеру Можевскою вершиною лесом которой пришел от валу и от того лесу вершиною полем по мере то озера четыреста сажень, а поперег сорок сажень иль же больше, а иль же меньше. Река Мож пошел под землю. А ис под того озера пошел река Мож по мере до ручья где объявился Мож верста, а течет по ольху. А против Можевского острогу на Можевской же другой вершине к большому лесу по мере земли в длину девет сажень, а поперег шестьсот петдесят сажень. На пашню будет земли четыреста дватцать чети. В том месте праворотью

л. 68

переход татарской с Муравского шляху на поля на низ по реке по Мжу. По мере тот праворот триста сажень. От Можевского острогу да Валак около лесу по мере полтретья версты. Да валу до реки до Коломка по мере две версты восемсот тритцать сажень. А вал обволялся бес поделки быть. По мере старой вал в вышину в целом месте полторы сажени, а у ином месте сажени и полусажени иль же меньше. А поперег дву сажень иль же меньше. А по скаске

белгородцов служилых всяких людей в Можевском остроге жилому городу быть не у чево жилаецким людям блиско города земли будет мало, ближние поля всево до Турушкова колодезя по обе стороны реки Мжа по мере полтрети версты в тех урочищах на пашню будет земли 4430 чети. А дальние поля будут от города в 10 верстах и больши. А только изволит Государь Царь и Великий Князь Алексей Михайлович всея Руси устроить жилой город на реке на Мже на усть Болгирева колодезя и в том месте быть жилому городу

л. 69

пристойно город станет в середки поля, жилаецким людям будут земли около города блиски. А крепости около поль закрепит от Муравского шляху от рек Нимерчика, Болгирское и Донецкое правороть. В Болгирском учинить крепости настанашти десять саженех, а в Донецком на 10-ти саженьях. А за рекою за Мжом в Пересветной поляне откуда приход воинских людей, крепости учинить на 200 саженех. На Мже ж до Лажского и Можевской лесов, меж яруг крепости учинить на дву верстах. А от валу стояло Можевской острог. Больши тово воинским людям на городские поля противу деть некуда.

А от реки от Коломка до Коломенского рогу до Горного лесу по мере 400 сажень.

А по реке по Коломку на низ лесу 25 верст. А татарским перелазов через тот лес нигде нет. Ниже толь Коломенского лесу вниз же по реке по Коломку полтреть версты, Чютова плеса по ниже ево на версте в тех местех через реку Коломок татарские три перелазы. А ходят вкруг возле Коломенского лесу на Анисков боярак.

л. 70

А от тех трех татарских перелазав на низ же по Коломку три версты Штурмова долина, у Избицкой пасеки татарской же перелаз. Ниже Штурмовой долины восемь верст Сторожевая яруга, в том месте через реку Коломок татаркой перелаз. Ниже Сторожевой яруги Ольховой рог дватцать верст, в том месте через реку Коломок татарской перелаз.

От Ольхового рогу, до речки до Свинковки три версты, в том месте через реку Коломок и Свинковку татарской перелаз. А речка

Свинковка пала в реку в Ворскл. От речки Свинковки до литовского города до Платавы и до речки Ворскла пять верст.

И всего от Можевского острогу вниз по речке по Коломку да литовского города до Платавы семдесят три версты. А в тех во всех местех татарские перелазы, степи Муравского шляху от Орчика сверху и с низу от Орели и Самари и от иных мест.

А по реке по Коломку от лесу от Онискова боярака и от верховья реки Свинковки в низ по Коломку до реки до Ворскла лесов нет. Река Коломок и весь степь по обе стороны проходили небольшие яруги.

л. 71

[.....] чтоб воинские люди в Русь безвестно не прошли из Можевского острогу переезжать станицам как кому Государь укажет. От Можевского острогу на низ по речке по Мжу по Нагайскою сторону до устья Турушкова колодезя где впал в речку Мож по мере полтретья версты, а поперег от Большого лесу до реки Мжа пятсот сажень. А по другую сторону реки Мжа малья полянки, в тех местех по мере на пашню будет земли девятсот шестьдесят девять чети. За рекою за Мжом Пересвенаю поляна из Можевского лесу течет Пересвеной колодезь и пал в реку Мож. По мере той поляны в длину до реки Мжа полторы версты, поперег верста на пашню будет земли тысека сто двенадцать чети. С степи с Муравского шляху в ту поляну проход татарской меж лесом на двусот саженьях. А на речке проходу лесок небольшой. А мочно тех людей прошед тот лесок и поляну перейти как не будет помешки и через реку Можги в Русь. А Мож в тех местех топи большие. Ниже Пересвеной поляны круглая поляна по мере той поляны к реке ко Мжу верста, а поперег тож, на пашню будет земли семьсот сорок адна чети.

л. 72

Меж Далажского и Можевского лесов с Муравского шляху проход к реке ко Мжу. На середке проходу проходили лески небольшие. По мере тот проход две версты.

Вверх по Турушкову колодезю в поляне по мере в длину верста, а поперег тоже. На пашню будет земли семьсот сорок одна чети. По Турушковому ж колодезю вверх по обе стороны колодезя по поляном

в длину две версты, а поперег верста. На пашню будет земли тысяча четыреста восемьдесят две чети. От Турушкова колодезя на низ по реке по Мжу до устья Болгаря колодезя где пал в реку Мож по мере

л. 73

верста восемьсот сажень, а поперег от большого лесу до реки Мжа пятьсот сажень в том месте на пашню будет земли тысяча сто пятьдесят шесть чети. От устья Болгаря колодезя от реки Мжа вверх по колодезю по обе стороны меж лесов до Болгирского праворотья и от праворотья вверх же к Донецкому праворотью до круглой поляны по мере пять верст четыреста сажень, поперег три версты. На пашню будет земли тринадцатая тысяча восемьсот петнатцать чети. А земля в крепких местех меж больших лесов. Места угожие. Болгирское праворотья проход татарской с Муравского шляху, по мере тот проход от леса до леса сто шестесят сажень. В том правороти старой вал обволялся переведен концами к обеим лесам. От Болгирского праворотья на вершине Болгирию колодезя городища Болгирское по мере по осыпи то городища давесте пятьдесят сажень, длины восемьдесят сажень, поперег сорок сажень, горы да камышу дватцать сажень. А в вершине Болгаря колодезя воды нет, разве будет в копнях. А от праворотья до того городища верста. Поляна круглая к Донецкому праворотью. По мере той поляны в длину верста, а поперег тож. На пашню будет земли семьсот сорок одна четь.

л. 74

Донецкоя праворотя проход татарской с Муравского. По мере тот проход от леса до леса дватцать сажень. Дорога от Болгирского поля к Черемошному колодезю через лес. По мере того лесу поперег семьсот сажень. Переехав лес полем до Черемошного колодезя по мере семьсот сажень. Черемошной колодезь течот ручьем по комышу. Воды много, места угожие, леса большие. Колодезь вышел из большого лесу и к устью где пал в реку Мож. Течет лесом же. По Черемошному колодезю на низ по обе стороны по мере в длину полтрепти версты, поперег семьсот сажень. На пашню будет земли тысяча сто тритцать восемь чети. От Черемошнова колодезя дорога к Ондрынскому городищу. По мере полем до лесу верста триста сажень.

Через лес да Ондрынского городища по мере лесом шестьсот сажень. И всего от Можжевского острогу да Ондрынского городища по мере тринадцатъ верст. Андрынское городище на вершине речки Андрынки. По осыпи по мере того городища верста пятьдесят сажень, длины двесте пятьдесят сажень,

л. 75

поперег сто семьдесят шесть сажень. В той же осыпи малое городище. По осыпи по мере того городища триста сажень, длины сто семь сажень, поперег семьдесят пять сажень. Около всего городища три валы, меж валов три рвы копаны. Глубина рва по осмии сажень иль же и больши. От малого городища горою до речки Андрынки до воды дватцать четыре сажени. А в большом городище вода озерко, впущено из реки Андрынки.

Против малого городища под горою за осыпью вода ж, впущена из Андрынки и валом заволена а река Андрынка под городищем идет болото. А ниже городища пол версты пошел ручей и пал в Черемошной колодезь к реке ко Мжу. От городища на низ по речке по Андрынки по лесу по мере в длину по обе стороны речки Андрынки две версты. А поперег пятсот сажень. На пашню будет земли семьсот сорок одна чети. И всево к жилому городу жилицким людям ближних и дальних на пашню будет земель в крепких местех дватцать три тысячи петдесят пять чети.

РГАДА. Ф. 210. Оп. 12. Д. 268. Л. 65–75.

Список інформаційних джерел:

1. Новосельский А. А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII века. – М.; Л., 1948.
2. Папков А. И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века). – Белгород, 2004.
3. Беляев И. Д. О сторожевой, станичной и полевой службе на Польской Украине Московского государства, до царя Алексея Михайловича. – М., 1846.
4. Книга Большому Чертежу / Под ред. К. Н. Сербиной. – М.; Л., 1950.
5. Альбовский Е. А. Валки, украинный город Московского государства: к 350-летию Валок. Репринт. изд. – Харьков, 1993.
6. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII века (1625-1700): биографический справочник. – М., 2011.

7. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК). Ф. 1718, оп. 1, спр. 15.
8. ЦДІАК. Ф. 1803, оп. 1, спр. 20.
9. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 210, оп. 12, д. 134.
10. Сторожев В. Н. Тверское дворянство XVII века. – Тверь, 1895.
11. РГАДА. Ф. 210. Книги Белгородского стола, д. 54.
12. Акты Московского государства. Т. 1. – СПб., 1890.
13. Папков А. И. Осадный список города Белгорода 1633 года // Белогорье: краеведческий альманах. 2001. №3. С. 123-136.
14. Папков А. И. Осадный список города Белгорода 1634 года // Белогорье: краеведческий альманах. 2003. №4. С. 111-123.
15. Танков А. А. Историческая летопись курского дворянства. Т. 1. – М., 1913.

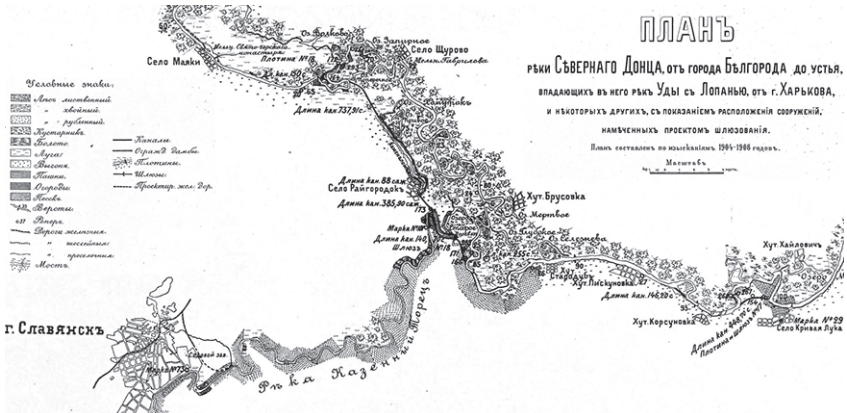
НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЄКТ ШЛЮЗУВАННЯ СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ

Наприкінці XIX століття у Донецькому вугільному басейні стрімко розвивалася промисловість, але регіон не міг повністю використовувати свої ресурси через мало розвинену мережу шляхів сполучення. Важливість для краю залізниці, яка значною мірою сприяла розвитку промисловості, вже було визнано, але вирішити проблему сполучення вона ще не могла.

Проте задовго до того, як на берегах Сіверського Дінця почали виникати перші промислові підприємства, видатний вчений Д. І. Менделєєв добре розумів перспективи розвитку краю та передбачав його велике майбутнє. 1888 року, після поїздки Донбасом він зробив детальний аналіз природних умов регіону та виклав його у своїй відомій праці «Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца» на сторінках журналу «Северный Вестник». Аналіз був блискучим і настільки економічно обґрунтованим та переконливим, що викликав не тільки державну, а й суспільну підтримку. Велику увагу Менделєєв приділив необхідності якнайшвидшого розширення мережі залізниць. Згодом вони стали основним видом транспортного сполучення Донбасу. Водночас, для забезпечення експорту вугілля він запропонував використати порівняно дешевий водний шлях: організувати судноплавство Сіверським Дінцем та Доном. Існує безліч переказів та легенд щодо судноплавства на Дінці, але насправді це були тільки легкі судна (човни), які використовувалися переважно для місцевих перевезень.

Для того, щоб перетворити Донець на судноплавний шлях, необхідно було провести великі роботи: збудувати шлюзи та поглибити русло Дінця, розширити та облаштувати порти на Азовському та Чорному морях.

Карта проекту шлюзування Сіверського Дінця 1908-1912 рр., фрагмент

Першими, хто відгукнувся та підтримав ідею створення зручного та вигідного сполучення Сіверським Дінцем, були приватні підприємці [1, с. 6].

Вони запропонували створити товариство для проведення шлюзування частини Сіверського Дінця від Ізюму до гирла.

Проектувалося будівництво двадцяти гребель Поаре (Пуаре) зі шлюзами завдовжки 80 сажнів, завширшки 48 футів. Передбачалося поглибити русло Дінця до 5 футів. Для перевезень вантажів підприємці планували збудувати 15 буксирних і 5 пасажирських пароплавів, кожен на 60-100 кінських сил, і 100 барж вантажопідйомністю в 30000 пудів. Загальна кількість вантажу, на яке було розраховано підприємство, складала 60000 пудів. Для навантаження і розвантаження суден було запропоновано обладнати між Ізюмом і гирлом Сіверського Дінця 12 пристаней. Судноплавство Сіверським Дінцем мало залишатися доступним, тобто річкою могли ходити не тільки судна підприємців, а й інших товариств і власників за умови сплати збору на відшкодування витрат із проведення шлюзування. Створити проект шлюзування Сіверського Дінця, скласти фізико-географічний і економічний опис річки та її басейну було доручено інженерові

Нестору Платоновичу Пузиревському [2, с. 14].

Проектом шлюзування Сіверського Дінця, складеним на підставі досліджень 1904-1908 років, передбачалося сполучити водним шляхом місто Харків та міста Донецького басейну з зовнішнім (морським) портом Ростова. Судноплавство Сіверським Дінцем раніше не розвивалося через велику кількість водяних млинів на греблях, що перетинали річку, та мілководдя окремих ділянок. Необхідної глибини русла на проектному водному шляху передбачалося досягти шлюзуванням, використовуючи, переважно на мілководді, різні типи розбірних гребель. Деякі шлюзи планувалося спорудити дешевим способом, проте через вузькість і звивистість Сіверського Дінця застосувати його могли не завжди [3, с. 5].

Для проведення досліджень верхньої течії Сіверського Дінця було створено спеціальну групу (експедицію), яку залізницею відправлено зі ст. Каменська до ст. Яма Північно-Донецької залізниці (сучасне місто Сіверськ Донецької області). Звідти, вже на підводах, вона дісталася села Крива Лука. Експедиція повинна була виконати наступні роботи:

- встановити та відновити репери (мітки) у місцях зведення запроектованих споруд та в місцях, де очікувалося найбільше затоплення;
- подовжнє подвійне нівелювання за реперами;
- зйомку площі найбільш очікуваного затоплення заплави річки з положенням магістралі й визначенням діаметрів, що закріплюються на місці особливими плановими реперами;

*Пузиревський
Нестор Платонович
(1861-1934)*

Фото експедиції на Сіверському Дінці

- встановлення водомірних постів у місцях зведення проєктних споруд і проведення спостережень на них;
- збір відомостей щодо наявності кам'яних кар'єрів в районах розміщення споруд, вартості матеріалів та витрат на зарплатню найманих робітників.

Експедиція зупинялася на ночівлю у хуторах, для перенесення табору на нове місце користувалися підводами, а в разі необхідності використовувався човен-каюк. Пересування човном для перенесення табору та виконання дослідницьких робіт ускладнювалося через велику кількість гребель з водяними млинами в руслі Дінця [4, с. 242].

Після проведення вишукувальних робіт було вирішено змінити русло Сіверського Дінця на території сучасного Лиманського району. Із цією метою проєктом передбачалося збудувати два канали: один у Кривій Луці, щоб оминати русловий вигін (луку), а другий – уздовж дуже звивистої ділянки Дінця від Щурова до

Брусівки, поєднавши його з Маяцьким озером у Райгородку [1, с. 178].

Якби перша світова війна не перешкодила втілити проект шлюзування Сіверського Дінця, то надалі частина території Донеччини змінилася б до невпізнання. Таким чином, через неможливість реалізації проекту шлюзування, замість водного шляху на цій території була розширена мережа залізниць, збереглися ліси та озера. Надалі, з розвитком туристичного бізнесу, мальовнича місцевість Середнього Подінців'я перетворилася на улюблену зону відпочинку всього регіону.

Список інформаційних джерел:

1. Выпуск 23: Изыскания реки Северного Донца 1904-1908 гг. и проект устройства водного пути от Харькова и Белгорода до впадения Донца в Дон: отчет Н. Пузыревского, инж. пут. сообщ. – Санкт-Петербург: Упр. вн. вод. пут. и шоссейн. дорог, 1910.

2. Выпуск 6: Северный Донец и проект его шлюзования: с чертежами и картой / сост. Н. П. Пузыревский. – Санкт-Петербург; 1904.

3. Выпуск 31: Материалы к описанию некоторых проектов шлюзования, составленных при Управлении внутренних водных путей и шоссейных дорог под ред. [и с предисл.] инж. А. И. Фидмана ; сост. инж. Л. У. Залого. – Санкт-Петербург: Упр. внутр. вод. путей и шос. дорог (по Отд. водян. сообщ.), 1912.

4. Отчет по исследованиям рек и изысканиям соединительных водных путей, произведенным партиями Управления внутренних водных путей и шоссейных дорог и округов и путей сообщения / Изд. под ред. Бюро исследований водных путей. – Санкт-Петербург: Упр. внутр. водных путей и шос. дорог (по отд. водяных сообщ.), 1912-1916.

БУДІВНИЦТВО, ОРГАНІЗАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ СКЛЯНОГО ЗАВОДУ В КОСТЯНТИНІВЦІ НАПРИКІНЦІ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Донбас є великим промислово-індустріальним регіоном України, в якому зосереджені потужні підприємства різних галузей. Наприкінці ХІХ століття на території сучасної Костянтинівки Донецької області виникло скляне виробництво. Тут почали роботу потужні й прогресивні для свого часу заводи, побудовані за рахунок коштів бельгійських акціонерів: скляний (1896 р.) та пляшковий (1897 р.), що належали Акціонерному товариству «Скляні заводи на Донці» (Societe des Verreries de Donetz), з 1911 року – «Донецьких скляних та хімічних заводів» [1, с. 1]; дзеркальний (1899 р.) – Анонімному товариству «Дзеркальних заводів на Півдні Росії» (Societe anonyme des Glaceries du midi de la Russie) [2, с. 84-85]. Заводи розташовувалися біля залізничної станції Костянтинівка і села Сантуринівка, та адміністративно відносилися до Сантуринівської волості, в свою чергу, Бахмутського повіту Катеринославської губернії.

У даній роботі розглядається будівництво, організація і технології скляного заводу в Костянтинівці наприкінці ХІХ-початку ХХ століття.

Економічна політика Російської імперії в останній третині ХІХ - на початку ХХ ст. була спрямована на стимулювання росту вітчизняної промисловості. Крім вітчизняного, в розвиток економіки країни, залучався іноземний капітал. Необхідність цього була обумовлена слабким розвитком внутрішнього ринку, нестачею власного капіталу та недостатньо розвинутою підприємницькою діяльністю. Серед найактивніших європейських інвесторів, які вкладали кошти в розвиток промисловості Донбасу були бельгійці (піддані Королівства Бельгія), для яких одним з пріоритетних напрямків було виробництво скла.

14 червня 1896 року Комітет Міністрів дозволив «открыть свои операции» в Російській імперії Акціонерному товариству «Скляні заводи на Донці». Товариство мало на меті побудувати та експлуатувати скляний завод в селі Сантуринівці Бахмутського повіту. Термін дії дозволу – 30 років [3, с. 1]. Офіційно Товариство розпочало свою діяльність 25 листопада 1896 р. У Бельгії воно засноване раніше – 14 серпня 1895 року. Також фактично в той час було придбано 100 десятин землі для організації виробництва. Купчу з однієї сторони підписали «Бельгійські піддані» Л. Ламберт, П. Нобле, І. Сізеле, з іншої – власник землі підосавул Д. Номікосов (представники цієї династії володіли нею з початку століття).

Створення товариства й початок експлуатації скляного заводу, зокрема, зафіксувала фінансова статистика Бельгії, і з 1896 року публікуються статистичні дані підприємства [2, с. 54]. Правління акціонерного товариства знаходилося в Брюсселі (Bruxelles, 9 rue de Fericho). Спочатку його склад був таким: голова Едмонд Пире-Гобле, віце-голова Нобле, адміністратор Фернанд Ламберт. Пізніше головою правління став Нобле, товаришем голови (заступником) Франсуа Россельс, уповноваженим адміністратором Ф. Ламберт, адміністраторами Ернест Афшен, Йосиф Сізеле, Георг Деспре, Луї Ламберт, Георг Тоннельс.

В організації акціонерного товариства є зв'язок з керівництвом Mariemont Glass та Namandes Glass – відомими бельгійськими підприємствами [4, с. 51]. Насамперед, зі своїми інвестиціями в Костянтинівку зайшов знаний у скляній галузі Бельгії підприємець Луї Ламберт – власник чи керівник заводів: «Verreries de Mariemont Societe des Glaces de Roux» і «Verreries de Namendes» [5, с. 32]; скляного в Жюме (Шарлеруа). Вище згаданий Поль Нобле – це директор скляного заводу в Марьємоні (Лув'єр) [6, с. 14]. Крім того, у складі правління товариства був Е. Деспре – директор кришталевого заводу в Сен-Ламберті.

Фернанд Ламберт, син Луї Ламберта, особисто керував скляним заводом у Костянтинівці [5, с. 32]. На посаду директора він

заступив на початку роботи заводу. Пізніше серед директорів скляного заводу згадуються інженер Буйтор (1903) та Франсуа Гуз.

Будувати скляний завод у Костянтинівці Товариство запросило інженера з Жюме (Шарлеруа) Луї де Бера, з яким і був укладений контракт [6, с. 15]. Він мав досвід будівництва скляних печей на заводах поблизу Шарлеруа. Де Бер узявся будувати скляний завод повністю, з усією інфраструктурою. Помічником до себе він запросив молодого інженера Поля Дезена (з відомої сім'ї склярів).

На першому етапі де Бер намагався забезпечити будівництво майбутнього заводу необхідними матеріалами. Це цегла, гравій, вапняк, пісок, черепиця, що закуповувалися в навколишній місцевості та завозилися до січня 1896 року: *«Я проводив усі дні за роботою, коли привозили цеглу, гравій. Інколи більше сотні возів привозили на будівництво цеглу, гравій з відстані 12 км. Я зібрав всю цеглу, яка була в цьому краї, погану й хорошу. Я її купував за 200.000 франків, черепицю за 40.000 франків і т. д.»* [6, с. 24]. Проводилися земляні роботи, закладалися фундаменти, зводилися стіни тощо. На будівництві працювало майже 500 робітників: мулярів, землекопів, теслярів та інших. Як бельгійців, так і «місцевих робітників». *«У мене 80-95 російських мулярів щодня і 14 бельгійських»*, – згадував Л. де Бер [6, с. 25]. Серед іноземних будівельників були й теслі-французи.

За оцінкою Дезена, будівництво уповільнювала нестача матеріалів, релігійні свята (в ці дні робітники відмовлялися працювати), лінощі й крадіжки в середовищі некваліфікованих робітників, транспортні труднощі щодо перевезення матеріалів та інше [6, с. 26].

Для будівництва заводу на залізничну станцію доставлялися ліс, вапно, звичайна та вогнетривка цегла, дошки, залізо, балки. Задіяний на будівництві локомотив активував дві великих дробильні машини. Працювали дві печі для випалу вапна. Постачальники, з якими де Бер підписав контракт на 6 мільйонів

цеглин, через якісь обставини не змогли виконати замовлення у повному обсязі. Довелося додатково налагоджувати власне виробництво, для цього збудувати цегляний завод. На території, що належала Товариству, виділили ділянку (3-4 га) для видобутку піску – важливої сировини. На заводі випал здійснювали в підлогових печах два бельгійці. Завод продовжував працювати й після завершення будівництва.

Для будівництва були потрібні вогнетривкі матеріали – цегла, блоки. В першу чергу, для ванн-печей (вони ж басейни). Бельгійці розраховували на місцевих виробників. Зокрема, 18 вагонів вогнетривкої цегли повинні були доставити з Маріуполя [6, с. 32]. Завдяки пошуковій роботі автора вдалося встановити, що на скляному заводі використовувалася продукція заводу Плещеева (знайдені зразки передані до міського краєзнавчого музею). Цей завод знаходився на відстані 17-20 км від скляного – біля залізничної станції Часів-Яр. Це була цегла різного призначення, в тому числі й вогнетривка, з маркуванням (рос.) «Плещеев». Частина її була виготовлена на спеціальне замовлення місцевих підприємств і позначена додатковим маркуванням. Зокрема, Донецькі скляні заводи – «Д.С.З.» (рос.): «Плещеев Д.С.З. 100», «Плещеев Д.С.З. 0». Цю велику за розміром вогнетривку цеглу й використовували для будівництва ванн.

12 травня 1896 року де Бер і Дезен заклали перший камінь в будівлю печі-басейна. В березні 1897 року будівельні роботи завершилися. У дію завод було введено вранці 6-го березня після розпалювання скляної печі-басейну. Цей важливий та урочистий момент описує інженер Луї де Бер [6, с. 45]. Спочатку, згідно з технологією, піч розтопили вугіллям, а після того «дуже легко» підключили газ. Саме Луї де Бер і запалив піч. Із якихось причин Ламберт не був присутній на цих урочистостях.

«Було вже дуже гаряче, коли настав час пустити й запалити газ. У цей момент існує небезпека вибуху, як колись сталося у Бельгії». Однак, не зважаючи на деякі побоювання керівництва, інженер запалив газ «так само просто, як запалюють люльку» [6, с. 45].

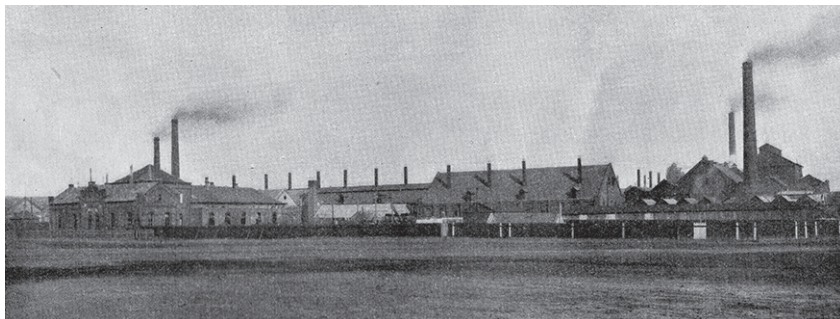

Де Бер підкреслював, що жоден басейн в Бельгії не дає таких результатів. Піч працює «як годинник» [6, с. 45]. Так само, від самого початку виробництва, ідеально працювала й тунельна піч для охолодження скляної стрічки.

Все будівництво разом з інфраструктурою складалося з двох печей-басейнів, тунельної печі, залізничної гілки, будинків для робітників та службовців, офісу (бюро), магазинів, доріг, інших споруд. Зовнішній вигляд скляного заводу на початку ХХ ст. був представлений в преїскуранті Товариства.

Дві печі-басейни для варіння і фабрикації скла, кожна з яких вміщала в собі по 20 тис. пудів скляної маси, топилися цілодобово, без зупинки. Робітники працювали в три зміни. Станом на 1900 рік на заводі було зайнято: чоловіків – 532; жінок – 27; неповнолітніх – 141 [7, с. 38]. Влітку 1909 р. чисельність складала 1200 робітників [8, с. 5]. 1912 року та впродовж наступних 3-4 років – до 1500 [9, с. 1], [10, с. 1]. Серед робітників скляного заводу були як бельгійські (1909 року до 250 чоловік), так і російські піддані.

При цьому «головні майстри та їх помічники – бельгійці» [8, с. 5]. Інженер заводу також іноземець, зокрема, Гільом. «Скляний завод відновив роботу, – повідомляла газета «Киевлянин» у серпні 1906 року. – З Бельгії приїхали майстри» [11]. Тобто, через небезпеку під час революційних подій бельгійські майстри поїхали, а завод зупинили.

Станом на 1901 рік підприємство вже добре відоме й згадується в довідниках, пресі. Для прикладу, його опис в «Іллюстрированном спутнике по Курско-Харьково-Севастопольской железной дороге»: «Как стеклянный, так и бутылочный заводы, первый, изготовляющий лишь оконное прозрачное и матовое стекло, а второй – бутылки, по размерам своего производства представляются единственными большими заводами, подобного рода, на Юге России» [12, с. 216]. «Бельгийці виготовляли скло великих розмірів, російських виробників, які б могли конкурувати з ними, в Росії немає. В Росії поки тільки один завод, косянтинівський, виготовляє скло розміром до 90 вершків. Спосіб його виробництва запозичений в Бельгії і поки що виготовляти його можуть тільки бельгийці» [8, с. 5].

«В Росії всього 4 заводи, які виготовляють бемське скло, і тільки один, косянтинівський, виготовляє скло вдосконалим бельгійським способом» – повідомляла газета «Утро» 1909 року [8, с. 5].

У прејскурантах Товариства зверталася увага споживача на високу якість скла, наголошувалося, що виробляється воно бельгійським способом і бельгійськими майстрами [9, с. 1], [10, с. 1].

Скляний завод виробляв віконне бемське скло різної товщини: одинарне, полуторне, потрійне, яке відзначалося своєю *«білизою, чистотою, прозорістю і найвищою рівномірною товщиною, що особливо цінується в бемському склі»*. Скло надзвичайно м'яко і легко ріжеться [9, с. 1], [10, с. 1].

Що стосується потужності заводу: на 1909 рік – обсяг виробництва 1 млн. м² скла; 1912 та 1916 – по 3 млн. м² кожного року [9, с. 1], [10, с. 1].

В асортименті продукції заводу було унікальне на той час скло «Фото», яке використовувалося *«переважно фабриками фотографічних пластинок»* [9, с. 11], [10, с. 26]. Статистикою за 1910 рік зазначено, що це *«єдине в Росії виробництво скла «Фото»»* (мається на увазі Російська імперія). Наголошувалося, що скло «Фото» вироблялося майстрами-спеціалістами, тож якість його була доскональною: *«Преимущества этого стекла: равномерная тонкость; отсутствие загара, волн и шероховатости»*. Рекомендації щодо використання: *«Спробуйте його для картин»* [10, с. 26]. Скло «Фото», замовляли, зокрема, фабрики «Победа» і «Слава» у Москві.

Прејскурантом 1913 року рекламувалося кольорове скло: червоне, зелене, синє та *«інших кольорів гладеньке та візерунчасте, власного виробництва»* [9, с. 39]. Ще одна з реклам: *«Стекло всех цветов и рисунков для украшения и витрин»*.

«У великому виборі» пропонувалося звичайне бемське візерунчасте та матово-візерунчасте скло. Різноманітні красиві малюнки виконані найкращою емаллю, яка не змивалася та не стиралася. Із прејскуранту 1913 року: *«Особливої уваги заслуговує малюнок «Мороз», який відрізняється своїм оригінальним виконанням. Особливо він красивий на срібному дзеркальному фоні»* [9, с. 39]. Із прејскуранту 1916 року: *«Скло спеціально загартоване, пряме та гнуте для гасових ліхтарів»* (рос. «керосиново-калильных») [10, с. 10].

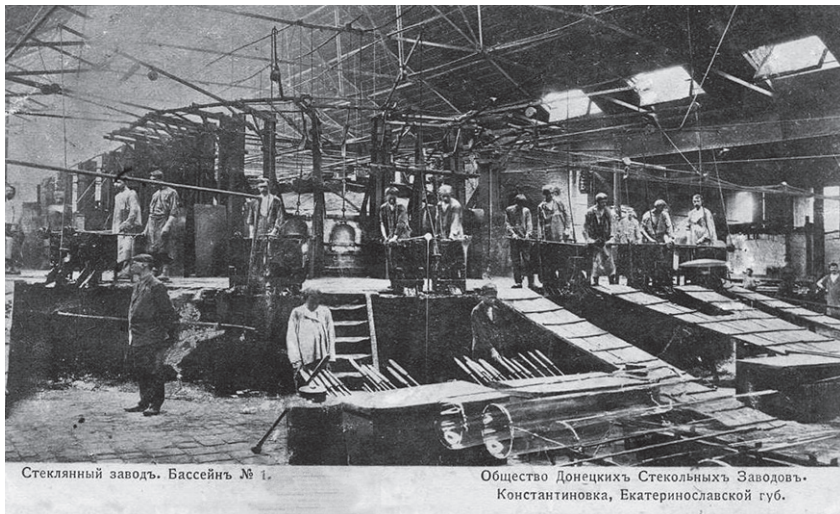

Крім того, скляний завод забезпечував своїм склом пляшководий та хімічний заводи.

Технологічний процес виготовлення скла розпочинався з підготовки шихти. Вона складалася із основного та допоміжного сировинного матеріалу, підготовка якого певним чином впливала на якість скла та скляних виробів.

Для виробництва скла були необхідні пісок, крейда, глауберова сіль, сода та інше. Хімічне виробництво, організоване Товариством поруч зі скляним заводом, довгий час відіграло роль допоміжного, й було постачальником сульфату – важливого компоненту шихти для виробництва скла.

На заводі сировину складували як на відкритих майданчиках, так і в закритих приміщеннях біля цеху підготовки (місцеве – біля (рос.) «составных»), всередині якого належним чином та в необхідних пропорціях змішували складові компоненти шихти. Скляне виробництво потребувало й вугілля. У першу чергу для газогенераторів, які використовувалися на підприємстві. Що стосується силового господарства: задіяні 2 парових котли (1899) [7, с. 38], стосильний паровий двигун (1912).

Стекланный заводъ. Бассейнъ № 1.

Общество Донецкихъ Стекольныхъ Заводовъ.
Константиновка, Екатеринославской губ.

Провідними спеціалістами виробництва були майстри-склодуви, їм допомагали помічники. Об'єднані в бригади, кожна з яких: складув (видувальник) та 2-3 помічника. Бригади працювали на так званій естраді – узвишші навколо печі. Вона місцями частково оберталася. Все узвишшя було розділене між бригадами на окремі місця, які називали «лонгаж», вузькими та глибокими западинами. Перед естрадою виконувалися різні допоміжні роботи.

Процес виробництва на скляному заводі відбувався наступним чином. Спочатку, декількома етапами, помічники варили скло та видували заготовку (використовуючи інструменти). Заготовку передавали видувальнику, який за допомогою набірної трубки (з розтрубом на кінці) поступово видував великий скляний циліндр – довжиною 1,80 м, вагою 12 кг. Діаметр залежав від сили видування. Місцеві робітники називали такі циліндри «халявами», бельгійські – стволом (пушкою), а в одній з газет – цистернами. Тунельна піч виконувала дві функції: по-перше, нагрівала циліндри, по-друге – регулювала охолодження скляної стрічки.

Стекольный завод. Прямолинейныя печи.

Общество Донецких Стекольныхъ Заводовъ
Константиновка, Екатеринославской губ.

Для циркуляції повітря та зниження високої температури в виробничих приміщеннях застосовувалася вентиляційна система, яку робітники називали «вітрогони».

Із країв циліндрів обрізали зайве, вантажили їх на спеціальні візки й транспортували до приміщення, де знаходилися прарильні печі.

Опис головної виробничої будівлі: *«В стекляном заводе зда-ние, соединяющее два бассейна для выплавки стекла имеет около ста пятидесяти сажень длины. В этом здании помещаются во всю его длину правильные печи, в которые поступают выдутые цилиндры и откуда выходят листы стекла»* [12, с. 216]. *«Такими великими, вражающими скляными цистернами завжди заповнене особливе приміщення заводу, де скло це сортується і ріжеться»* [8, с. 5]. *«Почти до половины длины здания правильных печей идут параллельно сортировочное и укупорочное отделения»* [12, с. 216].

За пакування і спеціальне різання скла з клієнтів плату брали окремо, згідно з додатковими угодами [9, с. 6]. Всі товари, як окремо зазначалося преїскурантом, завантажували у вагони, які до станції призначення рухалися без перезавантаження, що мінімізувало ризик пошкодження товару. Разом із тим, вся скляна продукція, згідно з умовами виробника, *«відправлялася завжди за страх і ризик покупця»* [9, с. 6].

Всі три підприємства Акціонерного товариства були з'єднані між собою та зі станцією Костянтинівка залізничною гілкою завдовжки десять верст. Обслуговувалася гілка залізничним персоналом Товариства [9, с. 3]. Використовувалися власні маневрові паровози, вагони. Крім того, для потреб виробництва був задіяний гужовий транспорт. Зокрема 1903 року при скляному заводі тримали таку худобу: робочих коней – 20, кобилиць – 10, жеребців – 2 [13, с. 102-103].

Отже, бельгійські підприємці та фахівці, впроваджуючи свій досвід та передові досягнення у склянній справі, використовуючи місцеві ресурси, створили в Костянтинівці потужне виробництво якісної продукції, яке стало одним із лідерів скляної галузі Російської імперії.

Список інформаційних джерел:

1. Выписка высочайшего утверждения Комитета Министров о переименовании акционерного общества «Донецкие стеклянные заводы в Сантуриновке» (копія). – Костянтинівський краєзнавчий музей. – ДДР НДФ 2247.

2. Новосельський А. Бельгійські інвестиції у промисловості Костянтинівки кін. ХІХ-поч. ХХ ст. / А. Новосельський // Північна Донеччина: Час, події, люди. – Ж.: Вид. О. Євенок, 2018.

3. Выписка высочайшего утверждения Комитета Министров о переименовании акционерного общества «Донецкие стеклянные заводы в Сантуриновке» (копія). – Костянтинівський краєзнавчий музей. – ДДР НДФ 2247.

4. McKay J. P. Pioneers for profit. Foreign entrepreneurship and Russian industrialization. 1885-1913 / J. P. McKay. – Chicago-London, 1970.

5. Пеетерс В. Сталь у степу / В. Пеетерс. – Київ, 2010.

6. Bonebakker S. Konstantinovka construction et destruction d'une colonie belge dans la Russie de la fin du siècle / S. Bonebakker // These de licence dans le cadre du programme de Sovietologie de la Rijksuniversiteit Leiden Pays Bas, 1989. Переклад: Вікторія Ігнат'єва.

7. Металлургическая и фабрично-заводская промышленность Екатеринославской губернии (за 1899 год). – Екатеринослав, 1900.

8. Епифанский А. Путевые заметки (Константиновка) // Утро – 1909 – №699.

9. Прейскурант бемских, матовых и узорчатых оконных стёкол и зеркал. Общества Донецких и химических заводов в Константиновке. – Москва, 1913.

10. Прейскурант бемских, матовых и узорчатых оконных стёкол и зеркал. Общества Донецких и химических заводов в Константиновке. – Москва, 1916.

11. Киевлянин – 1906 – №224.

12. Иллюстрированный спутник по Курско-Харьково-Севастопольской железной дороге. – Харьков, 1902.

13. Отчет Бахмутской земской управы за 1903 г. Часть 1-я. – Бахмут, 1904.

14. Список фабрик и заводов Российской империи / Под ред. В. Варзан. – СПб., 1912.

ПЕРШИЙ ДОСВІД ДЕМОКРАТІЇ. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ІЗЮМСЬКОГО ПОВІТУ ЗЕМСЬКОЇ ДОБИ

1. Реформи 1860-х

Значний вплив на розвиток місцевого самоврядування в підросійській Україні, зокрема в Ізюмському повіті, мали проведені Олександром II демократичні реформи: «Городовое положение 16 июня 1870 года», «Положение о губернских и уездных земских учреждениях от 1 января 1864 года», «Судебная реформа 20 ноября 1864 г.». Нове міське положення в повітовому Ізюмі було запроваджене 1873 р., а в заштатному Слов'янську ще раніше – 15 грудня 1872 р.

Відтепер владу в містах представляла міська дума, яка виконувала функції розпорядника. Її виконавчий орган – управа вирішувала господарчі справи міста.

Згідно з новим положенням рівне число гласних (депутатів) до думи обирали платники податків (виборці), що сплачували рівну суму податків. Список виборців складався з трьох частин (курій). Очолювали його платники найбільшого податку (1 курія). У другу курію входили містяни середнього достатку. Решта (переважна більшість) платників податків складала третю курію. Таким чином, нове міське положення дозволяло забезпечити лояльний до влади склад міського органу самоврядування. Кожні три роки дума обирала міського голову, який затверджувався губернатором та одночасно виконував і функції голови управи. У виборах певного міста брали участь особи, яким виповнилося 25 років, та які були власниками нерухомості й підприємств, займалися кустарними промислами або дрібною торгівлею на території цього міста. Не допускалися до виборів особи, які мали судимість, відсторонені від посад, підслідні,

позбавлені духовного сану. Юристи, посадовці судів і поліції та жінки брали участь у виборах через представників. Голосування було таємним. Дума обиралися на 4 роки, проте половина її складу повинна була оновлюватися кожні 2 роки.

Контрольні функції над міською думою виконував губернатор. Механізм контролю визначала стаття 76 Міського положення. На розгляд губернатора в обов'язковому порядку подавалися постанови міських дум. Він мав право у двотижневий термін зупинити їх дію з причини невідповідності до закону. Міські думи могли оскаржувати ці рішення, звертаючись до губернських з міських справ «Присутствій», до складу яких входив губернатор, віце-губернатор, голова губернської земської управи, голова губернського міста, голова губернського з'їзду мирових суддів. Рішення «Присутствія» діяли невідкладно. Дума могла оскаржити їх в Урядовому Сенаті, рішення якого мали остаточну дію. Але чекати його іноді доводилося дуже довго. Губернатор подавав на розгляд до Міністерства внутрішніх справ кандидатури голів губернських міст, надсилаючи особисті справи всіх кандидатів, що набрали найбільшу кількість голосів. Міністр повідомляв губернатора про своє рішення, яке доволі часто приймав на свій розсуд, не звертаючи ніякої уваги на результати голосування.

Та й ця система здавалася ліберальною порівняно з тим, що в ході чергового «закручування гайок» почав запроваджувати Міністр внутрішніх справ І. М. Дурново. Міське Положення 1892 року взагалі не мало норми, за якою міське самоуправління в межах своєї компетенції могло діяти самостійно, і повністю підпорядковувалося губернатору. Тепер він затверджував не тільки обраного голову міста, а й членів управи, ним же обов'язково затверджувався річний бюджет. Документи на розгляд МВС подавалися думою та управою тільки через губернатора. Губернатор притягав голів дум та членів управи до дисциплінарної відповідальності. Порівняно з Положенням 1870 р. нове Положення не містило пункту про самостійну, у межах своїх повноважень, діяльність органів місцевого самоврядування. Губернатору пода-

валися на розгляд всі (!) ухвали міської думи. Він міг відмінити ухвалу, якщо вона визнавалася «...такою, що не відповідає загальним державним інтересам і потребам або явно шкодить інтересам населення». Остання теза, абсолютно довільна, мала на меті повністю поставити місцеве самоврядування під контроль держави.

Важливою сторінкою в історії міста є те, що внаслідок судової реформи Ізюм 1867 року став центром великого судового округу: «К округу Изюмского окружного суда принадлежат 3 уезда – Изюмский, Купянский и Старобельский уезды Харьковской губернии и Бахмутский и Славяносербский уезды Екатеринославской губернии». А це було певним рівнем міста – гласні суди по всій губернії були лише в Ізюмі, Харкові й Сумах. Тоді ж у місті була побудована в'язниця. Але згодом виникло питання щодо переведення суду до Слов'янська:

«...суд весьма сочувственно отнёсся к этой мысли, т. к. Славянск при железной дороге, а Изюм отстоит от неё в 30 верстах (ст. Барвенково Кур.-Хар.-Аз. дор.)». Та місто відстояло свій статус: «Дума и земство горячо принялись хлопотать, чтобы суд не переносили в г. Славянск. Особенно энергично действовал в этом деле председатель земской управы О. М. Ковалевский, которому Изюм и обязан тем, что не остался без суда» [1].

1870 р. в Ізюмі була запроваджена посада міського пристава [2].

2. Міські органи: Дума, Ратуша, Управа. Вибори в Ізюмі: від купецьких до загальних

Хто ж керував містом у другій половині ХІХ сторіччя? Загалом найбільш заможним, дієвим, занепокоєним проблемами міста і, як наслідок, шанованим було купецтво. Представники цього суспільного стану вибиралися до органів міського самоуправління найчастіше. Стосовно міського голови, то це була майже монополія купецтва. Зокрема перший і останній голови міста належали до однієї купецької династії – Жевержевих. Та наприкінці ХІХ сторіччя – це вже була досить освічена

місцева еліта. Скоріше за все її можна вважати представниками місцевого бізнесу.

Зберігся список гласних міської думи від 1877 року, до якого внесено 46 депутатів ізюмського «парламенту». Із них міщан – 17 (40%), купців – 9 (20%), чиновників (титул. радники, губ. секретар) – 3 (6,5%), працівників земства – 3 (6,5%), невідомого стану – 15 (з них принаймні 3 – підприємці).

Напередодні реформ, 1862 року, головою Ізюмської думи була людина непересічна – засновник іменного міського банку (Ізюмський Городской общественный Ильи Извекова банк), купець II гільдії Ілля Петрович Извеков. Наприкінці 1860-х рр. він володів у місті вівномийкою, воскобійним, салотопним, цегельним заводами загальним оборотом 242 600 крб. Його коштом 1871 року було відновлено ізюмський Преображенський собор. Він мав лише доньку Марію, й прізвище Извекових надалі зникає з історії ізюмського самоврядування, поступившись іншій династії ізюмських купців – Жевержеєвих.

Під час головування Извекова Трохим Костянтинович Жевержеєв був бургомістром (очільником) Ізюмської ратуші, виконавчого органу міста. Ратманами (членами ратуші) були міщанин Павло Ягорович Терентьев та дворянин Яків Павлович Волоконський.

Упродовж 1863-64 років бургомістром ратуші був представник іще однієї давньої купецької династії – купець Андрій Павлович Веприцький. Ратманами – купці Прокіп Тимофійович Чернявський та Червоний Яків Іванович.

На трирічний (1865-1868) термін міським головою було обрано Трохима Костянтиновича Жевержеєва. Бургомістр ратуші – купецький син Микола Степанович Кісільов (син слов'янського купця II гільдії Степана Кіндратовича Кісільова). Ратмани – купці Петро Трохимович Карякін та Олександр Васильович Пивоваров.

1866 року бургомістр – купець Прокіп Тимофійович Чернявський, ратмани – купці Семен Дмитрович Климашов (Климашев) та Степан Гаврилович Бойков.

1867 року ратуша була скасована, виконавча влада міста переходить до управи, що вже нагадує сучасне міське самоврядування. Упродовж 1868-1871 років міським головою був міщанин Семен Дмитрович Климашов (Климашев), а 1871-1873 знову Трохим Жевержеєв. Секретар – титулярний радник Порфирій Васильович Анісімов.

Три строки підряд (1874-1883) головою думи обирається купець II гільдії Антон Федорович Курилов. Секретарем залишається Порфирій Анісімов. Змінюється склад думи, тепер гласних 72 депутати. Як і раніше вони обираються за майновим цензом.

Дума представляла й обговорювала питання, що стосувалися всієї громади. Від її імені виносила й громадські постанови та вироки. Загальні засідання думи призначав міський голова. Вони були терміновими (два рази на рік у серпні й лютому) та надзвичайними, які скликалися для рішення надзвичайних громадських справ. Про скликання як термінових, так і надзвичайних засідань міський голова попередньо повідомляв генерал-губернатора. Збори загальної думи вважалися дійсними тільки тоді, коли на них були присутні міський голова, станові старшини й хоча б третина гласних. Про причини своєї відсутності на засіданні гласний зобов'язаний був повідомити міського голову. Якщо він цього не робив, то притягувався до відповідальності у виді штрафу (від одного до десяти карбованців за кожний день відсутності) [3].

Гласні обирали й управу. Перший демократично обраний голова Ізюмської управи – купець II гільдії Семен Дмитрович Носков. Членами управи було обрано купців Дмитра Захаровича Костенка і Йосипа Аполлоновича Віллера, та міщанина Михайла Юхимовича Беляєва. Вони ж обирали й торгову депутацію думи, яка складалася переважно з купців та міщан, і перевіряла правильність сплати податків і зборів.

На триріччя 1883-1885 рр. міським головою обирається син экс-очільника міста купець Олексій Трохимович Жевержеєв, товаришем (його заступником) Павло Волоконський. Секретар, як і раніше, Порфирій Васильович Анісімов.

Кінець XIX ст., що для імперії позначився стрімким економічним і соціальним прогресом, відбився і на характері роботи міського самоврядування Ізюму. Після трирічної перерви на 1886-1891 рр. міським головою знову обрано купця Антона Курилова. Його заступник – колишній голова торгової депутації міщанин Лев Веприцький. Члени управи теж міщани – колишній член торгової депутації Авксентій Гребенніков та Іван Степанович Славгородський (з 1890). Бачимо, що від купців, які незмінно панували в міському самоврядуванні, влада зміщується в бік середнього класу – міщан. Проте незмінним залишається секретар управи – Порфирій Анісімов.

Це підтверджується і в подальшому, коли два строки підряд (1892-1899) місто очолював міщанин Дмитро Захарович Костенко, а членами управи були знов-таки міщани. Секретар – П. Анісімов, із 1895 року – Сергій Федорович Запорін.

Останні півтора десятиліття (1904-1917) міським головою обирався Олексій Трохимович Жевержеев

Міським головою на наступне триріччя (1900-1903) обирають відомого у місті адвоката Олексія Остаповича Дементьєва. За спогадами В. Авілова (сина останнього секретаря повітового земства), він навів лад у господарстві міста й примусив землевласників платити земельні податки до міської скарбниці, за що його й «забалотували» на виборах 1903 р. Членами управи були Федір Милий та міщанин Іван Андрійович Оринич, секретарем – Сергій Запорін.

Щодо виборів гласних (депутатів) міської думи, то указом Сенату від 23 квітня 1906 року (з приводу царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 року) було видано закон, згідно з яким вибори до міської думи відбувалися за спеціальними куріями на базі майнового цензу. За станом міського самоврядування стежив губернатор. Він же контролював прийняття та затвердження усіх важливих постанов та рішень міських дум. Останні вибори в міські думи згідно з цим законом відбулися 1914 року [4, с. 39].

Партійно-політично ізюмській міській голова, як прямо зазначала щоденна харківська (політична, громадська, літературна, економічна) газета «Утро»: *«правый октябристь городской Голова Жевержеевъ»* [5, с. 2].

Особливо цікавими були вибори 1910 та 1914 року, коли в Ізюмі вже діяли партії, що гуртувалися, за зразком думських кампаній, навколо двох головних сил: правлячих октябристів, до яких примикали праві російські націоналісти (Союз Російського Народу, який в Ізюмі очолював священник Стефан Коханов і військовий Розаліон-Сошальський), та опозиційних прогресистів, за якими стояла Партія Народної Свободи (кадети). Власне землевласники і чиновники з одного боку, підприємці та інтелігенція – з іншого. Жодних проявів лівих сил, як й українського організованого руху, на цих виборах не зафіксовано. 27 квітня 1910 р. пройшли вибори до Ізюмської міської думи на яких вже відбувалася *« посилена агітація різних партій »*. Ізюмські вибори висвітлювалися і на шпальтах найпопулярнішої харківської газети «Южный Край» [6], [7], [8].

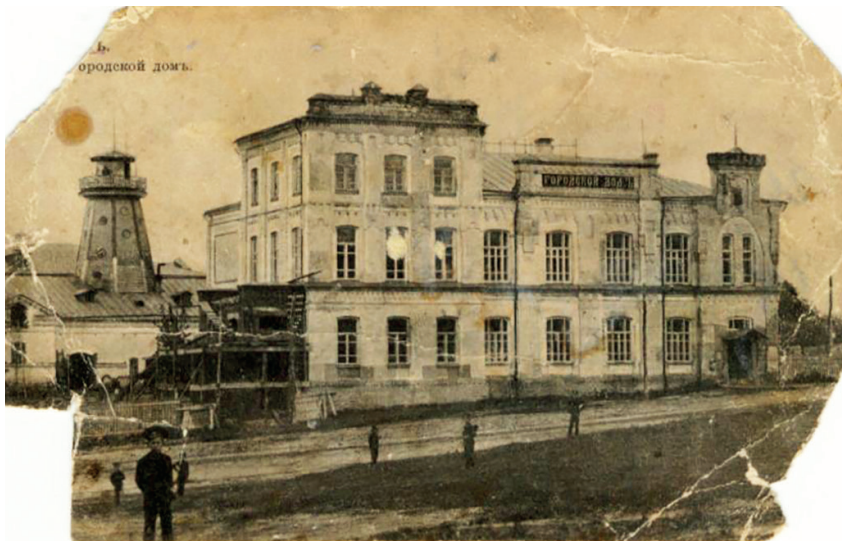
Як зазначала стаття у газеті «Утро», партій «...образовалось достаточно. Некоторые партии выпустили уже партийные списки кандидатов в гласные» [9, с. 8]. Склад новообраної думи принципово оновився – обрано було 21 нового гласного проти 18 старих. Можемо припустити, що купецько-міщанський склад думи оновився інтелігенцією та різночинцями прогресистських настроїв. Очевидно, саме вони вплинули на введення до складу управи підприємців Коробки та Славгородського.

Ще більш цікавими були вибори 1915 р.: «За нѣсколько дней до выборовъ новой думы по городу ходили слухи, что послѣднему ея составу грозитъ провалъ и наиболѣе активными виновниками такого провала явятся такъ называемые «низовики», т. е. жители нижней части города, преимущественно торговцы нижнега базара и обыватели окраинъ». Зокрема старому складу думи самі жителі закидали значні витрати на електростанцію і водогін: «...міські гроші тратити на лектричество. На біса воно нам?». Насправді внаслідок виборів, що відбулися 24 січня, з 35 гласних думи обрано лише 12 осіб «інтелігентних діячів», всі інші були торговцями та промисловцями [10, с. 7].

Склад останньої міської управи від 1915 року: купець, знаний підприємець Іван Андрійович Болтунов, почесний громадянин Іван Миколайович Ільїнський, міщанин, підприємець Григорій Коробка, почесний громадянин Василь Аношкін та міщанин, підприємець Семен Васильович Биндисов. Саме з таким «капіталістичним» керівництвом місто вступило в буремний 1917 рік.

У нас немає точних даних про діяльність Ізюмської міської управи, проте навряд чи вона суттєво відрізнялася від Харківської, котра в період 1912-1913 складалася з розпорядчого відділення (із судовим, санітарним, статистичним відділами), господарського, рахункового, технічного (архітектурний та інженерний відділи), квартирного відділення та відділення військової повинності. Окремими органами міської управи були торгівельна депутація, оціночна комісія (з оцінки нерухомого майна), пожежний комітет, ряд комісій, що створювалися думою

та звітували перед нею. Щодо чисельності самої Управи (міськвиконкому), то в Ізюмі вона складалася з 4-6 осіб. Напередодні Першої світової війни в Ізюмській міській управі працювало 12 чоловік [11, с. 38].

Міське муніципальне, як зараз кажуть комунальне господарство, розвивалося в залежності від рівня місцевих доходів. До комунальних платежів, згідно з Положенням 1892 р. відносився оціночний збір із нерухомого майна фізичних та юридичних осіб, збір із торгівельних та промислових свідоцтв, із трактирів та пивних. До факультативних (необов'язкових) місцевих податків належали: з візничого промислу, власників коней та екіпажів тощо. Крім того, платежі з нотаріальних актів, акційних продаж, мір і ваг [12, с. 34]. Всі ці платежі були невеликі, тому більшість міських бюджетів була дотаційна.

Наприклад, із 1904 по 1914 рік частка міського збору від загальної суми податків по Харківській губернії зменшилася з 41% до 27%, а загальна сума податків зросла втричі. Водночас державні доплати до міських бюджетів склали лише 1/10 їх

частку. Навіть витрати поліції до 1 січня 1914 року лежали на міському бюджеті [12, с. 35].

Джерелами формування бюджету міста наприкінці XIX сторіччя були податки: на нерухомість, торгові збори (з винних, спиртних лавок, із трактирів і візництва), ремесел, мита різні, доходи з міського майна (з оренди млинів, із землі під заводами й магазинами), повернення місту коштів урядом.

Основний податок на нерухомість складався на підставі «Книг оцінки нерухомого майна», які щорічно видавалися думою.

Торговими податками обкладалися рибні, м'ясні, квасові, сінні, гончарні, хлібні, бубличні та інші лавки, дерев'яні й цегляні. Магазины, що торгували мануфактурою і промтоварами, податків не платили. Податки за сировину платили цегляні та інші заводи.

1874 року міські думи отримали право визначати кількість місць продажу, забороняти торгівлю спиртними напоями в тих чи інших місцевостях. Реформою 1885 року вносилися корективи до «Положення про трактирні заклади»: збори з чайних та інших закладів без продажу міцних напоїв, пивних із продажем гарячої їжі на користь міста не повинні були перевищувати суми, сплачуваної ними до державної скарбниці. Правилами 14 травня 1885 року міським думам надавалися повноваження на дозвіл щодо відкриття закладів із роздрібною торгівлю спиртними напоями.

Головними статтями прибутку думи були: податок на нерухомість, збір із промислів, збір із візників, земельний податок, оренда міських будівель, інші податки.

Витрати: на утримання думи, утримання поліції, на пожежну команду, утримання мостів, бульварів, парків, ремонт будівель, мощення вулиць, освітлення, народну освіту, медичну допомогу й ветеринарію [13].

Під орудою місцевого самоврядування ізюмське господарство стрімко розвивалося. Як писав К. Щелков 1882 р. щодо міст

Харківської губернії: *«Выше прочих городов по промышленности стоят Изюм, Лебедин и Харьков»*. Проте, як зазначає Селіванов, *«торговля Изюма в последнее время начинает падать; прежде Изюм был известен как обширный рынок сырых кож, скота и хлеба; теперь же заштатный город Изюмского уезда Славянск, благодаря тому, что лежит при железной дороге, по торговле стоит гораздо выше Изюма»*. Щодо торгових закладів, то в місті було 14 бакалійних магазинів, москательних – 2, продажу дріб'язкових товарів – 2, борошняних – 10, сінних – 6, скоб'яних – 8, шкіряних – 3, хлібних – 13. У сфері обслуговування у місті працювали три готелі. За словами Селіванова готель Рябенка *«не уступит харьковским средним гостиницам»*. Шинків – 21, «ринських» (продаж вина) погребків – 4, ресторанів – теж 4, а от пивних – лише 1 [1]. У місті діяла земська лікарня, друкарня та фотографія. 1877 року відкрилася міська пошта.

Довідник 1885 року показує нам місто, яке швидко зростає. Зокрема населення з 6451 осіб (1846) виросло до 20782 (у 3,3 рази) природний приріст становив 0,51% на рік. Тут мається на увазі місто з лівобережною частиною. Офіційно межі міста на півночі проходили по р. Сіверський. Донець, тому Гончарівка, Піски, Попівка, Гнидівка, Дегтярівка, Сергіївка, Сухий Ізюмець, Підлужний, Нижнє та Верхнє селища залізничників, Військові Бараки та інші вважалися окремими населеними пунктами. Темпи зростання були на другому місці серед міст Харківщини. Територія міста склала 762 дес. (4-те місце в губернії), з них вільної землі було 151,25 дес. (ліси). А от прибутки міста за три десятиліття зросли у 9 разів (II місце в губернії).

Не стояла дума осторонь і культурного життя. Про це, наприклад, свідчить кореспонденція «Справа з пам'ятником Т. Г. Шевченкові» в газеті «Рада» [14, с. 4].

На початку століття виникає міське комунальне господарство. 1912 р. в Ізюмі починають працювати електростанція і водогін. Електропостачанням були охоплені лише кілька вулиць у центрі міста. Гасове освітлення (з 1908 р.). головних вулиць та

Центральної площі замінено на електричне. Дві свердловини на Пісках забезпечували місто якісною питною водою. Два насоси потужністю 24 м³/годину качали воду в бак ємністю 500 м³. Було встановлено 7 будок продажу води, яка коштувала лише ¼ копійки за цеберку. Виникла об'єднана комунальна структура, так зване „Водосвітло”. Першим її директором був інженер Енгель [11, с. 42-43].

Громадський транспорт обмежувався біржею візників, що знаходилася між жіночою гімназією та міською Управою, на Московській (нині Покровська) вулиці, а пізніше – біля реального училища. Всього візників було 26, їздили вони на лінійках та фаєтонах із номерами, виданими міською управою. Цікаво, що в Ізюмі вперше в губернії дозволили займатися візницьким промислом жінкам. Діяла каретна майстерня Корольова. Коли 1910 р. за 4 кілометра від міста відкрилася залізнична станція, туди почав ходити диліжанс, проїзд у ньому коштував 15 коп. Виникло два основних маршрути: під час повені через Піски, після спаду води через міст біля водокачки [11, с. 21-23].

Між тим у благоустрій міста зростав внесок земства: *«Первая мощёная дорога в городе появилась в 1896 г., она соединяла Пески с городом через Замостянскую улицу. Это была единственная улица, связывающая Изюм с Харьковом... Мостовая внесла известную долю культуры в быт жителей Московской и Большой улиц... С 1864 г. началась организация Земской службы. С этих пор... началось дорожное строительство, а спустя добрых тридцать лет понадобилось, чтобы построить несколько километров дорог»* [11, с. 3-5].

Земство, як основний рушій місцевого самоврядування, було наскільки важливим для розвитку краю, настільки й несправедливо забутим.

3. Земство як унікальний досвід самоврядування

Після скасування кріпацтва, 1864 року була проведена найважливіша реформа – запроваджене земство. Це унікальний досвід незалежного й самоорганізованого місцевого самоврядування.

Ізюмське земство станом на 1864 р. виявилось найбільш прибутковим. Під час розподілу оподаткування земського населення Харківщини на Ізюмський повіт припадала найбільша сума – 1952 руб. 70 коп. [15, с. 161].

Земства користувалися значною самостійністю, але їхню діяльність з питань відповідності законодавству контролював губернатор. Проте земство могло оскаржити його дії у Сенаті, за яким було останнє слово.

Розпорядчими органами земств були губернські та повітові земські збори (зібрання), виконавчими – управи, які обиралися на вільних виборах один раз на три роки. Усі виборці ділилися на три групи (курії) в залежності від майна. Перша група об'єднувала землевласників (не менше 200 десятин землі на особу). Це були переважно поміщики-дворяни, які не мали нерухомості в місті. Друга – власники нерухомої власності (переважно будинки) вартістю від 500 до 3 тисяч рублів (багаті купці, міщани, іноді селяни). Третя група була виключно становою, або селянською. Правило майнового цензу до неї не застосовувалося.

Спочатку обиралося земське зібрання повіту. Як повітові, так і губернські зібрання проводилися один раз на рік. На перших зборах обиралися відповідно повітова та губернська земські управи (в повітах – три особи, в губерніях – сім) та їхні голови. Управи засідали постійно та розглядали поточні справи в перервах між земськими зібраннями.

Кількість гласних кожного повіту була розписана державною відомістю за кількістю землевласників, міського та сільського населення, розмірами земельних володінь, нерухомого майна, наділів землі сільських товариств, кількості волостей. Згідно з «Положенням» 1864 року, в Харківській губернії до повітових земських зборів обиралося 560 гласних, які поміж себе обирали 95 губернських гласних.

Законодавство від самого початку визначило й закріпило перевагу в земстві представників землевласницької курії, до якої входили переважно дворяни. Чисельність дворянства складала

лише 1,2% від усього населення губернії, а кількість землі, що їм належала – більше 30% від всієї площі орної землі.

До земства не могли обиратися губернатор, віце-губернатор, члени губернських правлінь, губернські та повітові прокурори, чини місцевої поліції, особи молодше 25 років, особи, що перебували під кримінальним слідством або судом, особи, зганьблені судовим або громадським вироком та іноземці.

Відповідно до наказу уряду, по I курії право брати участь у виборах гласних отримали 1255 великих землевласників Харківщини. 730 із них проживали в південно-східних повітах, куди входив й Ізюмський. Крім великих землевласників, до курії входило 10 власників торгових і промислових підприємств або іншого нерухомого майна, вартість якого була не менше ніж 15 тис. руб., та особи, що мали річний оборот виробництва не менше 6 тис. руб. До цієї ж групи входили обрані на своїх зборах уповноважені від священнослужителів, власників церковної землі, повірені й уповноважені від приватних власників, церков, монастирів, різних установ, громад, компаній і товариств, що володіли в повіті не менше 1/20 частини земельного цензу.

Усього від цієї частини власників право обирати гласних отримали 2463 особи. У цій же курії знаходився і 691 представник від священнослужителів. Отже, всього від цієї курії 4419 осіб отримали право обирати 258 (46,1%) гласних повітових зборів.

До міської II курії входили всі купці, які мали купецькі свідоцтва I та II гільдії, власники фабрик та інших промислових або торговельних закладів, які знаходилися на міській землі, з річним оборотом не менше 6 тис. руб.; для міст з населенням більше 10 тис. чоловік, особи, які володіли на міській землі нерухомою власністю з оподаткуванням у 3 тис. руб., і не менше 500 руб. для всіх інших міст із населенням менше 10 тис.; повірені від приватних власників, церков, монастирів, різних установ, громад, компаній і товариств, що володіли закладами або нерухомим майном, зазначеним у цій статті. Таким чином, від міської курії право брати участь у виборах гласних отримали 1916 осіб

від 197030 загальної кількості міського населення. Вони обирали 87 (15,5%) гласних повітових земств.

Для сільської III курії майновий ценз не встановлювався, натомість вводилася триступенева система виборів: сільські товариства посиляли по одному представнику на волосний сход. Зі складу волосного сходу обиралися 1/3 виборців до повітового з'їзду, на якому обиралися гласні до складу повітових земських зборів. Брати участь в обранні гласних земських зборів отримало 1504 селянина-власника. Вони обирали 215 гласних (38,4%).

Отже, право брати участь у виборчих земських зборах Харківської губернії отримали 7815 осіб, що складало 0,5% від загальної кількості населення губернії та близько 1% отримали за законом право обирати й бути обраними. Одного гласного I курії обирали 18 виборців, II курії – 22, третьої – 7.

За підсумками виборів 1865 р. в одинадцяти повітових земських зібраннях губернії дворяни отримали перевагу й набрали 39,46% (221 із 560) місць гласних. На другому місці – селяни, 35,3% (211 із 560) місць. На частку купців припадало 10,89% (61 із 560), духовенства – 3,39% (19 із 560), міщан – 2,15% (12 із 560). У губернських земських зборах серед виборних гласних скликання 1865–1868 рр. дворянству належало 75,8% (72 із 95), селянам – 11,7% (11 із 95), купцям – 12,5% (12 із 95) [15, с. 139-142].

Таким чином, право керувати земствами вибороли поміщики. На земські посади з великим бажанням йшли неодмінні члени селянської присутності та мирові посередники. Високим був відсоток представників купецтва та селянства, але через особливості виборів вони ніколи не були в більшості. Повітові управи складали й публікували встановленим законом порядком списки осіб, які мали виборче право. Жінка могла реалізувати своє виборче право тільки через доручення чоловіку.

До першого Ізюмського повітового земського зібрання 1864 року було обрано 35 землевласників I курії, 11 від міського товариства II курії, 24 від сільських товариств III курії [15, с. 268].

Фактично такі пропорції зберігалися до 1889 року. Після 1890 року (контрреформа 1890 р.) пропорції і число гласних змінилися радикально: I дворянська курія мала тепер 24 гласних, II міщанська лише 4, а селяни – 12 [15, с. 271] (число земського зібрання скоротилося з 72 до 40). Так дворяни штучно забезпечили собі абсолютну більшість у земському зібранні, не зважаючи на стрімке падіння їхнього економічного й суспільного впливу.

Голова повітової управи затверджувався губернатором. Ізюмські повітові земські збори обирали 6 гласних до губернських зборів. Із самого початку свого функціонування управи отримали певну свободу від контролю гласних. Збори встановлювали членам управ вельми високі оклади. Голова Ізюмської земської управи 1866 року отримував 500 руб. (як і члени управи), 1877 року – 700 руб., 1887 року зарплатня голови управи складала 2000 руб., членів управи – 1500 руб. [15, с. 275]. Треба врахувати, що до Ізюмської управи за весь час її діяльності входили майже виключно дворяни, лише три рази – купці й один раз селянин [15, с. 276].

Скорочення штату земств і швидке зростання земських бюджетів призвело до зменшення витрат: 1870 року в два рази, а 1913 року до 1/15 від кошторису. За перше десятиріччя XX сторіччя земський бюджет збільшився втричі.

12 червня 1890 р. царський уряд на чолі з Олександром III прийняв нове «Положення про земські установи», яким суттєво обмежувалися принципи безстановості та виборності земств. У I виборчій курії, під головуванням повітового предводителя дворянства, брали участь дворяни. У II курії, під керівництвом голови губернського або повітового міста, – усі інші особи, які мали право брати участь у земських виборах, представники благодійних та навчальних установ, торгово-промислових товариств і компаній, які щонайменше протягом року володіли в повіті землею, визначеною розкладом для кожного повіту, або нерухомим майном, оціненим не нижче ніж у 15 тис. руб. Обрання гласних від селян відбувалося на волосних виборчих сходах, де селяни

обирали кандидатів у гласні, а вже з їхнього середовища губернатор призначав установлену кількість гласних. Тобто, гласних обирали не селяни, а губернатор на свій розсуд [15, с. 144-145].

Контрреформою було введено посаду повітового земського начальника. Загалом ці зміни поставили земства під щільний державний контроль. Згідно зі статтями 117 і 124 голова та члени управи вважалися державними службовцями, отримували чини й ордени. *«Служба гласних признається повинністю (ст. 89), за невиконання визначається відоме покарання»* (ст. 46 Укладення про покарання). Із 1890 року дисциплінарна відповідальність встановлювалася губернатором або губернським із земських справ Присутством (ст. 134, 138). Звільнення проводилося тільки з відома губернатора або міністра внутрішніх справ (ст. 125), а в окремих випадках МВС мало право самостійного звільнення з посади члена земської управи. Кандидат на голову управи був зобов'язаний мати класний чин. Отже, в обранні населенням земські збори потрапили чиновники. Збори не уникнули бюрократизації. У додаток до Положення 1890 року МВС видало 53 роз'яснення, що суперечили закону. Усе це ніяк не сприяло розвитку місцевого самоврядування.

Для збереження переваги дворян у земських зборах уряд знизив земельний ценз для I курії. Проте для Ізюмського повіту він залишився в межах 250 дес. Згідно з новим «Положенням», право брати участь у виборах гласних до I курії отримали 907 дворян і 903 уповноважених особи. Всього по цій курії 1810 осіб обирали 230 гласних (60,2% від загальної кількості).

Саме в Ізюмському повіті спостерігалось найшвидше «вимивання» дворянського землеволодіння на користь селянського. Зокрема розмір дворянського землеволодіння по Ізюмському повіту становив: 1877 року – 313743 десятин (49,3% всієї орної землі), 1887 – 259760 дес. (39,0%), і 1905 – 134138 дес. (лише 19,8%) [15, с. 256]. 1905 року на Ізюмщині 69% дворянських землеволодінь були дрібні (до 100 дес.), 26% середні (від 100 до 1000 дес.) і лише 5% великих (понад 1000 дес.). Станом на 1911

рік дворяни володіли лише 919951 дес., а різночинці (фактично буржуазія) – 260347 дес. ізюмських земель [15, с. 272].

Щоб зрозуміти всю складність ситуації, треба відзначити, що столипінська аграрна реформа вивела з общини найбільш заможну та ініціативну частину селян. Вони перестали бути членами сільської громади («миру») й втратили виборчі права. У степовій Ізюмщині станом на 1861 рік переважна більшість селян (до 90%) були державними, а не закріпаченими. Після скасування кріпацтва вони отримали в середньому по 4,5 дес. землі (вдвічі більше за колишніх кріпаків). Заможні господарства стрімко зростали, а після 1906 р. вони активно пішли з громад. До 1915 року з общин Харківщини вийшло 24% селян, із яких 80% створили хутори (поза межами села) або відруби (в селах). Ізюмщина вкрилася сотнями заможних хуторів. Уже 1912 року хутірські та відрубні господарства збирали з десятини зернових на 30 пудів більше, ніж господарства общинників. Саме через те в Старобільському, Куп'янському та Ізюмському повітах збирали найбільші врожаї пшениці [16, с. 46-47]. 1917 року в Ізюмському повіті на одне хутірське господарство припадало 13 десятин землі, а на одне відрубне 4,1 десятини.

Захищаючи інтереси дворянства, закон обмежував права торгово-промислової буржуазії. Виборчий ценз для міської курії підвищувався з 6 тис. руб. обороту до 15 тис. руб. Із цієї причини більшість представників II курії були позбавлені виборчого права. Тепер у II курії право прямої участі в обранні гласних отримали 444 особи й 970 осіб уповноважених. Усього по цій курії брати участь у виборах мали право 1414 осіб, які обрали 37 гласних (9,7% від загальної кількості обраних). Від селян, із обраних ними на волосних сходах кандидатів у гласні, губернатор призначив 115 осіб (30,1% від загальної кількості).

Отже, брати участь у виборах до земських установ Харківської губернії згідно з новим «Положенням» 1890 р. отримали право 3224 осіб, тобто 0,31% від загальної кількості населення губернії. Позбавлялися виборчого права приблизно 4490 осіб, із

них 2599 – I курії, 502 – II курії, 1389 – III курії. Майже 2/3 місць земських гласних виділялося дворянам. Це положення діяло до 1906 року.

У повітах представництво дворян у земствах скорочувалося за рахунок посилення торгово-промислової буржуазії, купців і багатих селян. Відносна стабільність у II курії пояснюється як розширенням адміністративних і територіальних кордонів, так і зростанням чисельного складу міського населення. Істотну роль відігравав розвиток капіталізму, а саме утворення промислового виробництва та фінансових об'єднань. Підйому капіталістичного підприємництва сприяла й діяльність державних банків, зокрема Селянського поземельного банку. Користуючись їхніми послугами, упродовж 1883-1899 років селяни Харківської губернії придбали 95558 дес. землі. Дедалі більше селян могли викупувати землю, і все більше їх мало можливість брати участь у виборах [15, с. 145-147].

Серед найбільш прогресивних земств, які вели перед у вимогах лібералізації політичного життя, передусім виборчої системи, було Ізюмське земство. Уже на початку XX ст. воно висунуло чіткі вимоги: зниження виборчого майнового цензу, безпосереднє обрання гласних селянами та навіть виборчі права жінок [17, с. 14].

Земства мали свій досить значний бюджет. 1865 р. прибутки земства склали 7296 р. 32 коп., а 1900 – вже 141288 р. 43 коп.

Джерелами бюджету земств були: повітовий земський збір (переважна частина прибутку), губернський (відрахування від загальних прибутків губернського земства), на влаштування торгових місць, збір на ліквідацію ярів, мита й гербові збори [18, с. 146].

10 вересня 1864 року відкрилися перші Ізюмські земські збори [19, с. 134]. Почалася нова епоха історії краю – земська. Згадаймо очільників нашого повітового самоврядування тієї епохи.

Перша Ізюмська земська управа: голова Роменський А. А., дворянин, член – П. П. Шабельський, колезький секретар, поміщик.

Останній склад ізюмського земства перед 1917 р. був таким: голова Дяченко Данило Авксентійович, члени Управи – Алешко Сергій Якович, Орлов Сергій Станіславович, фон Ціглер Олександр Якович. Секретар – Мандрикін Олександр Васильович, дворянин.

Одним із базових питань земств була освіта. У грудні 1880 року в Ізюмському земстві розглядалося питання про відкриття в Ізюмі замість класичної гімназії реального училища, яке й було відкрите 1882 року. Але пріоритетною була початкова шкільна освіта: 1- і 2-річні земські училища для дітей селян. Незважаючи на нестачу коштів, за допомоги сільських товариств і меценатів земство будувало нові школи. Відповідно до звіту відділу освіти Ізюмського земства від 14 червня 1909 р. в повіті діяло 110 земських шкіл, із них 23 кам'яні, 85 дерев'яних, 2 мазанки. Трохи раніше, в жовтні 1908 р. земські збори прийняли рішення про введення на Ізюмщині загальної середньої освіти. За 10 років планувалося побудувати школи для 25,5 тис. учнів. Виділено 4000 руб. для реального училища в Слов'янську. Міністерство народної освіти виділило для ізюмського земства 27690 руб. До осені 1911 року земство побудувало ще кілька 4-річних шкіл.

У листопаді 1899 року ізюмське земство виділило 500 руб. на хати-читальні для селян. У вересні 1903 призначає субсидії: ізюмській громадській бібліотеці 200 руб., сільським бібліотекам 725 руб. У жовтні 1907 р. внесло 1000 руб. для утримання хат-читалень та товариств грамотності в селах.

Охорона здоров'я була ще однією важливою сферою, яку активно розвивало земство. У листопаді 1896 року Ізюмське повітове земство вирішило запровадити стаціонарну медицину з 1 січня 1897 року. У травні 1904 року в повіті була запроваджена змішана система медичної допомоги. Тепер лікарі не лише приймали хворих, а й їздили до них за викликом (переважно в села). Крім того, була відмінена оплата лікарських консультацій та за виписані ліки. У жовтні 1905 земство відкрило 5 амбулаторій для лікування хворих тварин. На відкриття виділило 60 руб., далі щорічно 200 руб. і на ліки – 100 руб.

Важливою сферою діяльності було будівництво та ремонт повітових доріг, мостів. 1900 року на земських зборах Ізюмського повіту розглядалася доповідь управи щодо 16 проєктів і кошторисів на дорожні споруди.

Переймалися ізюмські земці й стратегічними питаннями, які мали сприяти розвитку економіки, залученню інвестицій. Зокрема Ізюм опинився осторонь артерій тогочасного економічного та суспільного життя – залізниць, і стрімко почав втрачати свої позиції по відношенню не лише до власного «позаштатного» міста Слов'янська, а й слободи Барвінкової. Передбачаючи це, Ізюмські земські збори в жовтні 1869 року пропонували будівництво Ізюмсько-Барвінковської дороги [20, с. 35]. Проте лише 1912 року залізниця таки дійшла до Ізюму.

У березні 1904 року Ізюмська міська дума розглянула питання обміління Дінця, і постановила звернутися до губернського земства в справі щодо розчищення річища. Улітку 1909 року земство збудувало дамбу паралельно течії Дінця.

На засіданні 1874 року гласні губернських зборів доручили губернській управі видати Ізюмському земству позику в розмірі 20000 руб. із 4% ставкою терміном до 1 січня 1882 р. [15, с. 168]. Позика призначалася на закупівлю хліба для подальшого продажу населенню за заготівельними цінами.

Допомога селянству в розвитку продуктивних сил Ізюмщини була важливим напрямком роботи Ізюмського земства. 1906 року ізюмські земські склади продали сільгоспмашин і знарядь праці на 86462 руб. 16 коп. Посівне насіння кормових трав роздавалося селянам Ізюмщини безкоштовно. У листопаді 1907 р. повітове земське зібрання постановило призначити інструктора з садівництва з окладом у 300 руб. та створити плодорозсадник.

Поступово земства стали ареною боротьби між консервативними і ліберальними силами. Одним із перших таких питань стало надання дрібного кредиту селянам, які, отримавши волю, не отримали землі та засобів виробництва. Ліберальна частина земства виступала за надання дрібного кредиту, в той час як їх

опоненти вважали постановку й вирішення цього питання передчасним [20, с. 35]. Для кредитування селянських товариств губернське земство 1876 року заснувало повітові товариства взаємного кредиту, зокрема й в Ізюмському повіті. На ці потреби губернське земство видавало від 1000 до 16000 руб. за умови, що повітові земства будуть стежити за роботою товариств [15, с. 168-169].

На черговій сесії 1 грудня 1909 року губернська управа доповідала щодо виділення коштів Ізюмському попечительству дитячих притулків, хворим дітям товариства попечителів та малолітнім сиротам притулків [15, с. 184].

До передостаннього земського повітового зібрання (1913-1916) було обрано 40 гласних. Зокрема від I виборчого зібрання (великих землевласників) – 24, від II – 4, від сільських громад – 12.

17 грудня 1912 року на заключному засіданні сесії губернського земського зібрання гласний Н. В. Розаліон-Сошальський вносить пропозицію, яка була одностайно прийнята: «...чтобы в ознаменование 50-летнего земского юбилея в присутственной комнате губернской управы были помещены портреты всех председательствующих за истекший полувек и мраморные доски с перечислением на них всех председателей и членов управы» [21, с. 6].

Газета «Утро», яка висвітлювала засідання сесії, в тому ж номері розміщує

цікаві портрети-шаржі під рубрикою «Наши земцы», серед яких й Ізюмський голова О. Т. Жевержеєв.

4. Вибори до Державної думи на Ізюмщині

Роки революції 1905-1907 рр. повністю змінили систему влади в Росії. Уперше був скликаний парламент. Згідно з царським указом від 19 лютого 1906 р. визначалися терміни проведення виборів до Державної думи, зокрема у Харківській – 26 березня [22, с. 58-59].

Виборчий закон був непрямим, вибори проводилися по становим куріям, зокрема й селянській. Виборці обирали спочатку „виборщиків”, які власне й визначали хто стане депутатом парламенту. Отже, Ізюмщина не мала безпосередньої можливості обрати свого депутата [23, с. 60-61].

Щодо виборщиків до II Думи від Ізюмщини, то, як писала права газета «Киевлянин» *«В Изюмъ избраны 3 землевладельца, 3 священника и 5 крестьянъ ...»* [24, с. 4].

Патронат над організацією виборів взяло МВС. Виборчі комісії – губернську й повітові очолювали переважно голови окружних судів. Особливу увагу в своїй роботі комісії приділяли складанню і звірці списків виборців. Більш точно визначення кола осіб, яких закон наділяв виборчим правом, забезпечувала співпраця виборчкомів із органами місцевої адміністрації – повітовими, сільськими правліннями, міськими управами. Архівні джерела свідчать, що найбільш поширеними порушеннями були помилки в написанні прізвищ виборців, внесення до списку померлих осіб, а також прострочення терміну подання заяв на право участі у волевиявленні [22, с. 63-64].

Соціалістичні партії організували бойкот виборів до Думи. Цим та низькою політичною культурою пояснюється мінімальна активність сільського населення Харківської губернії – лише 6,8% [22, с. 75].

Іноді радикали вдавалися до протизаконних дій. Наприклад, на думку харківських більшовиків, антидумської пропаганди

було недостатньо для протидії організації виборам, тому в лютому 1906 року на черговому засіданні місцевого комітету ухвалено рішення «конфіскувати» виборчі списки. Але їхні дії практично не вплинули на перебіг виборчого процесу в регіоні [22, с. 84].

Партій на Ізюмщині практично не було. Єдиним винятком став ізюмський повітовий осередок російської ліберальної партії Союз 17 жовтня («октябристів») [25, с. 124]. Місцеві комітети октябристів Ізюму та Слов'янська швидко об'єднали місцеву торгово-промислову еліту та поміщиків, що розуміли необхідність реформ [22, с. 114]. Цим почасти пояснюється, що октябристами були всі депутати від Ізюмщини після 1907 року. У цілому на Харківщині провідною була опозиційна ліберальна Партія народної свободи (так звані «кадети»). В Ізюмі вони зорганізувалися під керівництвом авторитетного громадського діяча лікаря Гаврила Івановича Хаджопуло. По губернії перемогла КДП: 6 кадетів із 11 депутатів від Харківщини.

Згодом організуються і монархісти. У березні 1906 року в Слов'янську було засновано відділення «Русского собрания» [19, с. 323]. У січні 1907 в Ізюмі – осередок Союзу російського народу.

3 червня 1907 року цар здійснив фактичний державний переворот, розігнавши Думу. Було запроваджене нове виборче законодавство. Його зміна після розпуску II Державної думи пояснюється прагненням влади забезпечити чисельну перевагу для проурядових кандидатів, перш за все дворян-землевласників. «Положення про вибори до Державної думи» від 3 червня 1907 р. обмежувало представництво від селян. Зокрема була визначена їхня група, що втрачала право голосу. Це ті, хто не мав земельної власності або придбали її, отримавши позику від Земельного банку. Таким чином, на Ізюмщині виникла значна група активних селян-землевласників, позбавлених виборчих прав.

Тепер кожні 230 великих землевласників делегували одного виборника, велика торгово-промислова буржуазія була представлена одним виборником на 1000 осіб, середня буржуазія – на 15000, селяни – на 60000, робітники – на 125000 [26, с. 61].

Виборчі можливості ізюмчан були обмежені до краю. Як зазначала газета «Утро» від 17 червня 1907 р. *«Разпускъ Думи у нас был встрѣченъ спокойно. Обыватель немного поговорилъ да и замолкъ. К новымъ выборамъ обыватель рѣшилъ однестись вполне индифферентно. Да оно и понятно: в прошлый разъ на долю Славянска выпалъ выборъ 4 выборщиковъ. Весь город, против обыкновения, закипелъ жизнью и поставилъ лѣвых. Теперь Славянск не имѣет своего самостоятельнаго участка. На весь уездъ вмѣсто прежнихъ 7 выборщиковъ избираются 2, да и эти въ Изюмъ, куда нѣтъ желѣзной дороги и куда не доехать»* [27, с. 4].

Після придушення революції інтереси нашого регіону виражали депутати III і IV Дум, які представляли тодішню ізюмську еліту: представник місцевого самоврядування, дворянин Василь Бантиш (див. фото), слов'янський підприємець Олександр Котляров та великий ізюмський землевласник Микола Антонов. Усі вони належали до партії октябристів. Єдина тоді легальна українська газета «Рада» зазначала, що виборщиками до Держдуми в січні 1907 р. стали «Од Изюму 5 октябристів, 1 правий, 1 невідомий.» [28, с. 3].

Проте вже на початку 1910-х на Ізюмщині з'являється нова, дуже потужна на той час політична група – прогресисти. Це були вже виразники інтересів підприємців (капіталістів) ліберальної орієнтації, за якою стояла партія конституційних демократів (Народної Свободи) та земські кола. Газета «Утро» під час виборчої кампанії 1912 року фіксує «Прогрессисты гг. Изюма и Славянска выставляют кандидатов» [29, с. 3].

Передвиборча боротьба була надзвичайно гострою, правляча на Ізюмщині партія октябристів застосовувала як адмінресурс, так і незаконну агітацію, особливо в земстві. Передусім

у Слов'янську, де позиції підприємницьких кіл (прогресистів) були значно сильнішими за поміщиків-октябристів, що переважали по повіту в цілому.

Політична боротьба під час виборів 1907-1914 рр. була скоріше не партійною, а групово-регіональною. Обирали не прямо, а через виборщиків, обраних за станами. Конфлікти, які виникали між ними, неузгодженість дій зрештою привели до того, що Ізюмський повіт (єдиний в губернії) був розділений на дві виборчі курії – власне ізюмську й слов'янську [30, с. 3].

Таким чином, 1907 року Ізюмщина отримала 10 виборщиків – удвічі більше, ніж Харківський повіт, і більше за всі інші повіти. Стосовно виборців, то Ізюмський повіт мав їх лише 1598 – більше за будь-який повіт, крім Харківського, але непорівняно мало з 400-тисячним населенням Ізюмщини.

Аналіз електорату, що обирав виборних, свідчив про величезну перевагу в повіті дрібних землевласників (68+209) над великими (109), що давало підставу розраховувати саме на їхню перемогу [30, с. 3].

Опублікований список обраних від Ізюмщини уповноважених виборників, навіть більший – 12 осіб. Це виборщики від I з'їзду землевласників: октябристи Антонов М. І., Бантиш В. О., Максимович Б. І.; прогресист Коршун С. В. Серед позапартійних переважно німецькі колоністи сучасної Барвінківщини: Классен Й. Я., Тіссен Д. Й., Ніккель Г. Г., Енгель Ф. Г., Фрезе П. П. та від настоятелів церков священник сл. Савинці Воскобойник М. М. Від I з'їзду міських виборців октябрист Котляров О. О., від II з'їзду – прогресист Голєв П. П. [31, с. 4].

Значна кількість німецьких колоністів пояснюється тим, що німці виявилися більш політично активними. Із 538 виборців від дрібних землевласників на вибори з'явилось лише 83, із них 80 німців. Дисципліна й законслухняність німецьких колоністів дали їм змогу фактично перемогти в цій курії, де обрано було 27(!) німців і 3 росіян (із них два прогресисти). На другому відділенні з'їзду з 912 виборців явилось 34, із них 20 німців. Тут про-

йшли вже прогресисти – Фрезе і Козьмін. Навіть голова губернського земства В. Акішев був забалотований голосами німців. Ще більшу цікавинку приніс з'їзд священників. Всі запропоновані церковним передвиборним комітетом (правого напрямку) були забалотовані. Обрані 20 позапартійних священників [30, с. 3].

Обраними до останньої Державної думи стали лівий октябрист, відомий слов'янський підприємець О. О. Котляров та один із найздібніших юристів останньої Думи, товариш (заступник) голови Думи і перший голова фракції октябристів М. І. Антонов.

Список інформаційних джерел:

1. А. Селиванов. Очерки Изюма. // Харьковские губернские ведомости, май – июнь 1882 (№135-136).

2. Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии до 1882 г.

3. Балух Валерій Сергійович Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: іст.-прав. досл. на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917), 2002, URL: <http://meگو.info/матеріал/дисертація-з-права-організація-і-діяльність-комерційних-судів-російської-імперії-історико-п>

4. Проблеми та перспективи розвитку державного управління в умовах реформування: [колективна монографія] / Заг. ред. Чечель А. О., Хлобистов Є. В. – Бельско-Бяла (Польща): Вища шк. екон. та гуманітарист. 2017, 493 с.

5. Утро: газета. 27.09.1912. (№1759). – Харьков, URL:

<https://libraria.ua/search/?Search=%D0%98%D0%B7%D1%8E%D0%BC&P age=18>

6. Южный Край: газета. 22.04.1910. – Харьков.

7. Южный Край: газета. 02.05.1910. – Харьков.

8. Южный Край: газета. 23.06.1910. – Харьков.

9. Утро: газета. 18.04.1910. (№1020). – Харьков.

10. Утро: газета. 30.01.1915. (№2562), URL:

<https://libraria.ua/search/?Search=%D0%98%D0%B7%D1%8E%D0%BC&P age=5>

11. В. Авілов. Спогади про старий Изюм. Рукопис. 1970. Фонд Изюмського краєзнавчого музею.

12. Історія міста Харкова ХХ століття: присвячується 350-річчю міста Харкова / О. Н. Ярмиш та ін.; худож. І. В. Осипов. – Харків: Фоліо: Золоті сторінки, 2004. 686 с.

13. Татаринів С. Й. Тутова Н. О. Нариси історії самоврядування у Бахмуті і повіті у 18-20 ст. Артемівськ. 2008. 240 с.

14. Рада: газета. 01.11.1909, (№ 247), URL:

<https://libraria.ua/search/?Search=%D0%86%D0%B7%D1%8E%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0&Page=6>

15. Проць Наталія Василівна. Дворянство Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст. – Харків.

16. Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921 рр.): дис.канд. іст. наук: 07.00.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків. 2005. — 195 с., URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/34740/3/dysertatsiia_2005_Motenko_Selianskyi_rukh.pdf

17. Білоконський І. П. Земський рух. – М. Задруга. 1914.

18. С. Й. Татаринов, Н. О. Тутова. Нариси історії самоврядування в Бахмуті і повіті у XVIII-XX століттях. – Артемівськ. 2008

URL: <https://gu.b-ok2.org/book/3301531/0e78ce>

19. Харківщина. Енциклопедичний словник. Харків: Золоті сторінки. 2014. 440 с.

20. Корнілова В. О., Степаненко Т. Л., Федоренко Л. Е. Економічні клопотання Харківського земства в другій половині XIX ст. // Краєзнавство 1 – 4 2002.

21. Утро: газета. 18.12.1912 (№1828). – Харьков.

22. Циганюк Микола Анатолійович Соціально-політична боротьба в Україні під час виборів і діяльності І Державної Думи. Кам'янець-Подільський. 2017.

23. О. Коник. Селянські депутати України в І і II Державних думах Російської імперії // УІЖ. – №1 – 1995.

24. Киевлянин: газета. 10.03.1906, (№69), URL:

<https://libraria.ua/search/?Search=%D0%98%D0%B7%D1%8E%D0%BC&Page=54>

25. Политические партии России в период революции 1905-1907 гг.: количественный анализ. – М, 1987.

26. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917): монографія / В. Мильов; відп. ред. О. П. Реєнт. – К.: Інст. Іст. Укр. НАН України, 2016.

27. Утро, 17.06.1907, (№165).

28. Рада, 27.01.1907 (№22), URL:

<https://libraria.ua/search/?Search=%D0%86%D0%B7%D1%8E%D0%BC&Page=112>

29. Утро, 28.09.1912 (№1760), URL:

<https://libraria.ua/search/?Search=%D0%86%D0%B7%D1%8E%D0%BC&Page=114>

30. Утро, 2.09.1912 (№1740). – Харьков.

31. Утро, 14.10.1912 (№1774). – Харьков.

32. Утро, 21.09.1912 (№1754). – Харьков.

КЕМ И КОГДА ОСНОВАНА НОВАЯ ВОДОЛАГА

Сегодня Новая Водолага – поселок городского типа, районный центр Харьковской области. Впрочем, в ближайшее время, по новой административной реформе, поселок изменит свой административный статус.

В прошлом Новая Водолага имела огромное значение как форпост на границе Харьковского слободского казачьего полка, Российской империи. Население в несколько тысяч человек постоянно подвергалось опасности от нападения татар, ногайцев, гайдамаков и запорожских казаков. В 1732 году значение Новой Водолаги оценило правительство императрицы Анны Иоановны и Новая Водолага стала играть роль дополнительного укрепления на важном участке Украинской оборонительной линии у крепости Святой Параскевы. Ещё в 1774 году пушки Нововодолажской крепости были готовы встретить врага. Да и в годы Второй мировой войны этот населенный пункт был необходим как транспортный узел в ходе боев за Харьков мая 1942 года, февраля-марта и августа-сентября 1943 года.

С 1675 года земли, на которых была основана Новая Водолага, принадлежали полковнику Харьковского слободского казачьего полка Григорию Ерофеевичу Донец-Захаржевскому. В 1693 году они перешли к его сыну Константину Григорьевичу Донец-Захаржевскому, а от него – к внуку, полковнику Михаилу Константиновичу Донец-Захаржевскому. В 1722 году Новую Водолагу купил тайный советник Алексей Иванович Дашков, он же основал Малую Водолагу (Водолажку) [1].

По состоянию на 1732 год в Новой Водолаге числилось: 691 двор, 909 изб и 2593 подданных малороссиян мужского пола, 5 священников, две школы, в которых было 4 школяра [2]. В середине 1730-х годов Новую Водолагу у Дашкова купила казна, выведя подданных черкас из крепостной зависимости для службы на Украинской оборонительной линии.

В связи с изменением административно-территориального устройства края во второй половине XVIII века не раз менялось и административное подчинение Новой Водолаги. С 1764 года она относилась к Екатеринославской провинции Новороссийской, а с 1775 года – Азовской губернии. После образования наместничеств в 1783 году Новая Водолага вошла в состав Константиноградского уезда Екатеринославского наместничества, а в 1796 году в составе Валковского уезда Слободского-Украинской (Харьковской) губернии, в которой и пребывала до ликвидации губернского устройства в 1925 году.

Местность и происхождение наименования

Наименование слободы происходит от речки Водолага (Адалага, Одалага). Впервые упоминание реки Водолага мы встречаем в росписи сторожей рыльских и путивльских станичников за 1571 год: *«Мож перелезти ниже Одалага, а от Одалага да на Товолжанскую поляну да к Мжу, да Мжем низ к Змиеву кургану...»*, далее указывалось, что *«из Рыльска ездити станицам ... от Пересветовы поляны подле Одалажских ровень, да вверх Орчика и Берестовые да к Коломшанским ровням...»*.

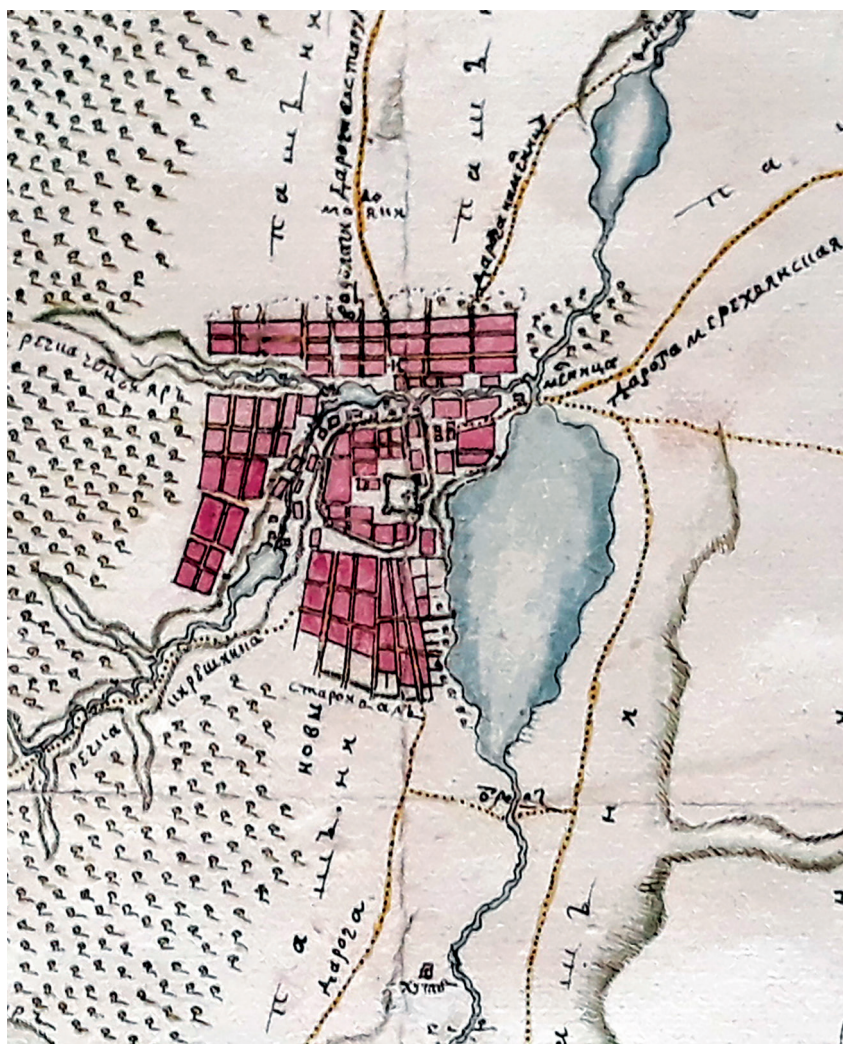
Речка Водолага упоминается и в 1627 году в книге Большому Чертежу: *«А переехав Мож, и Коломак, и Валки по праву Муравской дороги до верх речки Орчина, а Орчин пал в Орель; а по леву от Мжа до верх речки Адалага верст з 20, а речка Адалага пала в Мож.*

А от речки Адалага по леву леса Илавские буяраки, верст з 10, а из Илавских буяраков вытекли речки Олешенка да Иловка и пали в Мож...

А по левой стороне по Мжу, от Донца, речка Адалаг, впала в Мож, от устья верст с 40, а вытекла Адалах ис под Муравского шляху, с верху речки Берестовой» [3].

Земельная дача Новой Водолаги располагалась вдоль речки Водолага и пяти ее притоков. С правой стороны: Джгун и Княжная, а с левой стороны: Черный Яр, Чайчина, Старуха. В земельную дачу входили отвершки других речек: Камышеватая, Иваны

Оснoвание Новой Водoлаги

и несколько оврагов с протекающими в них ручьями. Наличие значительного числа речек и ручьев способствовало развитию скотоводства, и облегчало полевые работы для землевладельцев [4].

По плану геодезиста Сергея Дьякова сентября 1731 года к даче слободы Новая Водолага относилось 17056 десятин, а с прикупной землей 19006 десятин. Окружная межа составляла 71 версту 758 сажень [5]. Помимо Новой Водолаги к ней относилась еще Малая Водолага (Водолажка), несколько хуторов, мельниц и пасек.

Основание Новой Водолаги неоднократно описывалось исследователями прошлого, однако каждый из ученых ошибался, а иногда просто путал Новую Водолагу со Старой Водолагой. Попробуем разобраться в первоисточниках и противоречиях в истории Новой Водолаги.

Первым, кто представил историю Новой Водолаги, был автор «Историко-статического описания Харьковской епархии» архиепископ Харьковский и Ахтырский Филарет (Дмитрий Григорьевич Гумилевский). Он не определил дату основания села Старая Водолага, указав лишь, что в этом селении на 1676 год проживало 200 семей черкас (украинцев), и в ней построен деревянный острог со рвом и валом, а внутри этого укрепления – деревянная церковь Покровы Пресвятой Богородицы [6].

Он же пишет, что 10 августа 1676 года была составлена Межевая книга по челобитью полковника Харьковского слободского казачьего полка Григория Ерофеевича Донец-Захаржевского (Григория Донца): *«в диком поле между городами Валки и Мерефа с Крымской стороны за р. Мож, между Водолага и Колодезем доброго Ивана, по реке Мжа по обе стороны леса от сухого Ракитного колодезя через Черемушный колодезь до Скрозного колодезя...»*. Фактически описана территория, которая позже относилась к земельной даче будущей Новой Водолаги. Далее указано, что на том Диком поле *«у реки Мжа построен острог мерой в длину 174 сажени и шириной в 165 сажень»* [7]. Известно, что земли эти Григорий Донец

получил по своему челобитью в 1675 году [8]. Хотя, скорее всего, он занял их ещё ранее, просто юридически закрепил за собой в 1675 году.

Далее начинаются досадные недоразумения. Советский историк Владимир Павлович Загоровский в своей книге «Изюмская черта» описывает построение крепости Новая Водолага, давая ей определение «вотчинный городок», т. е. крепость была построена самим полковником Григорием Донцом на своей же земле, и службу в ней правили его же крепостные крестьяне и холопы [9, с. 68-69]. Описывает он и укрепление в городе Водолага, воспроизводя текст Филарета который относится к Старой Водолаге. Таким образом, Загоровский ошибочно считает основателем Новой Водолаги харьковского полковника Григория Ерофеевича Донец-Захаржевского.

Но далее Загоровский описывает верный путь устройства крепости в Новой Водолаге. В 1680 году генерал Григорий Иванович Косагов получил задачу устройства «новой» оборонительной черты от речки Коломак до крепости Царев Борисова на реке Северский Донец. Предполагалось, что река Мжа будет естественным укреплением «новой», так называемой Изюмской черты. Проведя весной 1680 года военно-инженерную разведку местности, Косагов представил в разрядный приказ свои соображения по части устройства укрепленных городков и валов между Валками и Змиевом не по реке Мжа, а южнее – на Крымской стороне в диком поле. Его аргументами стал факт, что если Изюмская черта будет проходить по реке Мжа, то четыре существующих городка – Змиев, Соколов, Водолага и Валки окажутся за чертой [9, с. 144-145].

Здесь, вне всякого сомнения, генерал Косагов имеет в виду Старую Водолагу, которая на тот момент уже существовала. Именно она могла считаться тем самым «вотчинным городком», поскольку была основана полковником Донцом на его земле и заселена его подданными черкасами. Загоровский пишет, что летом 1680 года уже была начата постройка укреплений, рвов и

валов. Тогда же начали устраивать засеки: по Водолажскому лесу длиной в 7 верст и ещё одну восточнее речки Водолага длиной в 3 версты. Между ними были поставлены надолбы и выкопан ров. И тут он снова допускает ошибку в том, что никакого укрепления в данном месте не существовало, якобы Новая Водолага, которая известна сейчас как районный центр была построена позднее [9, с. 169-170]. И в «Заключении» Загоровский указывает, что Новая Водолага была построена Харьковским полковником Григорием Донцом-Захаржевским в 1690 году [9, с. 226].

Снова вернемся к труду Филарета «Историко-статистическое описание Харьковской епархии». В разделе, посвященном Новой Водолаге, он пишет, что основателем её следует считать полковника Григория Ерофеевича Донца, которому принадлежали все земли водолажские и не позднее 1675 года. Здесь же Филарет приводит и описание укрепления в Новой Водолаге, которое было сделано в 1774 году [10]. И дата – 1675 год, и основатель вызывают огромные сомнения, поскольку Новая Водолага не упоминается в документах до 1679 года. Когда же о ней идет речь, то Григорий Донец в связи с ней упоминается не однозначно.

Однако далее, в разделе, посвященном Черкасскому Бишкину, архиепископ Филарет пишет: *«Харьковский Полковник Григорий Донец извещал: «Февраля 5 (1680 г.) писал к нему с Водолаги осадчий Григорий Ковалевский, что одноконечно видел Февраля 5 на Орчику большую орду, а с тою ордою идет хан Крымский подлинно под Харьков и под иные города»* [11]. То есть в городе Водолага указан осадчий Григорий Семёнович Ковалевский! Предположим, что черкас в Водолагу для воинской службы привел не полковник Донец, а Григорий Ковалевский. Возникает вопрос: как же в последствии они могли стать подданными черкасами Донец-Захаржевского? На этот вопрос и на сегодняшний день ответа нет.

Версию заселения Новой Водолаги черкасами посредством переселения осадчим Ковалевским поддерживает и военный историк Евгений Альбовский, который известен своими

исследованиями и трудами по истории Харьковского слободского казачьего полка: «Кандидатом в полковники после Тевяшева выступил Иван Григорьевич Ковалевский, полковой судья Харьковс-

душою дядю о сестрах го рацши джа
тлода шно фашоно некад тмаш ва
шшо принаю дуб ти а не ко дти
и в со на шно тмаш жем ф о
дака дяде сриворе сменов и в
годох еши дербел ав фз. по том
тлодо фоло дубод шашароя обшо
судо шното е дурно у рини фодо
кашо юнна ранки дини по ф
города шиме шноше вполон
тлода шашошине фашоно
на шибаш дур. димир
приходи дошо по шди тлоинье
шлои душо дур у раинье горо
ди шиб холоти шои шид шаше
шонд шибонини фашоно фод ешо
шони форо до бери фашоно шон
шаше шибонини фашоно шон
шашошко и шиб ораца шонбша

кого полка. Дед его, Семен, польский шляхтич, но человек чисто русского происхождения и православного вероисповедания, пришел из-за Днепра с самого начала поселения слободских полков; он заселил г. Ольшану и Новые Водолаги, защищал границы полка от набегов ордынцев, беспрестанно участвовал в военных походах и умер от полученных в сражениях ран» [12, с. 71].

Подтверждает основание Новой Водолаги осадчим Григорием Семеновичем Ковалевским документ от 3 мая 1679 года, в котором говорится о том, что под Водолагу 26 апреля того года пришли татары большой силой, ранили водолажского сотника, многих жителей взяли в полон, угнали скот. И далее Ковалевский через Валковского, приказного человека Тита Анненкова, сообщал в розрядную избу в Курск, что он просил харьковского полковника Григория Донца, чтобы он оберегал города, вел разведку про приход воинских людей *«не оплошно и промысел над ними чинить»* [13]. Уже из этого документа понятно, что речь не идет о «вотчинном городке» Старой Водолаге, принадлежащей Григорию Донцу. Разве мог бы он оставить без защиты свою «вотчину»? Напряженность на пограничье, как видим, была столь высока, что осадчий Новой Водолаги Григорий Ковалевский осмелился жаловаться на родного дядьку, полковника Григория Донца, за его нежелание защищать города строящейся Изюмской черты.

Но любопытнее всего то, что помимо черкас во вновь построенной Водолаге на 1680 год находился воевода, сюда же прибыли и служилые люди из числа детей боярских. В документе 1682 года осадчим в городе Водолага указан Григорий Саманов. Несомненно, – это Григорий Семенович Ковалевский [14]. В том же 1682 году при городе Водолага значится сотник Стефан Зеленский и переписано 298 черкас [15].

В одном из документов от 26 августа 1688 года белгородский воевода князь Фёдор Львович Волконский сообщает в Москву об отправке к ново построенному валу в Коломак, Перекоп и Водолажке меньшей казаков Харьковского полка [16]. Если

есть упоминание о Водолажке меньшей, то должна быть и большая. Поскольку известно, что Малая Водолага была основана в 1722 году, речь здесь идет, скорее всего, о Новой Водолаге, так как она входила в ряд городов на Изюмской черте. В описаниях событий 1686 года меньшая Водолажка упоминается в тесной связи с заставой на речке Берестовой. Упоминается и Старая Водолага, как слобода Водолажка, но в связи с именем Харьковского полковника Григория Донца и с тем, что в ней нет ратных людей, а стоит она на сакме, по которой привычно идут татарские отряды.

Наконец, все поясняет «расспросный» лист жительницы Новой Водолажки Анны Ивановны Дехтеревой, которая в том же 1686 году попала в плен к татарам вместе с отцом и сестрой, но убежала. *«Сентября в 4 день в Новой Водолажке Анна Иванова дочь Дехтерева Федорова жена сказала, в прошлом де во 194-м (1686) году августа в 21 день приходили под Водолажку войною татаровя и взяли отца ее да сестру девку Полажку и ее Анну и иных многих людей в полон поймали ж и осмотря де те татаровя казаков побежали назад тогож числа наскоро и прибежали на Береку речку и она де Анна стала у татар просить пить и один де татарин дал ей пить и стал на лошади своей седло оправливать и ковш привязывать и она де в то число ремня с него у себя скинула и с лошади бросилась в воду покамест татаровя поехали, и как де те татаровя поехали и она де вышед из воды пошла назад тем следом которым шли ис под Во(до)лажки татаровя а шла де она четыре дни и пришла в Змеевские пасеки и в тех де пасеках была 6 дней а из Змеева де по ведомости от ней в Водолажку взял ее муж, а тех де татар было менши 100 человек и те де хлопцы малые, а ясырю де было не большое ж, да стадо лошадей а отца де ее татаровя били плетьми и спрашивали о Государских ратных людей и отец де ее про ратных людей ничего не сказал»* [17].

Таким образом, есть все основания полагать, что город Водолага, он же слобода Водолажка меньшая, он же Новая Водолага был осажден (основан) в 1679 году, а крепость в нем построена в 1680 году. Он располагался на землях полковника Григория

Донца, однако острог и другие укрепления строились за казенные деньги, и службы в нем несли не только казаки Харьковского полка, но и московские служилые люди. В 1679 году сюда прибыли переселенцы черкасы, которых привел осадчий Григорий Семенович Ковалевский.

Собственно, ему и должен бы стоять памятник в поселке Новая Водолага, как основателю!

Список информационных источников:

1. Бумаги кабинета министров императрицы Анны Иоановны 1731-1740, собраны и изданы под редакцией А. Н. Филиппова. – Т. 1 (1731-1732)// Сборник Русского исторического общества. – Т. 104. – Юрьев, 1898. – С. 130.

2. Центральный Государственный исторический архив Украины в г. Киев, далее ЦГИАУК. Ф. 1725, оп. 1, ед. хр. 22. – Л. 1491.

3. Книга Большому Чертежу. – С.-Пб., 1773. – С. 64, 73.

4. Государственный архив Харьковской области, далее ГАХО. Ф. 24, оп. 3, ед. хр. 15.

5. Российский Государственный архив древних актов (г. Москва) далее РГАДА. Ф. 248, оп. 160, ед. хр. 56. – Л. 11.

6. Архиепископ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Х., 2011. – 241 с.

7. Архиепископ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Х., 1857. – Отд. 2.

8. Российский Государственный архив древних актов (г. Москва), далее РГАДА. Ф. 210, ед. хр. 12, ед. хр. 1530.

9. Загоровский В. П. Изюмская черта. – Воронеж, 1980 – 240 с.

10. Архиепископ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Х., 1857. – Отд. 2.

11. Архиепископ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Х., 1859. – Отд. 4. 197 стр.

12. Альбовский Е. А. Харьковские казаки. Первая половина XVIII ст. (по архивным источникам) 2-я часть I-го тома истории Харьковского полка. – Х., 2009 – 102 с.

13. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 793. – Л. 813.

14. РГАДА. Ф. 210, оп. 7-а, ед. хр. 97. – Л. 384.

15. РГАДА. Ф. 210, оп. 7-а, ед. хр. 97. – Лл. 384-388.

16. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 1268. – Л. 207.

17. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 1268. – Л. 279.

ПРО ПОЕТА Й ПРОКУРОРА МИХАЙЛА МИКОЛАЙОВИЧА ПЕТРЕНКА З ФОРМУЛЯРНИХ СПИСКІВ

За декілька років від створення проєкту «Ідентифікація Петренків» в українських і російських архівах вдалося розшука-ти чимало документів стосовно служби, життя та творчості поета й прокурора Михайла Миколайовича Петренка.

Серед них документи щодо його навчання в Харківському університеті та служби в установах, підпорядкованих Міністерству Юстиції. Особливо цінними для дослідження є Формулярні списки, які містять інформацію не тільки щодо просування по службі, а й окремі події з його життя та родини.

Починаючи з 1849 року, відповідно до указу Сенату, «Формулярні списки...» містили 15 інформаційних стовпців. Проте згідно з указом «Государственного совета» (травень 1864) з послужного списку було виключено 12-й стовпець (атестація чиновника), тому в формулярі їх залишилося 14.

Беручи до уваги цей факт, можна впевнено стверджувати, що копію «Формулярнаго списка о службѣ бывшаго Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, Коллежскаго Ассессора Петренка. за 1862 годъ.» (новий формат) було підготовлено для подачі в Міністерство Юстиції саме після травня 1864 року.

Отже, бачимо, що за роки служби Михайла Миколайовича Петренка формат послужних (формулярних) списків суттєво не змінювався, тому дослідникам нескладно працювати з інформацією, яка міститься в таких документах.

Для більш ефективного аналізу документів розглянемо Формулярні списки, починаючи з останніх (1862 рік) і закінчуючи найдавнішими зі знайдених на сьогоднішній день (1848).

В РДІА було знайдено Документ (1864 рік) [1, арк. 1, 2а, 2б зв., 2в, 3, 3 зв., 4, 4 зв., 5], поданий в Департамент Міністерства Юстиції

щодо призначення родині померлого Колезького Асесора Михайла Миколайовича Петренка одноразової фінансової допомоги.

М. В. Д.
ХАРЬКОВСКАГО
Гражданскаго Губернатора
По Губернскому Правленію
Отдѣленіе 1
Столъ 1
Сентября 29 дня 1864 года
№19078
г. Харьковъ

Въ Департаментъ Министерства Юстиціи

Прилагая при семъ въ Копіи формулярный списокъ о службѣ умершаго Коллежскаго Ассесора (такъ в документѣ. – О. П.) Михаила Петренка, списокъ установленныхъ свидѣній и три свидѣтельства, имѣю честь покорнѣйше просить Департаментъ Министерства Юстиціи, о назначеніи семейству умершаго Коллежскаго Ассесора (такъ в документѣ. – О. П.) Петренка въ единовременное пособіе, годоваго оклада жалованья, получаемаго Петренкомъ въ количествѣ 347 руб. 40 к. серебромъ

Гражданскій Губернаторъ

Підпис

Серед документів, поданих до Міністерства Юстиції, була також «Довідка» [2, арк. 26 зв., 2в], яка містила інформацію, невідому з раніше знайдених попередніх Формулярних списків:

Званія, имена и фамиліи лицъ, представляемыхъ къ единовременному пособію.

Служившаго Лебединскимъ Уѣзднымъ Стряпчимъ и умершаго на службѣ въ 1862 году Колл. Ас. Петренко, вдова Анна и дѣти.

Сыновья, Николай – 13 лѣтъ

Евграфъ – 5

21932
№ 1100
1312

КАРГОВСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ

2

КАРГОВСКОГО
Гражданскаго Губернатора

Въ Департаментъ Министе-
рства Юстиціи.

По Государственному Пробованию
Въдѣленію 1.
Часть 1.
Сентября 24. 1872.

№ 1100

Г. Харьковъ.

Примая присланъ въ копіи форму-
лярный списокъ о службѣ умершаго
Коллежскаго Ассессора Михаила Пе-
тренка, списокъ установленныхъ сви-
дѣній и три свидѣтельства, имѣю-
щестъ покорнѣйше просить Депар-
таментъ Министерства Юстиціи,
о казненіи семейству умершаго кол-
лежскаго Ассессора Петренка въ еди-
новременное пособіе, годовскаго оклада
жалованья, полускаго Петренкиной
въ количествѣ 347 руб 40 к серебромъ.

Губернаторъ *М. М. М.*

В. М. М.

Активаци
тобъ акти
Секретарь *В. М. М.*

Михаиль – 1 года

Дочери Марія – 1 года

Елисавета – 4

Любовь – 2

Сколько лѣтъ было дѣйствительной службы
за которыя испрашивается пособие. 18

Оштрафованія коимъ подвергался чиновникъ
во время службы. –

Сколько получали жалованья и буде
находились при разныхъ должностяхъ,
то какой высшій окладъ. 347 р. 40 к.

Сколько полагается выдать. 347 р. 40 к.

На основаніи какихъ статей свода законовъ
изданія 1857 г. и дополнительныхъ постановленій
пенсія назначается. 6 п. 1, 126, 129

Гдѣ желаютъ получать единовременное пособие.

Въ Лебединѣ (Харьковск. Губ.)

До пакету документів, підготовленого для призначення родині померлого одноразової фінансової допомоги, було додано «Формулярный список за 1862 г.» [З, арк. 2а, 3, 3 зв., 4, 4 зв., 5], підготовлений вже після смерті Колезького Асесора:

ФОРМУЛЯРНЫЙ СПИСОКЪ о СЛУЖБЪ
бывшаго Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго,
Коллежскаго Ассессора Петренка. За 1862 годъ.

Формулярний список, поданий разом з «Довідкою», містив не всі сторінки. Скоріше за все, вони не загубилися, але для цієї справи було скопійовано лише інформацію, потрібну для оформлення документу з виплати фінансової допомоги.

Враховуючи те, що формат формуляру суттєво не змінювався впродовж служби Михайла Петренка, було нескладно відновити

тексти розділів I–VI Формулярного списку 1862 року на основі відомого Послужного списку (1858) [4, арк. 11, 11 зв., 12, 12 зв., 13, 13 зв., 14].

Нижче подано інформаційний фрагмент з ФС (1858) – розділи I–VI:

I. Чинъ, имя, отчество, фамилия, должность, лѣта отъ роду, вѣроисповѣданіе, знаки отличія и получаемое содержаніе.

Титулярный Совѣтникъ Михаилъ Николаевичъ Петренко, сорока лѣтъ, Лебединскій Уѣздный Стряпчій, вѣроисповѣданія Православного. Имеетъ бронзовую медаль въ память войны 1853-1856 годовъ. Жалованья получаетъ въ годъ 224 р. 10 коп. Серебромъ.

Отже, відповідно до вказаного документу, в тексті Формулярного списку 1862 року в розділі (I) повинен бути наступний запис (О. П.):

...Коллежскій Ассесор...

... получаетъ въ годъ 347 р. 40 коп. Серебромъ

II. Изъ какого званія происходитъ
Изъ личныхъ дворянъ.

III, IV, V, VI. Есть ли имѣніе
У него самого и у родителей
- Родовое

Въ городъ Славянскъ Харьковской губерніи имеетъ въ числѣ прочихъ наслѣдниковъ два дома и при нихъ четыре души крестьянъ (звичайно, якщо ситуація не змінилася. – О. П.).

- Благопріобрѣтенное

Не числится

У жены, буде женатъ
- Родовое

Не числится

- Благопріобрѣтенное

Въ городѣ Лебединѣ деревянный домъ.

VII. Гдѣ получилъ воспитаніе и окончилъ ли въ заведеніи полный курсъ наукъ, когда въ службу вступилъ, какими чинами, въ какихъ должностяхъ и гдѣ проходилъ оную; не было ль какихъ особенныхъ по службѣ дѣяній или отличій; не былъ ли особенно, кромѣ чиновъ, чѣмъ награждаемъ и въ какое время; сверхъ того, если находясь подъ судомъ или слѣдствіемъ, былъ оправданъ и признанъ невиннымъ, то когда и за что именно былъ преданъ суду и чѣмъ дѣло кончено? // (VIII. Годы. IX. Мѣсяцы и числа.)

По окончаніи курса наукъ въ Императорскомъ Харьковскомъ Университетѣ со степенью Дѣйствительнаго Студента въ 1841 году, въ службу вступилъ въ Харьковскую Палату Уголовнаго Суда канцелярскимъ чиновникомъ тысяча восемьсот сорокъ четвертаго года Юля тринадцатаго дня 1844, Юля 13 Правительствующимъ Сенатомъ утверженъ въ чине Губернскаго Секретаря тысяча восемьсотъ сорокъ четвертаго года Августа четырнадцатаго дня со старшинствомъ со дня опредѣленія на службу 1844, Августа 14 Определен Старшимъ Помощникомъ

Столоначальника 1844, Сентября 19
Определенъ къ исправленію должности
Столоначальника 1845, Юля 6
Утвержденъ Столоначальникомъ 1846, Августа 17
За отличное усердіе къ службѣ по Высочайшему
повелѣнію награжденъ чиномъ Коллежскаго
Секретаря 1846, Ноября 26

Нижче подано текст-продовження вже з Формулярного
списку 1862 року [3]:

Опредѣленъ въ Волчанскій Уѣздный Судъ
Секретаремъ 1847, Авгу. 16
Определенъ въ городъ Лебединъ Уѣзднымъ
Стряпчимъ 1849, Юля 6
Высочайшимъ приказомъ отданнымъ по
гражданскому вѣдомству въ 22 день Генваря 1853 года,
произведенъ за выслугу лѣтъ Титулярнымъ Совѣтникомъ
со старшинствомъ 1850, Ноябрь 26
Получилъ бронзовую медаль въ пам'ять войны
1853-1856 годовъ 1856, Авгу. 26
Указомъ Правительствующаго Сената по
Департаменту Герольдіи, отъ 20 Марта,
1859 года за №18, произведенъ за выслугу лѣтъ
Коллежскимъ Ассессоромъ со старшинствомъ ... 1856, Декабрь 9

Подъ Судомъ и слѣдствиемъ не находился

Находясь на службѣ умеръ 1862, Декабрь 25
Въ это время было ему отъ роду 46 лѣтъ
Х. Былъ ли въ походахъ противъ непріятели и въ самыхъ сра-
женіяхъ, и когда именно?»
Небылъ

XI. Былъ ли въ штрафахъ, подъ слѣдствіемъ и судомъ; когда и за что именно преданъ суду; когда и чѣмъ дѣло кончено?

Небылъ

XII. Былъ ли въ отпускахъ, когда и насколько именно времени;

являлся ли на срокъ и если просрочилъ, то когда именно явился и была ли причина просрочки признана уважительною?

Былъ 1850 года съ 26 Юня по 23 Юля на 28 дней,

1852 года съ 4 Юля по 2 Августа на 28 дней,

1855 года съ 17 Августа по 8 Сентября

и съ 21 Сентября 1861 года на 28 дней изъ коихъ

на срокъ къ должности являлся.

XIII. Былъ ли въ отставкѣ, съ награжденіемъ чина, или безъ онаго, когда и съ котораго по какое именно время?

Небылъ

XIV. Холостъ или женатъ, на комъ, имѣет ли дѣтей, кого именно; годъ, мѣсяць и число рождѣнія дѣтей; гдѣ они находятся и какого вероисповѣданія?

Женатъ на Аннѣ Миргородовой, имѣетъ дѣтей сына Николая родившагося 16 Августа 1849 года; дочь Марию родившуюся 23 Генваря 1855 года, сына Евграфа родившагося 2 Апреля 1857 года и дочерей Елисавету родившуюся 18 Октября 1858 года и Любовь родившуюся 26 Генваря 1860 года, и сына Михаила родившагося 23 Августа 1861 года, изъ коихъ Николай находится во 2-й Харьковской Губернской Гимназии на счете у родителя а прочіе при родителяхъ, и никуда для изученій на счетъ казны не поступали. Жена и дѣти въроисповѣданія православнаго.

Вище згадані «Довідка» [2] й «Формулярний список...» (1862) [3] цікаві перш за все тим, що містять раніше невідому інформацію про дітей Михайла Петренка й Анни Євграфівни, які народилися після 1858 року.

Річ у тому, що в графі (XV) «*Формулярнаго списка о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, Титулярнаго Совѣтника Михаила Николаевича Петренка. За 1858 годъ.*» було записано:

Женатъ на дворянкѣ дѣвицѣ Аннѣ Миргородовой, имѣетъ дѣтей сына Николая родившагося 16 Августа 1849 года, дочь Марию родившуюся 23 Января 1855 года, сына Евграфа родившагося 20 Апреля 1857 года, находятся при отцѣ. Жена и дѣти вѣроисповѣданія Православнаго.

Отже, в сім'ї Михайла Петренка народилося ще троє дітей – доньки Єлісавета й Любов, та син Михайло. Про долю Любові та Михайла на сьогоднішній день нічого не відомо, але в ДАСО пощастило знайти деяку інформацію стосовно життя Єлісавети.

В Метричній книзі «Харьковской Духовной Консистеріи Герогіевской церкви города Лебедина» [5, арк. 418] в розділі «бракомъ сочетавшихся» за 1880 рік записано наступне:

Счетъ браковъ – 13

Мѣсяцъ и день – *Сентябрь 8*

Званіе, имя, отчество, фамилія и вѣроисповѣданіе жениха, и которымъ бракомъ.

Города Лебедина Надсмотрщикъ Телеграфной станціи не имѣющій чина Іоаннъ Ивановъ сынъ Рудневъ, вѣроисповѣданія Православнаго первымъ бракомъ.

Лѣта жениха – 27

Званіе, имя, отчество, фамилія и вѣроисповѣданіе невѣсты, и которымъ бракомъ.

Города Лебедина умершаго Коллежскаго Ассессора Михаила Николаева сына Петренка дочь дѣвица Елисавета. Исповѣданія Православнаго, Первымъ бракомъ

Лѣта невѣсты – 22

Священникъ Викторъ Трезубовъ

И. д. Псаломщика Іоаннъ Федоровъ

МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ НА 1880²

Вѣтъхъ браковъ.	Мѣсяцъ и день.	Званіе, имя, отчество, фамиліа и вѣроисповѣданіе жениха, и которыхъ браковъ.	Лѣтъ жениха.	Званіе, имя, отчество, фамиліа и вѣроисповѣданіе невесты, и которыхъ браковъ.	Лѣтъ невесты.
15.	Сентябрь 8.	Городъ Лебединъ Народотриецъ Ме- лехаръ сынъ столичный Некрасовъ Николай Владиміръ сынъ Родионо- въ старшій вѣроис- повѣданіе правосла- внское браковъ 21	21	Городъ Лебединъ Михайла Николаевича Михайла Николаевича сына Родионова сына Родионова сына вѣроис- повѣданіе правосла- внское браковъ 22	22

Кто были поручители:

По женихѣ:

Потомственные Дворяне Александръ Федоровъ сынъ Булгаковъ и Леонидъ Николаевъ сынъ Саллогубъ.

По невестѣ:

Имеющій званіе учителя Іоаннъ Петровъ сынъ Рожевецкій и мецанинъ Владиміръ Александровъ сынъ Вознесенскій.

Отже, відкрився раніше невідомий напрямок, за яким можна досліджувати ще одну гілку нащадків Михайла Миколайовича Петренка.

Саме з копії «Формулярного списку...» (1862) було встановлено дату отримання Михайлом Миколайовичем Петренком чину Колезького Асесора.

Із цього ж документу стало відомо, що «...Николай находится во 2-й Харьковской Губернской Гимназии на счете родителя...»

В архівах зберігаються ще декілька наступних Формулярних списків Михайла Миколайовича Петренка:

Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Титулярнаго Совѣтника Михайла Николаевича Петренка (1853-й годъ) [6, арк. 52, 52 зв., 53, 53 зв., 54, 54 зв., 55]:

I. Чинъ, имя, отчество, фамилія, должность, лѣта отъ роду, вѣроисповѣданіе, знаки отличія и получаемое содержаніе.

Титулярный Совѣтникъ Михаилъ Николаевичъ Петренко, Лебединскій Уѣздный Стряпчій тридцати пяти лѣтъ. Православнаго Исповѣданія. Знаковъ отличія не имѣетъ. Жалованья получаетъ въ годъ 224 р. 10 коп. Серобромъ

XV. Холостъ или женатъ, на комъ, имѣет ли дѣтей, кого именно; годъ, мѣсяць и число рождѣнія дѣтей; гдѣ они находятся и какого вероисповѣданія?

Женатъ на дворянкѣ дѣвицѣ Аннѣ Миргородовой имѣетъ сына Николая родившагося 16 августа 1849 года и дочь Варвару родившуюся 1853 года 16 Генваря. Жена и дѣти Вѣроисповѣданія православнаго.

Порівняння інформації про дітей Михайла Петренка в Формулярних списках за 1853 та 1858 роки (найближчі зі знайдених за цей період) дозволяє впевнено припустити, що дочка Варвара (нар. 16.01.1853) померла в дитинстві до написання ФС 1858 року.

Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михайла Петренки (За 1852-й годъ) [7, арк. 802, 803, 804]:

I. Чинъ, имя, отчество, фамилія, должность, лѣта отъ роду, вѣроисповѣданіе, знаки отличія и получаемое содержаніе.

Коллежскій Секретарь Михаилъ Николаевичъ Петренко, Лебединскій Уѣздный Стряпчій 35 лѣтъ. Православнаго исповѣданія. Знаковъ отличія не имѣет. Жалованія получаетъ въ Годъ 224 р. 10 к. Серобромъ

XV. Холостъ или женатъ, на комъ, имѣет ли дѣтей, кого именно; годъ, мѣсяць и число рождѣнія дѣтей; гдѣ они находятся и какого вероисповѣданія?

Женатъ на Дворянкѣ Аннѣ Миргородовой. Имѣетъ сына Николая родившагося 16-го Августа 1849 года. Находится при отцѣ. Исповѣданія Православнаго.

У фінальному Формулярному списку за 1852 рік вказаний тільки син Микола і не згадується ім'я доньки Михайла Петренка – Людмили, яке було вказано у вересневому Формулярному списку 1852 року (див. нижче).

Імовірно, Людмила Петренко померла в дитячому віці (народ. 23.08.1851) до 12 вересня 1852 року.

Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михайла Петренка (Сентября 12 дня 1852 г.) [8, арк. 689-691]:

У деяких розділах вказано:

I. Чинъ, имя, отчество, фамилія, должность, лѣта отъ роду, вѣроисповѣданіе, знаки отличія и получаемое содержаніе.

Коллежскій Секретарь Михаилъ Николаевичъ Петренко, Лебединскій уѣздный Стряпчій тридцати двухъ годъ (помилка – О. П.), Православнаго исповѣданія. Получаетъ въ Годъ 224 р. 10 к. серебромъ

XV. Холостъ или женатъ, на комъ, имѣет ли дѣтей, кого именно; годъ, мѣсяць и число рождѣнія дѣтей; гдѣ они находятся и какого вероисповѣданія?

Женатъ на дворянкѣ Аннѣ Миргородовой имѣетъ детей сына Николая родившагося 16 августа 1849 года и дочь Людмилу родившуюсь 23 августа 1851 года находятся при отцѣ исповѣданія православнаго.

Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михаила Петренка (1850 года, Августа 25 дня) [9, арк. 181, 182 зв., 183].

Цей документ містить лише відповідну інформацію щодо переліку чинів, посад та сімейного стану (одружений, син Микола) Михайла Миколайовича Петренка станом на 1850-й рік.

Формулярный списокъ о службѣ и достоинствахъ Волчанскаго Уѣзднаго Суда Секретаря Коллежскаго Секретаря Михаила Николаева сына Петренка. За 1848 годъ [10, арк. 2, 2 зв., 3]:

На сьогоднішній день це *найдавніший* зі знайдених в архівах Формулярних списків Михайла Петренка. Нижче подано лише розділи Формуляру, які відрізняються за інформацією від вище вказаних:

- Чинъ, имя, отчество, фамилія, должность имъ отправляемая, сколько отъ роду лѣтъ, и какого вѣроисповѣданія.

Коллежскій Секретарь Михаилъ Николаевъ сынъ Петренко. Секретарь Волчанскаго Уѣзднаго Суда 29-ти лѣтъ Православнаго исповѣданія.

- Когда въ службу вступилъ, и въ оной какими чинами, въ какихъ должностяхъ и гдѣ проходилъ, так же не было ль какихъ отличныхъ по службѣ дѣяній, и не былъ имъ особенно, кромѣ чиновъ, чѣмъ награжен и въ какое время.

... Согласно прошенію его опредѣленъ въ сей Судъ Секретаремъ, 1847, Августа 16

Исправлялъ Должность Стряпчаго съ 6. Октября 1847 по 16 Июня 1848 и съ 1-го по 24 Августа

У подальшому в Формулярних списках ця інформація зводилася лише до констатації служби Михайла Петренка Секретарем у Вовчанському повітовому суді (див. ФС вище. – О. П.).

- Женатъ ли, имѣет ли дѣтей, кого именно; годъ, мѣсяць и число рождѣнія дѣтей кого именно, какихъ лѣтъ, гдѣ они находятся и какого вероисповѣданія жена и дѣти?

Женатъ дѣтей не имѣетъ жена вѣроисповѣданія православнаго.

Порівнюючи інформацію про сімейний стан Михайла Петренка в Формулярних списках, нескладно припустити, що одружився

він наприкінці 1848 року (первісток Микола народився у серпні 1849).

Доречно також згадати ще два документи, які доповнюють інформацію з розглянутих Формулярних списків:

«Краткій списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, представляемаго въ чинѣ Титулярнаго Совѣтника за выслугу лѣтъ» [11, арк. 195].

Должность, Чинъ, Имя и Фамилія.

Лебединскій Уѣздный Стряпчій Коллежскій Секретарь Михаилъ Петренко.

Означеніе, какого разряда представляемый.

По происхожденію

Къ потомственному Дворянству не принадлежитъ.

По воспитанію

1

Означеніе, котораго разряда должность

1X

Съ котораго времени въ настоящемъ чинѣ

с 26 Ноября 1846 года

Сколько слѣдовало выслужить?

4

Сколько дѣйствительно выслужилъ?

4 года и 4 дня.

Не получалъ ли какой награды со времени выслуги срока въ настоящемъ чинѣ, а также не получалъ ли вмѣсто чина годоваго оклада жалованья

Неполучалъ

Не былъ ли въ штрафахъ подъ судомъ, следствиемъ и если былъ, то за что, чемъ и когда дѣло кончено?

Небылъ

Со времени производства въ настоящій чинъ небылъ ли въ отставкахъ, отпускахъ, на сколько времени и являлся ли изъ онаго на срокъ и вообще, не находился ли внѣ службы.

*Въ отпускъ былъ 28 дней и на срокъ явился къ должности. Въ от-
ставкѣ и внѣ службы не былъ.*

На основаніи какихъ узаконеній представляется

На основаніи 514 и 570 ст. III т. о службѣ Гражд./ изд. 1842 года/

На основаніи какихъ узаконеній назначается старшинство и
съ котораго времени.

На основаніи 520 статьи III тома съ 26 Ноября 1850 года.

Заключеніе.

Уъздный Стряпчий

(Підпис)

Петренко

На жаль, отримання Михайлом Петренком чину Титулярно-го радника проходило з ускладненнями, тому «Краткій списокъ о службѣ...» прийшлося готувати принаймні двічі.

Річ у тому, що чин Титулярного радника Михайло Миколайович повинен був отримати за вислугу років 1850-го, тому такий «Краткій списокъ о службѣ...» було підготовлено саме 1850 року разом із відповідним Формулярним списком за той же рік.

На момент подачі документів Михайло Миколайович вислужив у чині Колезького секретаря «...4 года и 4 дня...».

Але, згідно з поясненнями, які зберігаються в архіві, через недбалість якихось чиновників документи було втрачено.

Наступний пакет документів було подано у відповідні інстанції вже 1852-го року. Він містив Формулярний список за 1852 і поновлений «Краткій списокъ о службѣ...», де в графі «Сколько дѣйствительно выслужилъ?» вказано «5 лѣтъ 9 мѣвъ и 4 дня» [12, арк. 684, 685].

Подання документів супроводжувалося пояснювальним листом Михайла Миколайовича Петренка, де було записано:

«... Г-на Матафтина, въ донесеніи 25 Августа 1850 года за №1112 о представленіи меня къ награжденію; но онъ предписаніемъ 15 Сентября за №2078 далъ мнѣ знать, что какъ на день представленія не выслужилъ я установленнаго закономъ срока, то и ходотайствовать о семъ онъ не имѣлъ законного основанія. Потомъ въ 1851 году Августа 10 дня за №906 представлено объ этомъ отъ меня Ва-

шешу Высокоблагородію, но о причинъ непомъщенія меня въ общее представленіе Инспекторскому Департаменту о награжденіи за выслугу лѣтъ чиномъ, я никакого предписанія не получилъ; Почему непредставленіе меня въ свое время не должно быть вмъняемо мнѣ въ вину и препятствовать отдачи старшинства положеннаго по закону со дня выслуги лѣтъ в настоящемъ чинъ, ибо сіе произошло по причинамъ отъ меня совершенно независившимъ.

Уездный стряпчий Петренко

Сентября 12 дня

1852 года

№1009» [13, арк. 685 об.].

Отже, чин Титулярного радника Михайло Миколайович Петренко отримав лише 1853 року, але зі старшинством з 26 листопада 1850 року.

Матеріали з опублікованої 2017 року статті «Про Михайла Миколайовича Петренка в Адрес-Календарях Російської імперії та Пам'ятних книжках Харківської губернії ХІХ століття» [14, с. 82-88], згадані в даному дослідженні, дають змогу розібратися в основних службових етапах Михайла Петренка та житті його родини.

Список інформаційних джерел:

1. Документ «...о назначеніи семейству умершаго Коллежскаго Ассессора Петренка въ единовременное пособіе». РДІА, ф. 1405, оп. 62, спр. 3494.
2. Довідка. РДІА, ф. 1405, оп. 62, спр. 3494.
3. «Формулярный списокъ о службѣ бывшаго Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, Коллежскаго Ассессора Петренка. За 1862 годъ». РДІА, ф. 1405, оп. 62, спр. 3494.
4. «Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, Титулярнаго Совѣтника Михаила Николаевича Петренка. За 1858 годъ». ДАСО, ф. 523, оп. 1, спр. 158.
5. Метрическая книга данная ізъ Харьковской Духовной Консисторіи въ Георгіевскую церковь города Лебедина. 1880 годъ. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 20.
6. Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Титулярнаго Совѣтника Михаила Николаевича Петренка (1853-й годъ). РДІА.

Формулярные списки о службе чиновников Министерства Юстиции Харьковской губернии за 1853 год, ф. 1349, оп. 5, спр. 1473.

7. Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михайла Петренки (За 1852-й годъ). ДАХО, ф. 7, оп. 4, спр. 1150 (31 жовтня 1852).

8. Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михайла Петренка (Сентября 12 дня 1852 г.). ДАХО, ф. 7, оп. 4, спр. 1150.

9. Формулярный списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михайла Петренка (1850 года, Августа 25 дня). ДАХО, ф. 7, оп. 4, спр. 1150.

10. Формулярный списокъ о службѣ и достоинствѣ Волчанскаго Уѣзднаго Суда Секретаря Коллежскаго Секретаря Михайла Николаева сына Петренка. За 1848 годъ. РДІА, ф. 1405, оп. 46, спр. 6097.

11. «Краткій списокъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, представляемаго въ чинъ Титулярнаго Совѣтника за выслугу лѣтъ» (1850). ДАХО, ф. 7, оп. 4, спр. 1150.

12. «КРАТКІЙ СПИСОКЪ о СЛУЖБѢ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго Коллежскаго Секретаря Михайла Петренка, представляемаго въ чинъ Титулярнаго Совѣтника» (1852). ДАХО, ф. 7, оп. 4, спр. 1150.

13. Супроводжувальний лист Михайла Миколайовича Петренка (1852). ДАХО, ф. 7, оп. 4, спр. 1150.

14. «Михайло Миколайович Петренко. 200 років безсмертя». /Петренко О. Є., Шабанова В. М./ – К.: «Кий», 2017 – 238 с.

СЛОБОЖАНСЬКИЙ КОЗАЦЬКИЙ РІД ПЕТРЕНКІВ

Частина 1 (кримський документ)

Вивчення генеалогії свого роду, як документальне дослідження в межах проєкту «Ідентифікація Петренків», розпочато мною 2012, але, фактично, пошуки інформації про Петренків проводилися раніше.

Звісно, ще не йшлося про побудову *Древа роду*, але на першому етапі досліджень треба було знайти та перевірити достовірність інформації, яка зберігалася серед родичів.

Звичайно, навряд чи вдасться щось документально з'ясувати про флейту, *на якій не кожен міг зіграти*. Саме цей інструмент та дещо інше впродовж багатьох років розшукував мій батько – Євграф Олександрович Петренко. Стосовно генеалогічних досліджень можна зауважити, що в архівах зберігається дуже багато метричних книг, сповідних розписів, переписів населення тощо, які можуть бути надійними джерелами інформації для документального вивчення будь-якого родоводу.

Розшукуючи представників свого роду, я звертався до різних архівів й інколи отримував цікаві відповіді. Беручи до уваги те, що мій батько та дід жили й працювали в Мелітополі, першочерговий інтерес був до архівів, у яких могли зберігатися документи, що стосувалися Таврійської губернії.

2011 року несподівано я отримав унікальну інформацію з «Державного архіву автономної республіки Крим» (м. Сімферополь).

«Дѣло Симферопольскаго Окружнаго Суда ... №968» [1] було знайдено в фондах кримського архіву археографом I категорії Оленою Володимирівною Каркач, за що сучасні представники роду Петренків їй красно вдячні та пам'ятатимуть про це завжди.

Саме завдяки цим документам відкрився головний напрямок продовження пошуку Петренків нашого роду – Лебедин (Сумська обл.).

У цій статті вперше в повному обсязі описано кримський документ [1], в якому подано інформацію про декого з нащадків старовинного козацького роду Петренків зі Слобожанщини.

№968 1912 годъ

Наследство

ДѢЛО СИМФЕРОПОЛЬСКАГО ОКРУЖНАГО СУДА

по 1-му гражданскому отдѣленію.

По прошенію опекуни надъ малолѣтней дочерью своей Антониной Евграфовой Петренко и попечительницы надъ несовершенно Николаемъ Петренко – Наталіи Петренко и Александра Евграфова Петренко объ утвержденіи въ правахъ наследства къ имуществу умершаго Евграфа Михайловича Петренко.

Начато Іюня 30 дня, 1912 года

Кончено Іюля 31 дня, 1912 года

На 27 листахъ

№ 968

№ 2830

КОПИЯ
СТОЛЬ I.

СУДЕБН. ЗАСЪД. 1912 г.
191 г.
191 г.
191 г.
191 г.
191 г.

Членъ доклад. [Signature]
[Stamp: 6088]
[Stamp: 24]

№ 968 1912 года.

І СТОЛ А.
Касандство.

Д Ъ Л О

СИМФЕРОПОЛЬСКАГО ОКРУЖНАГО СУДА
ПО I-МУ ГРАЖДАНСКОМУ ОТДѢЛЕНЮ.

Позоминио тинурин под иаиштинки до серого свои Аитинини
Евразодови Петровско и Попини ивнито под иаиштинки Пино-
и аеити Петровско - Катитини Попини и Александр Евразодов
Петровско оди
уни в ертини в правах и аеитини в аи и тинурин оди уиштинки
Евразодови Михайловичи Петровско.

Начато Юния 30 дня, 1912 года.

Кончено Юния 31 дня, 1912 года.

НА 27 ЛИСТАХЪ.

Въ Симферопольскій Окружной Судъ.

Опекунши надъ малолѣтней дочерью своей Антониной Евграфовой Петренко и Попечительницы надъ несовершеннолѣтнимъ сыномъ Николаемъ Евграфовичемъ Петренко вдовы личнаго дворянина Наталіи Митрофановны Петренко и Совершеннолѣтняго сына, умершаго Евграфа Михайловича Петренко – Александра Евграфовича Петренко – живущихъ въ Мелитополь, по Межевой улицѣ, въ домѣ Кочура.

по дѣлу

Объ утвержденіи въ правахъ наслѣдства

ПРОШЕНИЕ

14-го января 1910 года умеръ наслѣдодатель Евграфъ Михайловичъ Петренко, оставивъ: вдову Наталію, сыновей Александра и Николая и дочь Антонину, а также имущество, заключающееся въ капиталѣ 1324 руб. 94 к. подлежащемъ къ выдачѣ законнымъ наслѣдникамъ.

Представляя при этомъ:

1/ Указъ Мелитопольскаго Сиротскаго Суда отъ 16 сентября 1910 года за №212 о назначеніи Наталіи Петренко опекуншей надъ дѣтьми покойнаго Евграфа Петренко;

2/ Указъ того-же Суда отъ 16 мая 1912 года за №295 о назначеніи попечительницей Наталіи Петренко надъ несовершеннолѣтнимъ Николаемъ Петренко;

3/ Справку Управленія Южныхъ Железныхъ Дорогъ отъ 6 апрѣля 1910 года за №16950/168886 о причитающейся просителямъ упомянутой выше суммы 1324 руб. 94 коп.;

4/ Удостовереніе Уѣзднаго Члена Симферопольскаго Окружнаго Суда отъ 4 мая за №349 о сдѣланной публикаціи о вызовѣ наследниковъ Евграфа Петренко;

5/ Выпись изъ метрической книги объ умершихъ за 1910 годъ о смерти Евграфа Петренко;

6/ То же о бракосочетаніи Евграфа Петренко съ Наталіей Кирилловой (помилка в тексті. – О. П.);

7/ Выпись изъ метрической книги Успенской церкви м. Геническа отъ 30 августа 1887 года за №118 о рожденіи сына Александра въ 1886 году 13 октября;

8/ Тоже Николаевской церкви с. Даниловки Мелитопольскаго уѣзда отъ 21 августа 1895 года за №78 о рожденіи сына Николая въ 1895 году 21 февраля и

9/ Метрическую выпись изъ Петропавловской поселка Таганашъ церкви, Перекопскаго уѣзда отъ 26 октября 1908 года за №177 о рожденіи дочери Антонины, – честь имѣемъ просить Окружный Судъ объ утверженіи насъ въ законныхъ доляхъ в правахъ наслѣдства къ имуществу, оставшемуся послѣ смерти мужа и отца просителей личного дворянина Евграфа Михайловича Петренко, заключающагося въ 1324 руб. 94 коп, и копию опредѣленія своего прислать намъ черезъ г. Пристава г. Мелитополя, съ возвращеніемъ Указовъ Мелитопольскаго Сиротскаго Суда №№212 и 295 и всѣхъ метрическихъ свидѣтельств о рожденіи дѣтей Евграфа Петренко.

Заявленіе о наслѣдствѣ и наслѣдникахъ при семъ прилагается въ двухъ экземплярахъ.

Город Мелитополь, 1912 года, Юня 28 дня.

Опекуниша надъ имуществомъ оставшемся после смерти Евграфа Петренко и малолѣтней дочери Антонины и попечительница надъ несовершеннолѣтнимъ сыномъ Николаемъ Петренко вдова Евграфа Петренко Наталія Митрофановна Петренко

Александръ Евграфовичъ Петренко

Николай Евграфовичъ Петренко

Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Самодержца Всероссийскаго, изъ Мелитопольскаго Сиротскаго Суда Опекуншѣ надъ личностію дѣтей умершаго личнаго дворянина Евграфъ Михайловича Петренко Николаемъ 15 л. и Антониной 10 л. Наталіи Митрофановнѣ ПЕТРЕНКО

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, Мелитопольскій Сиротскій Судъ слушали: Прошеніе вдовы личнаго дворянина Наталіи Митрофановны Петренко, слѣдующаго содержанія: 14 января 1910 г. умеръ мужъ мой Евграфъ Михайловичъ Петренко, послѣ коего остались малолѣтнія дѣти Николай 15 л. и Антонина 10, родившаяся 16 декабря 1900 г. Въ виду этаго просить учредить надъ ними опеку и опекуншей назначить ее просительницу.

ПРИКАЗАЛИ:

Согласно прошенію Наталіи Петренко и на основаніи 213-220-234 ст. т. X. ч. 1. Свод. Зак. Гражд. Сиротскій Судъ постановилъ: надъ личностію дѣтей умершаго личнаго дворянина Евграфъ Михайловича Петренко Николаемъ 15 л. и Антониной – 10 л. учредить опеку и опекуншей назначить ВАСЪ –

О чемъ и посылается Вамъ настоящій указъ. Сентября 16 дня 1910 г.

/М.П./ И. д. Предсѣдателя Сиротскаго Суда А. Сеницынъ, Секретарь Баштавенко

Засвидѣтельствована копія у Мелитопольскаго Нотаріуса Константина Ивановича Стеблянскаго. Декабря 7 дня 1911 года. По реестру №223. /М.П./ Нотаріусъ Конст. Стеблянскій.

Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Самодержца Всероссийскаго, изъ Мелитопольскаго Сиротскаго Суда Попечительницѣ надъ несовершеннолѣтнимъ Николаемъ Евграфовичемъ Петренко – Наталіи Митрофановнѣ ПЕТРЕНКО.

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, Мелитопольскій Сиротскій Судъ слушали: Прошеніе личнаго дворянина Николая Евграфовича Петренко, коимъ онъ просить Сиротскій Судъ, въ силу достиженія имъ 17 лѣтняго возраста, какъ родившагося 1895 года Февраля 21 дня, назначенную надъ нимъ опеку прекратить и учредить попечительство и попечительницей назначить родную мать его Наталію Митрофановну Петренко, о чемъ и выдать ей указъ.

ПРИКАЗАЛИ:

Разсмотрѣвъ прошеніе Николая Петренко и руководствуясь ст. 220. т. X. ч. 1. Свод. Зак. Прекратить и учредить надъ нимъ попечительство и попечительницей назначить ВАСЪ. Гражд. Сиротскій Судъ постановилъ: опеку въ отношеніи Николая Евграфовича Петренко

Николаемъ 15 л. и Антониной – 10 л. учредить опеку и опекуншей назначить ВАСЪ –

О чемъ и посылается Вамъ настоящій указъ. Мая 16 дня 1912 года.

/М.П./ За Предсѣдателя Сиротскаго Суда Членъ Суда Яковъ Гаммалъ Секретарь Баштавенко.

М.П.С.
УПРАВЛЕНИЕ ЮЖНЫХЪ
Желѣзныхъ Дорогъ
Апрѣля 6 дня 1910 г.
№16950/168886
г. Харьковъ

СПРАВКА

На личномъ счету умершаго Начальника ст. Сивашъ Евграфа Михайловича Петренко, ко дню смерти числится:

Собственныхъ взносов с %% на нихъ 1139 р. 15 к.

Приплатъ казны съ %% 348 р. 26 к.

Итого. 1487 р. 41 к.

а за удержаніемъ изъ нихъ: за таксиров: телеграм. 1 руб 50 коп.,

обществу Потреб. за товары 30 р. 94 к., въ кредит.

4 отд. на №188 – 36 р. 62 к., на погашеніе остатка долга по Пенсіонной Кассѣ 76 р. 37 к.

и на покрытіе начетовъ сл. Сборовъ 17 р. 04 к., а всего вместѣ 162 р. « к. – одна тысяча

триста двадцать четыре рубл. девяносто четыре коп. /1324 р. 94 к./

Эта сумма на основаніи ВЫСОЧАЙШЕ утвержденныхъ 26 апреля 1906 г. временныхъ правилъ по Пенсіонной Кассѣ, подлежить къ выдачѣ законнымъ наслѣдникамъ покойнаго Петренко

Настоящая справка выдана вдовѣ Петренко – Наталіи Петренко для предоставленія въ Окружный Судъ на предметъ утвержденія въ правахъ наслѣдства. /М.П./ За Начальника Дороги Инженеръ /подпись/, Завѣдывающей дѣлами Комитета Пенсіонной Кассы /подпись/.

ВЫПИСЬ

ИЗЪ МЕТРИЧЕСКИХЪ КНИГЪ ХРАНЯЩИХСЯ ВЪ АРХИВЪ УСПЕНСКОЙ ЦЕРКВИ М. ГЕНИЧЕСКА, ТАВРИЧЕСКОЙ ЕПАРХИИ.

Мы, нижеподписавшіеся священно-церковно-служители Генической Успенской церкви симъ удостоверяемъ, что въ метрической книгѣ, хранящейся въ церковномъ архивѣ за 1886 годъ, въ 1-й части подъ №130 мужского пола, значится записаннымъ актъ слѣдующаго содержания: «тысяча восемьсотъ восемьдесятъ шестого года октября тринадцатаго дня родился, а двадцать второго крещенъ – Александръ – Родители его: Дворянинъ Евграфъ Михайловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофанова; оба православного исповѣданія. Восприемники: Екатеринославской губ. Павлоградского уѣзда, волости и села Дмитріевки крестьянинъ Дмитрій Іоановъ Лихоносовъ и жена почетнаго дворянина Аристарха Исаакова Карамиро Надежда Максимова. Таинство Св. Крещенія совершалъ Священникъ Владимиръ Экземплярскій съ діакономъ Дмитріемъ Шишацкимъ и псаломщикомъ Александромъ Кубеницкимъ. м. Геническъ Августа 30 дня 1887 г. Гербовый Сборъ оплаченъ марками /М.П./

Генической Успенской церкви Священникъ Владимиръ Экземплярскій, Псаломщикъ /подпись/»

КОПИЯ

Копія.

В Ы П И С Ь

ИЗЪ МЕТРИЧЕСКИХЪ КНИГЪ ХРАНИВШИХСЯ ВЪ АРХИВЪ УСПЕНСКОЙ ЦЕРКВИ М.ГЕНИЧЕСКА, ТАВРИЧЕСКОЙ ЕПАРХИИ.

Мы, нижеподписавшіеся священно-церковно-служители Генической Успенской церкви симъ удостовѣряемъ, что въ метрической книгѣ, хранящейся въ церковномъ архивѣ за 1886 годъ, въ I-й части подъ № 130 мужского пола, значится записаннымъ актъ слѣдующаго содержанія: "тысяча восемьсотъ восемьдесятъ шестого года октября тринадцатаго дня родился, а двадцать второго крещень - Александръ-Родители его: Дворянинъ Евграфъ Михайловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофанова; оба православнаго исповѣданія. Воспреемники: Екатеринославской губ. Павлоградскаго уѣзда, волости и села Дмитріевки крестьянинъ Дмитрій Іоановъ Лихоносовъ и жена почетнаго дворянина Аристарха Исаакова Карамиро Надежда Максимова. Таинство Св. Крещенія совершалъ Священникъ Владимиръ Экземплярскій съ діакономъ Дмитріемъ Шишацкимъ и псаломщикомъ Александромъ Кубеницкимъ, м. Геническѣ Августа 30 дня 1887 г.. Гербовый Сборъ оплаченъ марками /М.П./ Генической Успенской церкви Священникъ Владимиръ Экземплярскій, Псаломщикъ / подпись /

№ 118

118

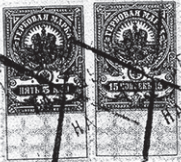
МЕТРИЧЕСКАЯ ВЫПИСЬ

Таврической Епархіи, Мелитопольскаго уѣзда, села Даниловки Николаевской церкви причтъ симъ удостовѣряеть, что въ копіи метрической книги, хранящейся при церкви за 1895 годъ въ первой части о родившихся подъ №32-мъ состоитъ въ записи актъ слѣдующаго содержанія: тысяча восемьсотъ девяносто пятого года мѣсяца февраля двадцать перваго /21/ дня рожденъ и двадцать третьяго /23/ крещенъ Николай. Родители его: Харьковской губерніи города Лебедина дворянинъ Евграфъ Михайловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофановна, оба православные. Воспреемники были: Орловской губерніи, Трубецкого уѣзда дворянинъ Николай Александровъ Усовъ и жена священника села Даниловки Наталія Николаевна Петровская, Таинство крещения совершалъ Священникъ Павелъ Петровскій съ псаломщикомъ Прокопіемъ Тузниковымъ. Подлинность таковой записи удостовѣряемъ своею подписью и приложеніемъ церковной печати 1895 года Августа 21 дня №78 /М.П./ Протоіерей Венедиктъ Сайфуровъ Діаконъ Прокопій Тузниковъ.

МЕТРИЧЕСКАЯ ВЫПИСЬ

Таврической Епархіи, Мелитопольскаго уѣзда, села Даниловки Николаевской церкви причтъ симъ удостовѣряетъ, чтовъ копіи метрической книги, хранящейся при сей церкви за 1895 годъ въ первой части о родившихся подъ № 32-мъ состоитъ въ записи актъ слѣдующаго содержанія: тысяча восемьсотъ девяносто пятаго года мѣсяца февраля двадцать перваго /21/ дня рождень и двадцать третьяго /23/ крещень Николай. Родители его: Харьковской губерніи города Лебедина дворянинъ Евграфъ Еихаиловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофановна, оба православные. Восприемники были: Орловской губерніи, Трубецкого уѣзда дворянинъ Николаѣ Александровъ Усовъ и жена священника села Даниловки Наталія Николаева Петровская, Таинство крещенія совершалъ Священникъ Павелъ Петровскій съ псаломщикомъ Прокопійемъ Тузниковымъ. Подлинность таковой записи удостовѣряемъ своею подписью и приложеніемъ церковной печати 1895 года Августа 21 дня № 78 / М. П. / Протоіерей Венедиктъ Сайфуровъ Діаконъ Прокопій Тузниковъ

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ часть первая о родившихся за 1900 годъ, выданная изъ Петро-Павловской, поселка Таганашъ, Перекопскаго уѣзда, Таврической Епархіи.

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ ЧАСТЬ ПЕРВАЯ /М.Г./ О РОДИВШИХСЯ ЗА 1900 ГОДЪ

Счетъ родившихся:

мужска пола –

женска пола – 111

Месяць и день:

рожденія – 16 Ноября

крещенія – 16 Декабря

Имена родившихся – Антонина

КОПИЯ

Копія

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ часть первая о родившихся за 1900 годъ, выданная изъ Петро-Павловской, поселка Таганашъ, Перекопскаго уѣзда, Таврической Епархіи.

Счетъ родившихся	Месяць и день	Имена родившихся	Званіе, имя, отчество и фамилія родителей и какого вѣроисповѣданія.	Званіе, имя, отчество и фамилія воспреемниковъ	Что совершалъ крестинно крещенія.	Рукоприкладство святителей записи по желанію
111	Декабря 16 Ноя бря	Антонина	Дворянинъ Харьковской Губерніи Евграфъ Михайловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофанова; оба православные.	Подворный Совѣтникъ Александръ Стефановъ Павловъ и дворянинъ Николай Тихоновъ Састовича жена Исоида Иконлева	Святенникъ Петръ Царевскій и и. д. псаломщикъ Федоромъ Илустиничъ	Александръ Кашковъ
1908 года октября 26 дня № 177 / М.П. / Свѣдѣнникъ Петръ Царевскій. И. д. Псаломщикъ Александръ Кашковъ						

Званіе, имя, отчество и фамилія родителей и какого вѣроисповѣданія:

Дворянинъ Харьковской Губерніи Евграфъ Михайловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофанова; оба православные.

Званіе, имя, отчество и фамилія воспреемниковъ:

Надворный Советникъ Александръ Стефановъ Павловъ и дворянина Николая Тихонова Фастовича жена Неонила Яковлева

Кто совершалъ таинство крещенія:

Священникъ Петръ Царевскій съ и. д. псаломщика Федоромъ Капустинымъ

1908 года октября 26 дня №177 /М.П./ Священникъ Петръ Царевскій. И. д. Псаломщика Александръ Машковъ

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ часть третья о бракосочетавшихся за 1883 годъ /тысяча восемьсотъ восемьдесятъ третій годъ/ выданная причтомъ Успенской церкви, города Генческа, Таврической Епархіи.

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ ЧАСТЬ /М.Г./ ВТОРАЯ О БРАКОСОЧИТАВШИХСЯ ЗА 1883 ГОДЪ

Счетъ браковъ – 15

Мѣсяць и день – *Сентября 18*

Званіе, имя, отчество фамилія и вѣроисповѣданіе жениха и которымъ бракомъ:

Дворянинъ Харьковской губерніи, города Лебедина Евграфъ Михайловъ Петренко, православный первымъ бракомъ.

Лѣта жениха – 26

Званіе, имя, отчество и фамилія и вѣроисповѣданіе невесты и которымъ бракомъ:

Перекопская мѣщанка Наталія Митрофанова Кулишова, православная, дѣвица

Лѣта невесты – 21

Кто совершалъ таинство:

Священникъ Андрей Глебовъ съ псаломщикомъ Іоаковомъ Лиовченкомъ

Кто были поручители:

По женихѣ: Нахичеванскіе мѣщаннъ Никита Христофоровъ Поповъ и Эмануиль Христофоровъ Поповъ.

По невѣстѣ: потомственный почетный гражданинъ Павелъ Сумеоновъ Васютинскій и отставной унтеръ-офицеръ телеграфистъ Алексѣй Никифоровъ Алексѣевъ

Подпись свидѣтелей Зампись (так в текстѣ. – О. П.) по желанію

Дѣйствительность сего причтъ подписью и приложеніемъ церковной печати свидѣтельствуемъ 1910 года Генваря 20 дня №636 /М.П./ Протоіерей Петръ Стражевскій Псаломщикъ Агафангень Фитровъ

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ часть третья о бракосочетавшихся за 1883 годъ / тысяча восемьсотъ восемьдесятъ третій годъ / выданная причтомъ Успенской Церкви, города Генчическа, Тѣмрической Епархіи.

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ ЧАСТЬ / М.П. / ВТОРАЯ О БРАСОЧЕТАВШИХСЯ ЗА 1883 ГОДЪ						
Счетъ бра-ковъ	Мѣсяць и день	Званіе, имя, отчество фамилія и вѣдомое вѣдѣніе жениха и вѣдомое вѣдѣніе жены и вѣдомое вѣдѣніе вѣдомое вѣдѣніе	Званіе, имя, отчество и фамилія и вѣдомое вѣдѣніе невесты и вѣдомое вѣдѣніе	Кто совер-шалъ таин-ство	Кто были поручители	Подпись свидѣ-телей Зампись по желанію.
15	Сентяб-ря 18	Дворянинъ Харь-ковской губерніи, города Лебедина Ем-графъ Михайловъ Пе-трено, православный первымъ бракомъ.	Перекопская мѣ-щанка Наталія Митро-фанова Кулишова, православная, дѣви-ца	Священникъ Андрей Глѣ-бовъ съ по-ломщикомъ Локмономъ Лиовченкомъ	По женихъ: Нахичеванскіе мѣ-троф. Никита Христофоровъ По-помъ и Смануилъ Христофоровъ Поповъ. По невестѣ: потомствен-ный почетный гражданинъ Павелъ Сумеоновъ Васютинскій и от-ставной унтеръ-офицеръ теле-графистъ Алексѣй Никифоровъ Алексѣевъ	
Дѣйствительность сего причтъ подписью и приложеніемъ церковной печати свидѣтельствуемъ 1910 года Генваря 20 дня № 636 / М.П. / Протоіерей Петръ Стражевскій Псаломщикъ Агафангень Фитровъ.						

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ, часть третья о умершихъ за 1910 годъ выданная причтомъ Таганашской Петро-Павловской церкви Перекопскаго уѣзда Таврической Епархіи.

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ ЧАСТЬ /М.Г./ ТРЕТІЯ О УМЕРШИХЪ ЗА 1910 ГОДЪ

Счетъ умершихъ:

мужеска –

женска –

Мѣсяць и день

смерти – *Январь 14*

погребенія – *Январь 16*

Званіе, имя, отчество и фамилія умершаго

Дворянинъ Харьковской губерніи, Лебединскаго уѣзда Евграфъ Михайловичъ Петренко

Лѣта умершаго:

Мужеска – 53

Женска –

Отъ чего умеръ: *От разрыва сердца*

Кто исповѣдовалъ и приобщалъ –

Кто совершалъ погребеніе и гдѣ погребены:

Священникъ Петръ Царевскій, на кладбище Таганашъ

1910 года Января 18 дня, №405 /М.П./ священникъ Петръ Царевскій. И. д. Псаломщика Александръ /подпись/

Засвидѣтельствована копія въ Конторѣ Мелитопольскаго Нотаріуса А. К. Заушкевича Іюля 5 дня 1911 года По реестру №2339 /М.П./ И. д. Нотаріуса. И. Заіончковскій

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ, часть третья о умершихъ за 1910 годъ выданная причтомъ Таганашской Петро-Павло-вской церкви Перекопскаго уѣзда Таврической Епархіи.

ВЫПИСЬ ИЗЪ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ ЧАСТЬ / М.Г. / ТРЕТЬЯ О УМЕРШИХЪ ЗА 1910 ГОДЪ							
Счетъ умершихъ	Мѣсяцъ и день		Званіе, имя, отчество и фамилія умершаго	Лѣта умершаго	Отъ чего умеръ	Кто исповѣдывалъ и приобщалъ	Кто совершалъ погребеніе и гдѣ погребены
	смерти	погребенія					
-	Январь	16	Дворянинъ Харьковской губерніи, Дебединскаго уѣзда	53	Отъ разрыва сердца.	-	Свещеникъ Петръ Царевскій, на кладбищѣ Таганашъ.
1910 года	Января 18 дня	18	Евграфъ Михайловичъ Петренко № 405 / М.П. священникъ Петръ И.Д. Нотариуса. П. Заіончикъскій	53	Царевскій. П. д. Пешломщина Александръ / подписи / Нотариуса А.К. Заушкевича	Июль 5 дня 1911 года	По р-сту № 2339 / М.П. /

Поступило въ Окружный Судъ *Іюня 30* дня 1912 года.

(Заявленіе подается Суду въ двухъ экзemplярахъ).

Въ Симферопольскій Окружный Судъ.

I. (Званіе, имя, отчество, фамилія или прозваніе лица, подающаго заявленіе, и его отношенія къ наслѣдству: наслѣдникъ или опекунъ или душеприказчикъ) *вдовы личнаго дворянина Наталіи Митрофановны Петренко, наслѣдницы и опекуниши-попечительницы надъ имуществомъ и дѣтьми умершаго мужа: малолѣтней дочерью Антониной и несовершеннолѣтнимъ сыномъ Николаемъ Евграфовыми Петренко*

ЗАЯВЛЕНІЕ

II. Послѣ смерти (званіе, имя, отчество, фамилія или прозваніе лица, оставившаго наслѣдство) *личнаго дворянина Евграфа Михайловича Петренко* последовавшей 14 числа Января мѣсяца, 1910 года (въ какой именно мѣстности: губернія, городъ, уѣздъ. Волость, селеніе, участокъ городского судьи или земскаго на-

чальника, полицейскій участокъ или станъ) въ Таврической губернии Перекопскаго уѣзда, станція Сивашъ Южныхъ желѣзныхъ дорогъ состоятъ наслѣдники (кто именно, и если они въ родстве съ наслѣдодателемъ, то указать степень родства: дѣти, супруги, братья, сестры и т. д.; если въ числѣ наслѣдниковъ состоятъ племянники или племянницы, то живы-ли родители послѣднихъ) вдова Евграфа Михайловича Петренко – Наталія Митрофановна Петренко и дѣти, сыновья: Александръ и Николай Евграфовичи и дочь Антонина Евграфовна Петренко

Послѣ умершаго осталось нижеслѣдующее имущество:

1) Недвижимое имущество. – Z –

2) Капиталъ: (указать в какомъ кредитномъ учрежденіи таковой находится, по какимъ документамъ, съ обозначеніемъ ихъ №№ и сколько въ какомъ учрежденіи)

Въ распоряженіи Правленія Южныхъ желѣзныхъ дорогъ, въ Харьковъ, согласно увѣдомленія Правленія отъ 6 апеля 1910 года за №16950/168886-мъ въ суммъ 1324 руб. 94 коп.

а) Въ процентныхъ бумагахъ. – Z –

б) Долговыхъ документовъ ... – Z –

в) Въ наличныхъ деньгахъ ... – Z –

3) Движимость ... – Z –

4) Товаръ ... – Z –

5) Сельскохозяйственный инвентарь ... – Z –

6) Домашней бездоходной движимости ... – Z –

7) Спорнаго имущества ... – Z –

ВСЕГО ПО ОЦѢНКѢ НАСЛЕДНИКОВЪ (не ниже высшей изъ законныхъ оцѣнокъ) на

1324 руб. 94 коп.

Изъ означенной суммы прошу освободить ... – Z –

Наслѣдники (или душеприказчики) имѣютъ жительство (именовать каждого отдѣльно)

Вдова Наталія Митрофановна Петренко и дѣти ея: сыновья Александръ и Николай и дочь Антонина Евграфовы Петренко – въ городъ Мелитополь по Межевой улицѣ в домъ Кочуры

Подпись ...Наталія Петренко, Александр Евграфовичъ Петренко, Николай Евграфовичъ Петренко.

ПРИМЪЧАНІЕ:

Въ Таврическую Казенную Палату.

На основаніи 7 ст. времен. Прав. о порядкѣ начисленія и взысканія пошлинъ съ наслѣдственныхъ имуществъ и цирк. Мин. Юст. отъ 23 Марта 1883 г. за №7055, Окружный Судъ препровождаетъ копію заявленія о наслѣдствѣ, оставшемся послѣ смерти

Евграфа Петренко 1912 года Юля 3 дня.

Предсѣдатель Суда
Секретарь

М. Ю.
Уѣздный Членъ
Симферопольскаго
Окружнаго Суда
по 1-му частку (у текстѣ друк. помилка)
Мелитопольскаго уѣзда
Мая 4-го дня 1912 г.
№349
г. Мелитополь

УДОСТОВѢРЕНІЕ

Дано сіе Дворянкѣ Наталіи Митрофановнѣ Петренко въ томъ, что третья публикація о вызовѣ наслѣдниковъ умершаго 14 января 1910 года дворянина Евграфа Михайловича Петренко, при-

печатана въ приложеніи к №40 Сенатскихъ Объявленій отъ 20 мая 1910 года, въ отдѣлѣ первомъ, въ разрядѣ третьемъ под ст. 10164.

/М.П./ Уѣздный Членъ Суда 1 уч. Мелитопольскаго уѣзда Бакаловъ.

ОПРЕДѢЛЕНІЕ

1912 года *Юля* 31 дня, по указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, Симферопольскій Окружный Судъ, по 1 гражданскому отдѣленію, въ публичномъ судебномъ засѣданіи, в которомъ присутствовали:

Предсѣдательств. В. А. Карабиновичъ
Члены: И. С. Мечинскій, Е. А. Заворотній
при участии – Прокурор ...
находился *Исп. об.* Секретаря *Г. О. Вернеръ*

Слушалъ дѣло по прошенію *опекуни надъ малолѣт. дочерью своей Антониной Петренко и попечительницы надъ несовершенно. Николаемъ Петренко, Наталіи Петренко и Александра Петренко*

Объ утвержденіи въ правахъ наслѣдства послѣ умѣршаго Евграфа Михайловича Петренко

ПРИНИМАЯ ВО ВНИМАНІЕ:

1) что третья публикація о вызовѣ наследниковъ *дворянина Евграфа Михайловича Петренко*, умершаго 14 Января 1910 года, напечатана въ Сенатскихъ Объявленіяхъ отъ 20 Мая 1910 года, и шести мѣсячный съ того числа срокъ на явку наслѣдниковъ уже истекъ (1241 ст. 1 ч, X т.); что какъ видно изъ удостовѣренія

2) что въ Симферопольскій Окружный Судъ не было представлено духовнаго завѣщанія *Евграфа Петренко*, а наслѣдственныя права по закону предъявили, какъ это видно изъ наведенной въ дѣлахъ суда справки;

3) что наслѣдственныя права просителей удостовѣряются представленными къ дѣлу *метрическими выписями: Успенской церкви м. Геническа отъ 30 августа 1887 №118 и 20 Января 1910 г. №636,*

Таганашской Петро-Павловской церкви отъ 18 Января 1910 г, №405 и 26 Октября 1908 г. №177 и Николаевской церкви с. Даниловка от 21 Августа 1895 г. №78, из коихъ видно, что Наталія Митрофановна Петренко – вдова наследодателя, а Антонина, Николай и Александр родныя дѣти наследодателя

4) что поэтому на основаніи 1127, 1130 и 1148 просители могутъ быть утверждены въ правахъ наслѣдства послѣ умершаго *Евграфа Петренко*, какъ доказавшіе родство свое с ним

5) –

6) что на основаніи 1 п. 202 Уст. о пошл. (т. V изд. 1893 г.) наслѣдственныя пошлины не подлежатъ взысканію, такъ какъ доля каждаго изъ наслѣдниковъ не превышаетъ одной тысячи руб., определяемъ: къ имуществу, оставшемуся после умершаго дворянина *Евграфа Михайловича Петренко*, за вычетомъ изъ онаго вдовы части $\frac{1}{7}$ недвижимости и $\frac{1}{4}$ движимости вдовы наследодателя *Наталіи Митрофановны Петренко*, утвердить въ правахъ наслѣдства дочь еѣ *Антонину* къ недвижимому въ $\frac{1}{4}$ долю и къ движимому – въ $\frac{1}{8}$ долю и къ остальному имуществу сыновей его *Александра* и *Николая* въ равныхъ доляхъ каждаго. Наслѣдственныхъ пошлинъ не взыскивать.

Три подписи

1912 года Августа 27 дня

Я нижеподписавшаяся даю эту расписку въ томъ, что объявленіе Симферопольскаго Окружнаго суда присланное 13 сего Августа за №8283 объ утвержденіи въ правахъ наслѣдства получила въ томъ подписуюсь

Наталія Петренко

Вручилъ: *И. д. Полицейскаго урядника* Подпись

Въ Симферопольскій Окружный Судъ
Опекунши надъ малолѣтними дѣтьми умершаго
Евграфа Петренко Наталіи Митрофановны Петренко
и Александра Евграфовича Петренко, живущихъ
въ г. Мелитополе, по Межевой улицѣ, въ домѣ Кочура

ЗАЯВЛЕНИЕ.

Согласно полученному нами Объявленію Окружнаго Суда, I Гражд. Отд., I стола №968, 1912 года, объ утвержденіи насъ въ правахъ наслѣдства къ имуществу покойнаго Евграфа Петренко, честь имѣемъ представить переводомъ въ Окружный Судъ 80 коп. канцелярскихъ пошлинъ и 1 р. 25 коп. гербоваго сбора и просить о присылкѣ копии опредѣленія Суда по нашему дѣлу, состоявшагося 31 іюля сего года, по указанному адресу, а также возвратить и Указы Мелитопольскаго Сиротскаго Суда за №№212 295 и метрическія выписи о рожденіи дѣтей, о чемъ мы просили Окружный Судъ прошеніемъ отъ 28 Іюня сего года.

г. Мелитополь, Августа 31 дня, 1912 года.

Наталія Митрофановна Петренко

Александръ Евграфовичъ Петренко

P.S.:

ПЕТРЕНКО Евграф Михайлович (20.04.1857-14.01.1910) – син лебединського прокурора, поета-романтика Михайла Миколайовича Петренка. Про Евграфа Петренка збереглося небагато документів. Це пов'язано з його службою в системі залізничного транспорту («ЮЖД»), з її особливими правилами та нормативами на зберігання документів тощо. На жаль, у відповідь на численні звернення до адміністрації кримських залізничних станцій, відділів Управління Південної залізниці, архівів надходили лише повідомлення про втрачені за різних обставин (пожежі, повені, війна, термін зберігання тощо) масиви архівних матеріалів.

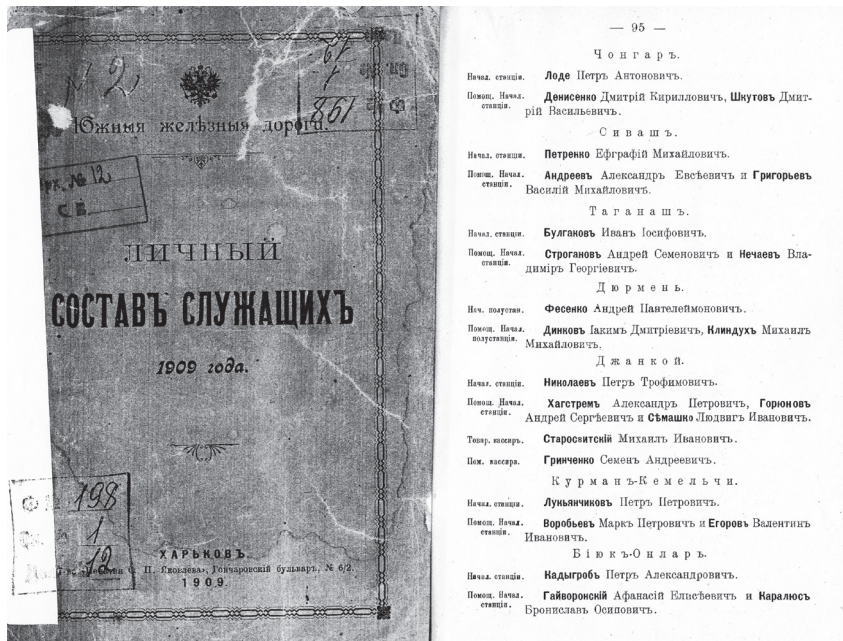
Проте вдалося таки знайти деякі матеріали, що проливають світло на окремі епізоди життя Евграфа Михайловича Петренка.

До інформації з описаного вище *кримського документу* [1], можна додати ще відомості про його навчання в Лебединському повітовому училищі.

Наприклад, зберігся «Классный журнал Лебединского уездного училища» [2, с. 51-69]. У ньому знайдено запис, що Євграф Петренко навчався в цьому навчальному закладі з 1867 (тобто з 10 років). Цю інформацію виявлено під час вивчення сторінок «журнала», які стосуються дисципліни «русский язык» (1867-1868 навчальний рік), де Євграф значиться в списках.

Імовірно, пізніше, Євграф Петренко закінчив якийсь залізничне училище (тоді це був дуже перспективний напрямок навчання), тому що подальше його життя, згідно з документами, пов'язане з перебуванням в таких населених пунктах, як село

Данилівка, м. Генічеськ та селище Тоганаш (зараз Солоне Озеро в Криму), де він служив на залізничних станціях відомства «Южных Жельзныхъ Дорогъ».

Євграф Петренко згадується у відомчих збірниках «Личный составъ служащихъ», які видавала Південна залізниця. Принаймні дві таких збірки (1908 та 1909 [3] роки) знайдено в архіві.

На с. 95 вказано наступне: «...Сивашъ.

Начал. станціи. Петренко Евграфій Михайловичъ.

Помощ. Начал. Станціи. Андреевъ Александръ Евсѣевичъ и Григорьевъ Василій Михайловичъ.»

Помер Євграф Петренко, перебуваючи на посаді начальника залізничної станції Сиваш. Похований на Тоганашському кладовищі, яке зараз украй занедбане. Могилу, на жаль, не ідентифіковано.

Таким чином, за знайденими й вище описаними в статті архівними документами, нам вдалося дещо дізнатися про членів родини одного з представників нашого роду – Євграфа Михайловича Петренка.

P.P.S.: Дослідження тривають ...

Проект «Ідентифікація Петренків» і надалі буде розміщувати на сторінках Альманаху документальні статті про непросту долю представників старовинного козацького роду Петренків, які жили й служили на Слов'янщині ще з початку XVIII століття.

Список інформаційних джерел:

1. «ДЪЛО СИМФЕРОПОЛЬСКАГО ОКРУЖНАГО СУДА по1-му гражданскому отдѣленію. №968», ф. 376, оп. 5, спр. 6088. Державний архів Автономної республіки Крим.

2. «Класний журнал Лебединського повітового училища» (розпочато 1864 – закінчено в 1868, на 71 аркушах). ДАСО, ф. 523, оп. 1, спр. 184.

3. «Личный составъ служащихъ 1909 года». ДАХО, ф. 198, оп. 1, спр. 12, с. 95.

СЛОБОЖАНСКИЙ КАЗАЦКИЙ РОД ПЕТРЕНКО Часть 2 (Поручик Николай Евграфович Петренко)

На сегодняшний день о жизни Николая Евграфовича Петренко (21.02.1895-14.01.1921) известно из нескольких основных документов, которые сохранились в архивах:

- Дело симферопольского окружного суда ... №968 [1].
- Послужной список подпоручика Николая Евграфовича Петренко [2].
- Дело №154 о службе Петренко Николая Евграфовича в белой армии [4].
- Дополнительный материал к делу №154. Петренко Николая [5].

Эти документы, в которых описана жизнь одного из представителей старинного казацкого рода Петренко, по содержанию достаточно интересны и разнообразны, поэтому приводим их тексты практически без сокращений:

В «Дѣле симферопольскаго окружнаго суда ...»
о рождении Николая содержится информация, подготовленная к делопроизводству о получении наследства после смерти Евграфа Михайловича Петренко наследниками (выписка из метрической книги) [1, с. 9]:

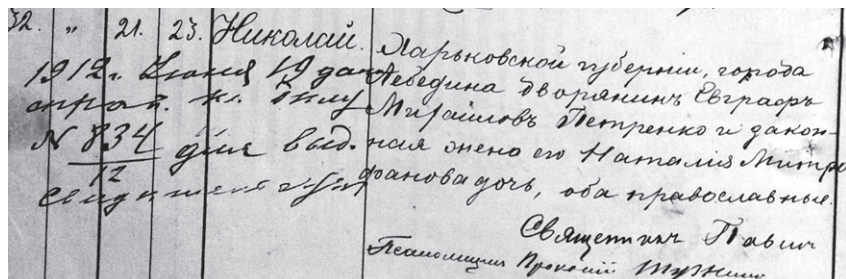
«Таврической Епархіи, Мелитопольскаго уѣзда, села Даниловки Николаевской церкви причтъ симъ удостовѣряетъ, что въ копіи метрической книги, хранящейся при церкви за 1895 годъ въ первой части о родившихся подъ №32-мъ состоитъ въ записи актъ слѣдующаго содержанія: тысяча восемьсотъ девяносто пятаго года мѣсяца февраля двадцать перваго /21/ дня рождень и двадцать третьяго /23/ крещень Николай. Родители его: Харьковской губерніи города Лебедина дворянинъ Евграфъ Михайловъ Петренко и законная жена его Наталія Митрофановна, оба православные.

Восприемники были: Орловской губернии, Трубецкого уезда дворянинъ Николай Александровъ Усовъ и жена священника села Даниловки Наталія Николаевна Петровская, Таинство крещения совершалъ Священникъ Павелъ Петровскій съ псаломщикомъ Прокопiемъ Тузниковымъ.

Подлинность таковой записи удостоверяемъ своею подписью и приложенiемъ церковной печати 1895 года Августа 21 дня №78 /М.П./ Протоіерей Венедиктъ Сайфуровъ Діаконъ Прокопій Тузниковъ».

В ГАЗО сохранилась и оригинальная запись о рождении Николая Петренко в метрической книге Николаевской церкви села Даниловки (Запорожская обл.) за 1895 г.:

После завершения обучения в Мелитопольском реальном училище, Николай Петренко в 1913 был мобилизован для прохождения службы в армии и направлен в юнкерскую школу при Одесском пехотном училище, окончив которую и получив звание подпоручика, продолжил армейскую службу.

Послужной список подпоручика 255 пехотного Аккерманского полка Петренко.

Документы периода обучения Николая Петренко в училище не сохранились, но в Военно-историческом архиве (г. Москва) удалось разыскать его Послужной список [2], из которого стали известны некоторые факты из жизни младшего офицера Николая Петренко:

I	Чин, имя, отчество и фамилия	Подпоручик Николай Евграфович Петренко
II	Должность по службе	Младший офицер
III	Ордена и знаки отличия	Орден Св. Анны 4 степени с надписью «за храбрость»
IV	Когда родился	1895 года февраля 21
V	Из какого звания происходит и какой губернии уроженец	Из дворян, уроженец Таврической губернии
VI	Какого вероисповедания	Православного
VII	Где воспитывался	В Мелитопольском реальном училище окончил полный курс и в Одесском военном училище по первому разряду
VIII	Получаемое на службе содержание	-

Читал подпоручик *Петренко*

ПОСЛУЖНОЙ СПИСОКЪ.

Подпоручика 255 номернаго Аккерманскаго полка
Петренко

<p>I. Чинъ, имя, отчество и фамилія.</p>	<p>Подпоручикъ Павловичъ Свиродовичъ Петренко</p>
<p>II. Должность по службѣ.</p>	<p>Младшій офицеръ</p>
<p>III. Ордена и знаки отличія.</p>	<p>Орденъ св. Анны 4го класса за храбрость и т. д.</p>
<p>IV. Когда родился.</p>	<p>1895 года Января 21</p>
<p>V. Изъ какого званія происходитъ и какой губерніи уроженецъ.</p>	<p>Изъ дворянъ; уроженецъ Ставропольской губерніи</p>
<p>VI. Какого вѣроисповѣданія.</p>	<p>Православнаго</p>
<p>VII. Гдѣ воспитывался.</p>	<p>Въ Мелитопольскомъ реальномъ училищѣ окончилъ Киевскій курсъ и въ Одесскомъ высшемъ училищѣ по первому разряду</p>
<p>VIII. Получаемое на службѣ содержаніе.</p>	<p>Итали подпоручика Петренко</p>

ІХ. ПРОХОЖДЕНИЕ СЛУЖБЫ

	годы	месяцы	числа
В службу вступил юнкером рядового звания в Одесское военное училище	1913	Сент.	1
Унтер-офицером войск	1914	Авг.	5
Награжден знаком 3 степени за отличную стрельбу из винтовки	.*-	Сент.	12
Высочайшим приказом произведен в подпоручики армейской пехоты с назначением в распоряжение Штаба Казанского Военного округа	1914	Октября	1
Со старшинством с	.*-	Июля	12
На основании ст. 1191 кн. XV св. В. П. 1869 г. изд. 1907 г. обязан пробыть на действительной военной службе по полтора года за каждый учебный год, проведенный в училище			
Отправился по назначению	1914	Октября	1
Вр. командующим 2 ротой 139 пехотного запасного батальона / пр. по бат. №47/ с	.*-	.*-	23
Младшим офицером 5 роты /пр. по бат. №116/	.*-	Декабря	31
Отправлен в действующую армию с эшелонам №13728	1915	Февр.	7
	.*-	.*-	18
Прибыл и зачислен в 255 пех. Аккерманский полк	1915	Февр.	18
Вр. командующим 7 ротой с	.*-	.*-	24
по			
Приказом Командующего X армией от 11 июня 1915 г. за отличия в делах против германцев награжден орденом Св. Анны 4 ст. с надписью «за храбрость»	1915	июня	11
Всемилоостивейшие рескрипты и Высочайшие благоволения не получал			

Х. БЫТНОСТЬ ВНЕ СЛУЖБЫ

	годы	месяцы	числа
Эвакуирован с театра военных действий для пользования раны, полученной в бою 24 февраля 1915 г. в Августовском лесу	1915	февраля	24
XI	Холост или женат		Холост
XII	Есть ли за ним, за родителями его, или, когда женат, за женою, недвижимое имущество		Не имеет
XIII	Подвергался ли наказаниям или взысканиям		Не подвергался
XIV	Бытность в походах и делах против неприятеля		Был в походах и делах против Германии с 1915 февраля 18. В бою 24 февраля 1915 г. в Августовском лесу ранен. Особых поручений сверх прямых своих обязанностей по Высочайшим повелениям или от начальства не имел

Подлинный подписал

*Командир полка Полковник
Всеволожский*

С подлинным верно

*Полковой Адъютант подпоручик
(подпись)*

Николай Евграфович Петренко упоминается и в некоторых Приказах по Аккерманскому полку, например:

ПРИКАЗЫ по 255-му пехотному Аккерманскому полку (1915 год, с 1 января по 30 апреля) [3]:

Приказ №60 от 23 февраля 1915 г. Квартиро-бивуак в с. Липск (по строевой части).

п. 6. Подпоручика 139-го пехотного Запасного батальона ПЕТРЕНКО, прибывшего с маршевыми ротами нижних чинов, назначенных на укомплектование вверенного мне полка, предписываю зачислить в списки прикомандированных к полку с 18 сего февраля.

Означенный обер-офицер назначается вр. командующим 7 ротой.

СПРАВКА: Рапорт подпоручика ПЕТРЕНКО с. г. за №1

Приказ №66 от 1 марта (по строевой части).

п. 1. Состоящего в прикомандировании к вверенному мне полку подпоручика 139-го пех. запасного батальона ПЕТРЕНКО, раненного в бою 24 февраля с. г. при Августове ружейной пулей навылет с переломом средней фаланги безымянного пальца левой руки и отправленного на излечение в г. Гродно, полагать раненым с вышеозначенного числа.

Во вр. командование 7 ротой вступить подпрапорщику НИКОЛАЕВУ

Приказ №83 от 17-го марта 1915 г. Штаб полка в мес. Краснополь (по строевой части).

П. 2. В п. 6 приказа по полку от 23 февраля с. г. за №60 Подпоручика ПЕТРЕНКО считать не прикомандированным, а зачисленным в списки полка, о чем объявляю и в изменение п.1 приказа по полку от 1-го марта за №67.

Приказ 18-го апреля 1915 г. Квартиро-бивуак в д. Стабенцизна. По хозяйственной части.

Л. 344. Расчет об удержании с гг. офицеров из содержания, причитающегося за апрель месяц.

48. Подпоручик Петренко.

Информация. 225-й Аккерманский пехотный полк был одним из 128-и резервных пехотных полков, сформированных по мобилизации после начала Первой мировой войны. Формировался полк на базе 15-й пехотной дивизии, штаб которой был расположен в Одессе.

Дело №154. Петренко Николай Евграфович. О службе у белых
[4, с. 273-281].

ДЕЛО №154

Петренко Николай Евграфович.

Об службе в белых

Начато 26 Ноября 1920

Окончено 29 Ноября 1920

Арестный лист.

Фамилия

Петренко

Имя

Николай

Отчество

Евграфович

Сколько лет

26

Где проживает

с. Кизияр

Адрес родственников

тоже

Чем занимается (профессия)

телеграфист / тоже

Где служит

нигде

Кем арестован

Арест при регистр.

Где арестован

г. Мелитополь

За что арестован

За службу в Белой ар. Офицер

Откуда прибыл арестованный

с. Кизияр

Когда арестован

26 ноября

Подпись арестованного

Николай Петренко

Подпись составившего арестный лист

Гольдберн

26 ноября 1920 года

Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия
ПО БОРЬБЕ
с контр-революцией, спекуляцией и преступлениями по должности.

16

Том № _____

Отдел _____

ДЕЛО № _____

В данной справе прошито і пронумеровано
16 (шестнадцать) аркушів
7 " шість " 1906 р.
_____ (підпис)

Начато _____ 191 ____ г.

Закончено _____ 191 ____ г.

Страниц _____

Кієвъ, тип. С. Ш. Врайно

лист 3

Печать:

Командир бронепоезда

Бронепоезд №19

Ноября 28 1920 г.

Особый отделъ по регистраци воено пленныхъ

Находясь на службѣ на одномъ железнодорожномъ участкѣ работалъ вместе с Николаемъ Евграфовичемъ Петренко. Зналъ его какъ работника для Советской власти и незамеченного ни в какихъ контрреволюционныхъ действияхъ а посему ходатайствую об освобожденіи такового, прошломъ году 1919 скрывался у меня на квартирѣ отъ мобилизаціи белыхъ.

О себѣ могу сказать, что я коммунистъ с 1917 года и работалъ в железнодорожной организаціи. Кончилъ Москва-Кремль командные и партийные курсы. Ныне командир бронепоезда.

Могу явиться лично для показанія

Адрес / ст. Мелитоп. Ермаков

Командиръ и военкомъ Бр-поезда №19 Подпись

лист 4

Ноября 26 дня 1920 года. Мы, нижеподписавшіеся даемъ настоящую подписку в томъ, что товарищъ Петренко Николай Евграфовичъ, служившій по мобилизаціи в рядахъ армии Врангеля, лично намъ всемъ давно известенъ – еще со временъ учения в Мелитополѣ, когда его со школьной скамьи, во времена империалистической войны, отпустили в юнкерскую школу и по окончаніи таковой на германскій фронтъ, где онъ и попалъ в плен.

По возвращеніи из такового, тов. Петренко служилъ временнымъ телеграфистомъ ст. Мелитополь и при объявленіи белыми мобилизаціи, дабы не попасть в число мобилизованныхъ, выехалъ в Крымъ – в Джанкой, где и былъ задержанъ и препровожденъ к воинскому начальнику.

За всю совместную службу, тов. Петренко был честным товарищем и ни в чем контр-революционном не замечен. И искал только работы, так как из плена он вернулся больным, а потому в силу вышеизложенного и во имя справедливости, мы, работники железнодорожного телеграфа ст. Мелитополь просим всех товарищей коим вручена власть трудящихся, услышать наш голос и вернуть тов. Петренко в нашу семью для работы в телеграфе.

*Ниже 19 подписей, среди которых прочитываются
Славнов, А. Саенко, Н. Комачев, Голубничий, Петренко, П. Воронов, Тихомиров, Ермаков*

лист 5 и 6

АНКЕТА

Для регистрации бывших участников белых армий

ВОПРОСЫ	ОТВЕТЫ
1. Фамилия, имя и отчество	<i>Петренко Николай Евграфович</i>
2. Возраст и место рождения	<i>26 лет ст. Б-Утлюг Южн. дорог</i>
3. Место службы и должность	<i>Младший телеграфист ст. Мелитополь</i>
4. Национальность	<i>Русский</i>
5. Занятие родителей	<i>мать на моем иждивении</i>
6. Образование общее	<i>окончил реальное училище</i>
7. Образование военное (где, когда и какое училище окончил)	<i>в Одессе, 1 февраля 1915 года военное училище</i>
8. Служба в царской армии (перечислить чины, должности и места службы, время их и получ. награды)	<i>в царской армии служил в 255 п. Аккерманском полку. Окончил службу поручиком, попав в плен к германцам 20-го Июня 1916 года – был младшим офицером и командиром роты – имел Анну 4-ой степени.</i>
9. Служба в Красной армии до службы в белой армии (перечислить должности и места службы, указать причину выбытия из Красной армии)	<i>служил в телеграфе на ст. Мелитополь до прихода белых</i>

10. Служба в белой армии (перечислить чины, должности и места службы, время их и получения награды)	<i>в белую армию мобилизован 16 августа 1919 года. Нес службу в Николаевском п. батальоне и 50 п. Белостокском полку в должности ротного писаря, и нынешним летом был в полковой (далее текст поврежден)</i>
11. Обстоятельства пленения и дальнейшее движение до и по поступлении в Красную армию (точное описание пленения, проходил ли через Особ отдел, когда и через какой, место освобождения, куда направлялся, должность и места службы).	<i>Отстал от обоза I-го разряда за Армянском у хутора Лохматова, затем пешком дошел до Мелитополя / через П-Константиновку, Дмитриевку, Н-Сергозы, Шульговку / где и явился для регистрации в Особ. отд. 26-го сего ноября.</i>
12. Родственники и адреса их (вне и внутри Советской России)	<i>Брат в с. Кизияр, Линейная ул. д №686. Мать – Межесвая ул. д. Кочуры Наталья Митрофановна.</i>
13. Политические убеждения	-
14. Кто из коммунистов может за Вас поручиться	<i>Коммунисты Ермаковъ и Кубр... (далее неразборчиво)</i>
15. Добавления	<i>Приложение: документы: Справка из Ком. за №92, что я служил при советской власти на телеграфе ст. Мелитополь и справка заведывающего телеграфной ст. Мелитополь о том, что я был действительно мобилизован.</i>

Подпись *Николай Петренко*
28 ноября 1920 года

(место составления)

За дачу неверных сведений, заполнитель анкеты подлежит ответственности по военно-революционным законам.

лист 7

Показания по делу:

В 1919 года 25 Июня при отступлении Советских войск я остался на Телеграфе в ст. Мелитополе находл до 16 Августа 1919 года по требованию был послан Мобилизационным отделом Как мобилизованным и с 16 Августа был послан в Штаб Корпуса 3-го Корпуса Шилинга последний направил меня в Воено-Следственную Комиссию за службу соввласти не будучи мабилизованным был назначен в Николаевский пехот. баталион в качестве ротного писаря 2-й роты.

30-го декабря 1919 года Батальон был влит в Белостокский полк где и служил ротным писарем с начала 9-й потом 4-й и 2-й роты летом 1920 года был Полковой вещевоу базе в г. Мелитополе в доме Иртлача. При прорыве Красными Перекопа началось паническое отступление и я остался на хуторе и был настигнут кавалеристом который раздев сказал что я могу ити и я сам добрался до Мелитополя где и задержан при явке на регистрацию.

Протокол читал Николай Петренко

лист 8

Дело №154

Протокол

1920 Ноября 23 дня. Вридследова. Управления Особого Отдела В. Ч. К. Южного и Юго-Западного фронтов Чернопольский Иван сего числа допросил по делу №154 Петренко Николай в качестве обвиняемого и он показал:

фамилия Имя, и отчество	Петренко Николай Евфгравович
Время рождения	8 февр. 1895 года
Происхождение	сын личнаго дворянина
Где учился	г. Мелитополь Реальное училище
Род занятий до Империалистической войны	телеграфист
Во время войны	в 255 пех Акерман полку младшим офицером Поручик
К моменту Февральской революции	

с 1916 года по 1919

по 2 января в германском плену

К моменту Октябрьской революции

тоже

Кто родители

Личных дворян

Место службы в настоящее время

телеграф ст. Мелитополь

Постоянное местожительство

Село Кизияр Линейная улица №686

Адрес квартиры в настоящее время

тоже

Средства к существованию

служба

Отношение к воинской повинности

Поручик с 1916 года

Состоял членом Союзов, Обществ, Партий,

Кружков политических

нет

В настоящее время

нет

Сведения о судимости

под следствием в г. Херсоне

лист 9

М. П. С.

УПРАВЛЕНИЕ ЮЖНЫХЪ

Желѣзныхъ дорогъ.

Служба телеграфа

Октября 24 дня 1920

№92

Справка

Предъявитель сего Николай Евграфович Петренко действительно находился на службѣ Южныхъ жел. дор. въ должности временнаго телеграфиста станціи Мелитополь съ 20-го Апреля 1919 года по 16-е Августа 1919 года.

Основаніе: заявленіе завѣд. тел. ст. Мелитополь

Контролеръ механик телеграфа *Подпись*

ГИЧком вуч

Подпись

лист 10

В Особый Отдел 13 Армии

Мы нижеподписавшиеся члены Р. К. П. /большевиков/ ходатайствуем перед Особотделом об освобождении арестованного бывшего офицера Армии Врангеля Николая Петренко. Зная его как работника по службе телеграфа честного и не принадлежавшего ни к каким контр-революционным организациям и мобилизованным в Армии Врангеля где он все время исполнял чисто канцелярскую работу при штабе. Ввиду крайней нужды в телеграфистах специалистах мы просим об освобождении такового за что мы ручаемся и будем ответственны за его дальнейшего пребывания в нашей среде.

Комисар Телеграфа ст. Мелитополь

Член К. П. У /большевиков гор. Харькова Подпись

Билет №138694

Члены Московской Организации Кремлевского подрайона

Билет №733 Подпись

Билет №830 Подпись

Согласно представленных документов подписи товарищей удостоверяю:

Печать Подпись

лист 12

К Справке за №92. Сим удостоверяю, что временный телеграфист ст. Мелитополь Николай Евграфович Петренко был действительно мобилизован белыми 16 Августа 1919 г.

24/XI 1920 г

Печать Подпись

Р. С. Ф. С. Р.

1898

Handwritten initials or mark

В. Ч. К.

Особый отдел 13 Армии

3 Особый пункт.

ДЕЛО № 154.

*Петренко Николай
Эрардович*

об. выкупе в Велик

Начато *26 Марта* 1920 г.
Окончено *29 Июля* 1920 г.

На листах.

Дополнительный материал к делу №154. Петренко Николая [5].
обложка 1

Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия
по борьбе
с контр-революцией, спекуляцией и борьбе с преступления-
ми по должности

Штамп:

*В данній справі прошито і пронумеровано
16 (шестнадцать) аркушів
7 юня 2006 підпись*

обложка 2

в КГБ Запорожской области

150062 (зачеркнуто) – П 21413

Штампы: Заинвентаризовано в 1941 г.

Ревизия 1963 года

Ревизия 1967 года

Ревизия 1988 года

обложка 3

13 армии

Дополнительный материал

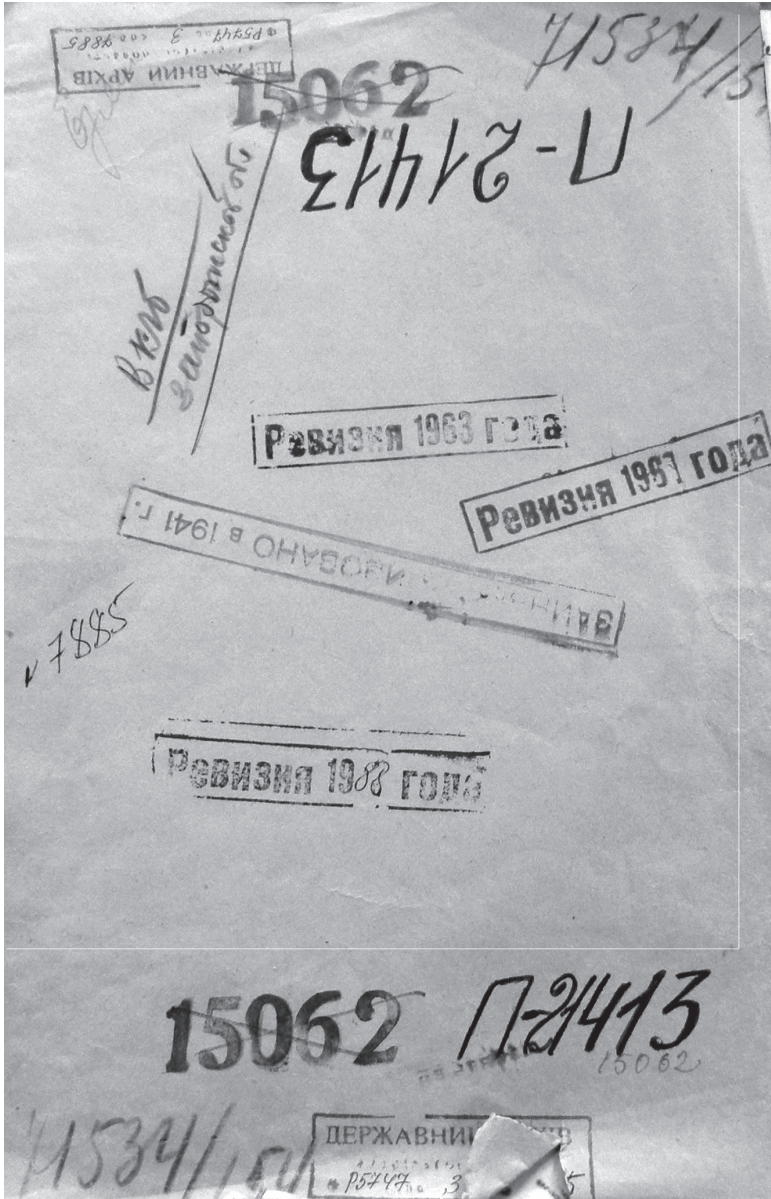
к делу №154

Петренко Николая

лист 1

Мы ниже подписавшиеся железнодорожники станции Мелитополь Южн. жел. дор. просим об освобождении из под ареста Николай Евграфовича тов. Петренко бывшего члена нашей семьи мобилизованного белыми в августе месяце 1919 года – по получении распоряжения о явке на сборный пункт тов. Петренко, по нашему настоя-

нию два раза было возбуждено ходатайство об освобождении от мобилизации его как специалиста-телеграфиста в которых был недостаток; но получилось категорическое распоряжение немедленно явиться, после чего тов. Петренко явился на сборный пункт и по освидетельствовании в комиссии, за непригодностью в строевые, был назначен в канцелярию писарем при обозной части где он и находился до отступления белых, а по отступлении остался и явился на регистрацию. Ввиду того, что тов. Петренко никаких симпатий даже сочувствия к белым не проявлял, а наоборот знаем его как бывшего члена нашей железнодорожной среды сочувствующим Советской власти как ранее так и теперь – оставшагося при отступлении белых и добровольно явившагося на регистрацию, поэтому мы железнодорожники просим немедленного освобождения из под ареста тов. Петренко и направить последнего нам для привлечения к работе в нашей семье на пользу дела Советской Социалистической Федеративной Советской Республике по налаживанию транспорта по своей специальности так как в специалистах ощущается острая нужда. Если потребуется личная явка для подтверждения вышеуказанного то будут посланы делегаты из нашей среды.

4 декабря 1920 года

Станция Мелитополь Южных жел. дорог
(смотри на обороте)

лист 1 обор.

Телеграфисты (43 подписи, из них идентифицируются следующие фамилии):

1. С. Иваницкий, 2. И. Самойленко, 3. М. Брыжко, 4. Т. Зель, 10. А. Саенко,
11. Я. Ляшенко, 14. Сикорская, 18. Литвинов, 19. Евтифиев, 26.
Петренко,
28. Кисловъ, 29. Лось, 30. Каратуманов, 32. А. Локова, 33.
Ф. Голубничий,
35. И. Кириченко, 37. Епишина, 40. С. Бычкова.

Собственно ручные подписи товарищей телеграфистов вверенной мне телеграфной станции удостоверяю.

Подпись

Собственноручные подписи товарищей телеграфистов вверенной мне телеграфной станции удостоверяю (фамилия написана неразборчиво. – А. П.).

Сотрудник особого отдела Южфронта:

Показание товарищей телеграфистов в том, что ими дважды возбуждалось ходатайство об освобождении тов. Петренко от мобилизации подтверждаю. Чистяковъ.

лист 2

В особый отдел

Председателя Мелитопольского

Ревкома С. З. Белоцерковца

Заявление.

Вследствие имеющихся у меня сведений о тяжких обвинениях, предъявленных к г-ну Николаю Евграфовичу Петренко, я, как знающий его лично и его убеждения, считаю своим долгом и обязанностью дать нижеследующие показания по делу Петренко:

Я знаю Николая Евграфовича Петренко еще со школьной скамьи Реального училища. По окончании курса наук в упомянутом училище, Петренко в 1914, во время империалистической войны был мобилизован и, получив уже в армии офицерский чин, попал в плен, откуда и прибыл в дни хозяйничания на Украине денкинских банд. По своем возвращении из плена, Петренко, несмотря на строжайшие приказы о мобилизации офицеров, сумел скрыть свой чин и все время прятался, пока территория Мелитопольского уезда не была оставлена Деникинцами.

Со вступлением Красных войск Петренко поступил на службу по своей специальности на ст. Мелитополь, в качестве телеграфиста. Когда Красная армия принуждена была оставить Мелитопольский район, Петренко в 1920 г. застрял в г. Мелитополе, не успев эвакуироваться и не имея возможности оставить на произвол судьбы свою большую мать и семью своего дяди – комиссара Гальбитадских заводов тов. Новикова, расстрелянного белыми, так как семья эта теперь находилась на его иждивении.

лист 2 обор.

С приходом Врангельских войск, Петренко, не желая по своим убеждениям осквернять себя службой у белых, все время скрывался от мобилизации и лишь в августе месяце, получив сведения о том, что его разыскивают, принужден был явиться на мобилизацию и был назначен ротным писарем в Мелитополь.

В это время в городе уже было неспокойно (предвиделась эвакуация) и Петренко было поехал с обозом на Каховку где и пробыл до отступления белых все время на нестроевых должностях. При отступлении белых он отстал от своей части и начал пробираться в г. Мелитополь, где и явился на регистрацию, имея намерение вновь поступить на свое прежнее место (телеграф).

Зная Петренко со школьного возраста, могу сказать что он никогда не принадлежал ни к каким партиям, всегда лояльно и сочувственно относился к Советской власти и не имел ни малейшего расположения к различного рода контр-революционным бандам, что свидетельствуется тем обстоятельством, что Петренко сумел скрыться от мобилизации денкинцев и всячески избегал принимать активное участие в Врангелевщине. Вообще Николая Евграфовича Петренко я считаю, на основании вышеприложенных соображений, вполне политически благонадежным.

Предревком

Печать

Подпись

1920 Декабря 12 дня

г. Мелитополь

лист 3

Р.С.Ф.С.Р.

В.Ч.К

Управление особых отделов

Южюгзапфронтов

Крымский особый пункт

?? Декабря дня 1920 г.

№1310

В чрезвычайную Тройку при Начособотдарме Х111 и Уполномоченном Южюгзапфронтов по Керченскому Полуострову.

В дополнение к имеющимся на рассмотрение Тройки делам вверенного мне 1-го Крымособпункта за №№154 и 172 по обвинению гр-н Петренко и Павлова в службе у белых досылаю материал.

Несвоевременное приложение материала об"ясняется той причиной, что 1-я группа отправленных на рассмотрение Тройки дел, была разобрана и отправлена в день ареста обвиняемых, а материал стал поступать уже после того как дела были отправлены.

Масса ходатайств за этих граждан, как беспартийных так и партийных товарищей, заставляют меня материал этот не бросить под сукно, а препроводить в дополнение к делу.

Если за время следования этого материала дела гр. Петренко и Павлова Чрезвычайной Тройкой будут рассмотрены и направлены обратно, приговор над этими гражданами разрешите привести в исполнение с получением ответа после рассмотрения Чрезвычайной Тройкой дополнительного материала.

Начальник 1-го Крымского

Особпункта Особотдела

подпись (Берез....)

Южфронта

Делопроизводитель:

подпись

гр Павлов умер от тифа

(дописано карандашом внизу, в тексте фамилия Павлов вычеркнута)

Начкрым.... (подпись)

(левый верхний угол, резолюция наискось):

Дело Петренко рассмотрено 7\X11 и он приговорен к расстрелу

Приговор мною отменен быть не может.

(подпись)

лист 3 обор.

Для печати текста (см. лист 3) использовалась оборотная сторона листа. Текст на этой странице не имеет отношения к делу Петренко Николая.

лист 4

(написано красным карандашом)

Тов. Голубничему

Представ Вам выписку из протокола общего собрания служащих службы телеграф. движения о ходатайстве Петренко.

13\X11 20 г. Зав Инструкт Информ п\отделом (подпись: Грузд....)

Лист 4 обор.

Выписка из протокола Общего собрания служащих службы движения и телеграфа ст. Мелитополь 10\X11 20 года

Текущий вопрос

Слушали

3) Внесено предложение тов.

Кудрина об аресте

телеграфиста тов. Петренко

Постановили

Общее собрание служащих

движения и телеграфа заслушало

доклады тов. Кудрина тов.

Голубничаго и многих других об

аресте тов. Петренко постановили

обратиться в особый отдел 4 армии с предложениями о разборе дела тов.

Петренко и результаты таковой

сообщить делегату общего собрания

тов. Голубничему

Председатель Белан
Секретарь Шуман
подлинно верно Газаев
Копия верна удостоверяю
Зав Инструк-информ под\отделом (подпись: Грузд...)
Печать
(левый верхний угол, резолюция наискось):
следов к делу (подпись) 12\X11 20

лист 5

Тов. Начальнику 1 Крымского особого отдела 4 армии.

Мы служащие телеграфа ст. Мелитополь обсудив вопрос об арестованном Николае Петренко постановили в дополнение к резолюции вынесенной на общем объединенном собрании служащих службы движения и телеграфа просить об освобождении из под ареста бывшего члена нашей трудовой пролетарской семьи вкратце описывая его биографию и те факты, которые так ясно говорят о его политической стороне:

Петренко сын трудовой пролетарской семьи получив среднее образование был мобилизован в ряды войск во время Германской войны был послан в военное училище откуда вышел офицером и попал в плен Германцам, прибыл из плена во время царствования здесь в Таврической губернии известного террориста белогвардейского генерала Тилло; по прибытии на родину т. е. сюда в Мелитополь Петренко несмотря на предложения (приказ) белогвардейского генерала поступить в ряды его банды – Петренко не вступил, а скрывался в течение двух месяцев, т. е. до прихода Советских войск, после чего явился к нам к железнодорожникам поступил на должность телеграфиста где и служил до отступления Советских войск затем изъявил желание эвакуироваться со своими товарищами железнодорожниками, уходившими с Советскими войсками, но благодаря помешательству его матери, (таковая сошла с ума) которая жила с ним, не выехал; затем далее по приходе сюда белогвардейских войск объявивших мобилизацию всех офицеров на которую должен был явиться и Петренко,

но он не явился, а начал комбинировать себе командировки из одного участка в другой дабы скрыть свое офицерское звание и уйти от мобилизации, но это продолжалось недолго: была объявлена мобилизация во всех уездах, после чего Петренко начал отчаиваться, тогда мы сказали свое слово т. е. (см. на обороте)

лист 5 обор.

просили освободить от мобилизации железнодорожников-специалистов, но последовало категорическое распоряжение явиться Петренко на сборный пункт.

Петренко явившись в комиссию подал докладную записку об освидетельствовании т. к. ввиду слабого здоровья нести военную службу не мог и по освидетельствованию признан в строевые негодным и был назначен в нестроевые, т. е. в канцелярию при хозяйственной обозной части, где он исполнял должность писаря, по отступлении же белогвардейских банд остался и явился на регистрацию, подвергся аресту.

Отсюда видно, что Петренко несколько не сочувствовал белогвардейскому движению, а наоборот стоял и сочувствовал Советскому движению поэтому мы служащие телеграфа ст. Мелитополь убедительно просим об освобождении тов. Петренко и именно товарища потому, что (Петренко) сочувствовал Советскому движению, но ввиду сложившихся обстоятельств осуществить свое желание не мог, что удостоверяют и товарищи с коими он близко знаком.

Глубоко верим, что просьба наша т. е. просьба рабочих и крестьян в чьих руках держится революция не оставит без должного внимания и разрешится в благоприятном для нас смысле, тем более, что тов. Петренко от ног до головы пролетарий – за что не пользовался никакой популярностью и доверием со стороны белогвардейского командования, что доказывает факт: в каком чине был мобилизован в таком и остался.

21 декабря 1920 года

Ст. Мелитополь Южн. жел. дорога

лист 6

58 подписей телеграфистов среди них идентифицируются следующие фамилии: Газаев, Петренко А., Матковский, Евтюфива, А. Саенко, Литвинов, Бычкова, Голубчинский, И. Кириченко (надсмотрщик телеграфа), И. Рыжов, Емельян Каратуманов (пом. нач. ст.), (нач. ст.), Андрей ... (зам. нач. станции), Сикорская, 37. Лось, 42. Гордиенко, 45. Калачев, 46. Калецкий – помощ. раб. Член РКП(б) с 1917 г. 5-го октября Книжка №1295, 47. Певцова, 49. С. Иваницкий, 50. М. Руденко, 52. Цветков, 53. Глазунов, 54. Хилько, 55. Селецкий деж. по станции, 57. Бычкова...

лист 6 обор.

Штамп:

Всероссийский Профессиональный Союз
Рабочих и служащих
Железнодорожного транспорта
Мелитополь
«Учкпрофсоюз»

21\X11

№159

*В Особотдел 4 армии
Настоящее заявление служащих
службы телеграфа ст. Мелитополь
Южных жел. дор. об освобождении
из под ареста сослуживца
гр. Петренко, препровождается
на Ваше распоряжение*

/ Председатель (подпись)

Секретарь (подпись)

лист 7

Начальнику 2 Крымского особпункта осободарма 4
сотрудника Гавреленко

Рапорт

Доношу, что Ваше приказание от 14/1-21
Исполнено 14/1-21. Николай Евграфович
Петренко разстрелян.

сотрудник Гавреленко
15/1-21 года

Запись в левом верхнем углу: К делу Петренко 15/1-21 г.

лист 8

Начальнику 1-го особпункта Особотдела Южфронта
Служебная записка
14 января 1921 года
сов. секретно

Коменданту особпункта т. Гавреленко

Приказываю в 24 часа растрелять арестованного Николая
Евграфовича Петренко, о чем донести рапортом.

Нач. 2 Крымособпункта
Особотдарма 4
П. П. Березняков

лист 9

Мелитопольский особый отдел по регистрации военноплен-
ных

Прошение

Мы нижеподписавшіеся узнавъ об аресте телеграфиста ст.
Мелитополь Николая Евграфовича Петренко который былъ мо-
билизоваи белыми и добровольно от них ушелъ при отступле-

нии Врангеля и явился добровольно на регистрацию просим об освобождении его. Знаем его как человека честного вреда Советской России не делавшего и служившего офицером как насильно мобилизованный и притом нестроевой части как слабый здоровьем. Помимо всего этого относился к власти белых с ненавистью после

лист 9 обор.

того как его родной дядя Дорофей Сидорович Новиков комиссар Гольдштадтского Завода был расстрелян в 1918 г. в Мелитопольской тюрьме о чем можете запросить Гольдштадте семья этого комиссара живет в Шокшаке первые три месяца жила в Мелитополе на иждивении Николая Евграфовича Петренко.

Просим во имя справедливости освободить Петренко

Подписи

Димитрий Ромахин

Михаил

Емельян Маренц

Учительница Мелит. Ж. Гимн. Железняк-Небылицкая

лист 10

Настоящим удостоверяю, что Евдокия Михайловна Петренко принимала горячее участие в освобождении брата моего коммуниста Николая Васильева, когда он был арестован белыми.

Преподаватель гимназии Александр Васильев

лист 11 – чистая страница. На обороте листа 11 – текст лист 12 обор.

лист 12

Начальнику Раследчасти Особого отдела

Заявление

Мы нижеподписавшиеся даем свои подписи за телеграфиста т. Николая Петренко и удостоверяем, что в бытность белых мы были арестованы по обвинению в сочувствии Советской власти. Из нас я, Каневский был даже приговорен к смерти за дезертирство и тов. Петренко, видя наше бед-

лист 12 обор.

ственное положение, и, зная нас, как бедных служащих живущих при станции, ходатайствовал за нас и хлопотал перед своим начальством. Заступничество за нас и благодаря его стараниям, мы были освобождены и избавлены от преследований.

Мы удостоверяем, зная его как контр-революционера.

Подписи: Григорий Холодков

Лева Каневский

Арон Вилковскій

Сергей Ношкин

лист 13

15062

ИБ УВД

Петренко Николай Евграфович (никакие данные более не указаны)

Нач подр УСБУ Г. И. Ставний

11.05.1995

Виконавець Евдокимов

Секретно

Прокуратура Украины

Прокуратура Запоріжської області

330057, м. Запоріжжя

Вул. Матросова 29а

18.07.1995 г. 13\681
Начальнику подразделения УСБ
Украины по Запорожской области
Подполковнику Борсуку В. И.

Направляю архивное уголовное дело №15062 по обвинению
Петренко Николая Енграфовича с заключением о его реабили-
тации для дальнейшего хранения в архиве.

Архивное уголовное дело №15062 на 14 листах.

Старший помощник прокурора
Запорожской области,
Старший советник юстиции
В. А. Нестеренко

лист 14

Заключение
по архивному уголовному делу №15062
в отношении Петренко Н. Е.

По распоряжению от 14 января 1914 года Крымского Особ-
пункта Особотдела Южфронта расстрелян Петренко Николай
Евграфович, служивший в белой армии в офицерском звании.

По заявлениям коллектива служащих телеграфа ст. Мелито-
поля Петренко во время службы участия в боевых операциях не
принимал.

Петренко был арестован после его регистрации как ранее
служивший в армии белых.

Никаких материалов о преступлениях Петренко в деле нет.
Исходя из изложенного, -

ПОЛАГАЕМ:

Петренко Николай Евграфович привлечен к уголовной
ответственности незаконно и он подлежит реабилитации в со-
ответствии с Законом Украины от 17 апреля 1991 года

«О реабилитации жертв политических репрессий на Украине».

Начальник следственного отдела

УСБУ по Запорожской области

подполковник (подпись)

Г. И. Ставний

27 июня 1995 года

лист 16

(заполненная форма)

Заместитель прокурора Запорожской области

государственный советник юстиции 3-го класса

В. Ф. Щур

17 июля 1995 г

Заключение

В отношении Петренко Н. Е. по материалам уголовного дела архив. №15062 Петренко Николай Евграфович (год рождения – нет данных, место рождения – нет данных, место работы и должность до ареста – станция Мелитополь, телеграфист, место жительства по адресу – г. Мелитополь, сведения о партийности – нет данных) распоряжением начальника 2-го Крымского особотдарм Южного фронта от 17 января 1921 года г. Петренко подвергнут расстрелу. Распоряжение исполнено.

Петренко подвергнут репрессии по обвинению в том, что служил в белой армии в чине офицера. В материалах дела нет данных о совершении Петренко каких-либо преступных действий.

Из коллективного письма работников станции Мелитополь, где Петренко служил телеграфистом, видно что в период службы в белой армии он участия в боевых действиях не принимал.

За отсутствием доказательств дело в отношении Петренко подлежит прекращению, а он реабилитации.

лист 16 обор. (заполненная форма)

Арестован 12 декабря 1920 г.

- января 1921 г. распоряжение исполнено.

Данные о репрессированном и его родственниках, сведения об адресах родственников репрессированного – нет.

На Петренко Николая Евграфовича распространяется действие статьи 1 Закона Украинской ССР «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине» от 17 апреля 1991 г.

За отсутствием совокупности доказательств, подтверждающих обоснованность привлечения его к ответственности, и он подлежит реабилитации.

Начальник следственного отдела

УКГБ УССР по Запорожской области

Г. И. Ставный

Старший помощник прокурора

Запорожской области по надзору за следствием в органах государственной безопасности

старший советник юстиции

В. А. Нестеренко

12 июля 1995 г

Исполнитель Греченко Д. Ф.

«Реабілітовані історією» (2006) [6, Т. 3, с. 548].

В одном из томов этого сборника, посвященного репрессированным из Запорожской области, упоминается и Петренко Николай Евграфович:

ПЕТРЕНКО Микола Євграфович, рік та місце народження у справі не вказані, українець, освіта не встановлена. Проживав у м. Мелітополі. Телеграфіст залізн. ст. Мелітополь. Заарештований у січні 1921 року. Звинувачення: служив у білих. Особливим відділом Південного фронту 14 січня 1921 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку та місце поховання невідомі. Реабілітований у 1995 році.

Вот по таким, выше описанным доступным из архивов документам, удалось узнать о некоторых эпизодах из жизни одного из представителей нашего рода – Николая Евграфовича Петренко.

О других представителях старинного казацкого рода Петренко, упоминаемого в документах, касающихся Славянска (с начала XVIII века), будет сообщаться в последующих выпусках альманаха «Слобожанщина. Погляд у минуле».

PS.: Грамматика написания в документах сохранена в текстах статьи.

Список информационных источников:

1. «ДѢЛО СИМФЕРОПОЛЬСКАГО ОКРУЖНАГО СУДА по 1-му гражданскому отдѣлению. №968», ф. 376, оп. 5, спр. 6088, на 27 листах. Государственный архив Автономной республики Крым.
2. Послужной список подпоручика 255 пехотного Аккерманского полка Петренко. Составлен 30 января 1916 года, на 4-х листах. РГВИА, ф. 409, оп. 1, д. 97773, п/с 45-335. Документ был найден в архиве с участием в поисках исследователя М. А. Мороховца.
3. ПРИКАЗЫ по 255-му пехотному Аккерманскому полку (1915 год, с 1 января по 30 апреля). РГВИА, ф. 2867. Оп. 1, д. 24.
4. ДЕЛО №154. Петренко Николай Евграфович. О службе у белых. ОГА СБУ, ф. 5, АКС №2819.
5. Дополнительный материал к делу №154. Петренко Николая. 13 армии. Государственный архив Запорожской обл. (г. Запорожье), ф. Р5747, оп. 3, д. 7885 (71534\154), 16 листов.
6. Реабілітовані історією. Запорізька область (в 3-х томах). – Запоріжжя: Видавництво «Дніпровський металург», 2006.

СЛОБОЖАНСКИЙ КАЗАЦКИЙ РОД ПЕТРЕНКО
Часть 3 (Евграф Александрович Петренко)

*Отцу и деду –
Евграфу Александровичу Петренко
посвящается*

Евграф Александрович Петренко (17.01.1917-24.03.1961) родился в семье Александра Евграфовича Петренко (13.10.1886-25.08.1937), телеграфиста железнодорожной станции Мелитополь (Таврическая губерния).

Первым носителем имени Евграф (родной брат поэта-романтика Михаила Николаевича Петренко (1817-1862)) в нашем роду был сын Николая Дмитриевича Петренко (1792-5.10.1838), служившего в Славянской городской ратуше Изюмского уезда Харьковской губернии [1, 52].

В метрической книге Воскресенской церкви г. Славянска за 1822 год найдена запись о рождении Евграфа [2, л. 1162]:

“Декабрь. № – 27. Число рожденья – 9.

У славенскаго жителя Коллежскаго Секретаря Николая Дмитриева сына Петренкова отъ жены его Марфы Андреевой дочери родился сынъ Евграфъ

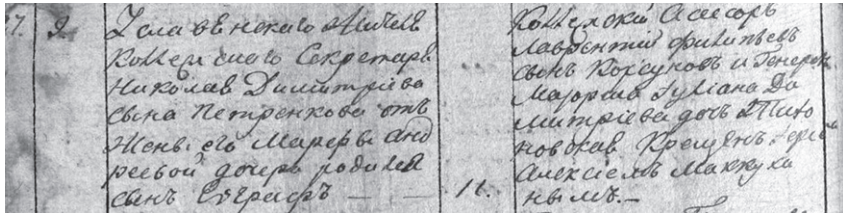
Число крещенія – 11.

Кто восприемники.

Коллежский ассесор Лаврентій Филипьевъ сынъ Корсуновъ и Генераль Майорша Іуліана Дмитріева дочь Тихоновская. Крещенъ Тереем Алексіемъ Маккухинымъ”.

Скорее всего, Евграф умер в детском возрасте, так как в процессе расширенных генеалогических поисков его имя в до-

кументах не встречалось, но, в доступных метрических книгах не найдено записи и о смерти Евграфа. Возможно, это связано с тем, что очень многие материалы в архивах не сохранились.

Имя Евграф *пришло* в наш род из рода жены нашего прапрадеда/прапрапрадеда – поэта-прокурора Михаила Николаевича Петренко (1817-1862) – Анны Евграфовны (урожденной Миргородовой).

Был ли носителем имени Евграф только её отец, или так называли мужчин в роду Миргородовых ранее, пока неизвестно.

Михаил Николаевич и Анна Евграфовна называли Евграфом своего сына, родившегося 20.04.1857.

В обнаруженных документах, касающихся жизни Михаила Николаевича Петренко, его сын Евграф упоминается дважды:

- в «Формулярном спискѣ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго... За 1858 годѣ» [3]:

«Женатъ на дворянкѣ дѣвицѣ Аннѣ Миргородовой, имѣеть дѣтей сына Николая родившагося 16 Августа 1849 года, дочь Марию родившуюся 23 Января 1855 года, сына Евграфа родившагося 20 Апреля 1857 года...».

- в «Формулярном спискѣ о службѣ бывшаго Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго... За 1862 годѣ» [4] указано:

«Женатъ на Аннѣ Миргородовой, имѣеть дѣтей сына Николая родившагося 16 Августа 1849 года; дочь Марию родившуюся 23 Генваря 1855 года, сына Евграфа родившагося 2 Апреля 1857 года...»

Метрическая книга с записью о рождении Евграфа Михайловича пока не обнаружена.

По-видимому, родители дали это имя сыну в честь деда (отца Анны), равно как и старший сын Николай, родившийся в 1849 (см. выше) был назван в честь Николая Дмитриевича (отца Михаила Николаевича Петренко).

Традиция давать имя деда внуку была в старые времена достаточно распространена, хотя это ни в каких документах не отображалось.

Несомненно, Евграфа Александровича (правнука Поета) назвали в честь деда Евграфа Михайловича (20.04.1857 - 14.01.1910). Но в метрической книге Троицкой церкви г. Мелитополя [5, л. 1 об.] в разделе «Имена родившихся», о его рождении была сделана канонизированная запись (см. ниже):

«№17, Января 17 – рождєніе, 21 – крещєніе.

Имена родившихся:

Евграфъ въ честь муч. Евграфа, воспоминаемого въ декабре.

*Званіе, имя, отчество и фамилія родителей, вѣроисповѣданія:
Внукъ обер-офицера Александръ Евграфовъ Петренко и законная жена его Евдокія Михайлова; оба православные.*

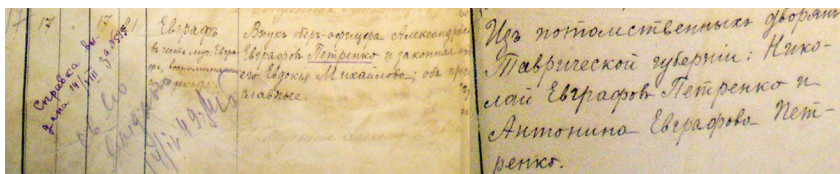
Званіе, имя отчество и фамилія воспріемниковъ:

Изъ потомственныхъ дворянъ Таврической губерніи:

Николай Евграфовъ Петренко и Антонина Евграфова Петренко

Кто совершалъ таинство крещєнія:

Священникъ: Александръ Сергіевъ».

Евграф Александрович Петренко был интересным и общительным человеком, имевшим много друзей. Он играл на гитаре, имел хороший голос, знал немецкий язык. Конечно же, воспоминания о нем, сохранявшиеся в семье, будут описаны позже, в другом формате, так как в рамках исследовательского проекта «Ідентифікація Петренків» публикуется только информация, подкрепленная документами. Именно это ограничение позволяет проекту называться документальным.

Непростой была судьба Евграфа Александровича, как и многих его современников, чья молодость пришлась на десятилетия перед войной 1941-1945.

В силу различных обстоятельств *высокого* образования он не получил. Кроме того, будучи родственником *врага народа* (его дядя – Николай Евграфович Петренко (21.02.1895-14.01.1921) был расстрелян как офицер белой армии [6, л. 7]), ему и его родственникам приходилось вести соответствующий образ жизни.

Много документальной информации о Евграфе Александровиче удалось получить благодаря чудесному стечению обстоятельств. В поисках архивов завода им. В. В. Воровского в Мелитополе, где он работал, с помощью моего брата Сергея Евграфовича Петренко мне удалось установить контакт с отделом кадров организации (после четвертого перенаправления моего обращения по телефону), которая осталась после ликвидации завода. Сотрудник отдела был уверен, что где-то недавно встречал какие-то документы, связанные с Евграфом Петренко (имя запоминающееся), но никак не мог их обнаружить.

Только на четвертый день поисков он сообщил, что пакет служебных документов (в том числе и Евграфа Александровича) уже несколько дней находился в ящике возле двери отдела кадров и был приготовлен к уничтожению за ненадобностью.

В спасенное «Личное дело» [7] (пакет служебных документов за разные годы) Евграфа Александровича Петренко вошли различные справки и докладные записки (об оформлении отпуска в разные годы, приказы о должностных перемещениях,

выговор и т. д.). Не вдаваясь в детализацию, упомянем лишь информацию, касающуюся некоторых эпизодов его жизни.

Ниже приводятся краткие выписки о должностях, занимаемых Евграфом Александровичем, с указанием даты подписания соответствующих документов:

- работа мастером механического цеха №1 (1954);
- техник-технолог цеха №1 (1954);
- автобиография (1954);
- приказ о выговоре инженеру-нормировщику Петренко Е. А. за завышение трудозатрат на обработку цилиндра (1955);

Насиливший обязан
труда и заработной
плат. Тейману А.И.

Сулусевича
Зрещу Вас на время очередного
отпуска тов. Сашкодрова И.С.
с 24/х1 по 29/х1 58г.
Насиливший обязан
быть возмещать на тов. Тейману А.И.

Иван Тейман

Рапорт
на отп. 3

24/х1
от 24/х1 58г.

Лист. Отдела кадров. Буряков А.
Служебная записка.

Дурусов приказом производит
следующую переадресацию работ-
ника:

Инт. Рентгенцентра ВРТ м. Сухова
переводит инженером технического
прокатного цеха,
Инт. Тейману В.А. прокатного цеха
переводит в этот же цех
отдел главного технолога

30.09.58. С.И. Сидоров
И.А. В.К.

24/х1 58г.

- «Личный листок по учету кадров» (1955);
- заявления о предоставлении очередных отпусков (разные годы);
- служебная записка о переводе технолога Петренко Е. А. на должность инженера-технолога в отдел главного технолога (1958);
- производственная характеристика, где указано «...участие в общественной жизни завода принимает слабо...». Подписано нач. Отд. кадров, профгруппоргом и секретарем партийной организации (1959);
- по личной просьбе переведен технологом в механо-сборочный цех (1959)

- старший инженер-технолог механо-сборочного цеха (1960);
- умер, занимая должность начальника технологического бюро механо-сборочного цеха №1 (1961).

В роду не было коммунистов. Их просто толерантно ненавидели, хотя это и не разглашалось.

И Евграф Александрович Петренко, будучи отличным специалистом в своем деле, не был коммунистом, хотя и занимал достаточно высокие должности на заводе им. В. В. Воровского, что было не характерно для тех лет.

Возвращается в отдел кадров

Талон увольнительного листа

Цех, отдел ДМ-1

Фамилия, имя, отчество Петренко В. А.

Профессия, должность Нач. Технолог. бюро, оклад _____

Уволен с 25 III 1961 г.

Причитается на руки _____

Начальник отдела кадров *[подпись]*

Расчет произведен _____

Бухгалтер расчетного отдела _____

Табельщик цеха 25 III 1961 г.

Петренко Е. А (второй ряд, 5-й справа), 1949 г.

Среди документов в «Личном деле» находилась и автобиография Евграфа Александровича (1954):

«Я Петренко Евграф Александрович родился 1917 года в г. Мелитополь Днепропетровской области. После окончания 7-ми классов начал свою трудовую деятельность с 1932 года.

АВТОБИОГРАФИЯ

Я Петренко Евграф Александрович родился 1917 года в г. Мелитополь Днепропетровской области. После окончания 7-ми классов начал свою трудовую деятельность с 1932 года. С 1932 по 1934 г. работал в Мелитопольская межрай-кино-агентстве Запорожской обл. в качестве ученика-слесаря по ремонту кино аппаратуры. В 1935 г. поступил учеником-токарем в з-д им. Ворова г. Мелитополь. Учеником проработал 2 месяца и был переведен токарем проработал до 1938 г. этого же з-да. В 1938 г. переведен мастером механического цеха до 24 VII 1941 г. Этого же года уволился в связи с переводом завода в Грузию. В 1943 г. с 4 VII в был членом населения нацпачи при эвакуации молодежи в Германию, проработал там до 1945 г. 1 VII и возвращился домой. В Отечественной войне не участвовал. В ряды Красной Армии призван в 1937 г. но по болезни был освобожден от несения военной службы. Под судом из-за саботажа никогда не был. Работничестве за границей не имел. Отец (до войны) работал до Октябрьской революции телеграфистом при г. Мелитополь, считался рабочим. Мать - домохозяйка. После революции отец работал там же. Умер в 1937 г. Мать умерла в 1942 году. В настоящее время семья состоит - жена, сын.

Петренко

С 1932 г. по 1934 г. работал в Мелитопольском межрай-кино-агентстве Запорожской обл. в качестве ученика-слесаря по ремонту кино аппаратуры.

В 1935 г. поступил учеником токаря в з-д им Воровского г. Мелитополь. Учеником пробыл 2 месяца и был переведен токарем, проработал до 1938 г. этого же завода.

В 1938 переведен мастером механического цеха до 24 VIII 1941 г. Этого же года уволился в связи с переходом завода в другую местность.

В 1943 г. с 1 VII я был угнан насильно немцами при эвакуации молодежи в Германию, пробыл там до 1945 г. 1/III и возвратился домой.

В Отечественной войне не участвовал. В ряды Красной Армии призывался в 1937 г, но по болезни был отстранен от несения военной службы. Под судом из семьи никто никогда не был. Родственников за границей не имеется.

Отец работал до Октябрьской революции телеграфистом при ст. Мелитополь, считался рабочим.

Мать – домохозяйка. После революции отец работал там же. Умер в 1937 г. Мать умерла в 1942 году.

В настоящее время семья состоит – жена, сын».

подпись

По информации из Мелитопольского военкомата, Петренко Евграф Александрович, 1917 г. р., рядовой, вус133, в Советской армии не служил, проживал пр. Б. Хмельницкого, 49 (вус 133 – артиллерия. – А. П.).

В различных документах, Евграф Александрович упоминал, что некоторое время ему пришлось находиться в Германии в качестве *остарбайтера*.

Поиски соответствующих документов увенчались успехом. Удалось найти в Запорожском архиве «Фильтрационное дело» Петренко Евграфа Александровича [8].

В поисках более детальной информации о месте работы Евграфа Петренко в Германии мне, в сопровождении моей доче-

In welcher Armee gedient? In ce armată a servit В какой армии служил	Wieviel Kinder unter 14. Jahren? Câți copii sub 14 ani? Сколько детей младше 14 лет	
Wann gedient? Când a servit Когда служил	Name Numele Имя	Geboren am copilului născut Время рожд.
Entlassen am Desconcentrat la Отпущен		geboren in la născut in Место рождения.
Letzter Dienstgrad Ultimul grad Последнее военное звание		
Wohnung am 21. 6. 41. Locuit la 21. 6. 41. Местожительство к 21. 6. 41.		
Jetzige Wohnung Domicilio actual Настоящее местожительство		
Straße Strada Улица	Nr. 186 Nr. №	
Wo früher gewohnt? Domiciliu anterior Где раньше жил		
von 1917 bis 1942 in De la până la от по в		
von _____ bis _____ in _____		
von _____ bis _____ in _____		
		Eigenhändige Unterschrift. Iscălitura proprie. Личная подпись
		Fingerabdruck. Ampreță. Отпечаток пальца.

ри Петренко Анны, довелось побывать во Франкфурте-на-Майне, Оффенбахе-на-Майне и Мюльхайме-на-Майне, упомянутых в автобиографиях и других документах Евграфа Александровича. Хотелось увидеть места, где он провел около полутора лет. Кроме того, увлекала идея попытаться найти какие-либо документы, подготовленные собственноручно Евграфом Александровичем Петренко или с его участием в Германии, и сравнить, например, с автобиографией (август 1945-го), написанной сразу после возвращения на Родину для соответствующих контролирующих органов:

«Автобиография

Я Петренко Евграф Александрович рождения 1917 г. 17 января, родился в г. Мелитополе и проживаю до сего времени. В армии не служил по состоянию здоровья проходил курсы санитаров с отрывом от производства. После окончания семилетки я поступил работать

в 1935 году в завод им. Воровского в качестве ученика токаря, учеником был до 1936 года и работал на станке до 1938 года, в 1938 году меня перевели работать мастером механическ. цеха, мастером работал до последнего дня а именно до эвакуации завода 1941 г. 24 августа, в октябре 1941 года по приказу военкомата согласно повестки должны были все мужчины явиться для эвакуации по направлению Бердянска. Нас довели только до Ногайска, немцы отрезали в Бердянске и возвратился домой работать. Я при немцах не работал несмотря на неоднократные заявления биржи труда. И когда фашистские варвары начали тикать и угонять все население города и сел, то меня с женой гнали они на окопах до самого Днепра село Знаменка. В Знаменке меня взяли под расстрел за то что я заявлял что болен и не хотел копать окопы. Под Никоподем я сбежал и через полторы недели меня поймали на переправе в Никополе. С Никополя погнали этапом в Кривой рог, с Кривого рога в Перемышль и пока загнали в самый глубокий тыл Германии.

150 километров от Франции работал там вплоть до уборки уборных, а свои специальности не выявлял. Работал в городе Оффенбах на Майне когда Америка разбила этот город, то нас перегнали в Мильгайм на Майне. И в 1945 году нас освободили союзные войска американцы и я смог вернуться на родину а именно 1945 г. 22 августа. Жена моя Петренко Вера Афанасьевна в Знаменке перепрыгивалась и возвратилась домой окончила курсы педагогов и в данный момент работает в западной Украине педагогом.

При немцах так как и я она не работала.

Мать была всегда домохозяйкой и умерла 1942 г. 24-IV

Брат рождения 1926 года умер 1942 г. 8-IX на что имеются документы.

Отец работал при ст. Мелитополь телеграфистом до самой смерти и умер 1937 г. 25-VIII. Сестра работала при ст. Мелитополь экономистом вагонного участка и эвакуировалась в Среднюю Азию, когда город Мелитополь был отбит она возвратилась и в данный момент послана как хороший работник на работу по своей специальности во Львов. Брат Ромахин Дмитрий Дмитриевич работал при

*Нефтебаза г. Мелитополь, был на самом лучшем счету глав нефте-
сбытауправление Харьков. Работал здесь глав. бухгалтером. Эвакуи-
ровался на Сталинград, где был мобилизован в армию. И погиб от
вражеской пули 3 августа 1943 года, награжден медалью за отвагу.
За границей родственников не было, из всей семьи под судом и арес-
том никто не находился.*

*Собственноруч. Подпись Петренко Е. А.
28/VIII 45 г.»*

В оффенбахском архиве действительно имеется небольшой фонд, где сохраняются немногочисленные уцелевшие материалы по интересовавшей нас теме.

Именно здесь, с помощью сотрудников архива удалось установить, где именно работал Евграф Александрович в Оффенбахе. Имя отца значилось в списках завода (Gebr. Heune GmbH Offenbach a. Main Ludwigstr 178) [9], территорию которого удалось посетить и осмотреть.

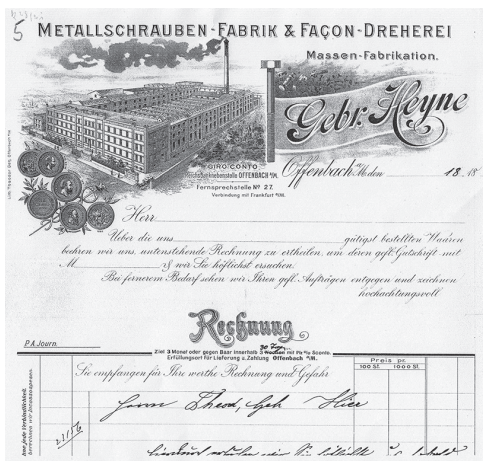
В годы войны после бомбежек завод был практически полностью разрушен. До нашего времени в первозданном виде сохранились лишь несколько небольших фрагментов стен. Только старые фотографии и изображения завода на картинах позволяют представить его былую грандиозность. После реставрации в многочисленных помещениях завода разместились офисы и мастерские различных компаний, работающих в сфере легкой промышленности [9].

После того, как завод был разрушен авиацией союзников, часть уцелевшего производства и остарбайтеры были переведены в Мюльхайм-на-Майне.

К сожалению, в этом городке ничего не удалось увидеть, так как на месте бывших заводских мастерских располагается множество современных складов.

В процессе изучения материалов, касающихся жизни Евграфа Александровича, установлено, что в первый брак он вступил 05.08.1940 года с Ротань Ниной Михайловной (Петренко Н. М. в браке). В то время она работала библиотекарем. Записи о рождении детей в архиве Мелитопольского городского ЗАГСА не обнаружены. Вероятно, Нина Михайловна вскоре умерла, так как записи о ней в документах не встречались.

По-видимому, в начале войны Евграф Александрович женился второй раз.

Жена – Петренко Вера Афанасьевна (девичья фамилия Резничок) родилась в селе Вознесенка Мелитопольского района 11.01.1920 г. По образованию она была преподавателем математики.

Возможно, 24.03.1943 года у них родилась дочь Зинаида. Эта информация

обнаружена лишь в «Удостоверении личности» (Personel Ausweis Nr. 19902, см. выше) и никакими другими документами не подтверждается. Не исключено, что Зинаида вскоре после рождения умерла, но и об этом предположении нигде никакой информации не обнаружено.

Вскоре, после войны, в семье родился сын Евгений Евграфович Петренко (02.02.1947-18.08.1993).

Со своей второй семьей (Вера Афанасьевна и сын Евгений) Евграф Александрович проживал в г. Мелитополе. Умерла Вера Афанасьевна 29.10.1955 г. в возрасте 35 лет, похоронена на небольшом кладбище в с. Вознесенка.

*Вера Афанасьевна, Евграф Александрович, Евгений и мать
Веры Афанасьевны*

*Петренко
Анна Владимировна*

*Петренко Александр и Сергей
с отцом*

После смерти Веры Афанасьевны, Петренко Евграф Александрович женился в третий раз. Наша мама взяла фамилию отца и продолжила свою жизнь как Петренко Анна Владимировна.

Наша семья проживала в г. Мелитополе по адресу проспект Б. Хмельницкого, 49 (напротив входа в Центральный городской парк им. М. Горького) в большом доме с огромным садом. В 1954 году город относился уже к Запорожской области.

Вот такая непростая жизнь сложилась у одного из представителей старинного казацкого рода Петренко – Евграфа Александровича Петренко.

Список информационных источников:

1. Формулярный список о Службѣ Славенской Городовой ратуши присудствующих и Секретарѣ за Сентябрьскую треть 1828 Года. ГАХО, ф. 4, оп. 1, д. 1584.

2. Харьковская духовная консистория. Метрическая книга Изюмского уезда Соборной Воскресенской церкви г. Славянска за 1822 год. Ф. 40, оп. 110, ед. хр. 288.

3. Формулярный список о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчача, Титулярнаго Совѣтника Михаила Николаевича Петренка. За 1858 годъ». ДАСО, ф. 523, оп. 1, д. 158.

4. Формулярный список о службѣ бывшего Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчача, Коллежскаго Ассессора Петренка. За 1862 годъ». РДІА, ф. 1405, оп. 62, д. 3494.

5. Метрическая книга на 1917 год, ч. 1 (о родившихся). Троицкая церковь г. Мелитополя. ГАЗО, Р5593, оп. 1, д. 220.

6. 5. Дополнительный материал к делу №154. Петренко Николая. 13 армии. ГАЗО, ф. Р5747, оп. 3, д. 7885 (71534\154), 16 листов.

7. Архив А. Е. Петренко, Киев.

8. «Фильтрационное дело» Петренко Евграфа Александровича. ГАЗО.

9. Материалы архива в Haus der Stadtgeschichte (Offenbach am Main).

ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА В ШКОЛІ

Сучасний суспільно-політичний і культурно-освітній контекст, зумовлений необхідністю захисту і збереження української державності й самоідентичності, потребує глибшого й детальнішого вивчення життєвого шляху й творчої спадщини видатних українських майстрів художнього слова, нової, більш об'єктивної та незаангажованої, оцінки їх діяльності. Особливо це стосується східного регіону, де багаторічна культурницька експансія північного сусіда майже стерла з пам'яті народу надбання цілих епох українського національного відродження та знівельовала цінність поетичної творчості та громадської роботи їх представників, наприклад, харківських романтиків ХІХ століття.

Шкільний курс української літератури надає педагогам можливість формувати в учнів цінності національної самосвідомості, культури, світоглядні орієнтири громадянина-патріота. Поруч з цим концепція Нової української школи визначає за необхідне наскрізний розвиток основних життєвих компетентностей учнів на матеріалі програм усіх курсів та навчальних предметів. Таких компетентностей визначено десять: *«спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами, спілкування іноземними мовами, математична компетентність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність і здорове життя»* [1].

Розглянемо, яким може бути зміст навчального матеріалу, форми й методи роботи на уроках, присвячених вивченню біографії і творчої спадщини видатного українського поета-роман-

тика Михайла Миколайовича Петренка, аби такі уроки формували і життєві компетентності, і, водночас, сприяли завданню національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти у розділі «Мови і літератури» вимагає вивчення «художніх творів різних родів і жанрів, які репрезентують ключові історико-літературні епохи». Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури, розроблена на основі державного стандарту авторським колективом під керівництвом доктора філологічних наук Р. В. Мовчан, передбачає оглядове вивчення творчості Михайла Петренка в ряді імен представників романтичного напрямку протягом однієї навчальної години. Але слід зауважити, що вчитель української літератури

Автор Анатолій Погорелов у оформленому кабінеті ім. Михайла Петренка

може скористатися своїм правом вивчати творчість будь-якого автора, в тому числі й М. Петренка, більш глибоко за рахунок використання годин на вивчення літератури рідного краю (для Слобожанщини), уроків поза-класного читання або резервних годин програми. Крім того, новим Законом України про освіту надана можливість педагогам в межах державного стандарту самим складати навчальні програми з базових предметів, включно й з української літератури, інтегрованих курсів, предметів за вибором чи

факультативів. Такі авторські програми можуть передбачати більш детальне вивчення творчості окремих поетів-романтиків, ілюструвати напрям романтизм видатними поетичними творами Михайла Петренка. Отже, можливість вивчати спадщину Михайла Петренка в українських школах і гімназіях більш детально, як ми бачимо, є.

Справа полягає більше в зацікавленості педагогів і учнів цією темою. Як відомо, пізнавальний інтерес зростає саме в тому випадку, коли сам процес засвоєння знань стає активним, навчання набуває пошукового, евристичного характеру, а вчитель зосереджується на формуванні у дітей життєвих компетентностей. Наведемо приклади методів, прийомів, форм роботи, що може застосувати викладач української літератури задля формування в учнів десяти основних компетентностей Нової української школи при вивченні біографії і творів Михайла Петренка в школі.

Компетентність спілкування державною мовою полягає передусім у вмінні нею усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів), що є основним видом діяльності на уроках української мови і літератури. Також важливою є об'єктивна інформація про появу і розвиток сучасної української мови, внесок окремих літераторів в її утвердження, діалектні особливості мови різних регіонів, що мають місце зараз і були раніше. Так у школах досі побутує стереотип, який виник в радянському післявоєнному мовознавстві і літературознавстві про те, що «*І. П. Котляревський по праву вважається зачинателем української літературної мови*», а Т. Г. Шевченко «*...справедливо вважається основоположником нової української літературної мови*». Цей стереотип про «зачинателя» та «основоположника» не дає учням справжнього уявлення щодо появи і розвитку української літературної мови, дещо знецінює внесок інших письменників. Розглядаючи питання появи сучасної української літературної мови, можна продемонструвати дітям інтерактивну мапу із

зображенням діалектів і говорів України, а також розмістити на цій мапі портрети українських письменників кін. 18-І пол. 19 століття, зокрема й М. М. Петренка, з датами активної громадської і творчої діяльності. Це дасть розуміння учням, що «...остаточне сформування нової української літературної мови не було раптовим, миттєвим явищем... літературний, мовотворчий процес формування нової української літератури і літературної мови тривав майже півстоліття...» [2], отже, І. П. Котляревський та Т. Г. Шевченко – це не єдині письменники, які створювали та збагачували нашу мову.

Компетентність спілкування іноземними мовами включає в себе вміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, а також вміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування. Вірш Петренка «Дивлюся на небо та й думку гадаю...» перекладений багатьма мовами світу. При чому ці мови належать до різних мовних груп і сімей. Природно, що більшість перекладів виконані слов'янськими мовами, зокрема чеською, польською, словенською, кілька варіантів російською, а також всіма поширеними європейськими мовами (англійською, німецькою, італійською, іспанською...). Цікаво, що вірш перекладений й такими екзотичними для нас мовами, як башкирська, бенгальська, японська, удмуртська. Книжка «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу» містить 24 варіанти поезії різними мовами. Вивчаючи цей вірш, вчитель може запропонувати дітям порівняти оригінал з перекладами тими мовами, що доступні для вивчення учням в школі, наприклад англійською, німецькою, чи тими мовами, що їм зрозумілі – російською, польською. Можна прочитати виразно цей вірш іноземною мовою для розвитку навичок читання. Можна послухати неєвропейськими мовами звукозаписи, що доступні на сайті, присвяченому творчості Михайла Петренка, для того, аби мати уяву про особливості звучання цих мов.

Математична компетентність в літературі полягає у сформованості культури логічного і алгоритмічного мислення. Тому діти, прочитавши матеріал про життєвий шлях поета, що міститься на сайті, присвяченому Михайлові Петренку «див-

люсьянанебо.com», можуть самостійно скласти біографічну таблицю, зазначивши в ній дати в хронологічній послідовності за періодами життя (слов'янський, харківський, вовчанський, лебединський) та важливі події, видані твори. Розглядаючи походження Михайла Петренка і його нащадків, можна використати схему «Дерево роду Петренків». Потім запропонувати скласти подібне дерево для родин учнів. Вірші Петренка мають великий потенціал для дослідження дітьми віршованих розмірів у поезії. З'ясовуючи, який ритм має той чи інший твір, учні складають схеми. Так можна ілюструвати характерний для народно-поетичної творчості хорей («Взяв би я бандуру...»), чи складніший амфібрахій («Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче...»), чи ямба («Весна»), що дуже часто використовується різними авторами.

Компетентності у природничих науках та екологічна грамотність – це наукове розуміння природи і усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя людини. Поезія Михайла Петренка, хоч і не є суто пейзажною лірикою, але дає багатий матеріал для розмови з учнями про різноманітні об'єкти живої і неживої природи, а також про художні засоби, які пов'язані із її зображенням, наприклад постійні епітети, уособлення, символи. Автор не має на меті створення повноцінних пейзажів, природа в його поезії виступає тлом, на якому зображується «недоля» ліричного героя, спричинена нерозділеним коханням («Взяв би я бандуру...», «Минулися мої ходи...», «Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче...»), тугою за рідним краєм («Далеко од родини...») або втратою рідної людини («Батьківська могила»). Можна запропонувати учням дослідити використання в поезії Петренка гідронімів та інших топонімів, згадки про географічні об'єкти і явища природи такі, як вітер, небо, зорі, дощ, символи рослинного і тваринного світу (перш за все птахів). Можна виявити певні закономірності між художніми засобами, що мають природниче походження, і настроями головного героя. Змодельувати відповідь на питання, якою була роль природи в житті і творчому самовираженні Михайла Петренка. Яку роль відіграє природа, тваринний і рослин-

На літературному святі в кабінеті імені Михайла Петренка. Педагоги і учні Слов'янської ЗОШ №13. Березень, 2020 р.

ний світі в нашому повсякденному житті, що є в ній прекрасним, а що потворним? Спробувати написати поетичний твір з використанням тих символів, що широко використовував Петренко.

Інформаційно-цифрова компетентність – це передусім інформаційна й медіа-грамотність, розуміння етики роботи з інформацією, її критичне осмислення. Так склалося, що при вивченні біографії Михайла Петренка дослідники демонстрували різний ступінь етики роботи з інформацією: від цілком документального підходу в проєкті «Ідентифікація Петренків» до відвертих фейків («Портретна афера» тощо). Через це виникло аж дві достатньо відмінні одна від одної версії життя Михайла Петренка. Важливо, щоб діти навчилися відрізняти об'єктивну інформацію від вигадок, перебільшень, маніпуляцій і фальсифікацій. Тому можна запропонувати учням прочитати дві біографічні статті, що описують різні версії життя поета, і попросити висловити думку, яка з версій і чому є правдивою, а також знайти фейкові ознаки у «хутірській» версії.

До компетентності уміння вчитися впродовж життя відносять в тому числі й таку компетенцію, як здатність до пошуку та засвоєння нових знань, вмій і навичок. Для формування цього важли-

вого вміння вчитель може організувати дослідження з оформленням його у вигляді статті, реферату чи доповіді при захисті в конкурсі проєктів Малої академії наук. Досліджувати можна як саму історію життя Михайла Петренка за документами, які, наприклад, розміщені на сайті проєкту «Ідентифікація Петренків», так і петренкознавство, його документальну частину та історію численних помилок і фальсифікацій. Втім, найбільш слушною, на нашу думку, могла б стати зараз сумісна робота педагогів і учнів щодо ґрунтовного літературознавчого аналізу поетичних творів Михайла Миколайовича з подальшим написанням учнівських есе та розміщенням їх у вільному доступі в мережі Інтернет.

Ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності тісно пов'язані між собою. Це уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення власного соціального статусу, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття, патріотизм. У одному з листів Міністерства освіти і науки України «Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін» вчителям літератури рекомендовано для домашнього завдання обирати таку форму творчої роботи, як створення фанфіків, щоб учні самостійно виконували творче домашнє завдання. Фанфік – це текст, у якому використано ідеї, сюжет, героїв оригінального літературного твору. Це може бути оповідання, вірш на схожий мотив чи схожий за формою, вистава тощо. Можна написати лист герою твору або письменнику, описати гіпотетичну зустріч і розмову із ним у наші дні. Фанфік може змальовувати й наступні дії та яви незавершеної драматичної думи М. Петренка «Найда».

Цікавими творчими роботами можуть стати фанфіки (оповідання, вистави, анекдоти, жартівливі поезії) про життя студентів Харківського університету, майбутніх письменників. У разі наявності в учнів музикальних здібностей можна написати музику і створити пісню на одну з поезій Петренка. Створити цикл малюнків за мотивами поетичних творів. Написати сценарій та зняти короткометражний фільм.

*Постановка ліричної думи Михайла Петренка «Найда» педагогами
і учнями театрального гуртка Слов'янської ЗОШ №13*

Обізнаність та самовираження у сфері культури є здатністю людини розуміти твори мистецтва, формувати власні смаки, самотійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Це ключова компетентність, що формується на уроках літератури. Важливо, аби діти знали справжню біографія Михайла Петренка, мали уявлення про коло спілкування письменника, ознайомилися з текстами його поетичних творів, розуміли поняття «романтизм» і виділяли головні ознаки цього напрямку в творах М. Петренка. Діти на прикладі вивчених поезій оволодівають поняттями теорії літератури «лірична пісня», «елегія», «дума», «романтичний герой», «національний смуток», «постійний епітет», «образ-символ». Учень має навчитися робити висновки про те, який внесок в національну культуру зробив Михайло Петренко, оформлювати ці висновки письмово у вигляді есе чи усно.

Отже, вивченню біографії і творчості Михайла Петренка в школі можна приділити достатньо часу і уваги завдяки академічній автономії, яку мають сьогодні вчителі. Поетична спадщина Михайла Миколайовича, останні відкриття та дослідження, проведені в рамках проєкту «Ідентифікація Петренків», дають педагогам багатющий матеріал для формування у своїх вихованців головних

Урок української літератури у 6 класі, присвячений пам'яті Михайла Петренка. Учитель Дубцова Марина. Грудень 2019

компетентностей Нової української школи, для розвитку творчих здібностей, відродження національної культури та самосвідомості.

Список інформаційних джерел:

1. НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

2. Регушевський Є. С. ПРО ДЕЯКІ ПОНЯТІЙНІ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СТЕРЕОТИПИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ [Електронний ресурс] / Регушевський Є. С. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94702/38-Regushevskiy.pdf?sequence=1>.

3. Сайт присвячений поетові першої половини ХІХ століття Михайлу Миколайовичу Петренку [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.xn--80acbhhpwqbm1a6kyaq.com/golovna>.

4. Михайло Петренко. Твори [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=101&type=tvorch>.

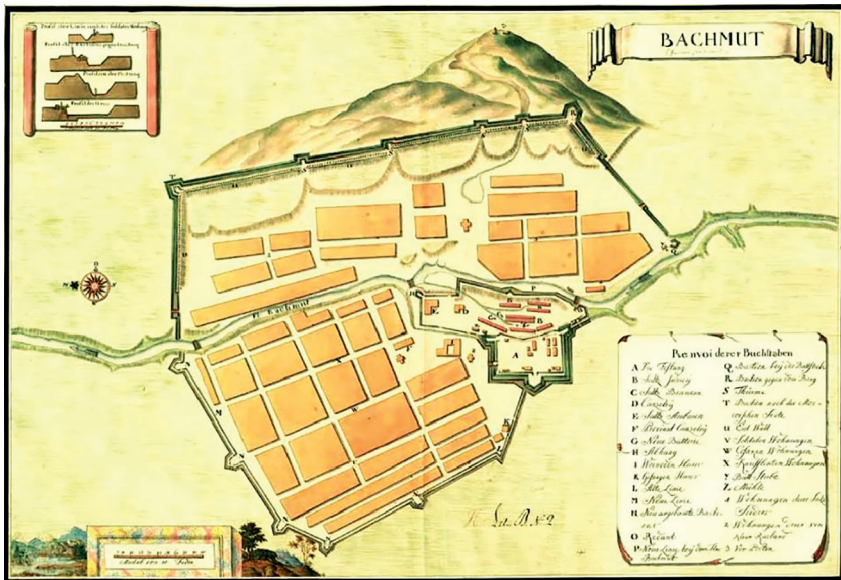
5. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. КАБІNET МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ПОСТАНОВА від 23 листопада 2011 р. №1392 Київ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.

ПОХОДЖЕННЯ ГІДРОНІМА «БАХМУТ»: ДО ПИТАННЯ НОВИХ ДЖЕРЕЛ

Бахмут – давнє місто Південної Слобожанщини, одне з найстаріших у Донецькому краї, засноване українськими козаками Ізюмського слобідського полку (торянами й маячанами) протягом 1697-1702 рр. на річці Бахмут, правій притоці Сіверського Дінця [6, с. 45]. Від річки місто й отримало свою назву «Бахмут, Багмут, Бахмуд, на реке того же имени» [9, с. 683].

Загальновідомо, що вперше назва «Бахмут» («сторожа Бахмутовская»), згадується 1571 року в московському документі «Роспись донецких сторож» [1]. Ця сторожа була лише певним

Німецькомовний план міста Бахмута середини XVIII століття

місцем зустрічі кінних роз'їздів прикордонної служби Московії для обміну інформацією щодо ситуації на кордоні. Згідно зі статутом сторожової й станичної служби, на сторожі не дозволялося навіть розкладати вогнище, щоб не виказати ворогові місце, у якому зустрічаються «сторожі» (прикордонники). Розташовувалася Бахмутовська сторожа поблизу гирла р. Чорний Жеребець, на лівому боці Сіверського Дінця, майже навпроти гирла р. Бахмут, правої притоки Сіверського Дінця [1]. Нині це територія с. Ямпіль Лиманського району Донецької області.

Дана інформація з «Росписи донецких сторож» показує, що не пізніше 1571 р. назва р. Бахмут уже існувала, адже «Бахмутовська», на наш погляд, означала «та, що навпроти р. Бахмут / р. Бахмутовой».

Дотепер етимологія назви річки Бахмут залишається не до кінця зрозумілою. Основними версіями походження цієї назви є два поширених пояснення.

Відповідно до першого з них, даний гідронім походить від татарського слова «бахмат», яким тюркомовні кочівники причорноморських та приазовських степів називали низькорослих степових коней. Дана гіпотеза підкріплюється наявністю в цій же місцевості лівої притоки Дінця, що носить ім'я Жеребець. Водночас слід зауважити, що «серед тюрків та слов'ян практика створювати гідроніми за назвами тварин не була розповсюдженою» [5, с. 92]. У даному випадку гідронім Бахмут пропонується тлумачити як річку, на берегах якої в старовину паслися табуни татарських коней – бахматів [1].

Згідно з другим поширеним поясненням, основою гідроніма Бахмут є тюркське особисте ім'я Махмут – варіант арабського імені Мухаммад. Спочатку ім'я Махмут виступало в ролі визначення щодо тюркського слова «су» («вода, річка»), яке пізніше було втрачено – «Махмут су». Зміна особистого імені Махмут на Бахмут могла бути викликана наявністю в слові двох однакових звуків – кінцевого й серединного «м». Із «Махмут су» згодом вийшло «Махмут», а пізніше – «Бахмут».

Якщо це так, то гідронім Бахмут виникає із словосполучення «Махмут су», тобто Махмутова річка («Махмутова вода»). Такого ж походження назва річки Айдар, лівої притоки Сіверського Дінця, що співвідносна з тюркським особистим ім'ям Айдар (спочатку як «Айдар су»). На зв'язок назви річки з якоюсь конкретно особою побічно вказує також різновид гідроніма Бахмут у формі присвійного прикметника – «р. Бахмутова», на основі якого пізніше виникає і варіант назви Бахмутівка [1]. І, хоча відповідей на запитання, що це за персона, чи була така і як стосувалася річки, досі не отримано [5, с. 92], слід зазначити, що за часом виникнення така версія є найбільш давньою серед усіх інших відомих пояснень гідроніма. Саме вона впродовж 1960-1970-х рр. була покладена в основу офіційного тлумачення назви міста Бахмут в енциклопедичному багатотомнику «Історія міст і сіл Української РСР»: «Слово “Бахмут” походить від татарського або турецького імені Махмуд (Махмет), тобто Магомет. Бахмуткою називалась річка – притока Сіверського Дінця. Від неї і дістала назву сторожа, що виникла тут пізніше, а потім місто» [3, с. 151].

Не ставлячи своїм завданням підтвердити достовірність чи не достовірність версії походження назви Бахмут від тюркського особистого імені Махмут, маємо за мету навести декілька маловідомих джерел, які демонструють історичну глибину існування такого тлумачення етимології гідроніма.

У «Подорожніх нотатках» ректора Катеринославської духовної семінарії, архімандрита Іакова Вечеркова, який супроводжував 1828 року єпископа Катеринославського Гавриїла в поїздки до м. Таганрога, зустрічається цікавий пасаж, присвячений м. Бахмуту, через який проходив маршрут цієї подорожі:

«[...] в 6 часов прибыли в Бахмут. В сем городе пять церквей, Бахмут основан Петром Великим, который, в походе к Азову, на месте Бахмута застал турецкое село под начальством какого-то турецкого начальника Махмета, по имени которого назван Бахмут» [8, с. 49].

Історичний аналіз наведеного джерела показує, що маємо справу з народним переказом, в основі якого – топонімічна ле-

генда щодо походження назви міста Бахмут. Отже, дане історичне наративне джерело показує, що на початку XIX ст. пояснення походження назви Бахмут через тюркське ім'я Махмут («*Махмет*») уже існувало.

Наступне джерело має документальний характер і теж демонструє історичну глибину саме такого пояснення.

У листі від 04 вересня 1629 року воєводи київського, хорунжого брацлавського Стефана Хмелецького до підканцлера коронного Речі Посполитої Томаша Замойського міститься таке повідомлення:

«[Після] вислання позавчорашнього дня п. Тшинського до Його Королівської Милості у військових справах, повідомивши через якого про все, я і те повідомив, що немала частина орди Махмутовським шляхом по Задніпров'ї до Московщини повернула...» [7, с. 43].

Те, як автор цього офіційного листа без додаткових пояснень і коментарів згадує *Махмутовський шлях* («*Machmutowskim szlakiem ku Moskwie po Zadneprzu obrocila*» [7, с. 224]), свідчить, що даний топонім у Речі Посполитій на той час був загальновідомим. На нашу думку, поширенню його сприяли саме українські реєстрові козаки, із яких, власне, і складалася польська розвідка кінця XVI – першої половини XVII ст. на південних та східних кордонах Речі Посполитої.

Привертає увагу те, що згідно з наведеним польським документом Махмутовський шлях пролягав Лівобережною Україною (для поляків – «на Задніпров'ї») на схід від Дніпра до кордонів Речі Посполитої з Московією. У даному регіоні вони розмежовувалися берегами р. Сіверський Донець (у її середній течії).

У примітках упорядники збірки висловлюють думку стосовно назви *Махмутовський шлях*, припускаючи, що йдеться про Бахмутівський, тобто шлях через Бахмутівську заставу (неподалік сучасного с. Ямпіль) [7, с. 43].

Отже, маємо польське документальне джерело, яке свідчить, що на початку XVII ст. існував топонім Махмутовський шлях.

Є ще одне документальне джерело, яке теж засвідчує історичну глибину пояснення походження назви Бахмут через тюркське ім'я Махмут.

У листі від 07 червня 1642 року старшого отамана українських козаків Середнього Подінців'я Семена Забузького до валуйського воєводи П. Ф. Леонтєєва міститься таке повідомлення:

«Отъ мене Семена Забузького, атамана старшего надъ товариствомъ, козаками войска є. кор. милости Запорозкого и отъ насъ всихъ черни пану Павлу Федоровичу, воєводе волуйскому – челомъ биємъ до лица земли. Прислалисте до мене стороны ведомости о томъ неприятелю креста святого – где кочуютъ, теды ведомо тебе чинимъ, ижъ около Донца на Магмутове у Мелевого тежъ колодязя, якъ соль варятъ, тамъ есмо ихъ били, а иниє розно стоятъ. Всюды ихъ много коло Донца, толко не могу знать о замыслахъ того неприятеля, где умышливаетъ вторгнути ся – чего єму Пане Боже не помощи. А што б ихъ могль знати певного, то заразомъ старати ся буду, чтобъ вамъ ведомость дати о тихъ Татарахъ. [...] Писанъ у Торскомъ юня 7 дня року 1642» [2, с. 37-38].

У цьому повідомленні фігурує назва «Магмутова». Імовірно, назва річки, за описом, біля Сіверського Дінця, у місцевості, де є солеварні колодязі із соляною ропою для виварювання солі. Згадані деталі опису дозволяють із упевненістю ототожнити річку «Магмутову» з річкою Бахмут (*Багмут*), правою притокою Сіверського Дінця.

Дозволимо собі висловити власні припущення щодо історичної особи, чиє ім'я (Махмут) могло стати основою назви відомої степової дороги від Дніпра до Сіверського Дінця і, можливо, далі на схід – «Махмутовського шляху», а також, назви степової річки, вздовж якої пролягав цей шлях – річки Магмутової.

Загальновідомо, що в другій половині XIII - першій половині XV ст. землі сучасної Донеччини входили до складу монголо-тюркської держави Золотої Орди, створеної Бату-ханом, онуком Чингізхана. Вона проіснувала з 1242 до 1459 рр.

Золота Орда охоплювала величезні території від Іртиша до Дунаю, зокрема й південні та східні українські землі (сучасні

Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Запорізька, Донецька й Луганська області, степова частина Автономної Республіки Крим] [4, с. 58]. Центром Золотої Орди було Нижнє Поволжя, а її столицею – спочатку місто Сарай-Бату, розташоване на Волзі поблизу нинішньої Астрахані, а з першої половини XIV ст. – місто Сарай-Берке (поблизу сучасного Волгограда).

Близько середини XV ст. Золота Орда починає розпадатися. З її складу виокремилися Узбецьке ханство, Казахське ханство й Велике князівство Московське. Після 1459 року Золота Орда розпадається остаточно на такі незалежні держави: Велика Орда, Астраханське ханство, Казанське ханство, Кримське ханство, Сибірське ханство, Ногайська Орда [4, с. 163].

Якщо припустити, що *Махмутовський шлях, р. Махмутова (р. Махмут) та Махмутовська сторожа-застава* (неподалік сучасного с. Ямпіль) могли бути названі на честь певного відомого в Степовій Україні XIII-XV ст. політичного діяча, який дуже вразив своїх сучасників і залишив по собі міцну народну пам'ять, то вважаємо за доцільне знайти відповідну історичну особу серед золотоординських ханів на ім'я Махмут (тюркський варіант арабського імені Мухаммад).

Головним кандидатом на роль такого героя чи антигероя степового епосу та фольклору виступає Мухаммад-Бердібек (тат. Мөхәтмәт Бірдебәк; *1310 – †1359), хан Золотої Орди з 1357 до 1359 року, дванадцятий правитель цієї держави [4, с. 167]. Він був першим чингізідом на землях середньовічної України, що мав ім'я, перша частина якого татарською мовою звучала як *Махмут*. В історію він увійшов як останній прямий нащадок монгольського хана Бату, засновника держави Золота Орда. Уже ця обставина робила пам'ять про нього серед підлеглих йому кочівників українських степів широко відомою та міцною, бо таких ханів – символів легітимності правлячої династії – не забувають століттями. Адже після смертельного отруєння хана Мухаммада-Бердібека, коли сарайський трон залишився без прямих нащадків, 1359 року в Золотій Орді почалася жорстока міжусобиця

за найвищу владу в державі, яка тривала довгих 20 років (1360-1380 рр.) і отримала назву «Велика Зам'ятня» [4, с. 98]. Упродовж цієї глибокої політичної кризи за 20 років змінилося 25 ханів. А після того, коли смертельного удару Золотій Орді завдав середньоазійський правитель Тамерлан, почався тривалий, але невпинний процес розпаду цієї степової імперії Джучидів.

Отже, в очах тодішнього населення держави саме правління хана Мухаммада-Бердібека було останнім періодом політичної стабільності та військової могутності Золотої Орди, військо якої на теренах Східної Європи вважалося непереможним.

Вражали й криваві обставини захоплення влади Мухаммадом-Бердібеком. 1357 року він убив свого важкохворого батька, хана Джанібека, а, ставши правителем, наказав фізично знищити 12 найближчих своїх родичів-чингізидів, серед яких був і 8-місячний брат, якого новий хан убив власноруч, ударивши об землю. Такі драматичні події справді вражали сучасників і, безумовно, сприяли тому, що ім'я цього хана міцно закарбувалося в народній пам'яті тодішніх причорноморських степовиків на довгі роки.

До речі, золотоординські хани серед своїх строкатих в етнічному та мовному сенсі підданих, як правило, були відомі під різними іменами. У їхній якості виступали як офіційні (тронні) імена цих ханів, так і адаптовані до мовних традицій певних народів, а також численні прізвиська та їхні похідні. Типовим прикладом цього виступає той факт, що хана Бату мешканці Московського улусу XIII-XV ст. знали як «хана Батыя».

Із цього приводу можна припустити, що тюркомовне половецько-татарське населення причорноморських степів хана Мухаммада-Бердібека знало як «хана *Махмута*».

Саме при дворі «хана Махмута» (Мухаммада-Бердібека) розпочав свою стрімку кар'єру татарський емір Мамай, який мав половецьке походження. Будучи другом дитинства Бердібека, емір Мамай став улюбленцем нового хана, одружився з його донькою і був не лише темником, тобто високопоставленим воєначаль-

ником, але й отримав посаду беклярбека – найвищу в Золотій Орді після ханської. Беклярбек ніс відповідальність за верховний суд, військо та питання зовнішньої політики.

Після смерті *«хана Махмута»* (Мухаммада-Бердібека) на початку 1360-х рр. Мамай захопив реальну владу в Золотій Орді. За тодішніми законами лише чингізід (нащадок Чингізхана) міг отримати титул хана, тому беклярбек Мамай почав правити в Золотій Орді через своїх проголошених ханами ставлеників-чингізідів, тобто через підставних (маріонеткових) ханів. Серед них особливо довго (11 років) був пов'язаний із Мамаєм Мухаммед-Булак, хан Золотої Орди з 1369 до 1380 року [4, с. 98]. Він був відомим також як Мухаммад-хан [4, с. 167]. Можна припустити, що тюркомовне населення причорноморських степів хана Мухаммеда-Булака теж знало, але як *«хана Махмута»*.

У першій половині XV ст. ханом Золотої Орди з 1419 до 1432 рр. (з перервами) був Улуг-Мухаммед (тат. *Oluğ Möhämmät*), відомий також як Улу-Махмет, Махмет [4, с. 167]. До речі, у своїй боротьбі за золотоординський трон на початку XV ст. він тривалий час користувався всебічною підтримкою Великого князівства Литовського, про що красномовно свідчить лист князя Вітовта від 01 січня 1425 року до магістра Лівонського ордену: *«Татарська держава роздвоєна й розділена, там шість правителів, які борються за владу. Один із них, Махмет [Улуг-Мухаммед. – М. Є.], при нас, а інші живуть у різних місцях, бо їхні землі великі»* [4, с. 163].

Багаторічним суперником Улуг-Мухаммеда, фактично, останнім ханом Золотої Орди з 1432 до 1459 рр. (з перервами) був Кючюк-Мухаммад [4, с. 167]. Після його смерті 1459 року Золота Орда офіційно припинила своє існування. Її правонаступницею вважалася Велика Орда – татарське ханство, яке було залишком Золотої Орди після відокремлення від неї в середині XV ст. інших ханств: Казанського ханства (1438 р.), Ногайської Орди (1440 р.), Кримського ханства (1441 р.) тощо. Сучасники Великої Орди від Золотої Орди ніяк не відокремлювали, а вели-

координські хани вважали себе верховними правителями в межах усіх татарських держав колишнього Улусу Джучі (Золотої Орди). Територія Великої Орди включала землі між Дніпром і Волгою, Нижнє та Середнє Поволжя, степи Північного Кавказу. Столицею залишалось місто Сарай-Берке. Проіснувала Велика Орда з 1435 до 1502 рр.

Із 1459 р. ханами Великої Орди одночасно були два брати – Махмуд та Ахмет, сини останнього золотоординського хана Кючюк-Мухаммада. Верховна влада номінально перебувала в руках хана Махмуда (до його смерті 1471 р.), який володів південними степами між Дніпром та Волгою, Нижнім Поволжям та степами Північного Кавказу. Його брат хан Ахмет володів землями в Середньому Поволжі, проводячи, фактично, самостійну політику. Відтак головним суперником хана Махмуда стало Кримське ханство та Велике князівство Литовське, а головним суперником хана Ахмета – Велике князівство Московське.

Під безпосереднім управлінням еміра Мамаєв як у часи «*хана Махмута*» (Мухаммада-Бердібека), так і протягом 20-річної міжусобної «Великої Зам'ятні», були Степовий Крим і території Степової України від Дніпра до Дону – так звана «Мамаєва Орда». Степовий шлях (по-татарськи «сакма»), тобто велика уторована дорога від гирла р. Конки, де знаходилася ставка Мамаєв, до м. Сарай-Берке (поблизу сучасного Волгограда), резиденції «*хана Махмута*» (Мухаммада-Бердібека), і міг бути названий *Махмутівським шляхом*, найвірогідніше, за наказом Мамаєв, на честь великого хана Золотої Орди, якому багато чим був особисто зобов'язаний емір Мамаєв.

Про те, що в кочівницьких державних утвореннях існувала традиція найменування степових шляхів на честь представників своєї еліти (ханів, мурз тощо), свідчать, наприклад, такі назви шляхів Лівобережної України, відомі до кінця ХІХ століття, як-от: «Кончаків шлях» через західні повіти Харківщини та Курщини (названий за ім'ям половецького хана Кончака), «Бакаїв шлях» на порубіжжі Курщину та Орловщину (названий за ім'ям татарського мурзи Бакаєв).

Якщо наше припущення є вірним, то особливістю Махмутовського шляху, що пролягав від гирла р. Конка до гирла р. Бахмут (Махмут), було його широтне розташування, тобто спрямування із заходу на схід, в той час як інші великі татарські шляхи-сакми Лівобережної України (Муравський, Ізюмський, Кальміуський) спрямовувались виключно з півдня на північ. Вірогідно, що цей Махмутовський шлях, але без назви, зображений на Генеральній мапі України, виданій в 1648 році голландським гравером Вільгельмом Гондіусом за рукописною мапою французького кар-

Фрагмент мапи *Beauplan_Poland_XVII_map*

тографу Гійома Левассера де Боплана, створеною в 1639 році. Ця мапа має південну орієнтацію, тобто північний напрямок вниз.

Наявність наступних золотоординських ханів із таким самим ім'ям *Махмут* (Мухаммед-Булак / Мухаммад-хан, Улуг-Мухаммед / Улу-Махмет, Кючюк-Мухаммад) та правителя Великої Орди хана Махмуда ще міцніше закріпили в народній пам'яті кочового та осілого населення лівобережних степів на схід від Дніпра татарське ім'я *Махмут* у якості місцевого історико-географічного поняття та орієнтира (Махмутовський шлях, р. Махмутова (р. Махмут), Махмутовська застава).

Подібне, до речі, трапилося й із самим еміром Мамаєм, пам'ять про якого втілилася в топонімах у районі Дніпровських порогів та р. Конка (р. Кінські Води): урочище Мамай-луг, Мамай-гора, р. Мамай-сурка. Відома також московська літописна назва ставки еміра – «Мамаєв Сарай», а назва його самостійного володіння – «Мамаєва Орда», як історико-географічне поняття та орієнтир, існувала в московській писемній традиції аж до початку XV століття, тобто тривалий час після припинення фактичного існування 1380 року.

Отже, припускаємо, що історичною особою, чие татарське ім'я Махмут могло стати основою назви важливої степової дороги від Дніпра до Сіверського Дінця й далі до Нижньої Волги (Махмутовський шлях), а також назви степової річки, уздовж якої пролягав цей шлях (р. Махмутова / р. Махмут), міг бути останній великий хан Золотої Орди Мухаммад-Бердібек (друга половина XIV ст.) або другий правитель Великої Орди хан Махмуд (друга половина XV ст.).

Список інформаційних джерел:

1. Бахмут. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бахмут> (дата звернення: 19.07.2017).
2. Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638-1648). Історія України-Руси. В 10 т. Том 8. Ч. I – Київ-Львів, 1922. – 336 с. (2-е вид.); Ч. II – Київ-Відень, 1922. – 224 с. (2-е вид.); Ч. III – Київ-Відень, 1922. – 288 с. (2-е вид.) / репринт. Київ-Відень, 1922 р. (2-е вид.). Нью-Йорк: Книгоспілка, 1956. Ч. II. С. 1-224.
3. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Донецька область / Близнюк В. Ф. та ін.; за ред. П. О. Пономарьова. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1970.
4. Єльников М. В. Золотоординські часи на українських землях. Київ, 2008.
5. Новосельський А. М. Старовинні гідроніми північної Донеччини (XVII-XVIII ст.). *Донеччина: природа, люди, культура*. Краматорськ, 2018. С. 89-96.
6. Пірко В. Заселення Степової України в XVI-XVIII ст. Донецьк, 1998.
7. Проєкт «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року: документи і матеріали / Упоряд., передм., прим. Т. Ковальця. Харків, 2017.
8. Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского. *Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*. Шестой выпуск. Екатеринослав, 1910.
9. Феодосій (Макаревський О. Г.). Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття. репринт. Екатеринослав, 1880 г. Дніпропетровськ, 2000. Ч. 2.

СЛАВЯНСК ПЕРОМ СОВРЕМЕННОКА: ФАКТЫ, СОБЫТИЯ, ЛЮДИ

В разные годы, в разные эпохи жизнь города Славянска во всех ее проявлениях находила отражение на страницах печати. Как о ней писали в конце XIX–начале XX вв. современники-корреспонденты, без внимания которых не оставалось ни одно интересное событие, происходившее в этом «заштатном» городе, славившемся своими соляными озерами и их необыкновенными свойствами далеко за пределами нашего края? Выборка сообщений из газет того периода и подача их в хронологической последовательности в истории местного краеведения предпринята впервые. Она призвана передать дух, проблематику и последовательность развития провинциального городка в те времена, когда он год за годом начинал обретать характерные только для него черты торгового, курортного, промышленного и культурного центра, расположенного на историческом стыке двух миров – Слободской Украины и «Новой Америки», как образно назвал в декабре 1913 года Донбасс поэт Александр Блок.

Вниманию читателя представлены сообщения со страниц губернской газеты «Южный край» за 1881 и 1882 годы. Выбраны наиболее интересные и значимые корреспонденции того времени.

1881 год

28 апреля

«Комиссия по управлению Славянскими минеральными водами, вследствие распространившихся в некоторых местностях слухов о том, что в Славянске свирепствует дифтерит, доводит до сведения лиц, желающих посетить Славянские воды, что с марта прошлого 1880 г., как заявил врач заведения В. Н. Коссовский, дифтерита в Славянске не существует» [1, с. 1].

* * *

13 мая

«В расстоянии 1,5 версты от заштатного города Славянска, Изюмского уезда, Харьковской губернии, находятся несколько минеральных озёр, из которых три, Репное, Слепное и Вейсово, самые значительные по величине. Вода всех этих озёр, среди местных жителей и медиков, уже с тридцатых годов настоящего столетия славится своими целительными свойствами против многих хронических болезней. До 1852 года при водах не существовало никакого лечебного заведения, и славянскими водами пользовались только местные жители, опытом убедившиеся в целительном свойстве их. В 1852 году правительство обратило внимание на славянские воды, устроило при них водолечебное заведение и назначило комитет для управления водами... 10-го декабря 1876 г., по договору, заключённому между правительством и городом, воды перешли в городскую собственность и управляется, с этого времени, комиссией, члены которой выбираются из гласных городской думы... До настоящего года, устройство славянских минеральных вод представляется приблизительно в таком же виде, в каком оно было в то время, когда воды находились в руках правительства.

Водолечебное заведение разделяется на холодные купальни и тёплые ванны. Купален всех десять, - пять для мужчин и столько же для женщин; в том и другом отделении находится по одной общей купальне. Купальни эти, выстроенные в Репном озере, в нескольких сажнях от берега, с которым соединяются деревянными мостиками, представляют деревянную постройку, состоящую из крытого помещения для раздевания и, при нём, некрытого дворика, служащего для купания. Из первого отделения во второе ведёт деревянная лестница.

...Тёплые ванны помещаются в деревянном здании, находящемся на берегу озера. Всех ванн, мужских и женских - 24. Ванны эти, кроме четырёх мраморных, деревянные, выложенные внутри порландским цементом. В это число входят две грязные и две паровые ванны; устройство их так плохо, что ими почти не пользуются больные...

Мужское и женское отделения ванн соединяются залом, в течение дня служащем местом отдыха для больных, а до прошлого года, в этой зале обедали, играли в карты и т.п.; вместе с тем в ней устраивались танцевальные вечера, спектакли и другие общественные увеселения...

Около здания минеральных вод помещается небольшая роща, весьма бедная растительностью, в ней находится только одна, более или менее, сносная аллея.

...К концу прошлого сезона было настолько окончено новое увеселительное здание, что в нём можно было поместить буфет и

Славянский курорт. - Купальни на лечебном озере

устроить танцевальные вечера и спектакли. Здание это каменное... Городом затрачено на постройку его около тридцати тысяч рублей и ещё придётся затратить тысяч десять для окончательного его устройства.

При минеральных водах находится плохенькая библиотека, принадлежащая городу. В этом году город сдал библиотеку в аренду, и арендатор заботится, в настоящее время, о возможном пополнении её.

Приезжающие на воды стол обыкновенно имеют в буфете минерального заведения. Право на открытие буфета при водах город обыкновенно отдаёт с торгов, приблизительно за 1,000 р., причём, думаю, устанавливается такса на блюда и напитки...

Для езды в город и на вокзал железной дороги существуют извозчицы экипажи, так называемые линейки, на которых может сесть до шести человек... Можно думать, что изобретатель этого экипажа задался целью соединить в нём всё неудобное для пассажира. В этом экипаже самым удобным положением пользуется кучер, так как он сидит сравнительно высоко; пассажиру же, во время езды на линейке, в сухую погоду, приходится быть в страшном облаке пыли, особенно при славянской песчаной почве; в дождливую же погоду пассажир забрасывается грязью: куда лучше и удобнее езда на простой телеге, чем на славянской линейке!

Природа «Славянских минеральных вод» представляет также мало утешительного... Сыпучий песок, жара, доходящая до 26, 27 градусов, резко сменяется холодными днями, когда температура падает до 12, 10 градусов. Всё это не дает возможности для приезжающих пользоваться летними благами природы...

В заключение скажу, что в настоящее время, славянское городское общество хлопочет пред правительством о получении субсидии для устройства минеральных вод. Есть основание думать, что субсидия будет выдана в размере тридцати тысяч руб» [2, с. 1].

* * *

6 августа

«В сентябре прошлого года над Славянском появились тучи саранчи, которая, разделившись на несколько отрядов, перелетела с места на место. Наступившие дожди прекратили эти перелёты, и вскоре сделалось известным, что саранча более или менее значи-

тельными массами засела в окрестностях Славянска. В то время к истреблению её не было принято никаких мер и о самом существовании этого бича в таком недалёком расстоянии как будто забыли; между тем, осенние вспашки могли в этом случае оказать весьма существенную пользу. Уже в конце весны, были приняты самые энергичные меры для истребления саранчи. Истребление было поручено гласным изюмского земства. Во всех пяти участках, где засела саранча, работало около 10 тыс. человек и в конце июня саранча везде почти была истреблена.

На истребление саранчи истрачено около 42 тыс. рублей. Сумма эта, конечно, весьма ничтожна сравнительно с числом людей работавших довольно продолжительное время» [3, с. 3].

* * *

7 октября

«Готовится к печати «Альманах Славянских минеральных вод». В «Альманахе» будет содержаться, кроме полного собрания всех справочных сведений и указаний, относящихся до г. Славянска и его минеральных вод, также и беллетристика. Между прочим, будет помещено: «Славянские минеральные воды», историко-бальнеологический очерк, «На водах – в Славянске», «В Святых горах», путевые впечатления.

Желающие поместить в «Альманахе» объявления, платят за страницу 8 руб., пол – 5 руб. и четверть – 3 руб. Адресовать в Славянск - к издателю «Альманаха» Александру Михайловичу Мишон. «Альманах» выйдет в свет в начале 1882 года» [4, с. 1].

1882 год

6 марта

«Поступила в продажу брошюра «Минеральные воды в Славянске» (русский Крейцнах), врача К. С. Шуплевича. Цена с пересылкой 50 коп. Склад в книжном магазине А. В. Мандрыкина, в Славянске» [5, с. 1].

19 августа

«До уничтожения акциза на соль, развитие соляной промышленности в Славянске весьма туго продвигалась вперёд. Рассол известной крепости добывался медленным путём: через градирование; выварка требовала много угля вследствие плохого устройства печей, и солепромышленники как-то неохотно стремились к улучшению. В настоящее же время среди солепромышленников замечается весьма энергичная деятельность, и развитие соляной промышленности в Славянске подвигается быстро вперёд: строятся новые заводы, переделываются все старые и предполагается к закладке третья буровая скважина. Переделка печей в существующих заводах дала уже свои результаты в виде значительного уменьшения количества употребляемого для выварки соли угля. Прежде наши заводы для выварки пуда соли расходовали свыше 30 фун. угля, теперь же количество это уменьшилось до 15-17 фун., что, конечно, составляет весьма значительное сбережение. Года три тому назад количество вывариваемой всеми заводами соли не превышало 600 тыс. пудов, а в настоящее время производство увеличилось до миллиона пудов. – Цена на соль, однако, стоит прежняя, т. е. 23-25 коп. за пуд, и наши солепромышленники, как заметно, не имеют намерения уменьшать её в виду значительного спроса на Славянскую соль. При таких условиях соляное производство является весьма выгодным. Выварка пуда обходится солепромышленнику максимум 12 коп., тогда как продаётся он по 23-25 коп. Обстоятельство это вызвало немало охотников, и город едва успевает отводить места под устройство солеваренных заводов. Места эти городом не продаются, но отдаются в арендное содержание с единовременным взносом и с обязательством арендатора уплачивать ежегодно городской налог по раскладке, произведённой соразмерно производству завода. Таким образом, налог на солеваренные заводы составляет главную статью городских доходов, принося городу ежегодно 4000 руб.; а с устройством новых заводов цифра эта ещё увеличится, хотя со стороны некоторых солепромышленников и замечаются попытки избежать уплаты го-

родского налога. Дума, однако, зорко, следит за такими господами и при всяком удобном случае, так сказать, прижимает их» [6, с. 3].

* * *

7 сентября

«У нас существуют две начальные школы – мужская и женская и одно городское четырёх-классное училище. По своему жалкому состоянию более других обращает на себя внимание женская школа. В продолжение последних шести лет этой школой заведовала учительница Т-ва, не умеющая даже правильно писать по-русски и не имеющая ни малейшей склонности к занятиям с детьми. Однажды бывший инспектор народных училищ, г. Медведев, присутствуя на экзаменах в этой школе и заметив, что воспитанницы особенно слабые ответы давали по арифметике, спросил у Т-вой о причине такого явления. Та, не затрудняясь, отвечала, что не любит этого предмета, а потому почти не занимается им. Чем же заменила она арифметику? Танцами. Это ясно доказывает, насколько серьёзно относилась г-жа Т-ва к своему делу... Воспитанницы, пробыв два года, не умеют грамотно писать. Вот вам факт: спрашивает учительница, заменившая теперь Т-ву, какая часть речи «брат»? Воспитанница отвечает, что имя прилагательное, потому что это название прилагается к человеку. На всех почти тетрадях воспитанниц сделана надпись «тетрадь», и ни одна не исправлена. Слава Богу, что г-жа Т-ва переведена от нас, но печально, что она заняла такое же место в другой школе...

Наиболее отрадное явление в деле образования представляет у нас городское четырёхклассное училище. Это училище обладает хорошими и добросовестными педагогами и прекрасными учебными пособиями... Это училище может служить ясным доказательством, что значит добросовестное отношение педагогов к своему делу. Такой охоты к учению, такой любознательности у воспитанников мне нигде не приходилось встречать. Дети скучают и томятся, когда учитель по случаю болезни не является на урок, ходят к нему на квартиру узнать о состоянии его здоровья, а когда, выздоровевши, учитель показывается в конце улицы, на которой находится училище,

то дети, не выдержав, бегут к нему на встречу. Это, читатель, действительность; такой учитель существует в Славянске. Наиболее интересуют детей экскурсии, предпринимаемые целым училищем. Какие прекрасные коллекции разных насекомых составили воспитанники! Жаль только, что с каждым годом учителя предпринимают всё меньше и меньше подобных экскурсий. Не хочется верить, что может наступить такое время, когда они совсем прекратят их...» [7, с. 2].

* * *

21 сентября

«В последнее время у нас не редки случаи заболевания тифом; нет сомнения, что болезнь эта занесена из имений гг. Борисовских (в 20 верст. от Славянска). Говорят, что в одной из экономий гг. Борисовских тиф принял даже эпидемический характер. Причиной появления тифа считают какое-то гниющее болото. Больница не может вместить всех заболевающих, почему значительная часть их расходуется по домам, разнося заразу. Каждый день обнаруживается новый случай заболевания» [8, с. 3].

* * *

30 октября

«12-го сентября в 10 часов вечера в нескольких верстах от станции Славянск, почтовым поездом №4, шедшим со станции Краматоровка Азовской ж. дор., смертельно ранен крестьянин деревни Балмасовки [Былбасовки. – Т. Е. И.]. Возвращаясь в свою деревню из города, с ярмарки, выпивши, он заснул, а волы его сами шли по знакомой дороге, волы, видя шлагбаум открытым, пошли на полотно, но так как другая сторона переезда была закрыта, то они здесь и остановились. Крестьянин продолжал спать и не замечал остановки волов; сторожа железнодорожного на переезде не было, так как в это время он был, как говорят, по делам службы на станции. Между тем, шёл поезд №4; по случаю темноты машинист не мог на далёком расстоянии увидеть телегу, стоящую на полотне, а заметил её тогда только, когда поезд находился от переезда очень близко и остано-

вить его уже не было никакой возможности. Паровоз налетел на телегу, при чём волов отбросило в сторону без вреда для них, а несчастному крестьянину страшно разбило во многих местах голову. Поезд после катастрофы остановили, взяли полуживого крестьянина, для помещения его в железнодорожную больницу на Славянской станции, откуда, как слышно, несчастного крестьянина хотят с курьерским поездом отправить в харьковскую Александровскую больницу. Для чего это предполагалось сделать, неизвестно» [9, с. 2].

* * *

14 ноября

«Управление минеральными водами начинает проявлять свою деятельность ранее обыкновенного: на днях имеет состояться заседание управления для обсуждения вопроса о возведении некоторых необходимых построек и увеличении числа холодных купален, в которых в нынешний сезон чувствовался большой недостаток. Преступлено также к устройству сквера на большой площади против курзала.

Дума постановила назвать будущий сквер «Грессеровским», в память той заботливости, с какою относился бывший начальник губернии П. А. Грессер к делу реорганизации Славянских минеральных вод» [10, с. 3].

* * *

«На днях ожидается открытие местным комитетом Харьковского общества грамотности двух воскресных школ: женской и мужской. Как известно уже читателю, здесь чувствуется настоятельная потребность в устройстве новых школ. Но, к сожалению, только что народившийся комитет грамотности не имеет для этого материальных средств. Город, тратящий, надо отдать ему справедливость, около трети своего городского бюджета на народное образование, также затруднён в настоящее время в денежных средствах. Надежда на земство едва ли может

Петр Аполлонович Грессер
1879 г.

оправдаться, так как, даже при желании что-нибудь сделать в этом отношении, надо дожидаться очередного собрания до будущего сентября. Да и грех упрекнуть Изюмское земство в излишней тароватости и щедрости по отношению к народному образованию. Из 75-ти тысячного годового бюджета оно уделяет едва десятую часть на это дело, да и эти крохи расходуются не то, чтоб особенно толково...»
[там же].

Список информационных источников:

1. Газета «Южный Край». 28 апреля 1881 года №110.
2. Газета «Южный Край». 13 мая 1881 года №125. Фельетон: Славянские минеральные воды.
3. Газета «Южный Край». 6 августа 1881 года №209. Внутренние известия: Корреспонденция «Южного края» из Славянска.
4. Газета «Южный Край». 7 октября 1881 года №266.
5. Газета «Южный Край». 6 марта 1882 года №409.
6. Газета «Южный Край». 19 августа 1882 года №566. Внутренние известия: Корреспонденция «Южного края» из Славянска.
7. Газета «Южный Край». 7 сентября 1882 года №584. Внутренние известия: Корреспонденция «Южного края» из Славянска.
8. Газета «Южный Край». 21 сентября 1882 №598. Внутренние известия: Корреспонденция «Южного края» из Славянска.
9. Газета «Южный Край». 30 октября 1882 №636. Внутренние известия: Корреспонденция «Южного края» из Славянска.
10. Газета «Южный Край». 14 ноября 1882 года №651. Внутренние известия: Корреспонденция «Южного края» из Славянска.

ГЕНЕАЛОГІЧНІ СЮЖЕТИ СУМЩИНИ

Для потреб того чи іншого генеалогічного дослідження автору статті часто доводилося переглядати всі метричні книги церков конкретного населеного пункту, які є на збереженні в Державному архіві Сумської області. Під час системної обробки парафіяльних метрик іноді увагу дослідника привертають актові записи про народження, одруження чи смерть видатних або добре відомих свого часу персон, та актові записи, що викликають інтерес своїм змістом. Деякі з них спонукали автора до проведення повноцінного генеалогічного дослідження [1], [2], [3], [4], [5], інші так і залишилися лише окремими документально підтвердженими фактами. Дуже часто в наукових публікаціях біографічного характеру деякі загальновідомі дати, наприклад, смерті знаних персон трапляються без посилань на архівне першоджерело. Тому метою цієї публікації є документальне підтвердження загальновідомих та оприлюднення невідомих фактів біографії знаних особистостей.

Нижче наводимо в хронологічному порядку деякі з виявлених у метричних книгах православних церков Харківської, Полтавської, Чернігівської та Курської губерній актові записи.

● У метричній книзі Миколаївської церкви с. Семереньки Охтирського повіту Харківської губернії за 1876 рік виявлено актовий запис №8 про народження 13 липня 1876 року Катерини Павлівни Волжиної [6]. Батьками були записані такі особи: *«села Семеренекъ землевладълецъ, неслужащій дворянинъ Павелъ Николаевъ сынъ Волжинъ и законная жена его Марія Александрова дочь, оба православного исповѣданія»*. Обряд хрещення було здійснено 1 серпня 1876 року священиком Іоанном Копейчиковим з *«исправляющими должность псаломщиковъ»* Іваном та Іллею Левецькими. Хрещеними батьками були: дід новонарод-

женої статський радник Олександр Львович Радіонов та його дочка Ольга Олександрівна Радіонова [7, арк. 521 зв., 522]. Отже, маємо актовий запис про народження першої дружини письменника Максима Горького [8] Катерини Павлівни Волжиної. Знайдені дані відрізняються від наведених у Вікіпедії (із посиланням на «Большую российскую энциклопедию»), яка стверджує, що Катерина Павлівна народилася 14 липня 1876 року в місті Суми Харківської губернії [9]. Такої ж думки дотримується й сумська журналістка Ельвіра Мамонтова, наводячи дату народження 26 липня за новим стилем [10]. Посилаючись на «Большую российскую энциклопедию», редактори Вікіпедії припустилися прикрої помилки. Насправді в енциклопедії зазначена справжня дата народження – 13 липня, хоча місце народження вказане помилкове – Суми [11]. Таким чином, маємо надію, що виявлений актовий запис покладе край плутанині з датою та місцем народження дружини «буревісника революції».

● У метричній книзі Вознесенської церкви м. Лебедин Харківської губернії за 1877 рік виявлено актовий запис №46 про народження 22 вересня 1877 року Олександри Миколаївни Петренко. Батьки зазначені: *«отставной коллежській регистратор Николай Михайловъ сынъ Петренко и законная жена его Марія Федорова дочь, оба православные»*. Обряд хрещення здійснили 27 вересня 1877 року священник Кирило Щелкунов із *«исправляющимъ должность псаломщика»* дячком Федором Кремповським. Хрещеними батьками були такі особи: син священника лебединської Георгіївської церкви Петро Вікторович Трегубов і дочка священника П'ятницької церкви с. Великий Вистороп Олександра Федорівна Маліженовська [12, арк. 302 зв., 303]. Виявлений актовий запис свідчить про народження онуки відомого українського поета-романтика Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862). Автор слів однієї з улюблених пісень, які стали народними «Дивлюсь я на небо», останні роки жив і служив повітовим стряпчим у Лебедині. Зазначений у актовому за-

писі колезький реєстратор Микола Петренко – один із восьми відомих дітей поета [13], [14]. Як про самого Миколу Михайловича так і про його братів та сестер документальної інформації знайдено замало. Дослідникам генеалогії митця майже нічого не відомо про долю деяких його дітей [13, с. 211], тому наступна архівна знахідка була дуже цікавою: у метричній книзі лебединської Георгіївської церкви за 1880 рік виявлено актовий запис про одруження №13 від 8 вересня 1880 року. Шлюб уклали 27-річний *«города Лебедина надсмотрщикъ телеграфной станціи не импьющій чина Іоаннъ Ивановъ сынъ Рудневъ, вѣроисповѣданія православнаго, первымъ бракомъ»* та 22-річна *«города Лебедина умершаго колезскаго ассесора Михаила Николаева сына Петренка дочь дѣвица Елизавета, исповѣданія православнаго, первымъ бракомъ»*. Свідками від нареченого були спадковий дворянин Олександр Федорович Булгаков і Леонід Миколайович Саллогуб, а від нареченої – *«импьющій званіе учителя»* Іван Петрович Рожевецький і міщанин Володимир Олександрович Вознесенський. Таїнство укладання шлюбу здійснили священник Віктор Трегубов із виконуючим обов'язки псаломщика Іваном Федоровим [15, арк. 417 зв. 418].

Виявлені актові записи можна зберегти до нових, ще не введених у науковий обіг матеріалів родоводу поета.

● У метричній книзі Покровської церкви м. Білопілля Сумського повіту Харківської губернії за 1881 рік виявлено актовий запис №52 про народження 18 жовтня 1881 року сина Віктора у *«личногo дворянина студента Харьковскаго Императорскаго Университета Алексѣя Александрова [сына] Таирова и законной жены его Ольги Петровой [дочери], оба православнаго вѣроисповѣданія»*. Обряд хрещення здійснив 22 жовтня 1881 року протоієрей Петро Данилевський із псаломщиком-дияконом Миколою Кремповським. Хрещеними батьками були такі особи: *«Сумського уѣзда V участка земскій врачъ (чина неимпьющій) Николай Павловъ сынъ Шершевицкій и жена студента Харьковскаго Императорскаго Университета Надежда Александрова дочь Платонова»* [16, арк.

163 зв., 164]. Через шість місяців, 25 квітня 1882 року, маленький Вітя помер «отъ крупа» й був похований наступного дня на білопільському міському цвинтарі священником церкви села Підліснówki Сумського повіту Олександром Луценком із дияконом Миколою Кремповським [17, арк. 154 зв., 155].

Виявлені актові записи так би й залишилися непоміченими, якби автор за допомогою інформаційно-пошукових систем не натрапив на слід Олексія Олександровича Таїрова. Виявляється, що у своєму листі до письменника Льва Толстого його друг і видавець Володимир Григорович Чертков, перебуваючи під враженням хвороби дружини й дочки та передчасних пологів Ольги Миколаївни Спенглер [18], згадував земського лікаря Таїрова: «... почему бы не приехать сюда молодому врачу и лечить население на началах Таирова?». У примітках до листа-відповіді Льва Толстого від 31 січня 1889 року дається пояснення, що «упоминаемый в письме Черткова Алексей Александрович Таиров (р. 1857 г.) – земский врач Тверской губ. Разочаровавшись в казенной службе, решил заняться частной практикой среди деревенского населения в с. Судаково Весьегонского у. Живя на очень скудный, случайный заработок (не устанавливая платы за лечение, он брал добротное вознаграждение с пациентов) и став очень популярным среди местного крестьянского населения, возбудил против себя не только представителей власти, но и корпорацию своих коллег по профессии. Его образ жизни и деятельность стали предметом полемики в медицинских органах, перешедшей потом на страницы газет и ежемесячных журналов вообще» [19]. Більш детальну інформацію про життєвий шлях лікаря Таїрова знаходимо в розвідці бібліотекаря Тетяни Орлової [20]. Зацікавила дослідника й особа хрещеної матері Надії Олександрівни Платонової. Як зазначено в актовому записі, вона на час його складання була дружиною студента Харківського університету. Хто ж цей невідомий студент Платонов? Може, він один із п'ятьох синів відомого харківського психіатра Івана Яковича Платонова, засновника відомої династії лікарів-психіатрів

Платонових [21], [22]? Можливо, він представник дворянського роду Платонових, наприклад, син статського радника, ординарного професора Харківського університету Івана Васильовича Платонова? Пошук відповіді на ці питання потребує подальших студій. Насамперед, шлях дослідника – до щорічних списків студентів Харківського Імператорського університету. І цей напрям архівного пошуку виявився правильним: у документі «Списокъ студентовъ и постороннихъ слушателей лекцій ИМПЕРАТОРСКАГО ХАРЬКОВСКАГО УНИВЕРСИТЕТА на 1880-1881 академическій годъ» серед студентів третього курсу медичного факультету згадується не тільки Олексій Олександрович Таїров, який після навчання у Тверській духовній семінарії 21 вересня 1878 року вступив до університету, але й Сергій Іванович Платонов, який після навчання в Університеті Святого Володимира з 21 серпня 1879 року навчався в Харківському Імператорському Університеті [23, с. 69-70]. Отже, Надія Олександрівна Платонова – невістка професора Харківського університету статського радника Івана Васильовича Платонова, який разом із дружиною та дітьми рішенням Харківського дворянського депутатського зібрання від 2 грудня 1847 року був занесений до третьої частини родовідної книги [24, с. 445-446].

● У метричній книзі Іоанно-Предтечинської церкви с. Лука Сумського повіту Харківської губернії за 1889 рік виявлено актовий запис №14 про смерть 17 червня 1889 року *«города Москвы классного художника из купеческого званія Николая Павлова [сына] Чехова»* у віці 31 року *«отъ чахотки»*. Сповідав його перед смертю священник Митрофан Стефановський. Обряд поховання здійснили 19 червня 1889 року священник Митрофан Стефановський із псаломщиком Василем Рождественським *«на кладбыщъ»* [25, арк. 302 зв., 303].

У тій же метричній книзі в другому розділі «О бракосочетающихся» виявлено актовий запис №16 про одруження 12 липня 1889 року 34-річного *«города С^тб Петербурга Губернскаго Секретаря Александра Павлова сына Чехова, православного*

исповѣданія, первымъ бракомъ» і 35 річної «города Москвы мѣщанки Наталіи Александровой дочери Галдіной православного исповѣданія, первымъ бракомъ». Свідками з боку нареченого були такі особи: міста Москви вчитель Іван Павлович Чехов і колишній студент Московського університету Михайло Павлович Чехов. Свідками з боку нареченої були слободи Луки дворянин Георгій Михайлович Лінтварьов [26] і міста Ковно дворянин Маріан Ромуальдович Семашко [27]. «Бракъ совершали» священник Митрофан Стефановський із псаломщиком Василем Рождественським [25, арк. 286 зв., 287]. І хоча виявлені факти, без сумніву, відомі сумським краєзнавцям [28, с. 490-491], [29], є потреба в поширенні змісту вказаних актових записів, бо наявні випадки дещо вільного поводження дослідників із згаданими фактами. Наприклад, сумський краєзнавець Павло Сапухін у відомій своїй праці «А. П. Чехов на Сумщині» не тільки помилково називає дату одруження Олександра Чехова (12 червня) [30], а й не точно цитує як актовий запис про вінчання, так і актовий запис про смерть Миколи Чехова [31, с. 47-48].

● У метричній книзі Покровської церкви м. Суми Харківської губернії за 1890 рік виявлено актовий запис №41 про народження 3 липня 1890 року у «дворянина врача Карла Ивана [32] Матвѣевича Пржибыльскаго, католическаго вѣроисповѣданія и законной жены его Маріи Илларионовой [дочери], православного вѣроисповѣданія» дочки Софії. Обряд хрещення здійснив 29 липня 1890 року священник Михайло Литкевич із дияконом Олексієм Бутковим і псаломщиком Миколою Тукаловим. Хрещеними батьками були «ординарный профессоръ Харьковскаго Университета Коллежский Совѣтникъ Дмитрій Ивановичъ Багалъй» і дружина статського радника Антона Антоновича Кузмицького Євдокія Тимофіївна [33, арк. 363 зв., 364]. Таким чином, маємо документально підтверджений факт перебування видатного історика Слобожанщини в Сумах у приватних справах.

● У метричній книзі церкви Різдва Богородиці слободи Боромлі Охтирського повіту Харківської губернії за 1892 рік виявлено актовий запис №30 про народження 28 березня 1892 року Сергія Яковича Алимова. Батьками були записані такі особи: *«Орловской губернии и уѣзда, Богдановской Волости, деревни Ладное, крестьянинъ Іаковъ Андреевъ [сынъ] Алымовъ и законная его жена Вѣра Іоаннова дочь, оба православные»*. Хрещення відбулося 31 березня 1892 року. Його здійснив священник Іоанн Губський із дияконом Михайлом Артюховським та псаломщиком Дмитром Подольським. Хрещеними батьками були спадковий почесний громадянин Петро Іванович Старожилов та дружина священника Анастасія Іванівна Старожилова [34, арк. 187 зв., 188].

У метричній книзі тієї ж церкви за наступний 1893 рік знаходимо актовий запис №52 про народження 22 жовтня 1893 року Андрія Яковича Алимова, батьками якого в запису зазначені *«Орловской губернии и уѣзда казенный крестьянинъ, онъ же временный Ахтырскій купецъ, Іаковъ Андреевъ сынъ Алымовъ и законная его жена Вѣра Іоаннова дочь, оба православные»*. Обряд хрещення здійснив наступного дня той же священник Іоанн Губський із причтом. Хрещеними батьками записані жителі Боромлі спадковий почесний громадянин Петро Іванович Старожилов та дружина військового фельдшера Надія Іванівна Ковальова. Біля актового запису в метричній книзі є примітка про видачу 28 червня 1913 року архівної довідки про народження [35, арк. 290 зв., 291]. Якщо точна дата народження поета-пісняра Сергія Яковича Алимова відома громадськості [36, с. 23], то щодо його брата, епідеміолога, мікробіолога, імунолога, доктора медичних наук, професора, члена-кореспондента Академії медичних наук СРСР Андрія Яковича Алимова був відомий тільки рік народження [37, с. 23].

● У метричній книзі Миколаївської церкви с. Борки Гадяцького повіту Полтавської губернії за 1902 рік виявлено актовий запис №16 про одруження 27 вересня 1902 року 29-річного

«города С. Петербурга жителя Старшего адъютанта штаба 2-й Гвардейской кавалерийской дивизии Генерального штаба капитана Африкана Петровича Богаевского» і двадцятип'ятирічної «г. С. Петербурга дочери умершего титулярного Советника графини Надежды Васильевой Келлеръ урожденной Перретъ». Наречені – обидва православного віросповідання. Для нареченої це був другий шлюб. Свідками від нареченого були такі особи: фортеці Новогеорґіївськ [38] Варшавської губернії ординатор новогеорґіївського військового шпиталю титулярний радник Петро Петрович Богаевський та міста Санкт-Петербурга поручик 4-го лейб-гвардії Псковського Її Величності Государині Імператриці Марії Феодорівни полку Володимир Федорович Менжинський. Свідками від нареченої були міста Санкт-Петербурга штабс-капітан лейб-гвардії 1-ої артилерійської бригади Євгеній Васильович Перрет та міста Риги підпоручик 29-ої артилерійської бригади Анатолій Миколайович Корнілович. Актовий запис засвідчили своїми підписами такі особи: священник Андрій Фесенко, псаломщик Флор Андрієвський і псаломщик Андрій Никифоров [39, арк. 161 зв., 162].

Слід зазначити, що виявлений актовий запис не єдиний факт вінчання майбутніх керівників Білого Руху в українських церквах: чернігівська дослідниця, архівіст Ганна Морозова у фондах Державного архіву Чернігівської області в метричній книзі Воскресенської церкви м. Остер Чернігівської губернії за 1897 рік виявила актовий запис про вінчання Миколи Миколайовича Юденича [40], [41, с. 72-73].

● У метричній книзі Покровської церкви с. Гаврилівка [42] Роменського повіту Полтавської губернії за 1903 рік виявлено актовий запис №40 про смерть 28 листопада 1903 року у віці 64-х років генерал-лейтенанта Олександра Васильовича Яновського. У графах метричної книги «Отъ чего умѣръ» і «Кто исповѣдывалъ и приобщалъ» інформації немає (стоять прочерки), а в графі «Кто совершалъ погребение и гдѣ погребены» зазначено: «Погребе-

ніе совершенно причтом Одигитріевской церкви города Смоленска, а преданіе земель совершенно в сель Гавриловкъ на отведенномъ кладбищѣ мѣстнымъ причтомъ: священникомъ Петромъ Бѣликомъ съ псаломщиками Григоріемъ Кондратовичъ и Даніиломъ Петровскимъ на основаніи удостовѣренія отъ 1го Декабря 1903 года за №100, выданнымъ вышеупомянутымъ причтомъ Одигитровской церкви г. Смоленска». Поховання відбулося 4 грудня 1903 року [43, арк. 363 зв., 364].

● У метричній книзі Архангело-Михайлівської церкви м. Охтирка Харківської губернії за 1906 рік виявлено актовий запис №81 про народження 30 вересня 1906 року в «мѣщанина города Ахтырки Сергія Косьмина сына Бѣлильника и законной жены его Евдокіи Стефановой дочери» сина Петра. Обряд хрещення здійснив 1 жовтня 1906 року священник Федір Іванов з причтом. Хрещеними батьками були селянин міста Охтирки Євстафій Стефанович Шийка й міщанська дочка Євдокія Кузьмінівна Белільнікова [44, арк. 41 зв., 42]. Таким чином, перед нами – актовий запис про народження Петра Сергійовича Білінника (1906-1998), українського й радянського оперного співака, народного артиста СРСР [45, с. 69], [46, с. 50]. Однак слід звернути увагу на те, що загальновідома, зазначена в енциклопедіях дата народження відомого співака відрізняється від справжньої. Крім того, іншим було при народженні й прізвище артиста, а міщанський стан батьків змінено на більш зручний для радянської ідеології селянський чи робітничий.

● У метричній книзі Успенської церкви с. Талалаївка Роменського повіту Полтавської губернії за 1912 рік виявлено актовий запис №17 від 16 травня 1912 року про те, що 27-річний «учитель рисованія и черченія, мѣщанинъ города Полтуска [47] Ипполитъ Даніиловъ [сынъ] Майковскій, римско-католическаго исповѣданія, первымъ бракомъ» і 21-річна «домашняя учительница, мѣщанка города Ромень Зинаида Стефанова [дочь] Вакуленко,

православная, первымъ бракомъ» обвінчалися. Свідками зі сторони нареченого були такі особи: син губернського секретаря Василь Дмитрович Малько та селянин Микола Захарович Костюк. Свідками зі сторони нареченої були міщанин Віктор Данилович Майковський та син псаломщика Єлпідифор Іванович Мартиновський. Таїнство вінчання здійснив священник К. Трипольський із псаломщиками І. Мартиновським та Т. Самойленком [48, арк. 505 зв., 506]. Наступного року в Іполита Даниловича та Зінаїди Стефанівни народився первісток. Актовий запис про його народження знайшовся у відповідній метричній книзі Вознесенської церкви м. Ромни: актовий запис №10 про народження 19 березня в «*учителя рисованія середняго учебнаго заведенія Иполита Данилова [сына] Майковского, римско-католическаго вѣроисповѣданія и законной жены его Зинаиды Стефановой [дочери]; православного вѣроисповѣданія»* сина Вадима, названого на честь преподобного мученика Вадима, пам'ять якого православна церква вшановує 9 квітня. Хрещеними батьками були роменський міщанин Сергій Стефанович Вакуленко та донька міщанина Ганна Стефанівна Вакуленко, імовірно, брат та сестра Зінаїди Стефанівни. Обряд хрещення здійснив 4 квітня 1913 року священник Карпо Олейніков [49, арк. 88 зв., 89]. У тому ж квітні місяці, але через шість років відбулася ще одна подія, що стосується згаданої родини. У книзі запису розлучень підвідділу запису актів цивільного стану Роменської ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів є актовий запис №4 від 10 квітня 1919 року про розлучення Іполита Даниловича та Зінаїди Стефанівни Майковських. Із цього актового запису можна отримати деякі додаткові відомості. В актовому запису Іполит Данилович зазначений як художник, який проживає в місті Ромни на вул. Панська у власному будинку, а Зінаїда Стефанівна зазначена як вчителька початкового народного училища, яка проживає в с. Бобрик Роменського повіту. В актовому запису зазначений вік Зінаїди Стефанівни – 28 років та вказана точна дата народження Іполита Даниловича – 1 серпня 1885 року. У

графі запису «Число детей, происшедших от расторгаемого брака» зазначено: *«одинь сын Вадим пяти лет»*. В актовому запису також зазначено, що після розлучення чоловік залишає для використання своє власне прізвище, колишня дружина повертає власне дівоче прізвище, а дитина *«остаеця при фамилии отца»*. У примітках запису зазначено, що Зінаїда Стефанівна на розгляд справи про розлучення не з'явилася, хоча повістка була вручена своєчасно [50, арк. 2 зв.].

Такі нові матеріали до біографії живописця І. Д. Майковського. Відомо, що він після закінчення 1910 року Київського художнього училища навчався на живописному відділенні Московського училища живопису, скульптури та архітектури. Одним із його вчителів був уродженець Одеси художник Леонід Осипович Пастернак, батько письменника й поета Бориса Пастернака. Після закінчення навчання Іполит Данилович працював художником у театрах Москви та Києва. Далі нечисленні довідники, у яких згадується І. Д. Майковський, стверджують, що він із 1915 року жив у Туреччині, а 1920 року переїхав до Королівства Сербів, Хорватів і Словенців [51, с. 277]. Знайдені відомості свідчать, що біографія митця ще потребує свого дослідника, бо містить чимало недослідженого. Яким чином Іполит Данилович після розлучення опинився в Сербії? Чи не разом із відступаючими денікінськими військами він покинув Ромни й опинився в Туреччині, а звідти перебрався до Європи? Невідомо.

Але відомо, що в Ромнах залишилися його батьки: у матеріалах всеросійського міського перепису 1923 року є згадки про 61-річну Олену Олександрівну Майковську та 70-річного Данила Майковського [52], які мешкали за адресою: вул. Панська, будинок №13 [53, арк. 732-732 зв.], [54, арк. 377-377 зв.].

Доля Вадима Майковського невідома, але, якщо він пережив другу світову війну, то його ім'я та прізвище, однакове з іменем та прізвищем начальника поліції Києва 1941-1943 років, спричинило йому чимало неприємностей.

● У метричній книзі Троїцької церкви с. Камінь Кролевецького повіту Чернігівської губернії за 1912 рік виявлено актовий запис №14 про одруження 8 липня 1912 року 28-річного *«города Ромень Полтавской губернии чиновника Роменского отдѣлення Государственного Банка изъ казаковъ Виктора Ильича Гука [55], православнаго вѣроисповѣданія»* і 23-річної *«села Каме-ня Кролевецкаго уѣзда, слушательницы Высшихъ женскихъ курсовъ г. Кіева изъ крестьянъ Евдокии Даміановой [дочери] Журавель, право-славнаго вѣроисповѣданія»*. Для обох наречених це був перший шлюб. Свідками від нареченого були студент Київського політехнічного інституту Михайло Микитович Петренко та студент Санкт-Петербурзького університету Микола Ілліч Гук. Свідками від нареченої були студент Київського університету Святого Володимира Микола Костянтинович Зеров та студент Московського університету Іван Дем'янович Журавель [56]. Таїнство вінчання здійснив Федір Андрієвський із виконуючим посаду псаломщика Фомою Федоровім [57, арк. 213 зв., 214].

Таким чином, маємо документальне підтвердження перебування в селі Камінь у липні 1912 року українського поета, письменника, літературознавця, перекладача, літературного критика, поліглота (знав 20 мов), лідера «неокласиків», професора Миколи Костянтиновича Зерова. Він був знайомий із видатними уродженцями Сумщини: Остапом Вишнею (був його однокласником по Зінківській школі), Георгієм Нарбутом та Миколою Хвильовим. Ім'ям М. К. Зерова названі вулиці та провулки в Дніпрі, Львові, Вінниці, Рівному, Новомиргороді, Дубному [58], [59], [60], [61].

Знайдена документальна згадка спонукала до пошуку додаткових зв'язків Миколи Костянтиновича Зерова із Сумщиною. І цей пошук виявився результативним. У метричній книзі Миколаївської церкви м. Кролевець Чернігівської губернії за 1908 рік виявлено актовий запис №11 про народження 16 квітня 1908 року в *«коллежского совѣтника Константина Иракліева [сына] Зерова и законной его жены Маріи Іаковлевой [дочери]»*

сина Георгія. Обряд хрещення здійснив 27 квітня 1908 року священник Володимир Шейнов із псаломщиком Пимоном Тищенком. Хрещеними батьками були такі особи: надвірний радник Олександр Феліксович Новицький та дочка надвірного радника Антоніна Яківна Яресько [62, арк. 276 зв., 277]. 20 січня 1911 року Марія Яківна Зерова, дружина статського радника Костянтина Іраклійовича Зерова згадується як хрещена мати в актовому записі про народження 13 листопада 1910 року й хрещенні 20 січня 1911 року в завідуючого Кролевецькою міністерською ремісничою школою Сергія Андрійовича Цимбала та його дружини Євгенії Петрівни сина Бориса [62, арк. 179 зв., 180]. У метричній книзі Миколаївської церкви м. Кролевець Чернігівської губернії за 1912 рік виявлено актовий запис №9 про народження 25 травня 1912 року в «*статского совѣтника Константина Иракліева [сына] Зерова и законной его жены Маріи Іаковлевоі [дочери], оба православные*» дочки Валерії. Обряд хрещення здійснив 6 червня 1912 року священник Володимир Шейнов із псаломщиком Пимоном Тищенком. Хрещеними батьками були такі особи: студент Київського університету Микола Костянтинович Зеров і дружина надвірного радника Марія Іванівна Новицька [62, арк. 158 зв., 159].

Отже, як виявилось, родина статського радника Костянтина Іраклійовича Зерова не тільки деякий час жила в Кролевеці, але тут ще й народилися брат та сестра Миколи Костянтиновича Зерова. Костянтин Іраклійович Зеров працював інспектором 9-го району Дирекції народних училищ Чернігівської губернії, відповідальним за Кролевецький та Конотопський повіти й був, відповідно, членом Конотопської та Кролевецької повітових училищних рад, членом Кролевецького повітового відділення епархіальної училищної ради [63, с. 30, 140, 150, 157].

● У метричній книзі Різдово-Богородицької церкви м. Глухова Чернігівської губернії за 1919 рік виявлено актовий запис №8 про смерть 14 лютого 1919 року «отъ паралича» 53-річно-

го «*статского совѣтника профессора Томскаго Университета Иліи Ивановича Александровича-Дочевського*». «Исповѣдывальъ и приобщальъ» протоіерей Михайло Флеров. Здійснили обряд поховання 16 лютого 1919 року протоіерей Михайло Флеров із дияконом Василем Терлецьким і псаломщиком Іваном Яновським «*на церковномъ погостѣ*» [64, арк. 27 зв., 28].

Не важко переконатися, що дата смерті лікаря-терапевта, професора Томського університету Іллі Івановича Александровича-Дочевського на цей час не була відома: її не знаходимо ні у Вікіпедії [65], ні на сторінках Енциклопедії Сучасної України [66].

Отже, вище наведені архівні знахідки свідчать, що із Сумщиною пов'язано чимало фактів біографії відомих та маловідомих, але цікавих особистостей.

Список інформаційних джерел та примітки:

1. В. І. Цибка, О. В. Дубинська. Матеріали до родоводу «отца русского футуризма» Давида Давидовича Бурлюка // Матеріали шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – С. 243-247.

2. Веніамін Цибка. Дослідження родоводу С. А. Таранушенка за документами Державного архіву Сумської області / В. І. Цибка // Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918-1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії / упоряд. О. О. Савчук, С. І. Білокінь; підготовка тексту О. О. Савчук, М. М. Красиков; наук. ред. М. М. Красиков; передм. С. І. Білокоця; прим. О. О. Савчука. – Харків: Видавництво «АТОС», 2009. – С. 411-418.

3. В. І. Цибка. Нові матеріали до родоводу Харитоненків // Матеріали історико-краєзнавчої конференції до 190-річчя з дня народження І. Г. Харитоненка. 5 жовтня 2012 р., м. Суми. / упоряд. С. В. Тихенко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – С. 87-89.

4. Веніамін Цибка. Хроніка одного генеалогічного дослідження або українські корені родоводу видатного педагога Костянтина Дмитровича Ушинського / В. І. Цибка // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: збірник наукових статей у двох частинах. Частина 1 / За заг. ред. О. В. Зосименко. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – С. 335-342.

5. Веніамін Цибка. Дослідження генеалогії Стефана Андрійовича Таранушенка по фондах Державного архіву Сумської області / В. І. Цибка // Стефан

Андрійович Таранушенко. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2019. – С. 30-43.

6. Пешкова (уроджена Волжина) Катерина Павлівна (13(25).07.1876-26.03.1965) – російський і радянський громадський діяч, правозахисник. Перша (офіційна) дружина письменника Максима Горького.

7. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 745, оп. 1, спр. 4. 909 арк.

8. Справжнє ім'я та прізвище — Олексій Максимович Пешков.

9. Пешкова Катерина Павлівна [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Пешкова_Катерина_Павлівна. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 30.10.2019.

10. Див.: Эльвира Мамонтова. Золотое сердце // Панорама. – 2007. 11 грудня 2007.

11. Должанская Л. А. Пешкова // Большая российская энциклопедия. Т. 26. – Москва, 2014. – С. 161.

12. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 10. 1108 арк.

13. Олександр Петренко. Біографічний нарис родоводу та службової діяльності Михайла Миколайовича Петренка (документально підтверджені дані) / О. Є. Петренко // Михайло Петренко: Життя і творчість: Художні тексти, дослідження / Упоряд. О. Є. Петренко, О. О. Редчук. – К.: «Фенікс», 2013. – С. 197-212.

14. Олександр Петренко. Михайло Миколайович Петренко та його рід (документальна довідка) / О. Є. Петренко // «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу / Упорядники Є. В. Букет, О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2017. – (Бібліотека газети «Культура і життя»). – С. 105-107.

15. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 20. 1080 арк.

16. ДАСО, ф. 744, оп. 1, спр. 31. 514 арк.

17. ДАСО, ф. 744, оп. 1, спр. 37. 541 арк.

18. Спенглер Ольга Миколаївна – дочка знайомого Льва Толстого Миколи Лукича Озмідова (1844-29.02.1908), дружина Спенглера Федора Едуардовича, поміщика Харківської губернії, представника німецького баронського роду Спенглерів. Співробітниця заснованого Л. М. Толстим і В. Г. Чертковим видавництва «Посередник» (рос. – «Посредник»), яке проіснувало до 1935 року.

19. див.: Лев Николаевич Толстой. Полное собрание сочинений. Т. 86. Письма к В. Г. Черткову. 1887-1889. – Москва: «Художественная литература», 1937. – 316 с.; <http://tolstoy.ru/online/90/86//#43>

20. Орлова Т. И. Таиров Алексей Александрович — земский врач [Електронний ресурс] // Сайт Вєсьєгонської центральної бібліотеки імені Д. И. Шаховського. – Режим доступу:

<http://vesyegonsk.tverlib.ru/tairov-aleksey-aleksandrovich-zemskiy-vrach>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 30.10.2019.

21. Петрюк П. Т. Династия Платоновых и проблемы психиатрических нейронаук. Доцент Иван Яковлевич Платонов – известный отечественный психиатр, врач-подвижник и бывший сабурянин. Сообщение 1 // Психічне здоров'я. – 2010. – №1. – С. 94-98.

22. Альков В. А. Доктор И. Я. Платонов: дело жизни // Світ медицини та біології. – 2017. – №4 (62). – С. 204-209.

23. «Списокъ студентовъ и постороннихъ слушателей лекцій ИМПЕРАТОРСКАГО ХАРЬКОВСКАГО УНИВЕРСИТЕТА на 18801881 академической годъ». – Харьков: Типография Харьковского университета, 1880. – 90 с.

24. Род Платоновых // Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии / авт.-состав.: О. С. Гнездило, Л. М. Момот, Л. А. Панасенко, А. Ф. Парамонов, Е. В. Сафонова. – [Харьков]: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2010. – 614 с.

25. ДАСО, ф. 744, оп. 1, спр. 87. 444 арк.

26. Лінтварьов Георгій Михайлович (1865-1943) – дворянин, син поміщика, гласного Сумських повітових земських зібрань Михайла Павловича Лінтварьова та Олександри Василівни, уродженої Розаліон-Сошальської. Піаніст, про якого А. П. Чехов писав: *«Жорж, великолепно играющий на рояле, добродушный парень»*. Георгій Михайлович – земський діяч, гласний Харківського губернського земського зібрання, гласний Сумських повітових земських зібрань, Член Харківської губернської земської управи, депутат I Державної Думи від Харківської губернії. Був двічі одружений. Мав сина й дочку. *Джерело*: Козлов О. М. Родовід Лінтварьових / О. М. Козлов. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2006. – С. 15, 22-23 – (Серія «Дворянство Сумщини»); Кудінов Д. В. Сумские либералы в российском освободительном движении, 1901-1906 гг.: региональное измерение: монография / Д. В. Кудінов. – Суми: ООО «Печатный дом «Папирус», 2013. – С. 35.

27. Семашко Маріан Ромуальдович (нар. 28.06.1861 р.) – випускник Московської консерваторії (1890), віолончеліст оркестру Великого театру, приятель Антона Павловича Чехова. Дружина – Валентина Антонівна Ісаєва (нар. 24.11.1868 р.), від якої мав сина Михайла (нар. 23.08.1898 р.). Корній Іванович Чуковський відносив Семашко до близького оточення Чехова, що підтверджується багатьма фактами. Зокрема відомий лист А. П. Чехова до Петра Чайковського з проханням про протекцію для М. Р. Семашко. Чехов переймався пошуком лікаря для друга, якого по-приятельськи, називав «Мармелад Фортепяныч» чи «Семаша» тощо. На збереженні в Російському державному архіві літератури й мистецтва є «Особиста справа Семашко Маріана Ромуальдовича – артиста оркестру» на 158 аркушів (РДАЛМ, ф. 659, оп. 3, спр. 3246).

28. Чехов Антон Павлович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.

29. Будинок-музей А. П. Чехова в Сумах / Авторы тексту Л. М. Євдокимчик, А. А. Кожевнікова. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 16 с.

30. Помилкове визначення Павлом Андрійовичем Сапухіним дати вінчання Олександра Чехова спричинило логічну помилку в згаданій літературно-краєзнавчій праці. Вважаючи, що Олександр Павлович одружився до смерті брата, шановний Павло Андрійович пише: «Теперь Антон Павлович мог передать больного художника на попечение «молодоженов» и позволить себе поездку ...» [24, с. 48]. Але, як свідчать актові записи в метричній книзі, Олександр Павлович Чехов одружився після смерті Миколи Павловича.

31. Сапухин П. А. А. П. Чехов на Сумщине. / П. А. Сапухин. – Суми: Редакционно-издательский отдел облуправления по печати, 1993. – 106 с.

32. У актовому записі ім'я «Иван» вставлене після імені «Карл». Біля цього актового запису є примітка: «Имя Иванъ, добавлено по Указу Харьковской Духовной Консистеріи отъ 26 Октября 1898 года за №11245».

33. ДАСО, ф. 744, оп. 3, спр. 14. 412 арк.

34. ДАСО, ф. 745, оп. 1, спр. 73. 895 арк.

35. ДАСО, ф. 745, оп. 1, спр. 77. 1020 арк.

36. Алимов Сергій Якович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.

37. Алимов Андрій Якович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.

38. Мається на увазі Модлинська фортеця, одна з найбільших польських фортець XIX століття за 30 км від Варшави. Під час Польського повстання 1830 року була опорним пунктом повстанців, після поразки яких цар Микола I наказав розширити та перейменувати фортецю у Новогеоргіївську.

Джерело: https://uk.wikipedia.org/wiki/Модлинська_фортеця

39. ДАСО, ф. 1185, оп. 2, спр. 65. 274 арк.

40. Юденич Микола Миколайович (18(30).07.1862, Москва, Російська імперія – 5.10.1933, Кани, Франція) – генерал від інфантерії Російської імператорської армії. Учасник російсько-японської, першої світової війн. Із 1919 року – головнокомандувач Північно-Західної «білої» армії. Помер в еміграції.

Джерело: https://uk.wikipedia.org/wiki/Юденич_Микола_Миколайович

41. А. Морозова. Неизвестный документ к биографии Н. Н. Юденича // Геологический вестник. Выпуск 18. – СПб., 2004. – 80 с.

42. Нині – с. Гришине Роменського району Сумської області.

43. ДАСО, ф. 1188, оп. 6, спр. 38. 365 арк.

44. ДАСО, ф. 745, оп. 1, спр. 147. 761 арк.

45. Білінник Петро Сергійович // Митці України: Енцикл. довід. Упоряд. М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 848 с.

46. Білинник Петро Сергійович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.

47. Пултуськ – місто Ломжинської губернії Царства Польського Російської імперії. Нині – адміністративний центр Пултуського повіту Мазовецького воєводства Польщі.

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Пултуськ>

48. Державний архів Чернігівської області, ф. 1530, оп. 7, спр. 103. 618 арк.

49. ДАСО, ф. 1188, оп. 5, спр. 52. 398 арк.

50. ДАСО, ф. Р-7720, оп. 25, спр. 4. 113 арк.

51. Побожій С. І. Майковський Іполит Данилович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.

52. У документі ім'я не зазначено.

53. ДАСО, ф. Р-5734, оп. 1, спр. 52. 921 арк.

54. ДАСО, ф. Р-5734, оп. 1, спр. 106. 1430 арк.

55. На збереженні в Державному архіві Сумської області у фонді Роменського відділення Державного банку є особова справа Віктора Ілліча Гука (ДАСО, ф. 957, оп.1, спр. 159).

56. Із відкритих джерел Інтернету можна дізнатися, що Іван Дем'янович Журавель народився 1 листопада 1887 року в сім'ї Дем'яна Пантелеймоновича й Анастасії Василівни Журавель в селі Камінь Кролевецького повіту Чернігівської губернії. Закінчив із відзнакою 1-шу Київську гімназію та історико філологічний факультет Московського університету. Один із організаторів шкільної справи в Москві й Московській області. Завідувач 3-ї московської школи. Організатор і директор розташованого в колишньому маєтку князів Волконських підмосковному Суханове, інтернату для підлітків – Суханівської школи 2-го ступеню. Серед учнів першого її випуску 1925 року був Микола Самгін, легендарний кінооператор, який зняв на кіноплівку відліт на Північний полюс дирижабля «Граф Цеппелін», порятунок «челюскінців», Дніпрогес та інше. І. Д. Журавель від дружини Тетяни Тимофіївни, уродженої Харитонові, мав сина Володимира (06.08.1922-16.04.2014).

Джерела: <https://www.geni.com/people/ИванЖуравель/6000000053669397896>; <https://csdfmuseum.ru/articles/462-сухановская-школа>; <https://www.moypolk.ru/soldiers/zhuravel-vladimir-ivanovich>.

57. ДАСО, ф. 1187, оп. 4, спр. 91. 294 арк.

58. Крім того, вулиця Братів Зерових є у Києві, а провулок Братів Зерових – у Полтаві. Молодший брат Миколи Костянтиновича Зерова – Михайло – поет та перекладач, відомий під псевдонімом Михайло Орест. Їхній менший брат Дмитро – ботанік, академік Академії наук УРСР.

59. Білокінь С. І. Зеров Микола Костянтинович // Енциклопедія історії

України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 354.

60. Зеров Микола // Євген Онацький. Українська мала енциклопедія. – Буенос-Айрес: Друкарня «Чемпіон», 1958. – Кн. IV: Літери Ж-Й. – С. 493-494.

61. Зеров Микола Костянтинович [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Зеров_Микола_Костянтинович. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 30.10.2019.

62. ДАСО, ф. 1187, оп. 4, спр. 79. 304 арк.

63. Календарь Черниговской губернии на 1911 год. (Простой). Издание Черниговского статистического комитета. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1910. – 376 с.

64. ДАСО, ф. 1190, оп. 3, спр. 281. 43 арк.

65. Александрович-Дочевский, Илья Иванович [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – Режим доступу:

https://ru.wikipedia.org/wiki/Александрович-Дочевский,_Илья_Иванович. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 30.10.2019.

66. Фоміних С. Ф. Александрович-Дочевський Ілля Іванович [Електронний ресурс] // [Енциклопедія Сучасної України]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=22674. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 30.10.2019.

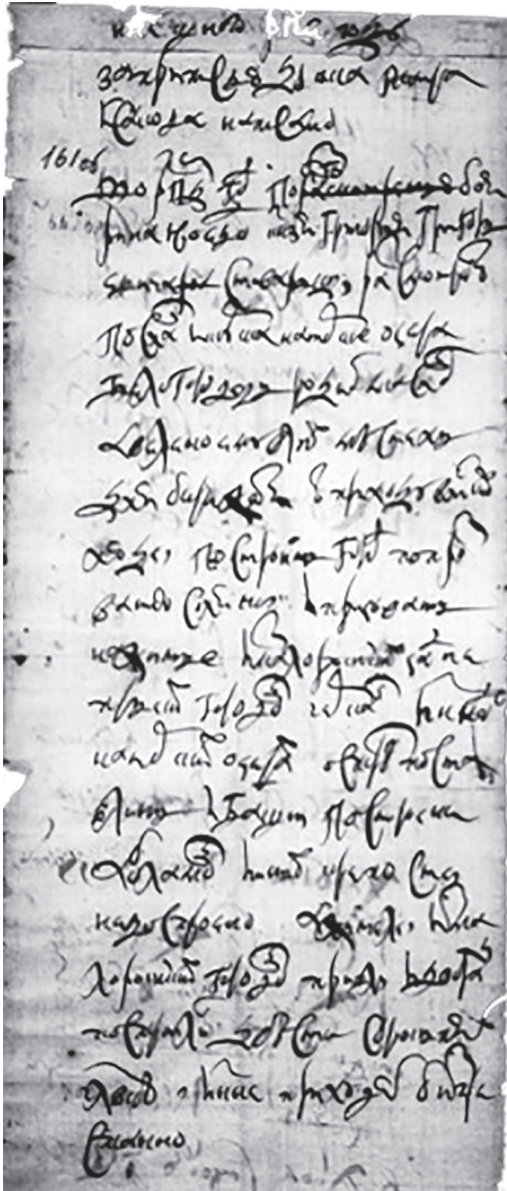

ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ СОЛЯНИМ ГОРОДКОМ (СЛОВ'ЯНСЬКОМ) НАПРИКІНЦІ 70-Х РОКІВ XVII СТОРІЧЧЯ

Давня історія Слов'янська постійно поповнюється новими знахідками та дослідженнями. Відомо, що своєю першою назвою *Соляной* (*Соляне*) місто завдячує соляному промислу на Торських озерах. Іноді виникають дискусії щодо його правильної назви. У давніх документах, зокрема XVII сторіччя, які писалися російською мовою, зустрічаються дві форми: *Соляной* і *Соленой* [Наголос мій. — В. Ш.]. До кінця XIX сторіччя літера «ё» не вживалася. Можливо, під час прочитання та відтворення тексту документів дослідники іноді не вбачали великої різниці, називаючи місто то *Соляной*, то *Солёный*. На побутовому ж рівні могла бути вживана як російська назва *Соляной*, *Соленой*, *Солёный*, так і українська – *Соляний*, *Соляне*, *Солоне*. Аналогічна ситуація спостерігається й зараз: переважна більшість слов'янців російською мовою називає місто *Слáвянск*, а не *Славя́нск*. Певні непорозуміння виникають і під час визначення статусу першого населеного пункту на місці сучасного Слов'янська. Невеличке оборонно-житлове утворення площею близько гектара не можна вважати містом (городом) у сучасному розумінні. Доцільніше застосовувати давній термін «городок» [1], утворений від дієслова «городити» (невелика територія з огорожею із загострених колод зі своїм особливим устроєм та управлінням). Проте в документах зустрічається не тільки *городок*, а й *город* та *местечко*.

Ми вельми вдячні досліднику Ярославу Карпікову, який нещодавно передав нам цікавий матеріал із Російського державного архіву давніх актів – указ царя Федора Олексійовича щодо заміни воєводи в Соляному. Згідно з указом, перший воєвода Соляного Родіон Маслов, під керівництвом якого зводився го-

родок, повинен переда-
ти справи наступнику
– Богдану Давидовичу
Протасову.

У тексті архівного
документу для більш
зрозумілого прочитан-
ня проставлені деякі
розділові знаки:

«От Царя и велико-
го князя Феодора Алек-
сеевича всеа великия и
малыя и белья росии
Самодержца в новопо-
строенной город Соленой
Родиону Маслову.

По нашему великого
Государя указу велено в
Соленом на твое место
быть Богдану Давыдову
сыну Протасову а пере-
менит ему тебя без-
срочно. А тебе, росписав
с ним Богданом, велено
ехат в полк к боярину
нашему и воеводе ко кня-
зю Григорию Григоревичю
Ромодановскому с това-
рыщи попрержнему, как
к тебе ся наша великих
Государей грамота при-
дет и Богдан Протасов
в Соленой приедет» [2,
арк. 155].

Цей же указ згадує також В. О. Пірко, зазначаючи, що Протасов прибув до Соляного в січні 1678 року [3, с. 16].

Причина заміни воеводи Соляного не зазначена. Також не уточнює її архієпископ Філарет (Гумілевський) у своєму історичному описі Слов'янська, де згадує першого воеводу Соляного городка [4, с. 115-144]. Родіон Маслов досить швидко, не вдаючись до жорстокого покарання, зумів зупинити заворушення, яке сталося в Соляному 30 листопада 1677 року, і заспокоїти бунтівників: *«Торские черкасы «человек с 1000 и больше», и с ними русские жители Тора, восстали против воеводы Родиона Маслова, когда тот только что прибыл с порохом и пушками из Курска... Воевода князь Михаил Ромодановский предписывал Чугуевскому воеводе идти с войском под Тор, и, став обозом, уговаривать торян, дабы успокоились и выдали зачинщиков мятежа, «а задора никакого того новопостроенного города с Черкасами не чинить». Недовольные послали от себя 8 человек в Харьков с жалобами: но их там взяли под стражу [4, с. 127-128]»*. Уже 6 грудня Маслов писав Григорію Ромодановському, що торяни заспокоїлися, четверо винуватців заворушення втекли, *«...а Торских де озёр жители, по указу Государя, у него Родиона, во всяком послушании»*. Причина бунту, на думку Філарета, така: *«...черкасам хотелось оставаться только под ведением своего начальства, а не воеводы, так как новый город построили они сами по царской грамоте [4, с. 128]»*. Але все-таки було ухвалене рішення про заміну Маслова.

Призначення Маслова керівником будівництва городка Соляного не було випадковим. Дослідники Масленков І. В. та Голубков Р. О. [5] звернули увагу на «Записную разрядную книгу Московского стола», де є згадка про Родіона Зосимовича Маслова: *«...в Моецком белгородец Родион Маслов по отпуску из Белгорода боярина и воеводы князя Григория Григорьевича Ромодановского с товарищи»*. Імовірно, на той час Маслов служив у Маяках і влітку 1676 року був призначений Ромодановським керівником будівництва Соляного, як досвідчена людина, що добре знала місцеві умови.

У січні 1677 року Григорій Ромодановський надіслав у Розряд «отписку», підсумовуючи проведені роботи [6, с. 12]. Фрагмент «отписки» «за приписью» дяка Петра Ісакова міститься на зворотньому боці одного з аркушів зазначеної архівної справи [2, арк. 161 зв.].

Дяк в адміністративному управлінні кінця XVII сторіччя фактично виконував обов'язки начальника канцелярії чи особистого секретаря. Петро Ісаков упродовж 1676-1679 рр. був призначений у Розряд до воевод Григорія Григорійовича та Михайла Григорійовича Ромодановських, а на початку 80-х – до Петра Івановича Хованського та Василя Семеновича Толочанова [7, с. 24]. Дяк був важливою адміністративною особою та добре знав стан усіх справ Розряду.

«Отписка» Григорія Ромодановського є важливим документальним свідченням того, що населений пункт Слов'янськ (Соляний городок, Тор) розпочав своє, вже безперервне, існування з літа 1676 року:

«...н[ы]нешнего РПЕ(185) [1677] году за приписью дьяка Петра Исакова написано.

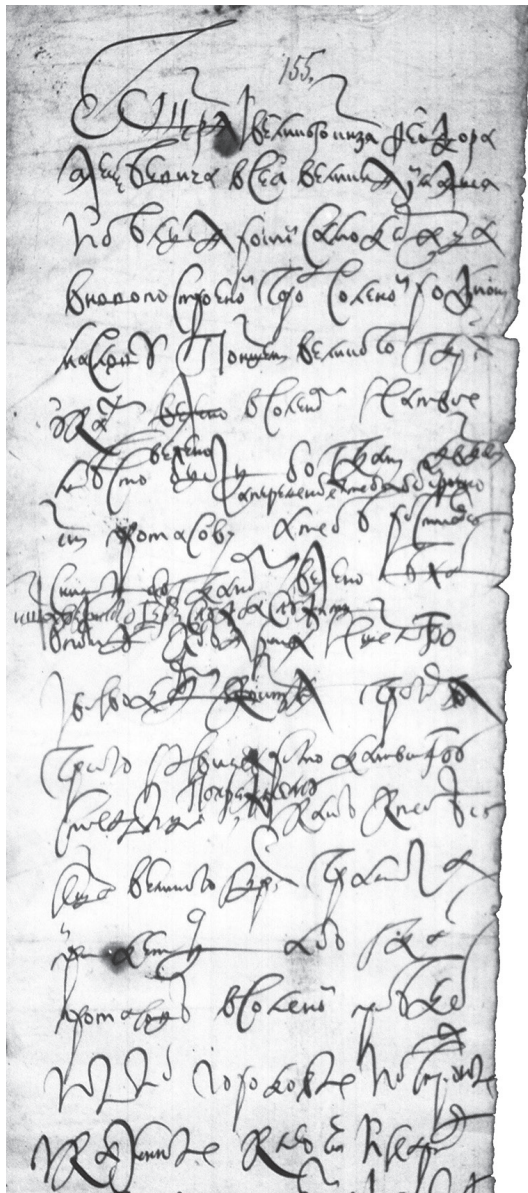
Во РПД (184) [1676]] году по рассмотренью боярина и воевод кн[я]зя Григорья Григорьевича с товарищи рассмотрет послал ис Курска на Торские озера Белогородец Родион Маслов, а велено ему в тех местех для береженья от приходу воинских людей построить город по прозванию Соленой и призвать на житье из малороссийских заднепръских городов черкас. И н[ы]не де на Торских озерах острог поставлен и башни построени, а обламов и иных крепостей недостроено, а жителей из малороссийских городов пришли и дворами построилис двести сорок пять ч[е]л[о]в[е]к, и ныне приходит непрестанно» [2, арк. 161 зв.].

У січні 1678 року Богдан Давидович Протасов прибув до Соляного, щоб замінити воеводу Родіона Зосимовича Маслова. Царський указ, у якому детально розписана процедура передачі управління городком від однієї особи іншій, дозволяє зрозуміти обов'язки воеводи порубіжного Соляного городка XVII сторіччя.

Тільки після цього Родіон Маслов міг виїхати в полк до князя Григорія Ромодановського, а Богдан Протасов мав розпочати управління городком. Документами, що засвідчували передачу, були так звані переписні книги. На жаль, збереглися тільки окремі фрагменти книг, за якими не можна створити повної картини даної історичної події.

«А по Указу великого Государя Царя и великого князя Феодора Алексеевича всеа великия и малыя и белья росии Самодержца город Соленой построен за Белгородцкой чертою и ведом к Белугороду да и все Белгородцкого полку городы которые в чертах и по черте и за чертою велено ведат боярину и воеводам князю Григорю Григорьевичю Ромодановскому с товарищи и от приходу неприятелских людей оберегат и тех городов воеводе и приказ ных и всяких чинов служилых и жилицких людей службою и судом и

всякими росправными делы ведать к Белугороду и воеводам и приказным людем велено ево боярину [2, арк. 159-160].

И Богдану Протасову приехат в новопостроеной город в Соленой и взяти у Родиона Маслова городовые и острожные и казенные и всякие ключи и денежную казну и наряд и медной и железной и зеле и свинец, и всякие пушечные и в житницах хлебные запасы и запасную соль и списки служилых и жилецких всяких чинов людей и городовому всякому строению книги и роспис за ево Родионовоу рукою. И по книгам и по росписи города и остроги и всяких городовых и острожных земельных и деревяных крепостей и тайников и колодезей и наряду и всякие пушечные запасы и дела всякие пересмотрет а зеля и свинец и соль перевесит а хлеб перемерит. И по приходным и по росходным книгам в денежной и в зелейной и в свинцовоу казне и в хлебных запасах Родиона Маслова счесть с приезду ево на Соленой и чего по счету против приходу в росходе и к отдаче налицо nebude и ему Богдану на четное все на Родионе Маслове взать сполна и во всем с ним росписатца а росписався выслат ево Родиона в полк к боярину и воеводам ко князю Кзригорью Григорьевичю Ромодановскому с товарищи» [2, арк. 161-163].

Населення городка складалося з людей «служилых» (військових) та «жилецких» (цивільних). Слід зауважити, що городок стояв на південному кордоні країни й управляти ним було вкрай складно. Необхідно було вдень і вночі безперервно охороняти й спостерігати, відбивати ворожі напади, керувати соляним промислом, забезпечувати його інвентарем і дровами, постачати продовольство, зберігати військовий арсенал, запобігати заворушенням. Отже, Протасову наказувалося таке:

«А служилых и жилецких всяких чинов руских людей и черкас по списком пересмотрет всех налицех с пишалми и со всякими бои велет им быть на Соленом с собою по прежнему а которые новопостроеного города Соленого всяких чинов и черкасы у смотру необявитца и про них сыскиват в котором году и по какому Государеву указу они у Соленого сведены или сами сошли и в которые города вышли и в которые города или которые померли опис о всем ему Богдану одноконечно

розыскат накрепко у смотру своево в книги про то про все написат подлинно [2, арк. 163-165].

И жить ему Богдану на Соленом с великим береженьем и Г[о]с[у]д[а]р[е]вым делом промышлять по городу и по острогу и по башнем и по стенам на караулах и в городе дневные и ночные сторожи держати беспрестанно и веставшиков в городы куды приеже посылать и вестей про вонских людей проведывать всякими обычаяи и беречь того на крепко чтоб воинские люди к городу к Соленому безвесно не пришли и украдом и обманом в день и ночным временем над городом и над острогом и над крепостми и у соленых озер над работными людьми какова дурна не учинили и на Государевы украинные городы безвесно ж не пришли и не повоевали и людей не побили и в полон непомали а городовые и всякие казенные ключи держат ему у себя и про зелейную казну стороние люди никто не ведали и прихожих и приезжих людей никого никому у себя безявочно держать не велеть.

А будет почаят к Соленому приход воинских людей и ему Богдану служилых и жилецких всяких чинов русских людей и черкас собрать всех в город в осаду и осаду укрепит как в приход воинских людей быть бесстрашно и надежно» [2, арк. 169-171].

Зі змісту указу зрозуміло, що в Соляний приїжджали торговці вином, тютюном та іншим товаром. Про всі події та осіб, які з'являлися в городку, Протасов повинен був повідомляти Ромодановському.

«Да о том о всем и оных о всяких вестях и о береженье о заставах на люди и на скотину от морового поветрия и о приезжих черкасех с вином и с табаком и с иными тавары и о всяких делех писати к боярину и воеводам ко кн[я]зю Григорью Григорьевичю Ромодановскому с товарищи а что к нему боярину и воеводам о том о всем учнут писать и ему Богдану те всякие Государевы дела сделать и во всем их боярина и воевод слушать» [2, арк. 171].

Протасову дозволялося вирішувати невеликі судові справи, залагоджувати непорозуміння та суперечки, які виникали між мешканцями городка, щоб вони своїми чолобитними не відволікали високих посадовців та царя від державних справ. Але це надавало й можливості місцевій адміністрації зловживати владою.

«А которые новопостроенного города Соленого всяких чинов русские люди и черкасы учнут на каво вкаких обидных и во всяких расправ у тех невольших делах бить челом великому Государю и ему Богдану тех людей по челобитным судить и ...всяким ... и росправе ими делат по Государеву указу плату уложеною с ведома боярина и воевод князя Григорья Григорьевича Ромодановского с товарищи а пошлины с судебных дел имати с русских людей по прежнему Г[о]с[у]д[а]р[е]ву указу а с черкас с их исков для иноземства пошлин до Г[о]с[у]д[а]р[е]ва указу не имать. И новопостроеном городе Соленом служилым и жилецким всяких чинов руским людем и черкасом и староним никому никаких обид и налог и насилства не делат и держат к ним ласку и привет доброй и во всем их оберегат. Также оберегат в житницах Г[о]с[у]д[а]р[е]вы хлебные запасы чтоб истери и мочи ни отчего не учинилов» [2, арк. 171-172].

Воевода повинен був запобігати пожежам, адже вони могли виникати не тільки через ворожі напади, а й унаслідок нехтування відповідними заходами безпеки.

«А в летняя время велет всяким чинов людем для береженья от пожарного времени по лавкам и во всех слободах по дворам по всем хоромам держат кади и мерники с водою и помелы и до больших снегов и для хлебного печенья и где есть варит велеть поделат печи на полых местех где пригож чтоб в Соленом от оня береженья было великое» [2, арк. 174].

У разі ж невиконання своїх обов'язків, отримання «посулов» тощо Протасову загрожувало найсуворіше покарання.

«А посулов никаких ни от каких людей ни у кого не имать и во всем Г[о]с[у]д[а]р[е]вым Ц[а]р[е]вым и великого кн[я]з[я] Феодора Алексеевича всеа великия и малья и белья росии Самодержца делом промышлять ему Богдану по сему Г[о]с[у]д[а]р[е]ву указу и по Г[о]с[у]д[а]р[е]вым указным грамотам и по отпискам из Белаягорода боярина и воевод кн[я]з[я] Григорья Григорьевича Ромодановского с товарищи и искать того как бы Г[о]с[у]д[а]р[е]ву делу лутчее и прибылнее А толко он Богдан будучи в Соленом Г[о]с[у]д[а]р[е]вым делом учнет промышлять оплошно и ево оплошкою и небереженеем Г[о]с[у]д[а]р[е]»

р[е]ву делу в чем нибуд или над городом и над людми воинские люди учинят какую поруху или он для своево позитка у всяких чинов у русских людей и у черкас учнет от каких дел имать посулы и поминки или какого писменные крепости а после про то сыщетца или которых статей о чем выше сего писано не совершит и подлинно не очистит и к великому Г[о]с[у]д[а]рю о чем вскоре писать не учнет и от великого Г[о]с[у]д[а]ря Ц[а]ря и великого кн[я]зя Феодора Алексеевича всеа великия и малыя и белыя росии Самодержца быть ему Богдану в жестоком наказанье и в разоренье бозовсякого м[и]л[о]с[е]рдия и пощады» [2, арк. 174-176].

Окремо були зазначені застереження щодо втікачів («служилих», холопів, кріпаків) чи вільних людей, які приходили в Соляний. Про них наказувалося повідомляти Розряд та повертати втікачів на місце колишньої служби чи власнику. Без царського указу, грамоти Розряду чи «отписки» князя Ромодановського брати на службу осіб, які називали себе вільними, не дозволялося.

«Богдану ж Протасову беречь того накрепко буде из резанских и из украинных и из северских и из заднепровских и из замосковских городов служилые люди не хотя в тех городех служить полковые конные и пешие службы а посацкие люди тягла платит и беглые боярские холопы и крестьяня збежав придут в Соленой и учнут быть челом чтоб им в Соленом быт в службе или в тягле и ему Богдану таких и иных никаких пришлых людей отнюд не принимать и ни в какую службу их не писат а помесными и денежными оклады не верстат и пашенными землями их не строит некоторыми делы чтоб в Соленом из украинских и из резанских и из северских и из замосковских некоторых городов никакие люди тем от служб и от тягла, а боярские беглые холопы от холопства а крестьяня от крестьянства не отбывали и сим великого Г[о]с[у]д[а]ря указу велети ему Богдану в Соленом в приказной избе записать в кн[и]гу вперед для ведома иным воеводам и приказным людем а будет он Богдан будучи в Соленом или хто по нем иные воеводы и приказные люди мимо сего великого Г[о]с[у]д[а]ря указу вперед учнут таких пришлых лю-

дей принимат и в чин и в службу писать или в тягло строит или велят им у кого жит в половинщиках и в захребетниках а после про то сыщется и от великого Г[о]с[у]д[а]ря за то им быть в жестоком наказанье без всякого м[и]л[о]с[е]рдия и пощады.

А будет которые люди скажутца волные что они ни в которых городех в службе не написаны и в том где не были и ему Богдану таких людей без Г[о]с[у]д[а]р[е]ва указу и без грамот из розряду и без отписок боярина и воевод кн[я]зя Григорья Григорьевича Ромодановского с товарищи по тому ж отнюд не принимат и в службу ни в какую не писат и в тягло не строит и отсылат в те города хто откуда придет с провожатыми на их подводах и отдават воеводам с роспискою. А Соленого города всяких чинов служилым людем великого Г[о]с[у]д[а]ря указу сказать чтоб они пришлых никаких людей служилых и тяглых так ж и боярских беглых холопей и кр[е]стьян по тому ж не принимали и в холопех у себя не держали и во крестьяня за собою не сажали и тем смуты не учинили а у кого такие люди н[ы]не есть и они б их для роспросу приводили в приказную избу а хто таких людей н[ы]не не обявит или у кого такие пришлые люди впред обявятца а на них в том хто на кого известит и тем людем от великого Г[о]с[у]д[а]ря за то быть в жестоком наказане без пощады» [1, арк. 175-180].

Після передачі управління городком Протасову в березні 1678 року до Розряду з переписними книгами було відряджено Ф. Алексеева. У книгах зазначалося: «Со 184 [1676] году в Соляном построено две башни проезжие, 4 – глухих. Промеж башен острогу 161 сажень. Башни четверугольные, кровати и катки на дву стенах, а обламы на одной стене сделаны. К дву стенам катков и кроватей, а обламов на трех стенах не сделано. Около городу ров в ширину две сажени, в глубину – в полторы... А лесу готового на отделку города будет, только доделать его некому...» [8, с. 29].

Взагалі, з «отписки» січня 1677 року та переписних книг березня 1678 року зрозуміло, що основні роботи Маслов виконав: зведено острог із приказним двором («избой»), вартовим приміщенням, складом для збереження зброї, колодязем. Але пов-

не його укріплення не завершено через важливу причину: «... *доставить город не с кем, так как ранее на строительство прислали по 225 человек служилых людей, а ныне их не прислали. Без них достроить город не возможно*» [8, с. 12].

Невідомо, чи вдалося Протасову завершити розпочаті Масловим роботи щодо укріплення городка. Як бачимо, указом йому надавалися значні повноваження, але не завжди керівництво городка могло втриматися від якихось зловживань. Цьому сприяв і неналежний контроль владою діяльності Протасова (особливо щодо функціонування соляного промислу), і віддаленість Соляного. Але воєводі наказувалося чесно й справедливо керувати Соляним городком та виконувати безліч малих і великих державних справ.

Слід зазначити, що місце для острогу було вибране дуже вдало й не змінювалося впродовж усього існування укріплення. Це було узвиштя між озерами, болотами й протоками, які були природним захистом і використовувалися під час створення відповідної системи споруд («надолбів», валів, ровів). Але не завжди вдавалося захиститися від нападу та руйнування. Уже 1679 року Соляний, зазнавши значних утрат через напад кримської орди, на деякий час занепав. Не витримували важких життєвих умов та зловживань місцевої адміністрації (Протасова зокрема) і тікали солевари-воїни. Таких та інших нещасть містечко зазнавало впродовж наступних ста років неодноразово, але знову відбудовувалося, укріплювалося та продовжувало розвиватися.

Список інформаційних джерел:

1. Словари и энциклопедии на Академике. URL: <https://academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BA&stype=0&btype=1&p=2>

2. РГАДА. Ф. 210. Разрядный приказ. Столбцы Белгородского стола. Ф. 210, оп. 12, д. 744.

3. Пірко В. О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (друга половина XVII-XVIII ст.) / В. О. Пірко; Донецький національний ун-т, Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка, Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – 94 с.

URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z211D=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000719

4. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 5. – Харьков. Въ Университетской Типографіи. 1858.

5. Масленков И. В. (Харьков), Голубков Р. О. (Курск). Родион Изосимов Маслов – основатель Славянска Социально-культурные и исторические аспекты развития региона: история и современность: материалы [сборник] / СКФУ. – Ставрополь, 2019. – Вып. 16. Ч.1. – 294 с. URL: http://samlib.ru/m/maslenkow_i_w/rodion.shtml

6. Пірко В. О., Литвинювська М. В. Соляні промисли Донеччини в XVII - XVIII ст. (Історикоекономічний нарис і уривки з джерел) / – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 136 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Vasyl_Pirko/Soliani_promysly_Donechchyny_v_XVII_-XVIII_st_Istoryko-ekonomichnyi_narys_i_uryvky_z_dzherel.pdf

7. Описание Курскаго намѣстничества изъ древнихъ и новыхъ разныхъ о немъ извѣстій вкратцѣ собранное Сергѣемъ Ларіоновымъ, того намѣстничества Верхней Расправы прокуроромъ. – Въ Москвѣ, въ вольной типографіи Пономарева, 1786.

8. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Vasyl_Pirko/Zaselennia_i_hospodarske_osvoiennia_Stepovo_Ukrainy_v_XVI-XVIII_st.pdf

ХОРУНЖИЙ ТОРСЬКОЇ СОТНІ ІВАН ДАНИЛОВИЧ ПЕТРЕНКО

Найдавніші на цей час відомості про пращура козацького роду Петренків виявлені у «Відомості подвірного перепису міст, містечок, сіл, слобід і хуторів Ізюмського слобідського полку, проведеного лейб-гвардії Семенівського полку майором Михайлом Хрущовим 1732 р.» [1, арк. 1161]. Ним був 43-річний козак Торської сотні Данило Петрович Петренко, який жив окремим двором. У відомостях вказані також п'ятеро його синів, трьох із них звали Іванами. Найстарший син – 12-річний Іван – ідентифікується як прадід поета Михайла Петренка [2], [3].

У попередньому примірнику Альманаху ми описували знайдену киянином Ю. В. Шербиною в ЦДІАК України справу *«по прошенню Івана Петренкова об определении его в число суда сего канцелярских служителей мая 16 дня 1795 года»*. Справа поповнила родовід Поета цінними відомостями .

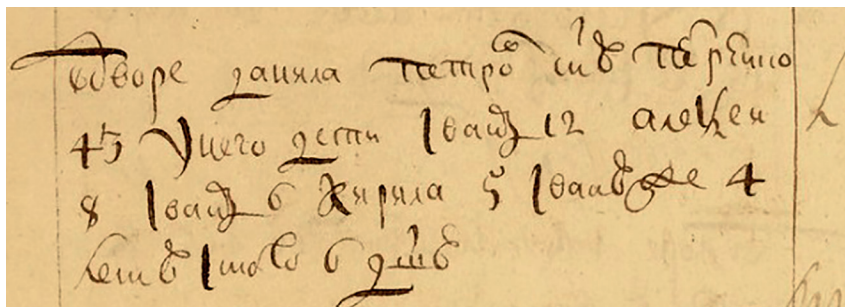
У «прошенні» житель Слов'янська Іван Петренко висловлює бажання зарахувати його на службу *«...в число Славянского уездного суда канцелярських служителей с чином каковым благопризнано будет учинить»*, бо не хоче бути *«...в праздности более потому что я в подушном окладе нигде не состою»*. Та найважливішим для дослідників у «прошенні» є те, що Іван Петренко пише про свої родинні зв'язки: *«Имея ревностное желание вступить в статскую службу вашего императорского величества подражая службе сколько покойника отца моего, столко ирадного брата моего губернского регистратора Дмитрия Петренкова»*. Себе ж він називає сином *«...умершаго отставного хорунжого Івана Петренкова»* [4, арк. 1].

У сповідному розпису Миколаївської церкви містечка Тор 1775 та 1776 року ім'я Івана Даниловича зазначене серед вій-

ськових обивателів. Про його службу є тільки загальні уявлення, оскільки бракує більш детальних відомостей. Імовірно, він був сотенним хорунжим і належав до сотенної старшини, яка представляла військову адміністрацію містечка. Його обов'язки були такими ж, як і в полкового хорунжого [5]. Невідомо, чи був Іван Данилович у військових походах. Проте, оскільки Торська фортеця часто потерпала від нападів, йому доводилося на своєму рівні вирішувати багато питань як військового, так і цивільного характеру. У відставку вийшов 1765 року після ліквідації полково-сотенного адміністративного устрою. У табелі про ранги сотенний хорунжий не мав відповідного цивільного чину, але, можливо, після відставки Іван Данилович належав до цивільної адміністрації міста Тору. На це не зовсім однозначно вказує його син у «прошени», бажаючи вступити в «*статскую службу... подражая...службе отца моего*» [4, арк. 1]. Але стверджувати це беззаперечно на даний момент немає підстав.

Сотенна старшина вважалася виборною, але фактично призначалася полковою старшиною та затверджувалася вищою старшинською адміністрацією [5]. Є відомості про те, що Іван Данилович був шанованою людиною в місті й після відставки. 1769 року на прохання Ізюмського комісарства старожили військової слободи Тор обрали Івана Даниловича серед інших поважних торян повіреною особою щодо вирішення питання су-

Фрагмент с. 1161 з «Відомості подвірного перепису ... 1732 р.»

перечливих земельних володінь між Військом Запорозьким та Ізюмською провінцією [6, с. 38]. Тож імовірно, що й хорунжим його було вибрано саме козаками, а не призначено.

Цілком можливо, що сотенний хорунжий отримав «базову» освіту того часу («*грамоти и писать умеет*» або «*росийской грамоти читат и писат обучен*») у місцевій школі, яка функціонувала при Миколаївській церкві Торської фортеці [1, арк. 1171]. Козацька старшина могла підвищувати подальший рівень освіти своїх дітей «на дому», зрідка в Харківському колегіумі. Така освіта для переважної більшості старшинської еліти другої половини XVIII сторіччя була достатньою. Удосконалювали свої знання вони вже на службі відповідно до роду діяльності. Але сини Івана Даниловича та його рідний племінник канцелярист Петро Олексійович Петренко мали таку освіту (у «прошенні» на це вказує найменший син хорунжого Іван-молодший: «*...изучив росийской грамоты читать и писать*») [4, арк. 1].

«Всепресветлейшая державнейшая великая Государыня императрица Екатерина Алексеевна самодержица всероссийская Государыня всемилостивейшая.

Просит живущей в городе Славянске умершаго отставного хорунжого Ивана Петренкова сын Иван Петренков а о чем о тому следует в пункта:

1-е

Я нижеподписанной изучив росийской грамоты читать и писать и не желая быть в праздности более потому что я в подушном окладе нигде не состою. Имея ревностное желание вступить в статскую службу вашего императорского величества подражая службе сколько покойника отца моего, столко ирадного брата моего губернского регистратора Дмитрия Петренкова, которой с таковойже статскую службу уже продолжал а потому всеподданнейше прошу. и сему прошению

Дабы височайшим вашего императорского величества указом повелено было сие мое прошение принять, по определении меня в число Славянского уездного суда канцелярьских служителей с чином

Освѣщенѣйшая деждаотѣишая великая
Государыня императрица Екатерина
Александровна самодержица Всероссийская
Государыня величїеишїая.

Проситъ милости дворянъ Александръ Мир
Иванъ отставной хорунжїей Иванъ Петрен
кожа сынъ Иванъ Петренко а также сыновъ
Степановъ въручилъ.

1^о

А именовавши двукратъ российскои границѣи
Империѣ, имперїи Готъ, въпрїасти, Готъ
потомъ это я обходившимъ обѣды нѣскѣ
местовъ, имѣть различїе деловъ въру
чилъ въ Станиславъ Курскъ великаго Импе
раторскаго величества, подрубивъ
Иванъ Степановъ покойника отца моего, Степанъ
Григорьевъ братъ моего чвертнїаго реиѣн
торъ Дмитрїя Петровича, котораго тѣ
вѣде Станиславъ Курскъ же продолжалъ
а также въобходившимъ промѣ. Писемъ
прошению

Давши высочайшимъ Вашего Император
скаго величества указомъ повелѣно Готъ
се мое прошение принявъ, соображавши
на въсѣмъ Священнаго Свѣдѣнаго Суда кан
целярїи Курскъ въручилъ Кавказъ
видѣнаго брата Степановъ указомъ Вашего
Императорскаго величества, великаго
Смѣловскїи указомъ проситъ Александръ дворянъ
Степановъ чвертнїаго отставнаго хорунжїаго
Иванъ Петренко сына Иванъ Петренко

«Прошение» Ивана Петренка, 1795 р.

каковым заблагопризнано будет учинить вашего императорско-го величества всемилостивейший указ. Просит живущей в городе Славянске умершего отставного хорунжаго Ивана Петренкова сын Иван Петренков» [4, арк. 1].

Всемилоостивейшия Государыня прошу вашего императорско-го величества о сем моем прошении решение учинить, к поданию надлежит в Славянской уездной суд, мая [16] дня 1795 года. Прошение писал подканцелярист Степан Карякин, руку приложил» [4, арк. 1 зв.].

Згідно з «прошенням» була зроблена копія та занесена в канцелярський журнал. В архівній справі міститься писарська виписка з журналу, зроблена чітким почерком. Вона майже точно повторює текст «прошення»:

«Выписано из журнала мая 16 дня 1795 года. Прошение живущего в городе Славянске умершего отставного хорунжего Ивана Петренкова сына Ивана Петренкова, коим прописывает, что он изучась российской грамоте читать и писать, и не желая быть в праздности более потому, что он в подушном окладе не состоит, имеет ревностное желание вступить в статскую службу, подражая службе сколько покойника отца его, столько и родного брата губернского регистратора Дмитрия Петренкова, который такую же статскую службу уже продолжал, а потому и просит о определении его в число сего суда канцелярским служителем с чином, каковым заблогорасуждено будет учинить указ, приказ в Екатеринославское наместническое правление предоставить доношением и просить определить просителя Петренкова в сей суд по делам с чином каким заблогорасуждено будет рассмотрение и в резолюции указа.

Подлинный журнал за подписанием присутствующих и секретаря» [4, арк. 2].

19 червня 1795 року в Слов'янськ у відповідь на «прошення» Івана Петренка надійшов Указ правління Катеринославського намісництва:

«Указ [№13360] Ея Императорскаго величества Самодержици всероссийской из Екатеринославского наместнического правления

Славянскому Уездному Суд по Указу Ея Императорскаго величества Екатеринославское наместническое правление по рапорту одного Уездного Суда ...прописывает прошение умершего отставного хорунжего Ивана Петренкова сына Ивана Петренкова объявляющее желание продолжать службу в числе канцелярських одного суда слушателей просить об определении его Петренкова в тот суд по письменным делам с чином каким заблагоразсуждено будет. В резолюции Указа Приказали: В Славянский уездный суд послать Указ и велеть буде означенный Петренков в подушном или другом каком казунном окладе записанным не состоит то его определить в тот суд по письменным делам с чином губернского копейста и объявя ему тот чин привести к присяге.

Июня 19 дня 1795 года» [4, арк. 3].

Указ теж було внесено в журнал, про що свідчить виписка з нього в справі:

«Выпись из журнала июня 19 дня 1795 года

Указ Екатеринославского наместнического правления коим на рапорт сего суда повелевает, умершего отставного хорунжия Ивана Петренкова сына Ивана Петренкова, по прошению его будет в подушном или другом каком казенном окладе записан не состоит определить в суд к письменным делам с чином губернского копейста, который объявляя ему привести к присяге.

Приказали: О получении указа наместническому правлению от- рапортовать, в славянский суд послать указ и велеть не состоит ли объявленной Петренков в подушном или другом каком казенном окладе записанном, учиня исправку рапортовать сему суду.

Подлинный журнал за подписанием присутствующих и секретаря» [4, арк. 4].

Через півроку після подання «прошення» Іван Іванович отри- мав призначення, про що земський суд надіслав правлінню ра- порт. У справі міститься відповідна виписка з журналу від «ноя- бря 26 дня» 1795 року:

«Рапорт Славянского нижнего земского суда, коим на указ сего месяца доносит, что хорунжего Ивана Петренкова, сын Иван, как по

выправке того суда через славянского сельского старшины оказалось, ни в каком казенном окладе записан не состоит, и по справке Екатеринославское Наместническое правление на представление суда сего последовавшее по просьбе означенного хорунжего Петренкова сына Ивана, касательно определения его сюда в число канцелярских служителей указом предписано, оного Петренкова будь он ни в каком казенном окладе приписанным не состоит, определить в сей суд в число канцелярских служителей, с чином губернского копейста, и объявля ему сей час привести к присяге [4, арк. 6] в следствии чего и было от сего оному земскому суду предписано указать, выправясь о нем Петренкову о выше писанном суду сему рапортовать. Приказали оного Петренкова по несостоянию ево как земской суд доносит ни в каком казенном окладе, в сходство указа Екатеринославского Наместнического правления определить в сей суд в число канцелярских служителей с чином губернского копейста, который ему объявля привести к присяг, о чем и наместническому правлению отрапортовать.

Подлинный журнал записан господа присутствующие и секретаря.

Подлинный Статский регистратор Федот Ольферовский» [4, арк. 6 зв.].

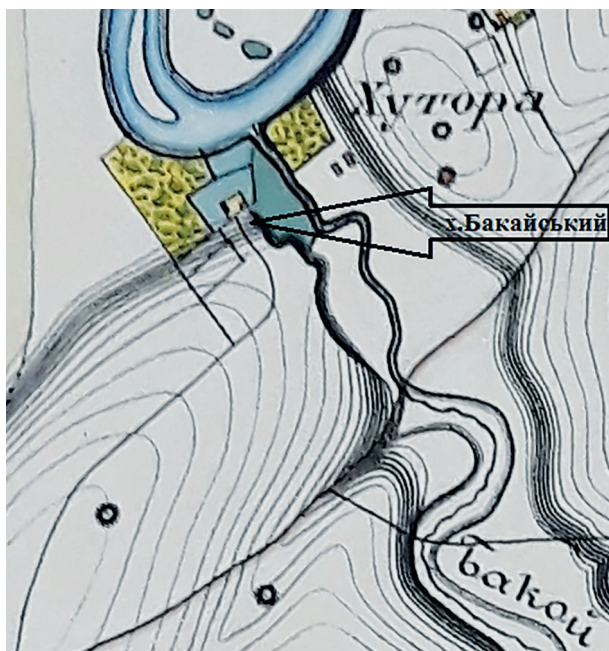
Згадані нами онуки пращура роду Данила Петровича Петренка (Дмитро й Іван Івановичі та Петро Олексійович, службовці кінця XVIII – початку XIX століття) набули статусу особистого дворянства відповідно до свого чину (вислужене дворянство). Службовцями місцевої адміністрації стали й діти Івана та Дмитра Івановичів.

Аналізуючи наявні документи щодо родини хорунжого Івана Даниловича Петренка, можна стверджувати, що його найменший син Іван Іванович (1773 р. н.) після відставки оселився на хуторі Бакайському (Усть-Бакайському, Петренковому). Станом на 1857 рік це був типовий хутір однієї родини: будинок з господарчими будівлями, сад і левада, присадибна ділянка землі, понад берегом річки – ділянка коноплі, яка була важливою сільськогосподарською культурою того часу.

Хто був першим власником хутора: Данило Петрович чи його найстарший син хорунжий Іван Данилович нам поки що невідомо. Але абсурдність твердження, що земля під хутір була виділена за рішенням «сходу міщан» начебто батькові Поета, ми не раз аргументовано доводили в попередніх статтях Проекту. Ще раз наголошуємо, що хутір Бакайський (Петренків) – це давнє козацьке займище, яке, ймовірно, належало родині Данила Петренка ще до Генерального межування.

Після смерті Івана Івановича хутір успадкував його старший син – писець (писар) Павло (1820-1876). Дружина Івана Івановича, Анна Тимофіївна Петренко, імовірно, жила в родині сина Павла й померла 1873 року у 84-річному віці. Запис про смерть зафіксовано в метричній книзі Воскресенської церкви Слов'янська

Хутір Петренків (Бакайський). Фрагмент плану міста Слов'янська, 1857 р.

1873 року, до парафії якої був приписаний хутір Бакайський. Ніяких підстав вважати її матір'ю Поета немає. Два її менших сина – колезький реєстратор Дмитро Іванович (1825-1871) та наглядач кінної поштової станції Іван Іванович – мешкали поблизу. Їхні нащадки і сьогодні живуть в Черевківському мікрорайоні м. Слов'янська та є далекими родичами Поета.

Після Павла Івановича хутір успадкував його син Костянтин. Зараз на цій садибі живуть нащадки його сина Антона Петренка (1887-1938).

Отже, ніяких підстав вважати Анну Тимофіївну матір'ю, копіїста Івана Івановича вітчимом, а Павла, Івана та Дмитра рідними братами поета Михайла Миколайовича Петренка немає. Як немає і жодних відомостей про вигаданого Миколу Гавриловича, нібито «батька» Поета.

Учасники документального дослідницького проєкту «Ідентифікація Петренків» надзвичайно вдячні уродженцю Краматорська Юрію Валентиновичу Щербині та голові Краматорського клубу «Краєзнавець» Володимирі Федоровичу Коцаренку за надання важливого документа.

Список інформаційних джерел:

1. ЦДІАК України. Ф. 1722, оп. 1, спр. 57.
2. Сайт, присвячений поетові Харківської школи романтиків першої половини XIX століття Михайлу Миколайовичу Петренку URL: <http://www.дивлюсьянанебо.com/>
- 3 Ідентифікація Петренко URL: <http://identificationofpetrenko.com.ua/>
4. ЦДІАК України. Ф. 1853, оп.1, спр. 288.
5. Путро О. І. Сотенна старшина. URL: <http://www.history.org.ua/>
6. Коцаренко В. Ф. Краматорск: Забытые страницы истории. АОЗТ «АПП», - Краматорск, 1999, с. 385.

ХОХУЛЯ В ТОПОНІМАХ СЕРЕДНЬОГО ПОДІНЦІВ'Я (версія)

У Середньому Подінців'ї існує декілька давніх топонімів із коренем «щур»:

- село Щурівка Балаклійського району Харківської області;
- Щурова могила біля села Пришиб Слов'янського району;
- селище Щурове Лиманського району Донецької області;
- Щурова коса біля села Кримського Новоайдарського району Луганської області.

Оскільки відстань між ними досить значна, а назви мають один корінь, багатьох цікавить походження цих топонімів. Існує декілька версій.

Версія №1. Усі ці назви пов'язані з береговими ластівками,

яких називають також щурами. Їхніх колоній (іноді це декілька тисяч гнізд-нірок) на крутих берегах слобожанських річок і схилах ярів було безліч.

Версія №2. Зазначені назви є антропотопонімами, тобто походять від власних імен та прізвиськ людей. Справді, козаки на прізвисьце Щурови, відомі з документів XVIII сторіччя, служили в Маяцькій та Торській фортецях. Проте серед засновників та власників хуторів вони не згадані.

Версія №3. Мабуть, нікому не хочеться, щоб назви мальовничих місць пов'язували зі звичайним щуром (пацюком), але така версія теж існує.

У цій статті спробуємо викласти свої міркування щодо походження названих вище топонімів.

На нашу думку, найбільш вірогідною є версія №3. Тобто топоніми походять від назви щура, але не зовсім звичайного. До середини XX ст. Середнє Подінців'я було головною в Україні територією проживання донської популяції вихухолі руської (*Desmana moschata* (Linnaeus, 1758)). В Україні за нею закріпила-ся назва «хохуля руська» [1], [2, с. 16].

Представники роду *Desmana* відомі з міоцену (близько 25-30 млн. років тому). Викопні рештки щонайменше 5 видів роду знаходять на всій території Європи. Але дотепер збереглися тільки два види: хохуля руська в басейнах Дніпра, Волги, Дону та Уралу й хохуля піренейська в Піренейських горах [2, с. 8-9], [3, с. 6], [4, с. 14-16], [5].

Хохуля руська – це невеличке звірятко вагою близько 500 грамів із напрочуд красивим оксамитовим хутром. Хвіст цієї тваринки особливий: лускатий, голий, знизу має

Хохуля руська. Фото Ігоря Шпильонка

залози, що виділяють дуже пахучу мускусну речовину. Хохуля активна впродовж усього року. Незграбна на суші, вона чудово почувается у воді. Її рідко можна побачити, але легко впізнати: мордочка закінчується довгим чотирикутним рухомих хоботком. Майже весь час хохуля перебуває у воді, проте повітря їй необхідне, тому кожні п'ять хвилин вона виставляє на поверхню кінчик хоботка. Узагалі, зовнішньо звірятко нагадує великого щура, хоча за науковою класифікацією належить до родини кротових, а окремі науковці виокремлюють її в окрему родину [2], [3], [4], [5]. Саме через специфічний мускусовий запах хохуля не має природних ворогів і є найбільш вразливою до кліматичних змін та діяльності людини. На жаль, цього рідкісного зараз комахоїдного ссавця, занесеного до Червоної книги України та міжнародних охоронних списків, не зустрічали в Подінців'ї вже більше 40 років [2].

Про хохулю руську написано багато, і здавалося б, вона добре вивчена, проте залишилося чимало загадок. Ця тварина майже не виходить із води, і побачити її можна переважно навесні, коли хохуля рятується від повені на деревах, кущах, пагорбах.

Середовище хохулі – невеличкі лісові річки з повільною течією, неглибокі (2-3 м) затоки, озера-стариці та протоки-єрики, що не перемерзають узимку та не пересихають улітку. На дні таких водойм для неї впродовж усього року є вдосталь їжі (червоногі молюски, водні комахи та інші безхребетні), а пологі вологі береги придатні для нір. Обов'язковою є наявність поблизу пагорбів, які не заливаються під час повені та стають тимчасовим притулком для хохулі. Вона влаштовує свої нірки в коренях дерев і кущів, охоче заселяє прибережні дуплисті дерева, а так звані вільхові кдбли (високі й іноді величезні купини, що утворюються сплетінням повітряних коренів вільхи чорної) – чи не найкращий притулок хохулі [2], [3], [4], [5].

Заболочених вільшаників у заплаві Дінця було безліч. Одним із доказів того, що вказані об'єкти пов'язані з хохулею, є однакові «вільхові» назви поблизу них. Балаклійська Щурівка має

другу назву – Ольховий Рог, а навпроти села на протилежному боці Дінця є село Ольховатка. Біля лиманської Щурівки теж існував хутір Ольховатка (Ольховий Рог), а Щурова коса простяглася майже в гирлі річки Ольховатки. Малоймовірно, що це випадковий збіг.

Вірогідно, усі вказані нами Щурівки здобули назву не пізніше кінця XVII сторіччя від сторджі або бортників, мисливців, риба-лок, які приходили на сезонний промисел. Зокрема, лиманська Щурівка (Щурове урочище) та Щурова гірка згадуються 1678 року в матеріалах щодо розмежування угідь між жителями Маяцького та новозбудованого Соляного городка (Тор, Слов'янськ). У відповідь на чолобитну торян, згідно з царським указом та «отпискою» боярина і воєводи князя Григорія Григоровича Ромодановського, зібралася поважна комісія з представників влади та *«соляного города и маяцких жителей черкасъ и русскихъ лучших людей...»* [7, с. 515]. Комісія позначила межі між угіддями примітними знаками. Одна з меж проходила через Щурове урочище й була позначена дубами. Дуб *«моложавъ с похилиною»* стояв біля осиково-березового «колкà» на узліссі вище Щурівки. Один із його боків (граней) указував на наступний межовий знак – безверхий дуб: *«... прямо по бору и по льсу къ рѣкъъ Сѣверному Донцу къ верхній Щуровской горкѣ...»*. Цей дуб стояв *«пониже вышней Щуровки близко берегу Сѣверного Донца подль болотца»* [7, с. 515-516]. Від безверхого дуба добре було видно наступний знак – стовп на високому правому березі Дінця – так званому урочищі Гори [зараз це крейдяний кар'єр]. Отже, вгору за течією Дінця від урочищ Гори та Щурівки до Святогірського монастиря угіддями користувалися мешканці Маяк, а вниз до річок Жеребця й Бахмута – торяни. Надалі Щурівка не раз згадувалася в матеріалах розмежування земель. Селище Щурове було засноване тут у другій половині XVIII сторіччя понад однойменною протокою, яку згадує відомий харківський краєзнавець А. Ф. Парамонов [9]. Зараз протоки не існує, але на топографічних та супутниковій картах можна побачити її сліди: копанки, озереця-ковбані тощо. Оче-

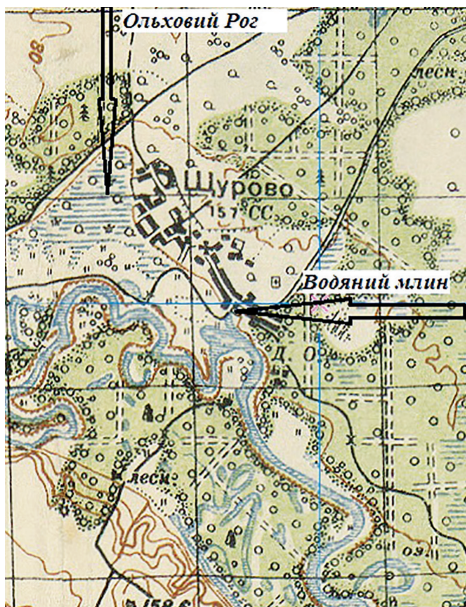
видно, вона з'єднувала заболочене вільхове урочище Ольховий Рог із Дінцем, а в місці її впадіння здавна стояв водяний млин.

Подібних ериків було багато в заплаві Дінця та в нижній течії його приток. Залишки таких ериків ще можна визначити на місцевості. Підвищена територія сучасного селища (прадавній берег Дінця) разом із Ольховим Рогом та Щуровою протокою була ідеальною місцевістю для хохулі, як і вся територія Сидорової луки, над якою височіла Щурова могила. Це був чудовий орієнтир і спостережний пункт над значною територією в південному напрямку.

Подібні умови з підвищеннями серед заболочених вільшаників, численні протоки та стариці є також біля балаклійської Щурівки. Перші поселенці постійно жили на більш безпечному лівому березі Дінця, а на правому кримському заготовлювали ліс для своїх потреб та влаштовували захисні засіки в найбільш вразливих для нападу місцях. У другій половині XVIII сторіччя тут виникло безліч хуторів, серед яких і Щурівка.

Немає потреби повторювати, що такі ж природні умови були й біля Щурової коси. Непрямим доказом існування в цій місцевості хохулі є Боброве озеро. Адже хохуля не тільки влаштовує свої нірки поблизу бобрових поселень, а досить часто навіть оселяється в їхніх хатках.

У хохулі цікаве все: зовнішній вигляд, умови проживання, назва, навіть історія вивчення.

Фрагмент топографічної карти
М-37-112, 1941 р.

Невідомо, коли саме була виявлена здатність мускусного запаху хохулі відлякувати міль, але її висушені хвости майже до кінця XIX сторіччя використовувалися в якості засобу від молі. Крім того, мускусна речовина хохулі мала попит як закріплювач запаху в парфумах та складова для виготовлення ліків [3, с. 9], [6, с. 101-132].

Упродовж багатьох століть хутро було основним товаром племенних, пізніше державних об'єднань на значній території сучасної Росії. Із нього шили одяг, його використовували в якості «валюти», ним платили данину. Прибуток від продажу хутра був вагомим наповнювачем державного бюджету. Найкращого гатунку хутро соболя московські князі й царі дарували іноземним послам, нагороджували підданих за особливі заслуги. Боярські шапки, шуби цінувалися дуже високо, передавалися в спадок і потребували ретельного догляду. Тож хвости хохулі були невід'ємним додатком до хутра й коштували дуже дешево.

Один із керівників Великих академічних експедицій І. І. Лепьохін, перебуваючи в грудні 1768 року в Сибірську, зазначав, що всі місцеві озера переповнені хохулею. За його яскравим описом можна добре уявити враження від її запаху: «... надобно

Фрагмент карти щодо вирішення суперечливого земельного володіння на кримській стороні Сіверського Дінця, близько 1767 р.

имть особливую привычку, чтобы его сноситъ... По крайней мърь для меня запахъ сей матеріи столь былъ головоломень, что я пяти минутъ выхухоля въ рукахъ держать не могъ безъ головной закруги. Хотя шубка на выхухоль и осиста; однако для тяжкого запаха (ибо и отъ нее нгьсколько пахнетъ,) ни на что не употребляется, кромъ опушки на тулупы. Хвостъ его держутъ въ платьныхъ сундуках, для защи-

шенія платья отъ моли; но сей духъ проникаетъ и въ самое платье: по чому съ выхухольницами сидѣть в одной бѣздѣ надобно имѣть крѣпкой насморкъ» [10, с. 289].

Щоб зробити запах вишуканим, у дамських модних часописах друкували поради, як виготовлювати, зокрема, «*парижскую противумольную бумагу, напитанную духами*». Для цього радили використати такі інгредієнти: «*коришневого масла, порошок мускатного ореха, жидкий стиракс, амбра, выхухоль, масло или спирт розового дерева*» [11, с. 60].

Першими хохулю описали й систематизували європейці, але живою її ніхто не бачив. Це окрема тема, наведемо тут тільки слова знаменитого французького натураліста Бюффона (Жорж-Луї Леклєрк, граф де Бюффон), який, описуючи хохулю у своїй широко відомій *Histoire Naturelle, Generale et Particuliere*, зазначав: «*Выхухоль Европейской или пахучая Россійская крыса... но кажется, что никто изъ испытателей природы не имѣлъ случая разсматривать сего животнаго, ни разнимать его, и мы сами можем только говорить о наружном виде, присланного животнаго въ Королевской кабинетъ из Лапландии высушенного*» [12, с. 156]. Не дивно, що на ілюстрації художник (рисувальник) Жак де Сев та гравер Жан Шарль Бакуа відобразили хохулю на тлі пейзажу «Російської Лапландії», де вона ніколи не водилася.

Детально вивчена та описана хохуля була під

час Великих академічних експедицій, якими керували талановиті вчені: І. І. Лепьохін, П. С. Паллас, С. Г. Гмелін, Й. А. Гюльденштедт, учні К. Ліннея Й. П. Фальк та Й. Г. Георгі.

На той час існувало вже стільки паралельних назв хохулі, що Йоган Гюльденштедт уніс пропозицію повернути хохулі її пріоритетну європейську назву – «десман» (*le desman, the desman, der Desman*). Він же уточнив і систематику хохулі, зауваживши, що, усупереч попереднім дослідникам, учасники експедицій бачили її живою [13, с. 108-112], [3, с. 9].

Якщо проаналізувати всі існуючі відомі назви хохулі, то можна зробити висновок, що вони мають в основі її зовнішність (схожість зі щуром), різкий запах мускусу (синоніми – бізам, зібет (цібет), водяне середовище проживання та територію (Московія). На це звертав увагу Й. Гюльденштедт [13, с. 108-112]. А Володимир Даль, наприклад, так описував хохулю:

«Выхухоль или хохуля (ж. р.) водяной зверокъ между выдры или норки и крысы, Sorex moschatus; носъ хоботом, хвостъ чешуйчатый, сильно пахнетъ мускомъ... Хохуля, а оттоль выхухоль, вонючій, пахучій; или отъ хахаль, волокита, смъшной щеголь, раздушенный?» [14].

Отже, маємо таку собі узагальнену назву хохулі (вихухолі) XVIII сторіччя: *мускусний щур водяний із Московії*. Мабуть, і в Подінців'ї не переймалися тим, яку назву вигадати хохулі, і називали її щуром.

На початку XIX століття професор зоології Харківського університету А. В. Чернай упродовж експедицій 1848-1849 років зазначав таке: *«Выхухоль. Хохуля (Myogale moscovitica Brandt). Водится въ Харьковской губерніи, хотя рѣдко, по берегамъ рѣкъ, такъ вблизи Харькова, по рѣчкѣ Немышли, по Мжъ»* [15, с. 6]. Невелику чисельність окремих видів тварин, зокрема й хохулі, він пояснював не зміною клімату, а збільшенням кількості населення.

Це справді так. Уже наприкінці XVIII сторіччя Подінців'я було досить густо заселене, а хохуля витіснена з прадавніх місць свого проживання. Особливо це стосується лиманської Щурівки.

Населення Маяк, Соляного, Рай-Городка та численних хуторів інтенсивно вирубувало ліс для солеварень і винокурень. Значні зловживання стали причиною того, що на початку 50-х років козаки Ізюмського полку були змушені звертатися до царя з проханням навести лад [8, с. 609-627].

Одним із учасників подій щодо відновлення прав козаків Ізюмського полку на користування жалуваними їм угіддями був Степан Юрійович Адамов. Те, що він був поважною людиною в Торі, випливає з його «Іменного списку»:

«Хорунжий Степан Адамов. Въ службу вступилъ въ [1]739-м году марта 20 числа из старшинских дтпей – опредѣлень Изюмскою полковою канцеляриєю въ подпрапорные, а въ [1]757 году июля 26 числа г[о]сп[о]д[и]номъ генерал-фелтмаршалом и ковалером графом Александром Борисовичем Бутурлиномъ произведен хорунжимъ и былъ въ [1]739 году в Крымскомъ походѣ, а потомъ с командированною от Изюмского полку командою находился больше году у охранения Торской и Бахмутской крепостей, гдѣ въ ежечасныхъ розъѣздахъ и партияхъ содержания около города Изюма и в другихъ степныхъ причинныхъ мѣстахъ карауловъ и розъездовъ – больше полтора года, к тому жъ, в поиске и поимке воровъ и разбоициковъ, по самонужному полковому дѣлу в Москвѣ – девят м[еся]ц[о]в, у исправления многихъ порученныхъ ему от полковой канцеляріи дѣл по полугоду и больше обретался, въ [1]757 году – по дѣлу всѣхъ слободскихъ полковъ в Санкт-Петербургѣ шесть м[еся]ц[о]в, въ [1]758 году – между Торомъ и Бахмутомъ с полкомъ Изюмскимъ в комъпанентъ [комплекте] для закрытия лѣвого крыла линіи, такожъ въ Воронѣжѣ в губернской канцеляріи для хождения о выводе населенныхъ в Изюмскомъ полку аднодворцовъ и в протчихъ командиращихъ находился» [16, с. 217].

Після «виводу аднодворців» їх хутори частково перейшли у власність новихъ господарів, зокрема й полкового хорунжого Степана Адамова. У 60-х рокахъ він уже володів лиманською Щурівкою та угіддями навколишніхъ земель.

Вийшовши у відставку, Степан Юрійович не встиг облашту-

вати свої володіння, тому це зробили спадкоємці. Щурово стало родовим маєтком його сина Миколи Степановича. Проте дбайливий хазяїн не припиняв вирубувати ліс. 6 травня 1833 року всі свої володіння він заповів рідному племіннику (сину Пелагеї Степанівни Адамової та Василя Івановича Шабельського) – статському раднику Павлу Васильовичу Шабельському. У духівниці в переліку майна згадується також ліс «на срубъ»: 20 десятин у Муханській пустощі та при хуторі Хайлівському 26 десятин 2317 сажень. А там, де колись панувала хохуля, понад Щуровою протокою, була слобода з населенням 161 душа (чоловіків), панський будинок із теплицями, оранжереєю, садками та ставками, млин, винокурня. Усе це свідчило, що хохуля зі своєї прадавньої території була суттєво витіснена ще в XVIII-XIX ст.

У другій половині XIX сторіччя науковці вважали, що *«практическое значение выхололи ничтожно, но научный интерес ее громаденъ. Это рѣдкий, драгоцѣнный остатокъ древней третичной фауны, равный по научной цѣнности утконосу Австралиі»* [17, с. 114].

Проте незабаром хутро хохулі стало надзвичайно популярним і на міжнародних ринках цінувалося на найвищому рівні. У Росії наприкінці XIX століття навіть ввели обмеження на її промисел. 1920 року одним із перших декретів Раднаркому заборонялося полювання на хохулю, а пізніше навіть створено декілька хохулевих заказників. Але це було продиктовано не потребою захисту та спасіння цінного для науки зникаючого виду, а збереженням та розведенням цінних для соціалістичного господарства тварин. 1928 року в Подінців'ї було створено Кремінський хохулевий заказник, та 1954 року після поновлення цілорічної ловлі риби в озерах чисельність хохулі різко зменшилася, тому заказник було ліквідовано. Організована у великій заплаві Сіверського Дінця 1968 року Станично-Луганська філія Луганського державного заповідника надій на відновлення популяції хохулі в Україні теж не справдила. Саме тут 1979 року хохулю бачили востаннє. Фактично, аборигенна популяція хохулі русь-

кої Подінців'я, витримавши природні зміни впродовж майже п'яти мільйонів років, не змогла пристосуватися до сусідства з людиною [2]. Через інтенсивне освоєння заплави, вирубку лісу, обміління Дінця, рекреаційне та сільськогосподарське навантаження популяція хохулі зменшувалася до повного її зникнення в 70-х роках ХХ сторіччя. На нашу думку, це забуте в Подінців'ї звірятко заслуговує бути «тотемною» тваринкою, наприклад, найбільш відомої Щурівки Лиманського району, яка стала осередком туристичного бізнесу Донеччини.

Список інформаційних джерел:

1. Хохуля руська *Desmana moschata* (Linnaeus, 1758). Червона книга України
2. І. Загороднюк, О. Кондратенко, В. Домашлінець та ін. Хохуля (*Desmana moschata*) в басейні Сіверського Дінця. (Праці Теріологічної школи. Випуск 4) – Київ, 2002. – 64 с.
3. И. И. Барабаш-Никифоров. Русская выхухоль. Центральное-Черноземное книжное издательство. – Воронеж. 1968. – С. 64
URL: <https://redbook-ua.org/item/desmana-moschata-linnaeus/>
4. Хахин Г. В., Иванов А. А. Выхухоль. М. Агропромиздат. 1990. – 191 с.
5. Л. П. Бородин Русская выхухоль. Мордовское книжное издательство, 1962. – 304 стр.
6. Русская фауна или описание и изображение животных, водящихся въ Имперіи Российской. Составлено Ю. Симашко. Часть II. Млекопитающія. Текстъ. Санктпетербургъ. Напечатано въ типографіи К. Вингебера, 1851.
7. Грамота, данная 14 октября 1704 года казакамъ Изюмскаго Слободскаго полка. Сборникъ судебныхъ рѣшений, состоятельныхъ бумагъ, грамотъ, указовъ и другихъ документовъ, относящихся къ вопросу о старозаимочномъ землевладнѣи в мѣстности бывшей Слободской Украйны. Составилъ В. В. Гуровъ при участіи Е. К. Бродскаго. Харьковъ. Типографія Окружнаго Штаба, 1884.
8. Там же Указъ Государственной Военной Коллегіи графу Салтыкову 18 марта 1854 года.
8. Парамонов А. Ф. Старинные усадьбы Изюмскаго уезда – Харків: Харьковский частный музей городской усадьбы: Рубикон, 2004. – 270 с.
10. Дневныя записки путешествія доктора и Академіи Наукъ адъюнкта Ивана Лепехина по разнымъ провинціямъ Россійскаго государства, 1768 и 1769 году. Въ Санктпетербургъ при Императорской Академіи Наукъ, 1771 году.
11. Лѣтописи открытій и изобретеній, касательно домашняго и сельскаго хазяйства, искусствъ, и сохраненія здравія и жизни людей и животныхъ. Часть

Вторая. Открытія и изобретенія въ искусствахъ. СПб, при Императорской Академіи Наук, 1829

12. Всеобщая и частная естественная исторія графа де Бюффона. Часть X, преложена съ французскогоязыка на Россійской Академикомъ Иваном Лепехинимъ, издана Экстраординарнымъ Академикомъ и Кавалеромъ А. Севастьяновимъ, первымъ тиснениемъ, въ Санктпербурге. Императорской Академіи Наукъ, 1808 года.

13. Beschreibung des Desmans. Von D. Güldenstädt. Beschäftigungen der Berlinischen Gesellschaft Naturforschender Freunde. Dritter Band. Mit Rupfern. Berlin, beh Joachim Pauli, 1777.

URL: http://ds.ub.uni-bielefeld.de/viewer/image/1921382_003/128/LOG_0012/

14. Толковый словарь живаго великорусского языка Владимира Даля.

URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=5342>

15. Чернай А. Фауна Харьковской губерніи и прилежащихъ къ ней мѣстъ составленная, преимущественно по наблюденіямъ сдѣланнымъ во время ученой экспедиціи, совершенной въ 1848 и 1849 годахъ. – Харьковъ. Университетская типографія, 1853. – Выпускъ II. Фауна млекопитающихъ и птицъ. – 44 с. URL:

<http://www.terioshkola.org.ua/library/classic-arts/czernay-1853-mammals-kharkiv-prov.pdf>

16. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття / Упорядн. С. Потапенко. – Харків, 2007. – 496 с.

17. Элизе Реклю. Земля и люди. Всеобщая географія. Дополненіе къ II выпуску V тома. Составленное проф. А. Н. Бекетовимъ, проф. М. Н. Богдановым, д-ромъ Воейковым, А. С. Ермоловым, проф. А. А. Иностранцевым, проф. А. А. Исаевымъ, Н. Л. Карасевичемъ, Э. Е. Лейстомъ. – С.-Петербургъ. Изданіе картографическаго заведенія А. Ильина, 1884.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богданов Геннадий Андреевич. Гидрогеолог, до 1992 г. работал в экспедиции в Приаралье (Узбекистан). 1992-1996 гг. – эколог на Дружковском фарфоровом заводе. 1996-2012 гг. – начальник маркшейдерско-геологического отдела ЧАО «Веско» (добыча и реализация огнеупорных глин). Член клуба «Краевед» (г. Краматорск), печатался в сборниках: «Перші Янківські краєзнавчі читання» (2017), «Північна Донеччина: час, події, люди» (2018), «Святогорський летописець» (2019) и в газетах: «Краматорская правда», «Технополис» (г. Краматорск, Донецкая обл.).

Голубков Руслан Олегович. Курський генеалог і краєзнавець. Автор ряду статей з історії Курського краю і багатьох генеалогічних досліджень (м. Курськ).

Гусак Дарія Сергіївна. Учениця 11 класу Слов'янської ЗОШ I-III ст. №10, учасник Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Іванов Віктор Олексійович. Народився в травні 1964 р. в м. Краматорськ Донецької обл., освіта вища технічна, підприємець, краєзнавець, член НСКУ, член краматорського клубу «Краєзнавець» (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Каленюк Сергій Петрович. Народився 1953 р. на Житомирщині. З 1976 р. працював інженером-метрологом на Северодонецькому «Азоті». Автор книг з історії Придінцевого Порубіжжя: «Северодонецьк літературний» (2006), «Давня історія Северодонецька» (2009), «Роти полку Депрерадовича» (2010), «Террафоксы и другие лисичане» (2010), «Краєзнавцю про вимірювання» (2011), «Сліди на сакмі» (2014), «Таке було» (2019). Член НСКУ, (м. Радомишль, Житомирська обл.).

Карпиков Ярослав Геннадьевич. Родился и провел детство в городе Дружковка Донецкой области. Учился на очном отделении ХНАГХ (ныне ХНУГХ им. А. М. Бекетова) по специальности «инженер теплогазоснабжения и вентиляции». Увлечение историей зародилось очень давно. Послед-

ние несколько лет особый интерес представляет история своей семьи и её связь с общей историей Родины. Сфера интересов: Южная Россия XVII – нач. XIX вв. (Ахтырский, Белгородский, Купянский, Бахмутский уезды). Связь предков прослеживается с заселения Белгородской черты XVII в. С 2015 г. стал заниматься изучением родов (фамилий), уклада жизни и быта однодворцев Слободской Украины. Среди специфичных тем – изучение времени военных поселений 1818-1857 гг. в южной части Харьковской губернии (2-й кавалерийский округ Украинского военного поселения). В своих изысканиях опирается исключительно на фактический материал (архивные дела). Основной метод – перекрестное изучение. То есть не строя выводы на одном источнике находить подтверждение того или иного события в группах других источников (г. Москва).

Кисиленко Василь Юрійович. Історик-краєзнавець, генеалог, перекладач європейських мов (сміт Безлюдівка, Харківська обл.)

Коцаренко Володимир Федорович. Народився в 1957 році в Краматорську. Випускник Краматорського індустріального інституту. 1981-1998 рр. – працював на Старокраматорському машинобудівному заводі. 1993-1999 рр. – завідувач відділом дорадянського періоду Музею історії м Краматорська (за сумісництвом). 1999-2016 рр. – служив в органах місцевого самоврядування. Понад 35 років присвятив дослідженню і популяризації історії рідного міста. Автор понад 500 краєзнавчих публікацій на сторінках міських і обласних газет, в збірниках матеріалів Всеукраїнських та обласних наукових конференцій, в «Енциклопедії Сучасної України», в альманасі «Рідний край», збірнику «Летопись Донбасса», в журналах: «Былое», «Бахмутський часопис», «Новый Свет» та інш. Співавтор краєзнавчих збірок «Малоизвестные страницы истории города Краматорска» (1998 р.) і «Страницы истории города Краматорска» (2008 р.). Автор книг «Краматорск: забытые страницы истории» (1999 р.), «Краматорская быль» (2002 р.), «Краматорськ: витоки» (2018 р.). Засновник і голова Краматорської міської громадської організації «Клуб «Краєзнавець» з 1998 р. Лауреат літературної премії ім. В.Шутова Донецького обласного фонду культури (1990 р.). Почесний краєзнавець України (2010 р.). Заслужений працівник культури України (2016 р.) Член Національної спілки краєзнавців України (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Кулішов Михайло Володимирович. Краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, автор інтернет-проекту «Шахти і рудники Донбасса» (donmining.info), присвяченого вивченню та популяризації історії гірничої справи Донецького регіону (м. Бахмут, Донецька обл.).

Лук'янов Сергій Васильович. Краєзнавець, член КМГО «Клуб «Краєзнавець». Займається краєзнавством із 2007 року. Основні інтереси – історія Слов'янська, Слов'янського району та Краматорська у XIX-XX ст. (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Мамонтов Віктор Борисович. Гірничий інженер-механік. Головний конструктор проектів СКБ Дружківського машзаводу. Краєзнавець, член НСКУ, автор книги з історії Дружківського машинобудівного заводу «Наш путь к космическим высотам» (експонується в Музеї космонавтики, м. Житомир), автобіографічної книги «Шаги войны», журнальних та газетних публікацій. Відредагував та видав книги В. М. Маркіна «75 из 688», «Тайна битвы на Каялы» (м. Дружківка, Донецька обл.).

Масленков Ігор Віталійович. Історик, краєзнавець, письменник-фантаст. Випускник історичного факультету ХДУ. Автор кількох книг в жанрі фантастика і дюжини оповідань, ряду статей, присвячених використанню цифрових технологій в археології та історії Слобідської України (м. Харків).

Меценко Максим Вікторович. Юрист, магістр історії, член Національної спілки краєзнавців України, член спілки археологів України, займається дослідницькою роботою з проблем колонізації середньої течії Сіверського Дінця (м. Сіверськ, Донецька обл.).

Новосельський Андрій Михайлович. Народився 31 березня 1984 року у місті Костянтинівка Донецької області. Директор Донецького обласного художнього музею (з 2018 року). Освіта: Донецький національний університет за спеціальністю «Історія» (2011), Харківська державна академія культури – «Музеезнавство, пам'яткознавство» (2019). Член Національної спілки краєзнавців України (Костянтинівка, з 2010 року), (м. Костянтинівка, Донецька обл.).

Носачов Віталій Геннадійович. Історик, викладач історії ДНЗ «Ізюмський регіональний центр професійної освіти», краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України. Має краєзнавчі праці з історії Ізюмщини, понад сто статей у періодичних виданнях, був співавтором і укладачем краєзнавчої збірки «Ізюмщина» (2007 р.). Учасник ініціативи «Патріотичні екскурсії Україною», громадський діяч («Громадська ініціатива Ізюмський Шлях»), (м. Ізюм, Харківська обл.).

Парамонов Андрей Фёдорович. Родився 12 сентября 1969 года в с. Алексеевка Первомайского района Харьковской области. Агроном-почвовед (1993). Журналист, исследователь истории Слободской Украины. Автор публикаций, заметок, книг, документальных фильмов по истории Харькова, Харьковской губернии. Награды: творческая премия Харьковского горисполкома (2009), медаль «За збереження історії» (2017), почесная грамота Харьковского городского совета (2019), «Почетная награда Харьковского областного совета «Слобожанская слава» (2019).

Петренко Анна Олександрівна. Перекладач-синхроніст німецької, англійської, української та російської мов. Народилася у м. Київ. Освіта: Київський національний лінгвістичний університет (Україна) та Гайдельберзький університет Руупрехта-Карла (Німеччина).

Петренко Олександр Євграфович. Документальний краєзнавець, кандидат хімічних наук, письменник, засновник документального генеалого-краєзнавчо-літературного проекту «Ідентифікація Петренків», засновник альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле» (м. Київ).

Погорєлов Анатолій Іванович. Директор Слов'янського опорного закладу загальної середньої освіти, за фахом вчитель української мови і літератури, дослідник історії рідного краю (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Савчук Олег Анатолійович. Краєзнавець, член КМГО «Клуб «Краєзнавець»». Займається краєзнавством із 2005 року. Основні інтереси – дореволюційний період історії Краматорська, його історія періоду Української революції 1917-1921 рр., краматорський фольклор (легенди, перекази), міська мікротопонімія (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Трубачова Олена Ігорівна. Краєзнавець, член КМГО «Клуб «Краєзнавець». Займається краєзнавством з 2011 року. Основні інтереси – до радянський період історії Слов'янська та Святогірська (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Цибка Веніамін Іванович. Генеалог, архівіст, краєзнавець. Народився 7 вересня 1962 року у місті Суми Сумської області. У 1979 році закінчив Сумську середню школу №26. Деякий час навчався у Сумському вищому артилерійському командному училищі ім. М. В. Фрунзе. 1980-1981 роки – військова служба. Занесений до Книги Пошани військової частини. У 1982 році вступив до Харківського інженерно-економічного інституту за спеціальністю «Організація механізованої обробки економічної інформації». Голова студентського профспілкового комітету факультету. Після закінчення у 1987 році інституту працював на різних посадах (програміст, начальник відділу) на різних підприємствах. 1993 року заснував власний бізнес.

З 2000 року розпочалося співробітництво з Державним архівом Сумської області, під час якого було реалізовано декілька спільних видавничих та генеалогічних дослідницьких проєктів.

2000 року заснував громадську організацію Фонд підтримки інформаційних проєктів «Алгоніка», члени якої займаються генеалогічними дослідженнями і яка є колективним членом Спілки архівістів України.

З того часу займається численними генеалогічними та архівними дослідженнями. Має багатий досвід проведення досліджень по фондах більш ніж десятка архівних установ України, Білорусі, Російської Федерації.

Голова Сумської обласної організації Спілки архівістів України (2009-2010). Член Національної Спілки краєзнавців України з 2010 року. Член правління Сумської обласної організації НСКУ.

Сфера наукових інтересів: спеціальні історичні дисципліни, генеалогія, геральдика, архівознавство, джерелознавство, історична інформатика.

Окремі наукові захоплення: онтології, data mining, візуалізація інформації, банки знань, штучний інтелект в архівній справі; інформаційні технології та математичні методи в історичних дослідженнях.

Досягнення: реалізовано декілька сотень генеалогічних проєктів по дослідженню родоводів уродженців Сумської та інших областей України. Серед них родоводи: видатного американського письменника-фантаста

Айзека Азімова; відомого художника-футуриста Давида Бурлюка; цукро-заводчиків та благодійників Харитоненків; видатного мистецтвознавця ХХ ст. Стефана Таранушенка; Героя Радянського Союзу Василя Литвиненка; тричі Героя Радянського Союзу Івана Кожедуба, відомого конструктора стрілецької зброї Михайла Калашнікова, чий батько народився у с. Славгород Охтирського повіту Харківської губернії. Триває дослідження родоводів: відомих радянських письменників Аркадія та Бориса Стругацьких, чий батько був родом з Глухівського повіту Чернігівської губернії; музеєзнавця Никанора Онацького; скульптора Івана Кавалерідзе; «учителя учителів» Костянтина Ушинського; літератора Пантелеймона Куліша та його дружини письменниці Ганни Барвінок. Триває збір матеріалів до родоводів уродженців міста Ромни Пінхаса Рутенберга, Хаїма Арлозорова, Григорія Сокольнікова, Ісаака Шварца, Абрама Іоффе та інших. Триває системна робота над генеалогією окремих селянських, козачих, дворянських та священницьких родів Харківської, Чернігівської, Полтавської, Курської губерній, уродженців сел та міст нинішньої Сумщини.

У фондах Державного архіву Чернігівської області був виявлений автограф художника Миколи Ге.

На підставі повністю дослідженої генеалогії двох родів з с. Нова Слобода сформована документально обґрунтована версія про походження горюнів, субетносу, що мешкає у Путивльському та Білопільському районах Сумської області.

Шабанова Валентина Миколаївна. Геолог, активний учасник документального наукового краєзнавчо-літературно-генеалогічного проєкту «Ідентифікація Петренків», член КМГО «Клуб «Краєзнавець» (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Шабанова Олена Федорівна. Учитель української мови та літератури Слов'янської ЗОШ І-ІІІ ст. №10. Цікавиться літературним краєзнавством (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

**Шановний читачу,
сподіваємося Альманах Вам сподобався.
Із цікавістю й удячністю очікуємо на зауваження,
критику та відгуки.**

**e-mail: petrenko-a@ukr.net
тел. для довідок: (050) 358 54 97**

Дослідження тривають і далі буде...

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

Упорядник: О. Є. Петренко
Макет, верстка: О. В. Тунік-Мозговенко
Дизайн обкладинки: О. В. Тунік-Мозговенко

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 24,41.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Cambria.
Наклад 300 прим. Зам. № 742.

Видавець О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: (0412) 422-106

Свідоцтво ДК 3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua

